

ATAKUNTA

VI

Poistettu

SATAKUNTA

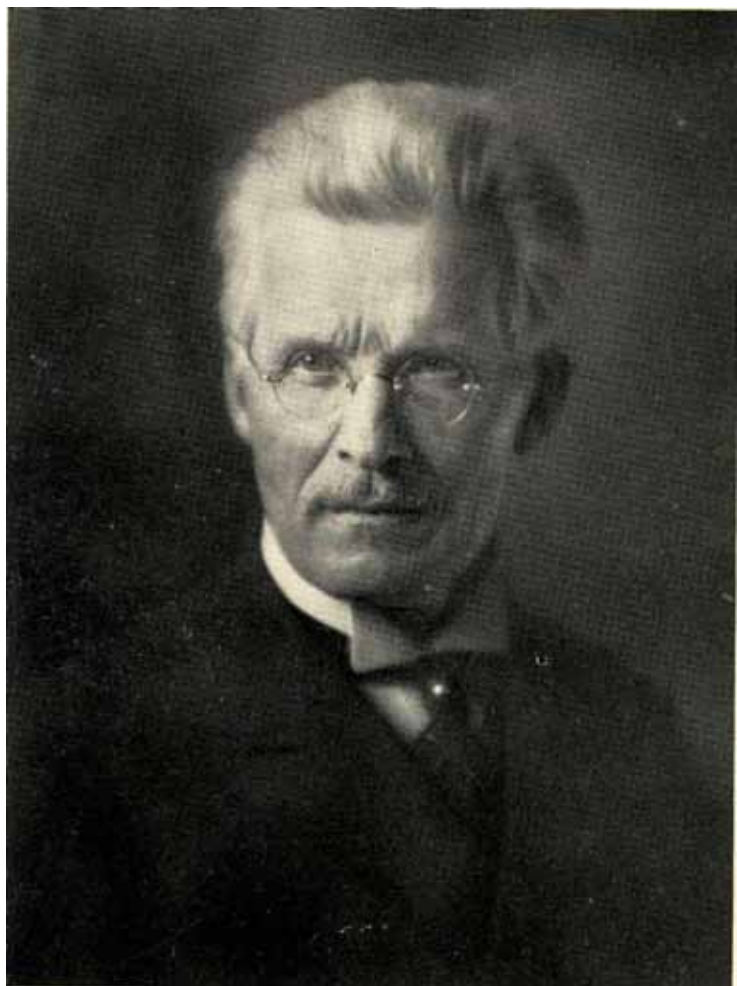
KOTISEUTUTUTKIMUKSIA

VI

JULKAISSUT
SATAKUNTALAINEN OSAKUNTA

J. J. MIKKOLA

SATAKUNTA

KOTISEUTUTUTKIMUKSIA

VI

JULKAISSUT

SATAKUNTALAINEN OSAKUNTA

PORVOO

WERNER SÖDERSTRÖM OSAKEYHTIÖ

WERNER SÖDERSTRÖM OSAKEYHTIÖN
KIRJAPAINOSSA P O R V O O S S A 1926

JOOSEPPI JULIUS MIKKOLALLE

196/726

KUNNIOITUKSELLA JA KIITOLLISUUDELLA

SATAKUNTALAINEN OSAKUNTA

TUTKIJATOVERIT JA YSTÄVÄT

SISÄLLYS.

<i>Ensio Kytömaa:</i> J. J. Mikkola Satakuntalaisen Osakunnan inspehtorina	7
<i>Jalo Kalima:</i> J. J. Mikkola kielentutkijana	26
<i>Pentti Eskoja:</i> Lounais-Suomen kivien jääkaudenaikaiset matkat	30
<i>Heikki Ojansuu</i> (†): Lisiä keskiajan suomen tuntemukseen.	37
<i>Jalmari Jaakkola:</i> Ulvilan asutuksen, seurakunnan ja kaupungin synnystä..	57
<i>Toivo Haapanen:</i> Kirkko- ja koululaulun muistomerkkejä vanhan Satakunnan alueelta	101
<i>Aarno Malin:</i> Satakuntalaisia asiakirjoja 1500- ja 1600-luvulta	119
<i>Edvin Flinck:</i> Satakuntalainen latinankielinen runoilija 1600-luvulta	134
<i>Aina Lähteenoja:</i> Ala-Satakunnan ratsutilat v. 1701—1702	142
<i>Sandra Seppä-Hannus:</i> Muistitietoja Luvian laivaliikkeen historiasta	149
<i>Toivo Kaukoranta:</i> Reunahuomautuksia Athanasius Rosengrénin »Muistotietoi- hin Karkun muinaisuudesta».	156
<i>Mikko Saarenheimo:</i> Tarinaa ja totta Euran Kauttualta	162
<i>F. O. Viitanen:</i> Kirjeenvaihtoa ja väittelyä Skandinaavian suomalaisista 1860-luvulla	169
<i>Albert Hämäläinen:</i> Antin talo Säskylän Korven kylässä	190
<i>Kaarle Krohn:</i> Lainarunon suomentaminen	202
<i>Yrjö Wichmann:</i> Sjarobyg	206

Ensio Kytömaa.

J. J. Mikkola Satakuntalaisen Osakunnan inspehtorina.

»Nuoruus, nuoriso, on minun taikasauvani, jolla minä loihdin kevään ympärilläni hereille», lausui J. J. Mikkola kerran vastatesaan hänelle pidettyyn puheeseen. Näihin sanoihin sisältynee lyhyesti ilmaistuna henkilökohtainen selitys sille maamme osakuntien, jopa sen yliopistollisenkin elämän historiassa ainutlaatuiselle ilmiölle, että yliopistonopettaja ja Suomen huomatuimpiin kuuluva tiedemies professori Mikkolan lailla katsoo voivansa yli kahdenkymmenen vuoden ajan uhrata voimansa ja tarmonsä osakunnan inspehtorin toimelle niin täydellisesti kuin hän on sen tehnyt.

Helmikuun 15 p:nä v. 1904 johti professori Mikkola ensi kerran puhetta Satakuntalaisen Osakunnan kokouksessa. Silloin voidaan merkitä alkaneeksi hänen inspehtorikautensa, mikä yhä edelleen tätä kirjoitettaessa jatkuu. Kautta koko pitkän ajan on professori Mikkola keskeytymättä, ulkomaanmatkoista aiheutuneita lyhyitä väli-aikoja lukuunottamatta, omistanut osakunnan toiminnalle niin herkeämättömyttä huomiota ja ollut siinä niin läheisesti mukana, että osakunnan ei ole edes tilapäisesti tarvinnut turvautua sijaisinspehtoriin. Tämä on ollut uudelle, suhteellisen nuorelle Satakuntalaiselle Osakunnalle arvaamaton etu.

»Osakuntaa valvoo ja johtaa lähinnä inspehtori», on sinä lain yleisenä ohjeena, joka inspehtorin tehtävistä on annettu. Näiden sanojen asettamissa puitteissa voi inspehtorin osanotto osakunnan elämään ja toimintaan jäädä luonteeltaan viralliseksi ja vaikutuksiltaan pinnalliseksi. Inspehtoriksi valittu professori saattaa käytännössä katsoa yliopistollisen opettajantoimensa, tieteellisten tutkimustensa ja yleisten harrastustensa estävän häntä asettumasta läheisiin suhteisiin osakuntaansa kuuluvan ylioppilasnuorison kanssa. Silloin muodostuu hänen toimintansa osakunnan korkeimpana virallisena johtajana osakunnan ja sen toiminnan yleiseksi valvomiseksi sekä henkilökohtaiseksi osanotoksi sen tärkeimpiin juhlatilaisuuksiin ja edustustehtäviin.

Ylioppilasosakunnan inspehtorin asema tarjoaa kuitenkin mahdollisuuksia paljon vaikuttavampaankin ja monisärmäisempään toimintaan. Jos inspehtorilla on ylioppilasnuorison kasvattajan ja johtajan vaikeaan tehtävään tarvittavat edellytykset, voi hän käyttää henkistä vaikutusvaltaansa osakunnan sisäisen elämän rikastuttamiseksi ja kohottamiseksi. Eikä hänen tarvitse tyytyä vain tähän, vaan hän voi asettua johtamansa ylioppilasnuorison etupäähän sen suunnatessa toimintansa myöskin oman piirinsä ulkopuolelle maakunnallisten ja vielä yleismerkityksellisempienkin pyrintöjen hyväksi. Tällaisten osakunnan päämääräin saavuttamiseksi voi inspehtori antaa korvaamatonta henkistä tukea ja osoittaa tarvittavat oikeat keinot ja muodot. Silloin ei hän enää ole vain osakuntalaitokseen kuuluva yliopistoviranomaisten edustaja, vaan hän tulee suorittamaan sivistystyötä, jonka vaikutukset voivat ulottua kauas yliopiston ovien ulkopuolelle.

Satakuntalaisella Osakunnalla on professori J. J. Mikkolassa kuvaamamme ihanne-inspehtori, joka itseuhrautuvalla tavalla on sekä tahtonut että voinut elävöittää inspehtorintoimen virallisen kaavan ja luoda työskentelynsä osakunnan johdossa niin rikkaaksi ja hedelmälliseksi, että se jokaiseen, niin vanhempaan kuin nuorimpaankin osakuntapolveen kuuluvaan satakuntalaiseen on jättänyt syvän kiitollisuuden ja kunnioituksen tunteet.

Helsingissä opiskelleet Satakuntalaisen Osakunnan jäsenet tietävät läheisesti omalta kohdaltaan, mikä merkitys professori Mikkolalla on osakunnan inspehtorina, mutta kaikille heille, heidän kodeilleen ja niille yhteiskuntapiireille, joista he ovat lähteneet, ei ehkä ole samalla tavoin selvillä, mitä kokonaisuutena merkitsee se osa professori Mikkolan elämäntyötä, jonka hän on tähän mennessä satakuntalaisena miehenä suorittanut osakunnan ja sen pyrintöjen hyväksi toimiessaan, työtä, jonka vaikutukset tavalla tai toisella ovat kantautuneet Satakunnan kaukaisimpaankin kulmaan.

Satakunnan hyväksi on professori Mikkola uhrannut harrastuksensa ja tarmonsia silloin, kun hän on satakuntalaisia ylioppilaita ohjannut ja johtanut heidän työskentelyssään kotimaakuntansa parhaaksi, Satakunnalle ovat kypsyneet hedelmät hänen utteruudesta silloinkin, kun hän on inspehtorina kohdistanut vaikutuksensa osakunnan sisäiseen elämään ja siinä päässyt kauniisiin saavutuksiin. Siksi onkin kuvaus professori J. J. Mikkolan toiminnasta Satakuntalaisen Osakunnan inspehtorina ja sen yleissatakuntalaisesta merkityksestä oikeutettu saamaan sijansa satakuntalaisia tutkimuksia sisältävässä kotiseutujulkaisussa.

Professori Mikkolan monipuolisen inspektoritoiminnan luonnehtimiselle saamme ehkä sopivimman lähtökohdan tarkastelemalla hänen osanottoaan osakunnan kokouksiin. Professori Mikkolan säännöllisestä läsnäolosta osakunnan varsinaisissa viikko- ja tärkeissä ylimääräisissäkin kokouksissa käy kaikkein havainnollisimmin ilmi, kuinka läheisesti hän on ollut mukana osakunnan elämässä ja toiminnassa. Osoitukseksi tästä mainittakoon seuraavat numerotiedot, osakunnan tärkeänä alkuaikana oli inspektori v. **1904** aktiivisesti osaaottaen kaikissa vuoden **24**:ssä varsinaisessa kokouksessa yhtä lukuunottamatta. Samalla ututteruudella oli hän v. **1905** mukana, kunnes ulkomaan matka tuli syyslukukauden lopulla esteeksi. Seuraavina vuosina oli hän osakunnan pöytäkirjojen mukaan poissa keskimäärin vain joka neljännessä kokouksesta, kunnes **1910**-luvun alulla osakuntaelämä keuhkotautiparantolahankkeen virittyä huomattavasti vilkastui. Silloin oli inspektorikin kiinteästi mukana ollen vv. **1911—13** lukumäärältään vuosittain lähes kolmeenkymmeneen nousevista kokouksista keskimäärin poissa vain kahdesta. Likipitäen yhtä vilkasta osanottoa osoittavat luvut seuraaviltakin vuosilta aina vuoteen **1918**. Vapaussodan jälkeisenä aikana aiheuttivat opiskelevan ylioppilasnuorison asemaan ratkaisevasti vaikuttaneet muuttuneet olosuhteet aluksi jonkinlaisen lamaannuksen osakuntaelämässä ja vaikeuttivat vieläkin suuresti osakunnan ulospäin suuntautuvaa toimintaa. Kun osakunnan kokouksissa esilletulevat kysymykset pyrkivät suurimmalta osaltaan olemaan osakunnan sisäistä elämää koskevia ja useinkin sellaisina verraten vähäpätöisiä, niin sanottuja juoksevia asioita, on inspektorin osanotto kokouksiin entisestään jonkun verran harventunut. Kuitenkin on inspektori väsymättömänä edelleen ollut säännöllisesti läsnä osakunnan kokouksissa ja alati silloin, kun niissä on ollut esillä tärkeitä asioita. Milloin hän taas on ollut estetty saapumasta kokouksiin, ovat osakuntalaiset kuitenkin aina kokousten jälkeisissä illanvietoissa saaneet nähdä hänet keskuudessaan.

Kokouksissa ollessaan ottaa inspektori osaa asiain käsittelyyn ja keskusteluihin herätteitä ja neuvoja antavalla asiallisella tavalla pyrkimättä kuitenkaan harjoittamaan minkäänlaista painostusta päätöksen tekemiseen. Kun osakuntalaisten keskuudessa ilmaantuu eriäviä mielipiteitä ja kokouksissa käydään kiivaitakin keskusteluja, rajoittuu inspektori lausumaan omat ajatuksensa vasta päätöksenteon tapahduttua, jos asia on laadultaan siksi tärkeä ja periaatteellinen, että hän katsoo siihen olevan syytä. Niin vilkas ja vaikutusiltaan hedelmällinen kuin inspektorin osanotto kokouksiin onkin, ei siinä

kuitenkaan ole ollut havaittavissa minkäänlaista »virkavaltaisuutta», mikä olisikin professori Mikkolan hienotunteiselle persoonallisuudelle aivan vierasta. Osakunnan inspektorille tulevaa oikeutta kieltää osakuntaa käsittelemästä jotakin asiaa on hän pöytäkirjojen mukaan käyttänyt koko pitkän toimintakautensa aikana ainoastaan v. **1904**, jolloin oli kysymys erään toisen osakunnan Satakuntalaiseen Osakuntaan ja sen edustajaan kohdistuneesta loukkaavasta menettelystä, ja toisen kerran v. **1905**, jolloin asia olisi koskenut erään toisen osakunnan virkaatekevää inspektoria. Kun taas osakunnan ja yliopiston rehtorin välillä ilmeni kevättälvellä v. **1908** niin sanotun »professori Mandelstamin jutun» yhteydessä erimielisyyttä osakunnan kurinpitovallost, esiintyi professori Mikkola arkaluontoisessa asiassa kaikkea mahdollista tasapuolisuutta osoittavalla tavalla osakuntaa kohtaan.

Edelleen kuvaa havainnollisesti professori Mikkolan inspektori-toiminnan monipuolisuutta ja sitä läheistä osuutta, mikä hänellä on osakunnan asiain hoidossa, myöskin hänen työnsä osakunnan asettamisissa erilaatuisissa toimikunnissa. Milloin osakunnassa on ollut valmisteilla ja päätettävänä joku huomattava, vuosi vuodelta säännöllisesti uusiutuvista juoksevista asioista erottautuva aloite tai tällaisiinkin kuuluva merkitsevä kysymys, on kokouksissa päätetty virallisestikin pyytää inspektoria mukaan eikä hän koskaan olekaan apuaan kieltänyt. Samoin on asianlaita, kun on laadittava, tarkastettava ja allekirjoitettava joku tärkeä, osakunnan puolesta lähetettävä kirjelmä tai adressi.

Niin mainitseekin osakunnan toimintavuoden **1904—05** historioitsija, että useat tärkeät toimikunnat, esim. kansanvalistustoimikunta, jolla silloin olikin suoritettavanaan vaativia tehtäviä, kuten myöhemmin esitetään, pitivät kaikki kokouksensa inspektorin kodissa. Samoin kokoontui inspektorin luona joulukuussa v. **1909** asetettu toimikunta, joka sai tehtäväkseen laatia yksityiskohtaisen ehdotuksen uudella ylioppilastalolla sijaitsevan osakunnan huoneiston sisustamista ja kalustamista koskevista seikoista ja joka saattoi työnsä onnelliseen päätökseen. Kun v. **1911** suunniteltiin Varsinaissuomalaisen Osakunnan kanssa yhteisen juhlasalin koristamista freskomalauksilla, pyydettiin inspektoria asiaa käsittelevään toimikuntaan edustamaan Satakuntalaista Osakuntaa. Pakottavien syiden takia raukesi kuitenkin hanke. Tässä yhteydessä mainittakoon samalla ne lukuisat lahjoitukset, jotka osakunta on huoneistonsa somistukseksi ja kirjastonsa lisäämiseksi saanut professori ja rouva Mikkolalta ottaa vastaan.

Inspektorin uutteruus ei laimennut vuosien kuluessa. Niinpä kertookin taas vuoden **1912—13** historioitsija, että hän on useassa

toimikunnassa tehnyt »tähdellisimmän työn, mainitaksemme vain kotiseutu- ja keuhkotautiparantolakomiteat, sääntöjen ja kirjelmien laadinta j. n. e.» Samoin huomauttavat seuraavien vuosien historioitsijat erikoisesti siitä suuresta merkityksestä, mikä inspektorin osanotolla on osakunnan asiain suoranaيسessa henkilökohtaisessa hoidossa ollut.

Kun syksyllä v. **1919** suunniteltiin kireän asuntopulan johdosta »Satakuntalaista Ylioppilaskotia» ja sitä varten perustettavalle osakeyhtiölle laadittiin sääntöehdotus, otti inspektori osaa toimikunnan työhön. Lisäksi oli hän mukana juhlapuhujana niissä iltamissa, jotka osakunta tarkoituksen hyväksi järjesti joululoman aikana Porissa ja Raumalla. Hankkeen käytännöllinen toteuttaminen kohtasi silloin kuitenkin voittamattomia esteitä ja siitä täytyi luopua.

Muista tärkeistä toimikunnista, jotka työssään ovat saaneet inspektorilta apua ja hänen suoranaisen jäsenyytensä arvovaltaista tukea, mainittakoon sen lisäksi, mitä myöhemmin tullaan erikseen esittämään, toimikunta, joka hankki osakunnan huoneistoon onnistuneen, vapaussodassa surmansa saaneitten osakuntalaisten muistolle omistetun sankaritaulun, toimikunta, joka vei perille osakunnan kunniamerkkiasian, ja aika ajoittain asetetut valiokunnat, joiden tehtävänä on ollut osakunnan sääntöjen tarkastaminen ja uudestilahtminen. Stipendineuvostossa, joka hoitaa osakunnan kahta stipendia ja lainarahastoa sekä jakaa niistä stipendit ja lainat, on inspektori itseoikeutettuna jäsenenä ja puheenjohtajana.

Koko osakunnan toiminta-ajan on inspektori lisäksi hoitanut erilaatuisia palkintotuomarin tehtäviä. Useita kertoja on hän ollut osakunnan lausujien keskeisissä kilpailuissa, milloin niitä on järjestetty, arvostelulautakunnan jäsenenä. Toimikunnat, joiden tehtävänä on päättää osakuntalaisille innokkaasta osanotosta osakuntaelämään ja kirjoituksista osakunnan sanomalehteen »Lalliin» vuosijuhlassa jaettavista palkinnoista, ovat aina saaneet työilleen inspektorin tuen ja avun. Kun Pippingsköldin lahjoitusrahastosta haetaan palkintoja ranskan- ja englanninkielisistä kirjoituksista tai näihin kieliin tehdyistä käännöksistä, voi osakunta luottamuksella pyytää inspektoriaan tarkastamaan kirjoitelmain pätevyyttä.

Edelläesitetty kuivan luettelon tapainen kuvauskin, jonka lisäksi on otettava huomioon inspektorin jäljempänä selostettava toiminta kansanvalistus-, kotiseutututkimus- ja keuhkotautiparantolatoimikunnissa ja niiden ajamain päämääräin hyväksi, on jo omiaan osoittamaan, missä määrin osakunnassa on tahdottu ja voitu kiinnittää inspektori virallisestikin osakunnan niin sanoaksemme »jokapäiväiseen»

työskentelyyn. Siitä ei kuitenkaan vielä käy täysin selville se kiinteä yhteys, mikä inspehtorin ja osakunnan välillä vallitsee. Inspehtorin säännöllinen osanotto osakunnan kokouksiin sekä hänen ja kulloisenkin kuraattorin välillä vallitseva läheinen suhde pitävät hänet tietoisena siitä, mitä osakunnassa toimitaan, ja antavat hänelle tilaisuuden auttaa neuvoillaan siellä, missä tarvitaan. Professori Mikkola ei ole tehnyt inspehtorinasemastaan sellaista korkeampaa »instanssia», jonka puoleen osakunta ja osakuntalaiset kääntyisivät ainoastaan tärkeimmissä, periaatteellisissa kysymyksissä, vaan osakunnan kuraattorit ja jäsenet ovat luottavin mielin voineet turvautua hänen apuunsa myöskin silloin, kun on ollut suoritettavana vaatimattomampiakin osakunnan toiminnassa ilmeneviä tehtäviä.

Kun näin on hahmoittunut yleinen kuva professori Mikkolan osanotosta osakunnan asiain hoitoon ja käynyt selville, miten hän herättäen, innostuttaen ja neuvoen on uupumattomasti mukana kaikessa, mitä osakunnassa toimitaan, on erikseen tarkastettava muutamia tärkeimpiä osakunnan toiminnan haaroja, kuten kotiseutututkimus- ja kansanvalistusharrastuksia sekä keuhkotautiparantolahanketta.

Jo **1840**-luvulla aloitettua, osakuntain toimittamien, kotiseutuaiheisiakin kirjoitelmia sisältävään julkaisujen sarjaa on Satakuntalainen Osakunta inspehtorinsa johdolla jatkanut sillä julkaisulla, jonka kuudes osa nyt ilmestyy. Kun osakunta v. **1904** aloitti toimintansa, oli Satakunta muiden Suomen maakuntien rinnalla erikoisena maakuntana verraten vähän tunnettu ja huomattu. Yleinen, epäselvä käsitys Satakunnan maakunnallisesta merkityksestä oli päässyt juurtumaan satakuntalaisiin itseensäkin, jopa sikäläiseen ylioppilasuorisoon. Kertoman mukaan lausuttiin Satakuntalaisen Osakunnan ensimmäisessä vuosijuhlassa sellaisiakin vähäistä kotiseuduntuntemusta osoittavia sanoja, ettei Satakunnalla ole mitään luonnonkauneutta. Ilmenneen erheellisen käsityskannan poistamisesta sekä oikean kotiseututunteen ja -tuntemuksen herättämisestä ja syventämisestä keskusteltiin usein yksityisissä osakuntalaispiireissä. Inspehtori harrasti lämpimästi asiaa ja, niinkuin osakunnan historioitsija kertoo, tultiin hänen johdollaan vihdoin siihen ajatukseen, »että on koottava ja hankittava kaikkia Satakuntaa koskevia tutkimuksia ja niiden julkaisemisen kautta saatettava maakuntamme tutuksi sekä meille itsellemme että muille.» Keväällä v. **1905** inspehtori sitten ehdottikin osakunnan kokouksessa, että osakunta ryhtyisi hankkimaan tutkimuksia Satakunnan luonnosta sekä sen entisistä ja nykyisistä oloista, sen henkisestä ja aineellisesta kehityksestä ja muodostaisi niistä

julkaisun, jonka tarkoituksena olisi Satakunnan kaikinpuolinen valaiseminen. Osakunnan kannattaessa innokkaasti ehdotusta asetettiin lähempää suunnittelua valmistamaan toimikunta, joka laati työtä varten yksityiskohtaisen ohjelman ja ehdotti, että tutkimukset julkaistaisiin, sitä mukaa kuin ne valmistuvat, erikoisessa »Satakunta»-nimisessä kirjasarjassa. Ehdotusta toteuttamaan ja aineksia keräämään valittiin moniin alaostoihin jakaantunut toimikunta. Hankkeen pääjohtajana toimi inspehtori ja hänen ohellaan osakunnan juuri valittu kuraattori, tohtori Heikki Ojansuu.

Syksyllä v. **1906** olikin työ jo edistynyt niin pitkälle ja kirjoituksia kertynyt siksi paljon, että uskallettiin tehdä päätös tutkimus-sarjan ensi osan julkaisemisesta seuraavana keväänä. Inspehtorin toimenpiteestä saatiin yliopistolta huomattava summa painatusapuna, jollainen aina on myöhempiäkin julkaisuja varten myönnetty. Kevät-lukukauden lopussa v. **1907** ilmestyikin painosta »Satakunta Kotiseutututkimuksia I», johon inspehtori itsekkin on kirjoittanut tutkimuksen Kokemäen nimestä ja joka sai osakseen verrattain laajan levikin sekä suopeita arvosteluja.

Satakunta I-julkaisun merkityksestä lausutaan vuoden **1913**-»Ylioppilaslehdessä» (Aarne Europaeus) kiittäviä sanoja. Todettuaan, että osakuntien aikaisemmin julkaisemissa »albumeissa» sisältö usein oli varsin kirjavaa ja vallitsevalta osaltaan kaunokirjallista, huomauttaa kirjoittaja siitä ilahduttavasta muutoksesta, minkä kotiseutututkimusharrastus on saanut aikaan osakuntien julkaisuissa. »Uranuurtajan kunnia tulee Satakuntalaiselle Osakunnalle, jonka 1907 julkaisema »Satakunta Kotiseutututkimuksia I» oli ensimmäinen lajiaan meillä ja sai osakseen kaikkialla kiittäviä arvosteluja, voidaan sanoa sen antaneen useille osakunnille herätteenkin kotiseutututkimustyöhön. Tämä julkaisu sisälsi joukon arvokkaita, etupäässä entisten ja silloisten osakuntalaisten kirjoittamia Satakunnan eri seutuja koskevia tutkielmia useilta eri aloilta. Hyvä esimerkki vaikutti: samanlaatuisia julkaisuja alkoi ilmestyä toinen toisensa jälkeen.»

Satakunta-sarjan jatkamista varten asetettiin vuoden **1909** alussa toimikunta, jonka puheenjohtajana inspehtori toimi ottaen samalla tehtäväkseen usean kirjoituksen pyytämisen suunniteltuun julkaisuun. Useistakin eri syistä siirtyi kuitenkin julkaisun valmistuminen vuoteen **1911**, jolloin ilmestyi jouluksi »Satakunta Kotiseutututkimuksia II».

Satakunta II-julkaisun valmistelutöissä kantoi osakunnan inspehtori raskaimman taakan. Henkilökohtaisilla kehoituksillaan

hankki hän useat julkaisun kirjoituksista. Inspehtori tarkasti myöskin kaikki lähetetyt kirjoitukset ennen niiden painamista. Lisäksi otti hän vielä hoitaakseen hankalan ja aikaavievän korjausluvun sekä yleensä koko painatustöiden valvonnan. Niinpä saatiinkin aikaan oivallinen tulos.

Arvostellessaan Satakunta II-julkaisua vuoden **1911** »Helsingin Sanomissa» lausuu A. M. Tallgren sen olevan kokonaisuutena katsoen ehkä paras ylioppilaitten kotiseutujulkaisuista. »Satakunta II on harvinaisen yhtenäinen, ulko-asultaan siro, eikä kirjoituksissa ole yhtään heikkoa.»

Satakunta-sarjan seuraavana osana, jonka toimittaminen pantiin alulle v. **1913**, ilmestyi toukokuussa **1914** »Satakunta Kotiseutututkimuksia III». Kuten edellisen, niin Satakunta III-julkaisunkin ilmes-
tymisestä lankeaa suurin ansio osakunnan inspehtorille, joka yksinään jälleen huolehti m. m. julkaisun painatuksesta ja paljotöisestä oikaisuluvusta.

Seuraava osa, »Satakunta Kotiseutututkimuksia IV», ilmestyi v. **1916** heinäkuun **6** päiväksi, jolloin inspehtori täytti **50** vuotta. Satakunta IV-julkaisun omisti osakunta kunnioitetulle inspehtorilleen kiitokseksi siitä korvaamattomasta työstä, jota professori J. J. Mikkola oli osakunnan inspehtorina suorittanut, ja samalla tunnustukseksi siitä johtavasta osuudesta, mikä hänellä Satakunta-julkaisusarjan luomisessa oli ollut. Innollaan oli hän poistanut alussa vallinneet epäilykset ja puuttuvan luottamuksen omiin voimiin sekä kehoituksillaan pitänyt harrastusta yhtämittaa vireillä. Niin olikin osakunnan ympärillä vuosien kuluessa varttunut tutkijapolvi, joka arvokkaalla tavalla saattoi jatkaa tutkimussarjaa.

Seuraava, kaikelle tieteelliselle tutkimustyölle ja julkaisutoiminnalle epäsuotuisa aika ehkäisi sitten Satakunta-sarjan säännöllisen jatkamisen. Vihdoin asetettiin v. **1922** uutta Satakunta-julkaisua valmistelemaan toimituskunta, johon kuului entisiä ja silloisia osakuntalaisia. Puheenjohtajaksi pyydettiin inspehtoria, joka jälleen oli julkaisuhankkeen keskeisenä tukena. Hän hankki yliopistolta painatusavun, hoiti toimitustyön, oikaisuluvun ja painatuksen valvonnan. »Satakunta Kotiseutututkimuksia V», joka ilmestyi keväällä v. **1925**, sai samaten kuin aikaisemmatkin julkaisuudessa kiittävän tunnustuksen osakseen.

Tähän mennessä julkaistua Satakunta-sarjaa tarkastettaessa on julkaisuudessa huomautettu siitä, että se ei ole ylioppilasosakuntien julkaisusarjoista vain nidemäärältään suurin, vaan sisällöltään myöskin täysipätöisin. Suurin ansio lankeaa siitä osakunnan inspehtorille,

joka on aina tahtonut kartettavaksi kaikkea »albumimaisuuteen» vivahtavaa ja erikoisesti pitänyt huolta siitä, että julkaisun ilmaisemaan lämpimään kotiseudun rakkauteen on yhdistynyt sen sisällön asiallinen täysipainoisuus. Julkaisussa ilmestyneitten tutkimusten tieteellisen arvon rinnalla ei ole kuitenkaan vähäksi arvioitava sen tähänastistakaan maakunnallista merkitystä. Sisältäväthän sen viisi nidettä, joiden yhteinen sivumäärä kohoaa yli **1300**, mitä vaihtelevimpia aloja koskettelevia kirjoitelmia, jotka eivät ainoastaan tee lukijalleen tutuksi kotimaakuntansa menneisyyttä, luontoa, oloja, elämää ja huomattavia henkilöitä, vaan ovat omiaan herättämään kiintymystä kotiseutuun ja halua sen jatkuvaan tutkimiseen.

Osakunnan muitakin kotiseutututkimusharrastuksia, mitkä eivät suoranaisesti ole keskittyneet osakunnan julkaisutoiminnan ympärille, on inspehtori innokkaasti tukenut ja edistänyt. Useasti on hän osakunnan kokouksissa käyttänyt puheenvuoroja kotiseutututkimuksen elvyttämiseksi ja vireillä pitämiseksi sekä osoittanut sille kuuluvia tehtäviä. Samalla on hän toiminut kotiseutututkimustoimikunnan puheenjohtajana aina vuoteen **1918**.

Osakunnan ensi vuosina kerättiin osakunnan arkistoon kaikki Satakuntaa koskevat pitäjänkertomukset, lähetettiin osakuntalaisia muinaismuistoyhdistyksen stipendiaatteina keräämään satakuntalaisia paikannimiä, jaettiin osakuntalaisille ja eri tahoille Satakuntaa kotiseutututkimusta koskevia kyselykaavakkeita ja pantiin alulle osakunnan runsaan, kotiseutukuvia sisältävän kokoelman keruu. Omilla varoillaankin on osakunta lähettänyt pari kotiseutututkimusstipendiaattia. Kesäkuussa **1913** vietetyille Kokemäen laulujuhlille, joilla Satakunnan muinaismuisto- ja kotiseutuyhdistys syntyi, hankittiin osakunnan puolesta kotiseutu-aiheisia esitelmiä ja puheita, joita pitivät m. m. professori ja rouva Mikkola. Kesällä **1915** järjestettiin taas tohtori Th. Schwindt'in johdolla Ikaalisissa viikon kestäneet kotiseutututkimuskurssit, joilla oli runsaasti osanottajia. Kursseilla saavutettujen tutkimustulosten ohella on mainittava niiden herättävä ja opettava merkitys. V. **1916** ryhdyttiin Porin Kotiseutuyhdistyksen aloitteesta toimenpiteisiin Satakuntaa koskevan bibliografian aikaansaamiseksi, mutta käänteentekevästi muuttuneet olosuhteet, jotka yleensäkin ovat ehkäisevästi vaikuttaneet osakunnan ulospäin suuntautuvaan toimintaan, estivät hankkeen toteuttamisen ja ovat muutenkin painaneet osakunnan kotiseutututkimustyön lamaan, mikäli ei sellaiseksi katsota osakunnan keskuudessa pidettyjä kotiseutu-aiheisia esitelmiä, jotka koko osakunnan toiminta-ajan ovat olleet ohjelmassa.

Kotiseutututkimustyön rinnalla on mainittava osakunnan kansanvalistusharrastukset, jotka samoin ovat olleet inspehtorin lämpimän huomion esineenä. Jo ennen kuin professori Mikkola oli ryhtynytään hoitamaan inspehtorintointansa, lausuttiin osakunnan kokouksessa toivomus, että hän tulisi neuvoillaan avustamaan kansanvalistus-toimikunnan työtä, ja niinpä pitikin mainittu toimikunta, kuten aikaisemmin on kerrottu, aluksi kaikki kokouksensa inspehtorin luona.

Kun Länsi-Suomen (Huittisten) kansanopisto keväällä v. **1904** joutui taloudelliseen ahdinkotilaan ja sen toiminnassa ilmeni eräitä epäsäännöllisyyksiä, kävi inspehtori rouvineen yhdessä osakunnan kuraattorin kanssa opistoa tarkastamassa. Vierailu oli omiaan kannustamaan työtä kansanopiston hyväksi ja lisäämään luottamusta sen tulevaisuuteen. Seuraavana kesänä lähetettiin kansanvalistus-toimikunnan ehdotuksen mukaan osakunnan puolesta useita stipendiaatteja keräämään kannatussitoumuksia opistolle, joka sitten saat-toikin syksyllä jatkaa toimintaansa, kun sen opettajakunnassakin oli tapahtunut eräitä muutoksia. Osoitukseksi siitä, miten läheisesti inspehtori otti osaa toimintaan kansanopiston hyväksi, mainittakoon lisäksi, että hän edusti osakuntaa kansanopiston päättäjaisissä v. **1904** ja **1905**. Kun osakunnassa v. **1906** vielä katsottiin tarpeelliseksi asettaa erikoinen toimikunta erästä Huittisten kansanopistoa koskevaa arkaluontoista kysymystä käsittelemään, pyydettiin inspehtoria siihen.

Sen jälkeen siirtyi syksyllä v. **1906** osakunnalle jo aikaisemmin aloitettu, Kankaanpään kansanopiston perustamista tarkoittava hanke. Sen toteuttamiseksi ja opiston vastaisen toiminnan hyväksi ryhdyttiin osakunnassa useihinkin toimenpiteisiin. Järjestettiin iltamia, parit arpajaiset ja niin sanottu **10**-pennin keräys. Tarvittavaa propagandaa tekemään ja kannatussitoumuksia hankkimaan lähetti osakunta stipendiaatin. Inspehtori oli toiminnassa tehokkaasti mukana m. m. kuuluen osakunnan edustajana opiston valtuuskuntaan. Maakunnan ja osakunnan yhteisten ponnistusten tuloksena olikin, että opisto syksyllä v. **1909** saattoi avata ovensa.

Yhteys kansanopistojen ja osakunnan välillä, mitä inspehtori on pitänyt tärkeänä, on tämän jälkeen edelleen säilynyt. Tammikuussa v. **1913** järjesti osakunta Kankaanpään kansanopiston hyväksi onnistuneet iltamat Raumalla, Porissa ja Noormarkussa inspehtorin ollessa, niissä mukana puhumassa. Kansanopistoja koskevia asioita on osakunnassa käsitelty, ja opistolaiset ovat vierailleet osakunnan illanvietoissa Helsingissä käydessään. Taloudelliset seikat ovat kuitenkin

useastikin estäneet osakuntaa antamasta opistoille sitä aineellista tukea, jota nämä ovat pyytäneet.

Osakunnan muita kansanvalistustoimenpiteitä, jotka suurelta osalta ovat olleet asianomaisen toimikunnan hoidettavina, on inspehtori neuvoillaan ja ohjauksillaan auttanut. Ensinnä mainittakoon niin sanotut kiertävät kirjastot, jotka osakunta sai perintönä Länsi-suomalaiselta Osakunnalta, lisäksi niiden luvun 17:ksi. Vuosien kuluessa menettivät ne sen suuren merkityksen, mikä niillä aikoinaan oli ollut, ja niiden käyttötapa tuli osakunnassa vuosikausia kestäneen erimielisyyden esineeksi, kunnes inspehtorin ehdotuksesta päätettiin ryhtyä neuvotteluihin Kirjastoseuran kanssa. Tuloksena olikin niiden toiminnan lakkauttaminen syksyllä v. **1916**. Työskentely lukutupien hyväksi, eräitten luentosarjojen järjestäminen ja Satakunnan kansanvalistuskartan laatiminen mainittakoon muista kansanvalistusharrastuksista, jotka nekin ovat vapaussodan jälkeen olleet aivan lamassa, osoittaen vasta viime aikoina jonkinlaisia elpymisen oireita.

Merkittävin ja kaunein saavutus, mihin Satakuntalainen Osakunta on päässyt työskennellessään professori Mikkolan johdolla kotimaakuntansa hyväksi, on Harjavallan komea keuhkotautiparantola. Vaikka parantolahanke ja sen eri vaiheetkin ovat kaikkialla Satakunnassa tunnetut, on sille ja etenkin professori Mikkolan huomattavalle osuudelle sen toteuttamisessa omistettava huomiota tässäkin yhteydessä, koska kuvaus professori Mikkolan toiminnasta osakunnan inspehtorina muuten jäisi oleellisesti vaillinaiseksi.

Kun keuhkotautiparantolan syntysanat oli osakunnassa lausuttu kevättälvella v. **1911**, ryhdyttiin heti suunnittelemaan käytännöllisiä toimenpiteitä hankkeen alkuunpanemiseksi. Asetettiin erikoinen parantolatoimikunta, jonka puheenjohtajana inspehtori sittemmin toimi koko sen olemassaolonajan. Hän ja hänen rouvansa Maila Mikkola, jonka toiminta osakunnan ja sen pyrintöjen hyväksi ansaitsee samoin oman erikoisen kuvauksensa, olivat alusta alkaen ensimmäisinä mukana työskentelyssä parantolahankkeen edistämiseksi, pitäen samalla osakuntalaisissa vireillä uskoa asian onnelliseen ratkaisuun ja alati kannustaen heidän intoaan ja harrastustaan.

Parantolakomitean toimesta lähetettiin asiaa valaiseva kierto- kirje Satakuntaan ja asetuttiin yhteyteen eri yhdistysten ja keuhkotautia vastaan työskentelevien elinten kanssa. Rouva Mikkolan ehdotuksesta päätettiin kesällä v. **1911** panna maakunnassa toimeen kesäretki, joka rahallisen tarkoituksensa ohella olisi omiaan tekemään suunnitelman ja sen merkityksen Satakunnassa tunnetuksi sekä kokoa-

maan voimia sen perilleajamiseen. Ajatus toteutettiin osakuntalaisten kiertäessä lukuisana joukkona useissa Keski-Satakunnan seuduissa. Saavutetut onnistuneet tulokset ja kaikkialla ilmennyt myönteinen vastaanotto innostivat jatkamaan. Niin käytiinkin seuraavana kesänä Pohjois-Satakunnassa ja kesällä v. 1913 suunnattiin kulku taas Etelä-Satakuntaan. Kaiken kaikkiaan pidettiin näillä retkillä, jotka eräissä mielessä merkitsevät Satakuntalaisen Osakunnan tähänastisen toiminnan ja elämän korkeinta nousukautta, iltamia yhteensä 28:lla eri paikkakunnalla 15:ssä eri pitäjässä. Osakunnan tekemä parantola-aloite saavutti laajoissa satakuntalaispiireissä voimakasta kannatusta, ja keuhkotautia vastaan käytävän taistelun tärkeys tuli Satakunnan yleisessä tietoisuudessa voimakkaasti tehostetuksi. Rahallisetkin tulokset olivat hyvät, johtuen osaltaan retkikunnille osoitetusta runsaasta vieraanvaraisuudesta.

Kesäretkien valmistelutöitä johti inspektori rouvineen innokkaasti. Retkillä seurasivat he koko ajan osakuntalaisten mukana jakaen heidän kanssaan matkan ilot ja rasitukset. Kaikkialla lausui inspektori yleisön tervetulleeksi osakunnan järjestämiin iltamiin puhuen samalla vaihtelevista, merkittävistä aiheista ja aina sovittaen sanansa tilanteen, kunkin paikkakunnan olojen ja sen yleisön mukaan. Niinpä vain esimerkin mainitaksemme puhui hän Kokemäellä jokikulttuurista ja sen merkityksestä ja Hämeenkyrössä taas yksimielisyyden tarpeellisuudesta kansallisessa työssä, mihin retken historioitsija liittää sen huomautuksen, että Hämeenkyrö kuului silloin olevan riitaista pitäjää. Retkikunnan virallisena johtajana hän sai osalleen rasittavat edustustehtävät. Kaikkialla esitti hän osakuntalaisten puolesta kiitokset vieraanvaraiselle emäntä- ja isäntäväelle. Lisäksi oli hänen toimittava retkikunnan omassa keskuudessa valvovana silmänä ja huolehdyttävänä retken onnistumiseen tarvittavan järjestyksen säilymisestä iloisessa ja huolettomassa nuorisojoukossa, erittäinkin pitämällä silmällä, etteivät esiintyjät liiallisella valvomisella ja tanssimisella kuluttaneet voimiaan loppuun. Tällaiset »jahtivoudin» tehtävät, joksi niitä leikkillisesti nimitettiin, suoritti hän tunnetulla, koskaan ehtymättömällä hyväntahtoisuudellaan, joka ilmeni esim. silloinkin, kun inspektori lääkitsi rasittuneita laulajia ja muitakin vaivojen raskauttamia osakuntalaisia, niin »että ymmälle joutuivat retken tohtorit ja hammastohtoritkin».

Inspektorin osanoton vaikutus retkien onnistumiseen oli mitä huomattavin. Hänen nimensä merkitsi ohjelman täysipainoisuutta ja arvokkuutta. Hänen arvovaltansa taas herätti maakunnassa hanketta kohtaan vankan luottamuksen. Retkeilijöiden omassa

keskuudessa olivat professori ja rouva Mikkola sekä henkisinä että käytännöllisinä tukipylväinä, joihin aina turvauduttiin. Ilman heitä ei osakunnan parantolahankkeesta niinkuin ei varmaan monesta muustakaan osakunnan yrityksestä olisi tullut mitään.

Osakunnan muissa toimenpiteissä keuhkotautiparantolan hyväksi oli inspehtori samalla tavoin erottamattomasti mukana. Kun maalisk. 1 p:nä v. **1912** Helsingissä järjestettiin osakunnan toimesta suuret arpajaiset, jotka kaikin puolin onnistuivat hyvin, otti inspehtori työhön innokkaasti osaa hankkien m. m. arpajaisluvan ja toimien arpajaisten ylivalvojana. Parantolarahastoon hankki hän lahjoituksia. Osakunnan edustajana otti hän osaa retkikuntaan, joka kesäkuussa v. **1913** kävi Harjavallassa ja Kokemäellä tutkimaan sopivaa paikkaa parantolaa varten. Osakunnan edustajana oli hän niinkään mukana siinä tärkeässä kokouksessa, joka kesäkuun lopulla samana vuonna järjestettiin Kokemäellä kuntien edustajille. Siellä ilmeni, että maakunnan yleinen mielipide oli asettunut erittäin suosiolliseksi parantolahanketta kohtaan. Kuitenkaan ei kokousta seuranneilla kuntien päätöksillä, jotka koskivat vuotuisen kannatusavun myöntämistä parantolalle, maailmansodan johdosta tullut olemaan sitä merkitystä, mitä oli odotettu.

Syksyllä v. **1913** jätti osakunta parantola-asian lähimmän valvonnan ja parantola-rahastonsa hoidon keuhkotautiparantolan johtokunnalle, jonka jäsenet osakunta valitsi ja jonka puheenjohtajana toimi professori Mikkola.

Kun pian tämän jälkeen kävi yhä selvemmäksi, että olisi yrityksen toteuttamiselle eduksi, erittäinkin valtioavun saamisessa, jos osakunta lakkaisi suunnittelemasta parantolan rakentamista omissa nimissään, luovutti osakunta hankkeen vuoden **1914** kuluessa perustetulle Satakunnan Keuhkotautiparantola Osakeyhtiölle, jonka pääomasta osakunta valtuutti inspehtorinsa merkitsemään puuttuvat osakkeet saaden siten osake-enemmistön. Samalla siirrettiin loput osakunnan parantola-rahastosta osakeyhtiön käytettäväksi.

Vaikka parantolahanke täten virallisesti siirtyikin pois osakunnalta, oli se yhä edelleen osakunnan lämpimän huomion esineenä. Osakunnan kokouksissa on siitä käyty keskusteluja, joihin inspehtori on innokkaasti ottanut osaa. Osakuntakin on puolestaan voimiensa mukaan koettanut toimia hankkeen edistämiseksi tekemällä propagandaa, m. m. järjestäen parantolatarkoitusten hyväksi aina viime aikoihin asti iltamia, joissa inspehtori **011** ollut juhlapuhujana mukana kesällä v. **1915** ja talvella v. **1922**.

Satakunnan Keuhkotautiparantola Osakeyhtiön johtokunnassa,

jonka toimenpiteet johtivat lopulta siihen onnelliseen lopputulokseen, että parantola helmik. 28 p:nä v. 1925 vihittiin tarkoitukseensa, on professori Mikkola kaiken aikaa ollut innokkaana ja uhrautuvana puheenjohtajana.

Yhtä vilkas ja vaikutuksiltaan merkittävä kuin professori Mikolan osanotto niihin osakunnan pyrkimyksiin, jotka ovat tarkoittaneet maakunnan parasta, on myöskin ollut hänen toimintansa niiden harrastusten hyväksi, jotka ovat kohdistuneet osakunnan sisäisen elämän rikastuttamiseen ja kohottamiseen, keskittyen pääasiassa osakunnan työskentelyyn Helsingissä. Inspektorin osanoton ulkonaiset piirteet ovat jo osaksi edellä käyneetkin selville kokouksia ja toimikuntia käsiteltäessä.

Satakuntalaisen Osakunnan aloittaessa toimintansa pyrkivät kärjistyneet puoluevastakohdat yleensä vaikuttamaan osakuntien elämään hajoittavasti ja lamaannuttavasti. Toimintavuoden 1904—05 kuluessa syntyivät Satakuntalaisessakin Osakunnassa nuor- ja vanhasuomalaisten puolueyhdistykset, joiden vaikutus osakuntaelämään olikin varsinkin osakunnan ensi aikoina melko tuntuva. Niinkuin osakunnan historioitsijat huomauttavat, siirsivät ne läheisemmän ja vilkkaamman toveriseurustelun osakunnan piiristä omaan keskuuteensa. Saattoipa jyrkimpinä aikoina puoluejako olla omiaan lietsomaan ja ylläpitämään epäluuloisuutta eri puolueryhmiin kuuluvien välillä. Yhdistysten toimintaan uhrattiin myöskin paljon voimia, jotka muuten olisivat tulleet osakunnan pyrintöjen hyväksi. Osakunnan virallistenkin asiain hoidossa aiheutti puoluejako ristiriitaisuuksia, jopa joskus jyrkkiä yhteentörmäyksiäkin.

Inspektorin ansioksi on luettava, niinkuin useat osakunnan historioitsijat huomauttavat, etteivät puolueolot kiihkeimpinäkään aikoina päässeet Satakuntalaisen Osakunnan toimintaan ja elämään vaikuttamaan yhtä haitallisesti kuin eräissä muissa osakunnissa oli laita. Inspektori itse oli osakuntalaisille elävänä esikuvana siitä, että valtiollisestikin valveutuneen kansalaisen ei tarvitse antautua puolueiden talutusnuoraan, vaan että hän voi säilyttää henkisen vapautensa ja arvostella esiintyviä kysymyksiä yleiseltä, tasapuoliselta pohjalta. Inspektorin puolueeton, tyyni ja harkitseva esiintyminen sekä hänen välittävä suhtautumisensa eri puolueryhmiin vaikutti tärkeänä tekijänä siihen, että julkiset yhteen-törmäykset niiden välillä jäivät Satakuntalaisessa Osakunnassa harvinaisiksi.

Niinpä saatetaankin jo syksyllä v. 1908 mainita, että osakuntalaisten yksityisessä elämässä puoluejaotus oli kokonaan kadottanut

merkityksensä alkaen käydä virallistenkin asiain käsittelyssä yhä harvemmin esille. Heikkenemistään heikkeni myöskin toiminta puolueyhdistyksissä, joista tavataan viimeisen kerran elonmerkkejä v. 1917.

Yhdistävästi ja kokoavasti vaikutti inspehtori osakuntaelämään, paitsi omalla tasaisella ja puolueettomalla esiintymisellään, myöskin osoittamalla osakuntalaisille uusia sopivia toimintamuotoja. Hänen lämpimän harrastuksensa tukemana ja ohjaamana ryhdyttiin osakunnassa ensi vuosista alkaen käsittelemään mitä erilaatuisimpia yhteiskunnallisia ja valtiollisia kysymyksiä. Niitä pyrittiin valaisemaan useilta eri näkökannoilta ja siten opittiin ymmärtämään toisina ajattelevienkin mielipiteitä. Aiheista mainittakoon tärkeimpinä valtiollinen äänioikeus, oppikoulujen uudistus, torpparikysymys j. n. e. Tämänluonteiset esitelmät ja keskustelukysymykset katsotaan nykyään aivan luonnostaan lankeaviksi ja asiaankuuluviksi, mutta pari vuosikymmentä sitten merkitsi niiden esilletulo uuden henkisen sisällön tuomista osakuntaelämään.

Paitsi suhtautumisellaan osakunnan sisäisiin puolueoloihin on professori Mikkola aina muulloinkin osoittanut olevansa oikea mies osakunnan inspehtorin paikalla osakuntalaisten joutuessa kosketuksiin valtiollisten kysymysten kanssa.

Suurilakkoviikolla syksyllä v. 1905 kävi inspehtori esim. joka päivä osakuntalaisten kokouksissa ylioppilastalolla keskustelemassa heidän kanssaan päivän tärkeistä tapauksista ja suunnitelmista. Venäjän vallankumouksen aikana v. 1917, jolloin taas elettiin keskellä kuohuvia valtiollisen elämän pyörteitä, piti hän osakunnassa laajan ja valaisevan esitelmän.

Aina on inspehtorilla ollut tapana jäädä osakunnan kokousten jälkeen keskustelemaan osakuntalaisten kanssa epävirallisesti päivän tapahtumista.

Mikään ei varmaan ole voinut ollakaan osakuntalaisille hyödyllisempää kuin saada muodostaa mielipiteitään yhdessä »vanhemman toverin» kanssa, jollaisena »inspis» silloin kuten aina muulloinkin esiintyy.

Inspehtorin tasapuolisen ja ennakkoluuloista vapaan katsantokannan vaikutus onkin tavannut satakuntalaisessa ylioppilasnuorisossa vastaanottavan maaperän. Satakuntalaisten ylioppilaiden ja Satakuntalaisen Osakunnankin tavalle suhtautua valtiollisiin kysymyksiin on, rohkenemme sanoa, kuvaavana piirteenä havaittavissa maltillisuus. Osakunnassa eivät sisällyksettömät iskulauseet ja yltiöpäiset, »rabulistiset» puuhut ole saaneet ainakaan mainittavampaa

jalansijaa, vaan siellä, on pyritty vakavaan, tosiseikkoihin perustuvaan harkintaan, mistä inspehtori on antanut niin kauniin esimerkin.

Erehdyttävää olisi kuitenkin otaksua, että inspehtori olisi kohdistanut harrastuksensa osakunnan keskuudessa ainoastaan yhteiskunnallis-valtiollisiin kysymyksiin. Päinvastoin on professori Mikkola, jolle mikään sivistyksen ala ei ole vieras, vuosien kuluessa pitänyt esitelmiä vaihtelevista aiheista ja esittänyt osakunnalle useita huomattavia sivistyselämää koskevia teoksia, esim. Spenglerin maailmankuulun »Untergang des Abendlandes». Tämän ohessa on hän aina, milloin osakunnassa on esitelmien ja alustusten johdosta keskusteluja syntynyt, ottanut niihin osaa tuoden esiin valaisevia ja katsetta avartavia näkökantoja. Hänen omakohtainen, väsymätön mukanaolonsa on kohottanut ja rikastuttanut osakunnan sisäistä toimintaa sekä samalla innostuttanut ja tukenut osakuntalaisia heidän yleissivistyksellisissä, puhtaiden ammattiopintojen rinnalla helposti syrjäytetyiksi joutuviissa harrastuksissaan.

Muutkin osakunnan sisäiset elämän ilmiöt ovat inspehtorissa saaneet suopeamielisen ymmärtäjän ja tukijan. Kaunokirjallisista ja lausuntoharrastuksista on jo aikaisemmin mainittu. Kun osakuntalaisten urheiluinnostus viime vuosikymmenellä eli nousukauttaan, oli inspehtori siinä täydestä sydäimestään mukana. M. m. kävi hän henkilökohtaisesti urheilukentällä seuraamassa osakuntain välisiä neliottelukilpailuja, joiden voittaminen muodostui Satakuntalaisen Osakunnan kunniakkaaksi traditsioniksi. Osakunnan kävelyretkillä, huvimatkoilla ja kesäjuhliissa on hän usein pirteänä ja nuorekkaana ollut osallisena. Vielä viime vuosinakin mainitaan osakunnassa kokouksen jälkeen leikityn »inspehtorin avustuksella». Kerran taas ollessaan estetty saapumasta erääseen tanssiaisillanviettoon lähetti hän osakunnan pojille toivomuksenaan sellaisen tervehdyksen, etteivät neitoset jäisi tanssittamatta hänen poissaolonsa takia. Kauniina esimerkkinä siitä lämmöstä, millä inspehtori on eläytynyt osakunnan kohtaloihin, on hänen tarmokas toimintansa osakunnan hyväksi silloin, kun osakunta saksalaisen sotilasmajoituksen johdosta oli kauan aikaa ilman omaa huoneistoa.

Tarkastaessa osakunnan elämää läheltä kiintyy huomio vielä erikoisesti inspehtorin merkittävään vaikutukseen puhujana. Luke-mattomat ovat ne kerrat, joina osakunnalla on ollut onni saada kuulla professori Mikkolan pukevan miehekkäät, ytimekkäät ajatuksensa vakuuttaviksi sanoiksi. Uusien jäsenten juhlallisessa vastaanotossa lausuu inspehtori heidät tervetulleiksi osakuntaan sydämellisellä, herättävällä tavallaan. Hän valaisee heille osakunta-

elämän yleistä ja yksilökohtaista merkitystä, antaa heille mieleenpainuvia viitteitä erilaisten elämänarvojen oikeata arviointia ja eheän, ylevän maailmankatsomuksen luomista varten, hän johdattaa heidät ymmärtämään ylioppilaan vaativat, korkeat velvollisuudet. Kun osakunnan vieraina on pääkaupungissa käyviä kansanopistolaisia tai muita maakuntalaisia, satakuntalaisia sotilaita tai maakunnan valtiopäivämiehiä, kun osakunta juhlii omia tohtoreitaan tai lausujiensa ja urheilijoittensa saavuttamia voittoja, aina pyydetään inspektoria esiintymisellään korottamaan illan arvoa. Osakunnan vuosijuhlissa ja inspektoriväen kutsuissa, jotka vuosittain alusta alkaen ovat olleet huomattavimmat osakuntalaisten piirissä toimeenpannut juhlatilaisuudet, ovat hänen sisältörikkaat puheensa aina muodostuneet syvälliseen harkintaan ja runsashedelmäiseen toimintaan kehoittaviksi sanoiksi satakuntalaiselle ylioppilasnuorisolle, jonka hyväksi hän on niin paljon uhrannut ja johon hän perustaa niin suuret toiveet. Aikoina, jolloin maamme kohtalot ovat näyttäneet synkiltä, on hän voimakkaasti pitänyt yllä vakavaa isänmaallista mielialaa ja uskoa valoisampaan tulevaisuuteen. Hänen pohjiaan myöten suomalainen ja kansallinen henkensä on osakuntalaisiin tartuttanut hänen oman innostuksensa ja luottamuksensa suomalaista sivistystä ja sen elinvoimaa kohtaan. Aikana, jolloin isänmaallinen innostus taas ulkonaisista kahleista vapautuneena elää riemukasta nousuaan, on hän ensimmäisenä kehoittamassa tarmokkaaseen, johdonmukaiseen työhön yhä suurempia päämääriä kohti ja antamassa selväpiirteisen ilmaisun hetken aavistelevissa mielialoissa uinuville suunnitelmille. Niinpä hän v. 1917 osakunnan vuosijuhlissa, jota vietettiin vallankumouksen mainingeissa, lausuu m. m.: »Uskallan uneksia suurempaa Suomea, Suomea, jolla olisi oma satama, josta lähtevät laivat veisivät Suomen nimeä ja lippua kautta maailman», lopettaen puheensa: »Vaikka vapautta ei kestäisi kuin lyhyen ajan, voimme sanoa: yksi päivä sinun huoneessasi on enemmän kuin tuhannen muualla. Vapauden hengettären suudelman ken keran on saanut otsalleen, ei voi taipua tyrannin jalkain juureen.»

Näin on professori Mikkola innostuneena mukana kaikessa, mitä osakunnassa eletään ja toimitaan, milloin neuvoen ja ohjaten, milloin herättäen ja kannustaen. Oman harrastuksensa on hän pitkäaikaisen inspektorikautensa kuluessa onnistunut juurruttamaan osakuntalaisiinkin niin hellittämättömästi, että he osakunnasta erottuaankin ovat jatkuvasti monella huomattavalla tavalla tukeneet osakunnan ja sen inspektorin yhteistoimintaa.

Niin moninaiset ja suuret kuin professori Mikkolan ansiot osa-

kunnan inspehtorina ovatkin, on niistä vielä kuvaamatta eräs, jota on pidetty tärkeimpänäkin kaikista. »Paras ja suurin», niin on sanottu, »mitä hän osakuntalaisille tarjoo, on löydettävissä hänen persoonallisuudestaan ja hänen kodistaan. Itse talonpoikaisten vanhempain lapsena ymmärtää hän täydellisesti maaseudulta tullutta ylioppilasta ja hänen tarpeitaan. Tämä on saanut hänet avaamaan kotinsa osakuntalaisille, jotka siellä ovat viettäneet lukemattomia elämänsä onnellisimpia ja kauneimpia hetkiä. Useimmille on tämä heidän elämässään ensimmäinen ja ylioppilasaikanaan ainoa tilaisuus seurustella todella sivistyneessä kodissa.»

Inspehtoriväen kauniiseen kotiin ovat osakuntalaiset aina olleetkin tervetulleita. Lähes kahdenkymmenen vuoden ajan on siellä toiminut rouva Maila Mikkolan alotteesta syntynyt ja hänen verrattomalla tavallaan johtamansa »lukupiiri», jonka merkitys osakuntalaisten henkilölliselle kehitykselle ja koko Satakuntalaisen Osakunnan elämälle ei ole muutamain sanoin arvioitavissa. Säännöllisesti joka toinen viikko uusiutuviissa lukupiiri-illoissa on inspehtorikin esittänyt useita arvokkaita selostuksia kirjailijoista ja heidän teoksistaan. Aina on hän niissä läsnä herttaisena, sydämellisenä ja vieraanvaraisena isäntänä.

Seurustellessaan osakuntalaisten kanssa niin kodissaan kuin osakunnassa tai muualla osaa professori Mikkola, erinomaisesti ymmärtäen osakuntalaisten sulkeutunutta luonnetta, poistaa siitä sen ulkonaisen jäykkyyden. Leikillisyydellään ja tuttavallisuudellaan kykenee hän hälventämään sen henkisen eron, mikä on hänen ja nuoren ylioppilaan välillä. Jokaisen osaksi tulee hänen toverillinen tervehdyksensä ja kädenpuristuksensa, jokaisen suunnitelmia ja pyrintöjä seuraa hän samalla hienotunteisuudella, lämmöllä ja hartaudella. Luottavin mielin voivat osakuntalaiset kääntyä hänen puoleensa ei vain osakunnan, vaan omissa yksityisissäkin asioissaan. Niinpä kuuluukin monen satakuntalaisen kalleimpiin ja kauneimpiin osakunta-ajan elämyksiin suhde osakunnan inspehtoriin. Läheinen tuttavuus professori Mikkolan kaltaisen harvinaisen monipuolisesti valistuneen, rikkaan ja eheän kulttuuripersoonallisuuden kanssa ei vain opintoaikana ole antanut heille sytyttäviä herätteitä, vaan vaikuttaa kannustavana muistona edelleen. Siitä on tullut heidän elämänsä rikkaus.

Luottamuksella on Satakunta voinut lähettää poikansa ja tyttärensä opiskelemaan maan pääkaupunkiin ja ottamaan osaa sen ylioppilasrientoihin tietäessään heidän joutuvan elämään ja toimimaan siinä ympäristössä ja henkisessä ilmapiirissä, minkä profes-

sori ja rouva Mikkola Satakuntalaisesta Osakunnasta ovat luoneet. Sieltä ovat he palanneet valveutuneina ja vireinä kansalaisina suorittamaan elämäntyötään Satakunnan ja koko maamme hyväksi. Luottamuksella on Satakunta voinut tukea Satakuntalaisen Osakunnan toimia ja pyrintöjä tietäessään, että ne professori Mikkolan ollessa johdossa ovat aina perustuneet ihanteelliselle pohjalle, saaneet oikeat muodot ja tähänneet merkityksellisiin, arvokkaisiin päämääriin. Heräävän satakuntalaisuuden, sen itsetajunnan ja -tietoisuuden synnyttämisessä ja henkisessä koulimisessa, minkä kaiken näkyvänä tuloksena ovat lukuisat Satakuntalaisessa Osakunnassa ja sen ympärille kasvaneissa laajoissa kansalaispiireissä Satakunnan hyväksi taistellut saavutukset, on professori Mikkolalla, jota ei syyttä ole kutsuttu Satakunnan »omaksitunnoksi», ratkaiseva merkityksensä.

Siksi kunnioittavatkin satakuntalaiset ylioppilaat, heidän kotinsa ja koko Satakunta kiitollisin mielin professori J. J. Mikkolaa uhrautuvana, kyvykkäänä osakunnan inspehtorina ja suurena ihmisenä.

Jalo Kalima.

J.J.Mikkola kielentutkijana.

1860-luku, joka on antanut maallemme runsaasti lahjakkaita taiteilijoita, on synnyttänyt myös huomattavia tiedemiehiä, ennen kaikkea kielitieteen alalla. Se on lahjoittanut meille oikean valiojoukon kielentutkijoita, niin ensiluokkaisia ja merkitseviä, että myöhempien kymmenlukujen näyttää olevan vaikea kilpailla tämän aikakauden kanssa. Tieteen hengettären lempilapsia on se runsaslahjainen tutkija, jolle tämä julkaisu on omistettu hänen täyttäessään **60** vuotta ja jonka tähänastisesta tutkimustyöstä tässä muutama sana.

Professori J. J. Mikkola edustaa Helsingin yliopistossa slaavilaista filologiaa, ollen nykyisin Leskienin ja Jagic'in kuoltua tämän alan etevin edustaja koko maailmassa. Niistä, jotka saavat henkilökohtaisessa kosketuksessa tutustua hänen monitietoisuuteensa ja oppineisuuteensa, voi tuntua sattumalta, että hänen virallinen alansa on kielentutkimus. Yhtä hyvin se voisi olla moni muu filologinen tiede, historia esimerkiksi, vieläpä joku ei-filologinenkin — muistuu mieleeni antropologia, jonka alalta Mikkola on julaissut tutkielman. Se, mitä hän on kirjoittanut aikakaus- ja sanomalehtiin, ei myöskään ole aina suinkaan kielitiedettä. Jos siis sanomme, että hän on syntynyt kielentutkijaksi, niin ei se merkitse, ettei hän olisi kenties voinut menestyä yhtä hyvin jollakin muulla alalla. Mutta me voimme silti huoleti sanoa, että hän on syntynyt kielentutkijaksi, sillä hänen kielentutkijaominaisuutensa ovat aivan harvinaiset, ja me voimme pitää mitä onnellisimpana seikkana sitä, että hän kielitieteen veto-voimaa seuraten on ollut uskollinen ehkä sittenkin kaikkein ilmeisimmille luontaisille taipumuksilleen.

Jos tutkijan merkitystä arvioidaan painettujen julkaisujen sivumäärää mittapuuna käyttäen, pääsevät hyvin monet Mikkolasta edelle. Mutta jos on kysymys tutkijalahjoista ja julkaisun kvaali-teetista, joutuu Mikkola aikansa parhaitten joukkoon. Uskomattoman nopeasti perehtyy hän uuteen alaan, uuteen kieleen ja kieliryhmään tai muuhun uuteen tietopiiriin, vaistoten heti olennaisen

ja sulattaen nopeasti hyväkseen tarjona olevan tiedon. Kielimiehenä tuntuu Mikkola suuressa määrin Thomsenin sukulaishengeltä. Kumpikin harjoittaa kielitieteellistä tutkimusta sangen laajassa mittakaavassa liikkuen erilaisten kielten ja monien kielikuntain alalla, kaukana pikkuspesialistin ahtaasta karsinasta, aina asiantuntemusta osoittaen ja vajoamatta koskaan pintapuolisuuteen, mikä muuten usein on monipuolisuuden vaara. Aiheiden valinnassakin on yhtäläisyyttä. Kumpikin on mieltynyt lainasanatutkimukseen, vieläpä työskennellyt samojen kielten piirissä, selvitellessä suomen ja balttilaisten, germaani- ja slaavilaisten kielten välisiä kosketuksia, kumpikin hakee vahvasti historiaa valaisevia tehtäviä — esimerkiksi Thomsenin Ryskä rikets grundläggning genom skandinaverna on sekä laadultaan että sisällöltään varsin lähellä Mikkolan mielialaiteita — ja sellainen turkologiaa sivuava tutkimus kuin melkoista huomiota herättänyt »Die chronologie der türkischen Donaubulgaren» tuo mieleen Thomsenin keksimän muinaisturkkilaisten kirjoitusten selityksen, vaikka keksinnön kantavuus tietenkään ei ole verrattavissa Orkhon-kirjoitusten tulkitsijan suureen löytöön.

Mikkolan kielitieteellistä toimintaa arvosteltaessa lienee ennen kaikkea sanottava, että hän on harvinainen etymologi. Mikäli etymologinen vaisto yleensä voi olla pettämätön, on juuri Mikkolalla tämä lahja. Kuinka paljon tapaakaan kirjallisuudessa etymologioita, jotka näennäisesti täyttävät kaikki nykyaikaisen kielentutkimuksen vaatimukset, mutta jotka eivät sittenkään lukijaa vakuuta! Mikkolaa eivät halpahintaiset etymologiset yhdistelmät houkuttele. Hän tarjoaa solidia ja jyrkää, ollen aina selityksissään kriittinen. Väliin menee kriittisyys ehkä liiankin pitkälle — joskus on minusta tuntunut siltä kuin Mikkola olisi hylännyt tarpeettomasti jonkun aikaisemman mielipiteensä, jonka muut ovat hyväksyneet. Erehdytön ei hänkään silti ole. Kun katselee hänen ansiokasta tutkimustaan »Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen», huomaa teoksen loppupuolen, sanaston, joskus kumoavan väitöskirjana julaistussa aikaisemmin kirjoitetussa alkupuolella esitettyjä mielipiteitä. Ilmeistä on, että tekijä on teosta jatkaessaan syventynyt ja edistynyt. Jo tässä teoksessa, joka ilmestyi **1894**, tulee näkyviin Mikkolan suuri oppineisuus ja kirkas kritiikki. Vaikka myöhemmin useat tutkijat ovat esittäneet suomalais-slaavilaisten kosketusten iästä toisenkinlaisia mielipiteitä, joita niitäkin voidaan eräillä syillä puolustaa, on tämä teos säilyttänyt tärkeän sijansa niin slaavilaisessa kuin suomalaisessakin kielitieteessä jatkaen kunnialla Thomsenin tutkimuksia Itämeren-suomalaisten kielten

vieraista aineksista. Sen kysyntä on ollut niin suuri, että se on loppuun myyty ja tekijä valmistaa nyt siitä uutta painosta.

Germaanilaisten kielten hyvänä tuntijana on Mikkola useissa pienissä kirjoituksissa tarjonnut arvokkaita etymologisia lisiä suomen kielen germaanilaisiin aineksiin. Germaanilaiset kielet ovat jo aikaisin viehättäneet häntä. Hän aikoiakin aluksi antautua näiden kielten tutkijaksi. Kun hänestä sitten kuitenkin tuli slavisti, eivät germaanilaiset kieliopinnot suinkaan menneet hukkaan, vaan tulivat sekä suomalaisen että slaavilaisen kielitieteen hyväksi, kuten jo väitöskirjasta käy ilmi. Meidän ei ole tässä yhteydessä myöskään unohdettava niitä teräviä huomioita, joita »Lisätäydennys Vernerin lakiin» sisältää.

»Puhtaan slavistiikan» alalla Mikkola liikkuu kahdessa »Berührungen»-teosta seuranneessa länsislaavilaisia kieliä koskevassa tutkimuksessaan. Toinen niistä on julaistu venäjäksi ja koskee koillis-Pommerin kašubilais-murteita (1897), toinen, *Betonung und quantität in den westslavischen sprachen* (1899), tarkastaa yhteisiin kielellisiin tendensseihin viittaavien länsislaavilaisten kielten paino- ja laajuusseikkoja. Tutkimusmatkat Pommeriin ja länsi-Preussiin vaikuttivat hedelmällisesti näihin teoksiin. Kuuluen slavistille tärkeiden balttilaisten kielten parhaisiin tuntijoihin on hän kosketellut useissa teoksissaan balttilaisten kielten äännehistoriaa tai sanavarastoa (esim. *Baltisches und Slavisches*). Pääteokseksi katsottava »*Urslavische Grammatik I*» (1913) on, kuten nimi osoittaa, slaavilaisen kielitieteen keskeisimmälle kysymykselle omistettu, mistä jo teoksen suuri merkitys käy ilmi. Mikkolan kantaslaavilainen kielioppi ei ole ainoa alallaan, mutta se voittaa kilpailijansa ja on varmaan, kun sen jatko ilmestyy, edustava arvokkaalla tavalla slaavilaista kantakieltä Carl Winterin tunnetussa indoeurooppalaisten kielioppien sarjassa.

Mikkolan kielitieteellisessä tuotannossa muodostavat huomattavan puolen verrattain vähäkokoiset etymologiset tutkielmat, joissa tekijä osoittaa usein loistavia kielentutkijan ominaisuuksia. Useat näistä valaiseva: suomalais-slaavilaisia kosketuksia, kuten »*Ladoga — Laatokka*» (Suom.-ugr. Seuran Aikauskirja 23), joka tarjoaa paljon enemmän kuin vaatimattomasta nimestä voisi päättää, *uiskoi* sanaa koskeva pikku tutkimus (Finn.-ugr. Forschungen 12) y. m. Nämä maallikosta vähäpätöisiltä näyttävät kirjoitukset ovat mitä viehättävintä lukemista, ja se hieno vaisto, jolla tekijä saa sanat salasta julki, herättää vastustamattomasti ihailua.

Mikkolan arvo tutkijana onkin yleisesti tunnustettu. Hän on m. m. useiden ulkomaisten seuran ja tieteellisten laitosten kunnia-

jäsen. Paitsi Archiv für slavische Philologien toimitukseen kuuluu Mikkola myös Wörter und Sachen aikakauskirjan perustajiin ja toimitajiin, julkaisun, joka on ottanut ohjelmakseen sanaston ohella siihen liittyvään realioiden tutkimisen.

Onnitellessani mitä lämpimimmin opettajaani hänen **60**-vuotispäivänään lausun toivomuksenani, että hänen olisi suotu kauan käyttää runsaita tietojaan ja lahjojaan kielitieteen hyväksi.

Pentti Eskola.

Lounais-Suomen kivien jääkaudenaikaiset matkat.

Suomen maaperä ja sen irtonaiset kivet ovat kotoisin kaiken pohjana olevasta kallioperustasta. Ne on kalliosta irroittanut ja nykyisille sijoilleen kuljettanut enimmäkseen suuri mannerjäätikkö, joka jääkaudella peitti koko Pohjois-Euroopan ja hiljalleen liikkui jäätiköityneen alueen keskuksesta sen reunoja kohti. Irtokivet ovat tehneet matkoja jään mukana. Monesti näkee niin ollen irtokivissä aivan toisia kivilajeja kuin mitä samassa paikassa on pohjakalliossa. Jos sitten löydetään jostain muualta kalliosta sitä kivilajia, mitä tuo irtokivi on, ja voidaan näyttää toteen, että irtokivi on todella siitä eikä mistään muualta kotoisin, niin saadaan määrätynsi irtokiven emäkallio sekä samalla sen kulkematka. Toiselta puolen voidaan tutkia, miten laajalle ja mihin suuntiin irtokiviä on levinnyt joltakin määrättyltä alueelta, jonka kallioperusta on jotakin erikoista ja helposti tunnettavaa kivilajia. Näin käyvät selville jäätikön liikuntosuunnat, jotka muuten myös johonkin määrin ilmenevät jäätikön kallioiden pintoihin jättämistä uurteista ja muista merkeistä.

Emäkallion määräämisen mahdollisuutta on käytetty hyväksi sekä tieteellisiä että käytännöllisiä tarkoituksia silmälläpitäen. Kun esimerkiksi on löydetty jotain hyödyllistä malmia irtolohkareina, niin on käyty etsimään sen emäkalliota kulkien siihen suuntaan, mistäpäin merkit osoittavat jään liikkuneen. Monessa tapauksessa onkin malmi lopulta löydetty kuntokalliosta. M. m. Suomen suurin kuparimalmilöydös Outokumpu saatiin tällä tavoin selville 50 kilometrin päässä siitä paikasta, mistä ensimmäinen malmilohkare oli löydetty.

Jääkautinen mannerjäätikkö on peittänyt koko Fennoskandian ja sen lisäksi suuren osan Venäjää ja Keski-Eurooppaa. Sen liikunto on käynyt keskuksesta Skandinaavian tunturien läheltä kaikkiin suuntiin, Etelä-Suomessa suurin piirtein katsoen luoteesta kaakkoon. Maamme kuuluu jäätiköitymisalueen keskusosiin, ja jäätikön vaikutus on täällä ollut ensisijassa kuluttava, t. s. jää on vienyt mukanaan enemmän kuin mitä jäästä on kasaantunut. Muassaan viemänsä

kiviainekset on jää sitten kasannut jäätiköitymisalueen reunaosiin, Itämerenmaihin ja Venäjälle sekä Pohjois-Saksaan, Tanskaan ja Hollantiin y. m. Kaikissa näissä maissa on ikivanha peruskallio kokonaan näkymättömissä. Sen päälle on levinnyt kerroksittain hiekkakiveä, kalkkikiveä ja muita n. s. sedimenttisiä kivilajeja. Mutta näiden päällä on siellä sora- ja hiekkakerroksia kuten meilläkin, vieläpä laajoilla alueilla monin verroin paksummalti kuin meillä. Niiden kivimukulat ovat osaksi lähteneet lähiseutujen sedimenttikerroksista, mutta suureksi osaksi ne ovat kotoisin Suomesta ja Ruotsista. Irtokivien joukossa on siellä paljon sellaisia, joiden emäkallioiden jo kauan on tiedetty olevan määrätyillä alueilla Pohjoismaissa. Näiden tunnettavien kivien eli n. s. johtokivien leviämisen määräämisestä on tullut melkoisen tärkeä tutkimusala, jota harjoittavat osaksi Pohjoismaiden kvartärigeologit tutkiessaan jääkauden vaiheita, osaksi taas niiden maiden geologit, jotka meiltä ovat saaneet kiviaineksia vastaanottaa, siis etupäässä Viron, Venäjän, Liettuan, Latvian, Saksan ja Tanskan. Kun näissä maissa kiintokallio on satojen metrien syvyydessä eikä siis kiteisiä kivilajeja ole ensinkään tavotettavissa, ovat nuo irtokivet siellä kivilajitutkimuksen ja -opiskelun pääasiallisena aineistona. Sen käsittely tietenkin saa sitä enemmän mielenkiintoa, jos voidaan kivilajien emäkallio määrätä. Niinpä on ymmärrettävissä, että tätä puolta on siellä ruvettu innokkaasti harrastamaan. Täältä pohjoisesta noille eteläisemmille maille lahjaksi siirtyneistä kivimukuloista on tullut eräänlainen yhdysside Itämeren ympärillä olevien maiden geologien kesken. Jo lähes puolen vuosisataa sitten julkaistiin Saksassa tutkimuksia pohjoismaisista lohkarakivistä. Niiden emäkallion määräämisessä käytettiin myös meikäläisten geologien, professori Wiikin y. m. apua. Pian kävi kuitenkin selville, että kivilajien kotipaikan määrääminen tällä tavoin ei ole niinkään helppoa. Vaaditaan peruskallioseutujen perinpohjaista tuntemista ja siihen myös omakohtaisilla tutkimuksilla perehtymistä. Tästä syntyi Königsbergin yliopiston professorin W. Eitelin aloitteesta sellainen tuuma, että saksalaisia geologeja lähtisi tutustumaan Suomen kallioperustaan. Sen toteuttivat ensi kerran kesällä 1924 königsbergiläiset geologit tohtori F. Mende ja Oberstudiendirektor A. Postelmann.

Mainitut geologit saapuivat heinäkuun alkupäivinä Poriin, mistä lähtien he tämän kirjoittajan opastuksella retkeilivät ensinnä Luvialla ja sitten ristiin rastiin halki ala-Satakunnan ja Vakka-Suomen, Juuri näillä seuduin nimittäin on useiden sellaisten kivilajien kotipaikka, jotka kaukanakin esiintyessään voidaan varmuudella tuntea.

Sen jälkeen he kuljeskelivat Hämeessä ja Uudellamaalla sekä prof. J. J. Sederholmin opastamina Ahvenanmaan saaristossa, lopuksi myös Itä-Suomessa, saaden näin maastamme melkoisen täydellisen yleiskatsauksen sekä niin paljon kivinäytteitä, että ne Königsbergin yliopiston kokoelmissa täyttävät kokonaan yhden huoneen, jota nyt sanotaan Fennia-huoneeksi. Ennen lähtöään nämä geologit viettivät muutamia viikkoja Helsingissä tutkien kokoelmia ja tämän kirjoittajan sekä muiden Suomen geologien avustuksella vertaillen mukanaan tuomaansa Itä-Preussista kerättyä lohkarekokoelmaa Suomen kivilajeihin saadakseen selkoa sikäläisten kivien Suomessa olevista emäkallioista. Mitä näiden vertailujen sekä myös aikaisempien tutkimusten kautta on selvinnyt Suomen ja eritoten Satakunnan kivilohkareiden matkoista jääkautisen jään mukana meren taakse, se saattanee tarjota jonkun verran yleistäkin mielenkiintoa.

Joltakin määrättyltä kivilajialueelta kotoisin olevat lohkareet ovat siroteltuina viuhkanmuotoiselle alueelle, jonka kärki on juuri kivilajin kotipaikassa. Samasta paikasta lähteneet kivet eivät ole kulkeneet kaikki samaan suuntaan, vaan hajaantuneet. Tämä saattaa osittain johtua siitä, että itse jäätikön jää on alueensa keskeltä ulospäin virratessaan levinnyt, osittain taas siitä, että jää on jääkauden eri vaiheilla liikkunut jonkun verran eri suuntiin. Kivilajien leviämisestä on myös voitu päätätä, että maanpinnan muotopiirteet ovat vaikuttaneet jään liikuntosuuntiin. Niinpä näyttää siltä, että eräällä jääkauden vaiheella on jäätä erikoisemmin liikkunut pitkin Itämeren syvännettä kääntyen etelä-Ruotsin ympäri lounaista kohden. Itämeren rannikoiden kivilajeja, kuten varsinkin varmasti tunnettavaa Ahvenanmaan rapakiveä, on nimittäin tavattu Tanskassa ja Pohjanmeren rannikolla aina Pohjois-Hollannissa saakka, mutta ei Ruotsissa. Pohjois-Saksassa Ahvenanmaan rapakiveä on kaikkialla hyvin runsaasti; etelässä Mende on löytänyt sitä vielä Oschatzista Saksenista. Idässä on H. Hausenin mukaan samaa rapakiveä Tarton seudulla Eestissä, samoilla tienoin, missä jo myös on yleisesti Viipurin ja Kotkan väliseltä alueelta kotoisin olevaa toisenlaista rapakiveä. Idässäpäin on Ramsay löytänyt tätä Viipurin rapakiveä Moskovasta saakka.

Satakunnan hiekkakivi (ks. »Ala-Satakunnan kallioperusta», Satakunta V) on levinnyt jotenkin yhtä laajalle kuin Ahvenanmaan rapakivi. Idässä sitä on löydetty Peipusjärven tienoilta. Pohjois-Saksassa se on Menden y. m. mukaan erittäin yleistä, mutta koska samanlaista kiveä tavataan myös monin paikoin Ruotsissa, esim. Mälarin seudulla ja Taalainmaassa, ja sitä myös tiedetään olevan Pohjanlahden pohjassa, niin ei sen kotipaikkaa voida tarkemmin määrätä.

Toinen Satakunnalle ominainen kivilaji on olivinidiabasi. Tämänkaltaista kiveä ei Suomessa tunneta olevan Satakuntaa idempänä, eräitä aivan vähäisiä juoniesiintymiä (Orivedellä) lukuunottamatta. Kun nyt tätä olivinidiabasiasia on irtokivinä tavattu ainakin Helsingissä saakka idässäpäin, niin saattaa pitää jotenkin varmana, että nämä irtokivet ovat kotoisin Satakunnasta. Itämeren eteläpuolella se on kaikkialla yleistä, myös Pohjois-Saksassa, mutta sen suhteen vallitsee läntisempiin leviämisaalueisiin nähden sama epävarmuus kuin hiekkakivenkin, nimittäin että se saattaa olla kotoisin myös Ruotsin puolelta, koska samanlaista olivinidiabasiasia on Nordingrassa sekä Taalainmaan Åsbyn seuduilla y. m. Ruotsissa.

Helposti tunnettavia ja siitä syystä johtokiviksi sopivia kivilajeja on varsinkin Lounais-Suomen rapakivialueella, minkä pohjoisin kärki on Pinkjärven rannalla Luvialla. Sen itäraja käy täältä kaakkoon, Euraan ja Säskylän Pyhäjärveen sekä Yläneelle ja länsiraja etelään läpi Eurajoen, Lapin ja Laitilan pitäjien. Vähäisempi eristetty rapakivialue on vielä Vehmaalla ja Kustavissa. Jo tämän alueen pääkivilaji, maksankarvainen n. s. renkaaton rapakivi, joka paikoin on kokonaan »möröksi» murennutta, on laadultaan siksi erikoinen, että sen melkoisella varmuudella voi erottaa Suomen muiden rapakivialueiden kivilajeista. Sellaisena sitä tavataan yleisesti Eurasta ja Eurajoelta alkaen eteläänpäin.

Tällä Lounais-Suomen rapakivellä on geologian vanhemmassa historiassa eräissä suhteissa erikoinen merkityksensä, mikä liittyy ruotsalaisen mineralogin ja malmientutkijan Daniel Tilasin nimeen. Tilas matkusteli Lounais-Suomessa vuosina **1737—1738**. Hän näki tätä hänelle ennen tuntematonta huomiota herättävää kivilajia Turun ja Uudenkaupungin välillä yleisesti irtokivinä, vaikka sitä ei ole siellä kallioissa. Mitä pohjoisemmaksi hän tuli, sitä lukuisammiksi kävivät nuo rapakivilohkareet. Laitilassa hän vihdoin tapasi tätä kiveä kalliossakin ja näki, mitenkä ne murenevat soraksi. Tämä rapakiven mureneminen herätti hänessä vilkasta mielenkiintoa; hän pani merkille, mitenkä kivistä irtaantuu tasapintaisia kovia palasia. Ne ovat mineraalia, jota siihen saakka oli yhteisesti nimitetty »salvaksi» (spat), mihin myöskin kalkkisälpä oli luettu. Kun Tilas nyt näki Laitilan pelloilla näitä lohkosiruja suurin määrin, niin hän arveli, että tämä kova sälpälaji ansaitsisi oman nimensä, ja ehdotti siksi sanaa »fältspat». Tämä Tilasin antama nimi on tullut aivan yleiseen käyttöön ja juurtunut myös suuriin sivistyskieliin. Suomeen se on käännetty maasälväksi, vaikka Tilasin alkuperäisen johtotavan mukaan »peltosälpä» olisi oikeampi muoto; venäjänkielessä se on vastaavasti

saanut muodon »polevoi shpat». Tilas kertoo näistä havainnoistaan ja johtopäätelmistään seikkaperäisesti tutkimuksessaan »Tankar om malmletande i anledning af löse gråstenar» (Kongi. Svenska Vetensk.-Akad. Handlingar för år 1740). Siinä huomautetaan lisäksi vielä, että rapakivialueen pohjoispuolella Satakunnassa ei rapakiveä ollut lohkaraina tavattavissa, ja ensi kerran todetaan, että Lounais-Suomen kivilajit ovat emäkalliostaan kulkeutuneet etelään ja kaakkoon päin. Kuitenkaan ei Tilas vielä tietänyt mitään jääkaudesta tai yleensä siitä, mikä vaikutin irtokiviä on kuljettanut. Ja kuten tämän tutkimuksen nimestäkin ilmenee, esitetään tässä kirjoitelmassa, niinikään ensi kerran, myös se ajatus, että malmejakin voidaan etsiä irtokivien avulla.

Helposti tunnettavia kivilajeja ovat myös useat Lounais-Suomen rapakiven erikoiset muunnokset. Tähän asti niistä on tunnettu ja johtokivinä käytetty vain yhtä, nimittäin n. s. pilkkugraniittia. Tämä hienorakeinen, vaaleanpunainen graniittimuunnos sisältää terävästi erottuvia mustia kiillepilkuja ja on siitä silmäänpiستävä. Tyypillisimmässä muodossaan sitä on tavattu Kodisjoen kirkon luota Laitilan pohjoisosasta. Hausen on löytänyt tätä kiveä lohkaraina Tartosta sekä muualtakin Eestistä. Kumminkaan ei tämä pikku-graniitti ole johtokivenä aivan varma, sillä samanlaista saattanee löytyä myös esim. Viipurin tai Laatokan pohjoisrannikon rapakivialueilta. Varmempia ovat Honkilahden Sellaisten graniitti, Laitilan Ytön graniitti sekä Vehmaan Uhlun ja Ennysten graniitti. Näistä rapakiven graniittimaisista muunnoksista on Sellaisten graniitti vaalean lihanpunaista, tasarakeista, ja sen pyöreähköt kvartsirakeet ovat sinisen värisiä. Varsinkin se on johtokiveksi hyvin sopiva muunnos, ja sen kotipaikka rajoittuu Sellaisten kylän maihin Honkilahdessa. Harmaja Ytön graniitti, jota Ytön kylässä Laitilassa louhitaan hyvänä rakennuskivenä, on hiukan laajemmalle levinnyt, ja sitä on muutamissa muissakin paikoin Lounais-Suomen rapakivialueella, esim. Kolvaan Haukkavuoressa Pyhäjärven rannalla. Sen luonteenomaisena tuntomerkkinä on harvakseen sirotellut suuret maasälpähajarakeet. Tämänkaltaista kiveä oli Menden ja Postelmannin mukanaan tuomien Königsbergin seudulta kerättyjen irtokivien joukossa. Muuten näitä kivilajeja ei vielä ole johtokivinä käytetty, koska niiden erikoisuus nyt vasta on tullut tunnetuksi. Myöskin Vehmaan Uhlun ja Ennysten kaunis ruskeanpunainen graniitti, jota m. m. on kiilloitettuna käytetty Helsingin Kansallis-Osake-Pankin pääkonttorin sisustamiseen sekä Helsingin kauppatorilla olevan suihkukaivon kehykseen, on kivilaji, jonka erottaa muista missä tahansa.

Mutta Menden ja Postelmannin kokoelmissa samoin kuin muissa Itämeren etelä- ja kaakkoispuolelta kerätyissä lohkarokokoelmissa on myös edustettuina paljon sellaisia kivilajeja, joita ei ole ensinkään tavattu Suomesta eikä tiettävästi liioin Ruotsista. Niihin kuuluu etenkin paljon porfyrisiä kivilajeja, kvartsiporfyreja ja maasälpäporfyreja y. m. sekä myös rapakiven kaltaisia ja todennäköisesti siihen kuuluvia mutta kuitenkin tunnetuista rapakiviesiintymistä poikkeavia kivilajeja. Mistä ovat nämä sitten kotoisin? Vastaus on hyvin lähellä, kun muistetaan, että Suomen ja Saksan välissä on Itämeri, jonka ylitse mannerjäätikkö on myöskin liikkunut. Merialueen pohjalla olevat kivilajit ovat luonnollisesti antaneet kaakkoispuolisten seutujen sora-aineksiin osansa, vieläpä suhteellisesti suuremman osan kuin Pohjoismaiden manteret, koska merialue on lähempänä. Ruotsalaiset geologit ovat Gotlannin Hiekkasaarelta kerättyjen erikoistyyppisten porfyrilohkareiden perusteella päätelleet, että tämän saaren pohjoispuolella on Itämeren pohjassa alue, jolla pohjakallio on tätä n. s. Itämeren porfyriä. Selvittämällä kunkin Itämeren alueelta kotoisin olevan kivilajin leviämisalueet irtolohkareina voivat nyt Itämerenmaiden geologit vähitellen toivoa saavansa suurin piirtein määrätyn Itämeren pohjan eri osien kivilajien laadun.

Suomen geologien tehtäväksi jää samalla tavoin selvittää Pohjanlahden pohjan kivilajit, sillä niistähän jääkautinen jää on kuljettanut lohkareita etupäässä Pohjanlahden suomenpuoleisille rannikoille. Laitakari onkin jo irtolohkareiden perusteella päätelty, että Satakunnan rannikon edustalla on Pohjanlahden pohjalla todennäköisesti laajalti hiekkakiveä (ks. Satakunta V, sivu 313). Itse tein kesällä 1925 havainnon, joka näyttää todistavan, että Pohjanlahden pohjalla myös on laaja, mutta kokonaan meren peittämä rapakivialue.

Löysin nimittäin Luvialta ja Porin maalaiskunnasta Kuuminaisista etelään päin runsaasti rapakivilohkareita. Kivikkorannoilla niitä näyttää olevan noin yksi tai pari prosenttia kaikista kivistä. Niitä on tasaisesti kaikkialla, eikä vain maanpinnassa, vaan myös ainakin pari metriä syvällä sorassa. Laadulleen on tämä kivilaji kaikissa noissa irtolohkareissa hyvinkin tasaista, väriltään jotenkin kirkkaan punaista. Sitä olisi lähinnä nimitettävä rapakivigraniitiksi, sillä se on tasarakeinen graniitti, jossa vain ammattimiehen silmään pistävät piirteet muistuttavat siitä, että se kuitenkin kuuluu rapakiviin. Hienoksi hakattuna eli tikattuna se on varsin koristeellista ainesta, kuten Petrellin huvilassa Luvialla olevat tästä kivistä tehdyt pylväät todistavat. Petrografisilta ominaisuuksiltaan se on lähinnä Ahvenanmaan rapakivilajien kaltaista, muistuttaen osaksi Saltvikin

n. s. Hagan graniittia, osaksi n. s. Ahvenanmaan granofyriä. Vain harvoin näkee tyypillisille rapakiville ominaisia pyöreitä, plagioklasirenkaiden ympäröimiä maasälpäpalloja, silloinkin huonosti kehittyneinä. Mikroskoopin avulla näkee tässä samoin kuin Ahvenanmaan rapakivessä aina hyvin säännöllistä ja siromuotoista kalimaasälvän ja kvartsin yhteenkasvettumaa eli n. s. mikropegmatiittia. Kalimaasälpä on ortoklasia ja sen punainen pigmenttiaine on rapakiville luonteenomaista. Samoin kuin rapakivissä näkee tässäkin mikroskoopin avulla aivan yleisesti fluorisälpää ja niinikään ovat hyvin muodostuneiden kiteiden reunustamat n. s. miaroliittiset ontelot yleisiä. Mainittava on vielä, että tämä rapakivi myös jonkun verran muistuttaa Ruotsin rannikolla Sundsvallin ja Geflen tienoilla vähäisillä aloilla esiintyvää rapakiveä, joten näyttää mahdolliselta, että tuo merenalainen rapakivialue ulottuu länteenpäin yhtäjaksoisena Ruotsin rannikolle saakka. Kun ehditään saada tutkituksi, miten laajalla alalla tämä kivi on irtolohkareina levinnyt Suomen puolelle, niin saadaan myös emäkallion merenalaisesta asemasta jonkun verran varmempi käsitys.

Heikki Ojansuu, †

Lisiä keskiajan suomen tuntemukseen.

JÄLKEENJÄÄNEISTÄ PAPEREISTA.¹

Suomen kielen erikoiskehitys alkaa vasta kantasuomalaisen ajan jälkeen, varhaisintaan vv. **400—500:n** seuduilla j. Kr. s. Se käsittää siis noin **1400** vuoden ajan. Tämän ajan voimme jakaa kahteen yhtä pitkään jaksoon: vv. **500—1200** esikirjallinen n. s. varhaisuomi ja v:sta **1200** nykypäiviin asti, kirjallinen aika. Jälkimmäinen jakautuu kolmeen alajaksoon: vv. **1200—1540** keskiajan suomi, jolta ajanjaksolta on monta tuhatta suomenkielistä paikannimeä keskiajan latinan- ja ruotsinkielisissä asiapapereissa, uuden ajan suomi vv. **1540—1800**, jolta ajalta on melko runsaasti kirjallisuutta etupäässä kuitenkin vain maan läntisistä murteista sekä vuodesta **1800—** nykysuomen aika, kirja-

¹ Seuraavassa julaistaan sellaisenaan ne professori HEIKKI Ojansuun muistiinpanot, jotka muodostivat rungon keskiajan suomea käsitteelle, Turun suomalaisessa yliopistossa **1922:n** vuoden syyslukukaudella pidetylle luentosarjalle. On luonnollista, ettei täten julaistava tutkimusluonnos esiinny niin ollen asiallisesti eikä muodollisesti sellaisessa asussa, mihin tutkija olisi sen julaistessaan itse hahmotellut. Kun tämä tutkimus kuitenkin sellaisenaankin, jollaiseksi se on tutkijan käteen jäänyt, tarjoaa asiantuntijalle arvokasta uutta ainehistoa, joka tätä varten on erikoisesti kerätty ja järjestetty, ei ole näyttänyt tarkoituksenmukaiselta ryhtyä tätä luonnosta täydentämään eikä lisäämään, varsinkaan kun tutkimus tekijänsä sellaisekseen jättämänä ei aiheuta epäselvyyttä siitä, miten tekijä on käsittänyt keräämänsä asiakirjoihin sisältyvän keskiaikaisen nimiaineiston. Tällaisena liittyy tämä tutkimus läheisesti HEIKKI Ojansuun 1915 julkaisemaan esitykseen »Äännehistoriallisia lisäjä suomen murteiden tuntemiseen» (Vähäisiä kirjelmiä XLVI). Kun tutkimuksen aineisto on miltei kauttaaltaan satakuntalais-varsinaissuomalais-länsihämäläistä, puolestaa se epäilemättä hyvin paikkansa tutkijavainajan ystävälle ja tutkijatoverille omistetussa Satakunta-julkaisussa.

Kuten tutkimuksesta selviää, on paikannimitodisteiden jälkeen merkitty ensin esiintymisvuosi, sitten -paikka sekä, milloin tekijä on tuntenut, sulkusissa pitäjän tai seudun, mistä paikannimi on kotoisin. On huomautettava, että ainehistoa on vain osittain verrattu alkuperäisiin lähteisiin, mutta ei ole syytä otaksua, että viittausten suhteen olisi tapahtunut suurempia erehdyksiä. Tutkimuksen on painoon toimittanut professorinrouva *Iita Ojansuu* fil. maist. *Toivo Kaukorannan* avustamana.

kielen uudistumisen ja suomen kielen korkeamman sivistyksen kannattajaksi kohoamisen aika.

Ne ääntenmuutokset, mitkä ovat yhteisiä kaikille suomen murteille, saatamme huoletta viedä varhaisuuteen. Keskiajan suomen ääntenmuutoksia määrätessämme on meidän turvattava pääasiassa neljään lähteeseen: **1.** keskiajan asiapaperien suomenkieliseen paikannimistöön, **2.** suomenkielen keskiaikaisiin ruotsalaislainoihin, **3.** **1500-**luvun alkupuoliskon suomenkieliseen kirjallisuuteen, koska se luonnollisesti kuvastaa juuri oman aikansa vanhan ja keskipolven puhetta ja **4.** nykymurteisiin, joiden vertailusta voimme saavuttaa erikoisia tuloksia myös keskiaikaan nähden, varsinkin mitä eri murteiden sukulaisuussuhteisiin ja ryhmytykseen tulee.

TÄRKEIMMÄT ASIAKIRJALÄHTEET.

1. ADOLF IWAR ARWIDSSON. Handlingar tili upplysning af Finlands häfder. I—X. Tukholma **1846—1858** (Lyh.: Arw.)

2. REINH. HAUSEN. Bidrag tili Finlands historia I—III. Helsinki **1883—1904.** (Lyh.: B.)

3. REINH. HAUSEN. Registrum Ecclesiae Aboensis (Turun tuomiokirkon mustakirja). Helsinki **1890.** (Lyh.: Mk.)

4. REINH. HAUSEN. Finlands Medeltidsurkunder. I—III. Helsinki **1910—1921.** (Lyh.: KL.)

5. Historiallinen arkisto **1866—.**

6. Kustaa Vaasan Valtioarkistossa säilytetyt maakirjat **1530-**luvun lopulta vuoteen **1560.** Savoon nähden on turvattava vv. **1561—2** maakirjan kopioon, joka on erittäin runsasantoinen lähde. (Lyh.: VA.)

7. Jaakko Teitin valitusluettelo Suomen aatelista vastaan **1555—6.** Helsinki **1894.** (Lyh.: T.)

k

k-äännettä merkitään keskiajan lähteissä muuten paitsi äännettä tarkoittavan *n:n* jäljessä säännöllisesti **k**:lla; takavokaalin edellä myös **c**:llä, harvemmin **q**:lla, (etuvokaalin edellä) **ky**:llä ja **g**:llä.

Esim. Kotkoya, Kawoysis poyca **1385 Mk 187** (Paimio), Korkayala **1429 Mk 326** (Paimio), Karynemy, Karinemyby, Jönis Reskanpoyka **1447 KL III 422** (Huittinen), terrani de Maska **1232 Mk 5**; laukela **1506 B I 169** (Saar.), valkikoski **1506 B I 206**, **1509 B I 201** jne.; — Capella **1390 KL I 495** (Sauvo), Cuminpe **1200-luvulta KL I**, Benct Twrcahawolta **1385 KL I 397**, Maeghenpsesca **1411 Mk 243** (Maar.);

— Quiuis **1398** KL I **473** (Masku); — Satagundh **1415** Mk **262**, Sata-gundha **1443** KL III **304**, taygima **1507** B I **218** Sääksm. kär.); — Kyaetaerasund (oik. Ketarsalmi) **1326?** KL I **129**, Kyaetille **1377** KL I **363** (Piikkiö), samoin **1380** KL I **370** (vuonna **1380** kuitenkin: Kastille KL I **379**); — Kathawachangaris by **1438** Mk **366** (Piikkiö), Chodialum **1374** KL I **354** (mutta Kodialasta **1383** KL I **390**), Olaff Rochoylasta **1385** KL I **397** (Hämeenlinnan seudut), Lauchiala **1390** Mk **197** (Ujala), Pwialcha **1405** Mk **232** (Turku), Korkekoschi **1419** KL II **217** (Huittinen), Arne Köykosche **1447** KL HI **422** (myös Pinnakosky) (Huittinen).

g:llinen kirjoitustapa saa epäilemättä selityksensä siitä, että suomen *k* ei ole ollut samanlainen aspiroitu äänne kuin ruotsin kielen *k* (oik. *x*), jolle taas **ch** merkintä on ollut erittäin sopiva.

k:lla äänteen jäljessä on kolme merkintää:

1. k: Henric Kankanpa **1392** Mk **206** (Säkylä), j Lankisby **1405** KL II **41** (Mynämäki), Lankapelto **1386** (kop. v:lta **1445**) KL I **402** (Vehmaa), Pankijo by j Wema sochen **1423** Mk **304**, honkoynen **1506** B I **209** (Sääksm. kär.).

2. g: Anungis **1371** Mk **145**, Anyngos **1414**, **1415** Mk **258**, **263**, — luult. heikkoa astetta —, Kanganpae **1422—58** Mk **206** (Köyliö), Pykse sokn ij Kangaris by KL I **363**, j Kathawachangaris by **1438** Mk **366** (Piikkiö), Kwiwakangahanenae **1366** (kop. **1443**) KL I **312** (Tyrvää), aff Turinge (tois. Turingh) **1374** KL I **353**—

3. gh: Kwnynghas **1422—58** Mk **300** (Köyliö).

Vertaa erittäin: Antamalasta, mutta: Niclis Kangares, Suen Kangares **1380** KL I **379** (Piikkiö), Laempos, mutta: Ladhingo **1386** (kop. **1445**) KL I **402**, Turinge . . . jnnan Lampis **1374** KL I **353**.

t

Lyhyttä *t*-äännettä merkitään keskiajan lähteissä säännöllisesti *t*:llä, joskus **th**:lla, harvoin **d**:llä. *t*:n merkinnästä nasaalin jäljessä tulee erikseen puhe.

t: jatila **1508** B I **281** (Loimaa), Peder Motoynen ij Kuldys **1390?** Mk **202** (Turun seudut), Sunno Hidenaltae **1378** KL I **370** (Piikkiö), Lawkapelto **1477** Mk **524** (Vehmaa), Halowoltis (**2** kertaa), j Halowoltis j Hwittis sokn **1442** KL III **259**, kokoylta **1506** B **145** (Kalvoilan kär.), kockoylta **1507** B **157**, Wartiasara **1376** Mk **157**, **1387** Mk **193**, Wartesaar **1400** Mk **217**, Wartiasareby **1454** Mk **452**.

d: nwdala (2 kertaa) **1507 B I 213** (Sääksm. kär.), rwdaynen **1508 B I 222, 226**, hanaiald **1509 B I 204** (Saar. kär.), kokold **1507 B I 153** (Kalvoilan kär.); huom.: sodkia **1506 B I 171** (Saar.) (dk tässä nimessä usein), ledku **1509 B I 285** (Loimaan kär.).

th: Sillanthaka **1390 Mk 197** (Saarioisten kär.), Thywkala **1390 KL 1429** (Häme: Tennilä), Lawe Puthahalta **1418 KL II 205** (Vehmaa), Liwthanamaa **1422—58 Mk 302** (Köyliö) j mindre färssen Vihawothå **1433 KL III 44** (Hauho), Warthiasara **1383 Mk 179** (Vehmaa), Warthesara **1386 Mk 192**, Warthesare **1403 Mk 222**, Warthasaar **1400 Mk 217**, Akthi **1454 Mk 454** (pappi Turussa), Ioghentawstha Waenhaenwalkamastha **1422—58 Mk 301** (Köyliö), Pithkaemaeki **1430 Mk 331** (Kaarina).

d:n ja **th:n** käytöstä on annettava samat selitykset kuin **g:n** ja **ch:n**.

nt: Ante Antamalasta **1380 KL I 379** (Piikkiö), Antamala **1464 Mk 478**, j Haentala **1447 KL III 408** (Hai.) Ølintw **1410 Mk 241**, Niclis Lederanta **1442 KL III 280** (Masku), Niclis Ledhenranta **1444 KL III 338**, Laderante **1447 KL III 429** (Vehmaa), Parantala **1386 (kop. 1445) KL I 402** (Vehmaa).

nth: Santhalax, Kynthaeiae **1405 KL II 53** (Taivassalon seud.) Ledherantha **1439 Mk 370**, Niclis Seppa j Kultarantha Lontho (Luonnonmaa) **1446 KL III 380**, Korffwerantho **1477 Mk 524** (Vehmaa).

ndh: Pyharandha **1477 Mk 524** (Vehmaa).

p

p:tä on merkitty tavallisella **p**:llä, joskus (harvoin) **b**:llä; esim.: Pimiaepaiusta **1419 KL II 218**, Paiokantho **1442 KL III 259** (Huittinen); Hiboypoyca **1422—58 Mk 301**, arbasonläcthz **1506 B I 135, 1507 B I 140** (Tammela?, Loim. kär.).

m:n jäljessä säännöllisesti **p**. Vasta keskiajan lopulla joskus merkintä **mb**. Esim.: ii Lemposaby **1374 KL I 351** (Taivassalo), Ihalempas **1377 KL I 363** (Piikkiö), Hywelempilae **1422Mk297** (Turku), Knwt Hönaelaempeson (suom. nimi Hyvälempi) **1425 KL II 345**, Sampu **1442 KL III 259**, Paual Ihalempis, Knwt Kusilampi **1445 (kop. 1546) KL III 374**, ihalempis **1508 B I 226** (Sääksm. kär.), sampas **1506 B I 170**, sambas **1506 B I 173, 1508 B I 190, 192**, Sambos . . .gård i Huittis **1555 T 126**.

kk, tt, pp

Kahdennetut *kk*, *tt*, *pp* on keskiajan lähteissä merkitty joko **kk**:lla, harvoin **ck**:lla, **tt**:llä, **pp**:llä tai vastaavien lyhyiden konsonanttien merkeillä.

kk

kk: Akkos 1449 KL III 477, Oti Lukkari aff Lokanesby 1430 Mk 332, Lukkaria 1442 KL III 280, Hakkenpae 1450 KL III 494, Sekkejerwe 1410? KL II 93 (BUNGE Urkundenbueh V, nr. 2433), Siukkala 1449 KL III 477 (Huittinen).

ck: Kockoy 1508 B I 164 (Kalv. kär.), lindickala 1509 B I 287.

k: j Hakenpe 1445 KL III 353, Haeykila, Heykila 1415? Mk 265 (Mynämäki), Køwka 1477 Mk 526 (Lieto), ij Pykia 1378 KL I 370, Joan Poikemessae (:Poikkimetsä) 1384 KL I 391 (Janakkalan seudut), Ankapora 1415 Mk 262 (Teitillä 1555 Ankapora, T 224), Purkal (2 kertaa), Purkala 1200-luku KL I 42, teden risti toneioki iyrkäkös 1507 B I 183 (Saar. kär.), linnikala 1508 B I 267.

tt

tt: Mwtamارانtha 1422—58 Mk 301 (Köyliö), j Hwittis sokn 1449 KL III 477, Paltauore 1380 KL I 376 (Taivassalo), Kertula 1449 Mk 434 (Raisio), hwrtahala 1508 B I 292 (Kuls. kär.), Tøywottola 1464 Mk 478.

tth: Paual Kaetthw 1442 KL III 275 (Lohja), Koywwnytthw 1422—58 Mk 301.

t: Melitw aff Kurkeyaerfve 1384 KL I 391, Melitw ibidem 392 (Lammi), i Liatula 1405 KL II 46 (Sääksmäki).

pp

pp: Saeppe Jaerffuenmaeghen 1449 Mk 434 (Raisio), Henrik Samppa 1462 Mk 475 (Kaarina).

p: Kaupi hulauld 1509 B I 199 (Saar. kär.), Peder Sampa 1471 Mk 504, Jens Kaerpe 1462 Mk 474, Paeder Karpalaynn 1449 KL III 478.

on keskiajan lähteissä merkitty **gh**:lla, **g**:llä, poikkeustapauksissa myös **ghi**:llä ja **h**:lla takavokaalien välissä, edellä tai jäljessä.

Esim.: Mwsmaga **1439** Mk **369** (Lempäälä) (g:stä vert. saman asiapaperin kurgenpoyca), Laurens Kwrismagh **1448** KL III **432** (Huittinen), olaus magha **1518** Kallialan tilit **414** (vrt. Olaff maka 1 5 1 1 ibid. **363**), Haganristi **1432** KL III **39** (Yläne), martin tegersalo. **1451** Arw. IV **16** (Masku), theghrisala näss **1462** Arw. V **18** (Masku), Paeder Sigge **1407** Mk **233** (Siilä <* *Si ilä*) (Paimio), Hagonladua **1453**¹ (Rymättylä, Olof Haghon ladhua aff Rymaettaere sokn j Kaupistoby **1427** KL II **382**, Olaff Hagholaighua **1437** KL II **127**, O. Hagholaadhma, -ladhne ibid. **128**, Pauel Pugholta **1464** Mk **481** (Turun seud.), Joghensw, Ioghentawstha **1422—58** Mk (Köyliö), j Raekeyoghenpera, Rekeyoghenpera, Rekeyoghenpera **1447** KL III **407**, **408** (Masku), Mustajogenhara **1441** KL **249** (Tuulos ja Hauho), iogensw **1507** B I **130** (Loimaan kär.), johensw ibid. **141**, Wilianmaanjohn hara **1555** T **199** (Tenn.), i Eghosaby i Sastamala, j Eghosa gotze»**1426** Mk **319**, olaf regho **1451** Arw. IV **16** (Masku), reggon ma **1507** B I **142** (Loimaan kär.), Henric Lighama **1444** KL III **338** *(Masku), Lighonen **1411** Mk **244** (Maria), kaeghen oija **1454** Arw. IV **40** (Naantalin seud.), Kaegety (genetiivimuoto, eri kertoja) **1446** Mk. **418—9** (Lieto-Brunkkala), Kegetys **1447** ibid. **424**, j kaegettu by **1457** Arw. IV **51** (Pöytyä), Kegetto **1464** Mk **481**, Maeghenpaesca (I:sta) **1411** Mk **243** (Maaria), Saepae Jaerffuenmaegen **1449** Mk **434** (Raisio), henric metziaemaegen **1456** Arw. IV **48** (Maaria), maegenpaesta **1457** Arw. IV **51** (Pöytyä), pinomaegaelthae ibid. **52** (Turun seud.), Andris Maegistae, Andris Maegistha **1434** Mk **342—3** (Mynäm.), Laurens Maegistae **1471**, Larens Maegestae **1473** Mk **514**; — Malgha godz j Lethala sokn **1479** Mk **539**, Mergha **1425** Mk **318** (Hal.), i Maerghiae j Halko sokn **1436** KL III **96**, Maerghie **1427** KL II **367**, Magnus j Sargolta **1444** KL III **338** (Masku), Kurgenpoyca **1439** Mk **369** (Pirkkala), Jönis Kurgesta **1437** KL III **120** (Sauvo), Herghen **1415** Mk **262**, Haerghennythw **1422—58** Mk **301** (Köyliö), acgos (nom.) **1507** Loini. kär. **141**.

y > o: Manpoyca **1450** Mk **440** (Pirkkala), haanaidä pa **1555** T **237** (Mäsk.), j tersalo **1487** Arw. V **115** (Masku), joensw¹ **1506** (Kuls. kär. **235**), **1507** (ibid. **242—244**), Maloioensw **1545** B III **177** (Lammi), Ilkoioensw (ibid. **176—7**), Jäenpärest **1555** T **146** (Marttila), Läpa-joenäijansu(u) **1555** T **234—5** (Hämeen ja Uudenmaan rajalla), j Liatula **1405** KL II **46** (Sääksmäki), Hattula (eri kertoja) **1506** Sääksm. kär. **206—7**, Oloff Lyanpo³ca **1448** KL III **432** (Huittinen), i Liana **1555** T **49** (Masku), Liana (ibid. **154**), eosth **1516** B I **409**

(Kali. kirkon tilit, Tyrvää), **1517 B I 412** (Tyrvää) Joghentawstha **1422—58 Mk 301** (Köyliö), Maaanpaaby i Turfwenesokn **1449 KL III 464**, määnpa **1506** (Kuls. kär. **235**), -pä **1507** (ibid. **238**), määnpä **1507** (ibid. **246**), Hakimäen Pawo **1556 T 229** (Vesilahti). Meinpä i Hattula **1555 T 37**, Meinpe (ibid. **116**), kyes **1506** (Saar. kär. **169—173**), Kawoysis poyca **1385 Mk 187** (Paimio), magnus konun-gahanpoyan, konunganpoyanson **1445 Arw. III 56, 57**, Maelikaelae **1426 KL II 349** (Raisio), Sälenäija **1555 T 233** (Hausjärvi), Kurenpolve (**2** kertaa) **1555 T 155, 159** (Oulujärvi), Paeder Nihattula **1434 Mk 342** (Mynämäki) Peder Nihattulasta (ibid **343**).

> i: Aytoymaaienpae **1366 KL I 312** (Tyrvää), Maeienala (**3** kertaa) **1437 KL III 120** (Sauvo), Haeryensylme **1490 Mk 568** (Turun seudut), härielaxi **1508** Loimaan kär. **267** (herkälaxi **268**), Härjentakaby udi Tenala soknn **1555 T 277**, Märie **1450 Arw. VII 22** (Hai.), Kylien (gen.?) **1507 Sääksm. kär. 215**. Jønīs Kuriesta **1437 KL III 124** (Sauvo), kurien szoo ängħ **1544 Arw. VIII 32** (Kokemäki), kerienemj **1506 Sääksmäen kär. 206**, kerienemj **1508** ibid. **233** (jo **1420** kopiona säilyneessä asiapaperissa kahdesti Kärjäniemi, Kärjäniämi **KL II 270**), seliilth **1469 B I 367** (Tyrvää, Kallial. til.), **1511** ibid. **364**.

> v: ewosta **1492** Kallialan tilit **384**, Malffuo **1486** Arw. VII **33**, acwonpä **1506** Loimaan kär. **129**, acwolda ibid. **134, 1507** ibid. **136**, acwos (gen.) **1507** ibid. **141**.

Lisäksi tavataan erilaisia etymologiointiin perustuvia kirjoitustapoja: iacob maekisthae **1424 Arw. II 1158**, pynomäken **1445 Arw. VI 14** (Turun seudut), maekinpae **1405 Arw. VII 48** (Sauvo), rawtaiokist **1486 B I 392** (Tyrvää), Oxijochen **1475 B I 368** (Tyrvää), Pøhae jokiltha **1445 Mk 415** (Kokemäki). Rohkeaan oppineeseen kansanetymologiaan perustuu ilmeisesti sellainen Kallialan tilien kirjoitustapa kuin elatiivi equost **1482 379, 1487 383**, equoyst **1490 388**, de equoys **1489 384**, henric equeynen (:equoynen) **1487 394**, olaff equolaynen **1487 394**.

Kaikki :n eri kehitymät: katoedustus; < i; v; vo k. + piden nys kuuluvat keskiaikaan (vv. **1200—1500**) muualla paitsi maan lounaisosassa. Huomattava on, ettei Per-najasta kotoisin ollut ja niillä seuduin tai Itä-Suomessa suo-

men kielen oppinut JAAKKO TEITTI ollenkaan käytä **gh**:llisia tai **g**: liisiä muotoja. AGRICOLA sensijaan viljelee Turun seudun muotoja sekaisin kotiseudultaan tuntemiensa muotojen kanssa. Lounais-Hämeessä on vanha edustus **1500**-luvun alussa harvinainen, Tyrvään seuduilla Kallialan tilien tähän kuuluvista nimistä päättäen samoin.

Rauman seuduilla tavataan vielä meidän päivinämme joskus vanhimman polven puheessa *g* tai redusoitu .

Vanhan kirjakielen **lugun, su gun** ja **tygö**, jotka säilyivät aina **1700**-luvun lopulle ja **1800**-luvun alulle asti, pysyivät käytännössä varsinkin siitä syystä, että tahdottiin tehdä ero *luku* ja *luu*, *suku* ja *suu* sekä *tykö* ja *työ* paradigmin välillä.

äänteen merkkeinä keskiajan suomalaisnimissä on:

1. dh: Sudhinsalo **1332** KL I **155** (Masku), Mudhusum **1338** Mk **56** (Par.), Niclis Odhotene **1377** KL I **363** (Piikkiö) (o=ou, vert. Nosis = Nousis), Kouasydhen **1424** Mk **317**, Kowasydhen **1455** Mk **356**, j Hidhis **1439** Mk **377** (Piikkiö) (j Hydīs **378**), Kaydhan soon paeae **1440** Mk **381** (Ruskon seudut); Oleff Hwgdha, Hwgdhanoya **1422—58** Mk **300** (Köyliön seudut), Hudhanta **1458** Mk **467**, Ogdhen Saresta **1427** KL-H **382** (Masku), Odhensare **1439** Mk **378**, BiornLadhinga **1415?**, **1475** Mk **265** (Vehmaa).

2. d: Sunno Hidenaltae **1378** KL I **370** (Piikkiö), Kowasødin **1409** Mk **239**, Hidis j Pike sokn **1424** Mk **315**, Martten Sødøma **1469** Mk **495** (Sauvo), Eric Aghdissamasta (elatiivi) **1424** KL **318** (Nousiaisten seudut), Hwgdan Olle **1422—58** Mk **301** (Köyliö), hucdissari **1509** Saarioisten kär.

3. th: Svthenwaynio, parrochia Waemu **1345** Mk **68**, (vrt. Sudhevaynio **1347** Mk **78**, Sudhenvaino **1348** Mk **83**), Watherhonaē (lue *vah erhuone*) **1325** Mk **25**.

4. t: Mutusa **1348** Mk. **83** (Par.)

Kahdessa yhdysperäisessä nimessä näyttää jo keskiaikana kadonneen:

pa a(i)skunta: **1378** Mk **164**. Vrt. Pastakuntha **1430** Mk **332**, Pastakunta **1433** Mk **340**, Panstakom (!) **1437** Mk **359**, Pastakunda tegh **1472** Mk **512**.

le eranta: Ledherantha **1439** Mk **370** (Turun seudut), Niclis Ledheranta **1444** KL III **338** (Masku), Niclis Lederanta **1442** KL III

280, Laderante (pro Lederante?) **1447** KL III **429** (Vehmaa) = nykyinen *Lieranta*. Huomaa itäsuomalaista edustusta.

l

<

ll

l n säilymisestä voi keskiajan lähteistä esittää ainakin seuraavat varmat esimerkit:

j Waldas (mutta: Pøharantha) **375** Mk **156** (Mynämäki), Valdas n. **1480** Mk **541**, j Waldas (vrt. Waentiaelae) Mk **543**¹, Peder Moitoynen ij Kuldys **1390** (?) Mk **202** (Turun seudut), Sildinkorwe **1405** KL **11 51** (Paimio), (otsake:) super Sildankorwa j Hallelaby **1407** (?), Laurens Sildanpesta **1419** KL II **217** (Kokemäki), Kildenma **1445** Mk **417** (Köyliö), Magnus Hariaualdastha **1447** Mk **426**, Haldiala gooz j Saw sokn **1449** KL III **478**.

Vanhimmat *l* < *ll* esimerkit ovat seuraavat:

Sillanthaka **1390** Mk **197** (Saar.), Hallelaby **1405** (Paimio), Sillankorwa (2 kertaa) **1407** Mk **233** (Paimio), Wallaynen **1418** Mk **286**, j Wallas **1439** Mk **374**, sillanpae **1506** Loimaan kär. **130**, sillanpae, valio, vallos **1506** Sääksmäen kär. **206**, **207** (vrt. valdos, waldos **1507**, siv. **216**).

l > *ll* on todennäköisesti suoritettu ainakin jo **1400**-luvun lopulla, alueittain kenties jo **1300**-luvulla.

Huomattava AGRICOLAU **Id**; AGRICOLA kuullut *rd:tä* Turun seu-duilla, siitä hän itse ex analogia luonut *ld:n*.

r > *rr*

Tästä äänenmuutoksesta esiintyvät varmat esimerkit suomen kielestä vasta **1500**-luvulla.

Vanhasta edustuksesta mainittakoon esimerkit Andris Kerdola **1426** KL **349** (Raisio), Merdas oijansu **1555** T **209**.

nd > *nn*, *mb* > *mm*

nd:stä on keskiajan lähteissä vain yksi esimerkki: Yhandes de Pohaeranta **1373** Mk **148** (Mynämäki) (vrt. myös saman asia-paperin Ylempae de Methos, de Lankis). Kuitenkin on *nd>nn:siä* jo **1300**-luvulta alkaen esimerkkejä: Kynismekj **1376** Mk **157** (Masku), Kynismaeki KL II **144**; — Matte Linumpae **1377** KL I **363** (Piikkiö),

¹ Tämä sama nimi esiintyy myös vahva-asteisena: Olaus in Waltalum 1346 Mk 73 „aff Waltheala 1349? Mk 376, t. s. *Valtola* ja *Valtiala*.

Linnopae (2 kertaa) **1380** KL I **379**, Lynumpae **1429** Mk **326**; — j Sannais **1419** KL II **218** (Taivassalo), Sannas 1 4 4 5 KL III **353** (ibid.); — Henneyn **1420** Mk **291** (Turun seud.); — Koruerannan, Korffuerannan **1477** (Vehmaa) (~ korffwerantho Vehmaa Mk **524**), Sathagunnom 'Satakunta' **1392** Mk **205**, j nedra Sathagunne **1437** Mk **358**, Maeaenpaby i Turfwenesokn (Tyrvántä, gen. Tyrvännän) **1449** KL III **464**.

Agricolan omituiset muodot **london**, **loondon**, **rindan** perustuvat ilmeisesti etymologioimiseen; hänelläkin on muuten yleisesti **nn**. *nd* > *nn* on suoritettu yleisesti ainakin jo **1300**-luvulla.

mb:stä ei ole keskiajan lähteissä ainoatakaan esimerkkiä.

mb > *mm:stä* on esimerkkejä **1300**-luvun puolivälistä lähtien: Lanmas (pro: Lammas) **1347** Mk **81** (Nakkila), laxavirke j Lammas **1348** Mk **82**, j Lammas viik **1412** Mk **245**, **246**, Lammas **1422** Mk **295**, j Lammas **1447** Mk **426**, Lammas (eri kertoja) **1453** Mk **446**, **447**, Lammas forss, L. fors, L. fiskeri, j Lammas 1 4 5 4 Mk **446**, Jösse j Lammas 1 4 1 9 KL II **217**; — Laemaete (lue: Lemmitty) Kyalasta **1383** KL **390** (Hämeenlinnan seudut), Limitynen (= Lemmityinen) **1405** Mk **229** (Turun seudut), j Lemyttala, j Lemittis **1477** Mk **524** (Vehmaa), i Lemmisby **1405** KL II **51** (Paimio), Hywaelemmepoyka **1429** Mk **325** (Eura), Lemaenittw **1448** KL III **433** (Nousiainen), Samnasten (pro: Sammasten) **1410** Mk **239** (Lieto), j Mwssammas kiffwj (lue: Musta sammaskivi) **1462** Mk **474** (Lieto), Sammo (= Sampu): Datum et actum Sammo in parochia Hwittis **1442** KL III **259**.

mb > *mm* ääntenmuutokseen ovat ottaneet osaa myös seuraavat keskiaikaiset lainat: **himmurtai** (*Agricola* Rukouskirja) vrt. mmr. **imberdagher**, **hlmberdacher** 'qvatemala dag, en af de stränga fastedagar som i de fyra gånger om året återkommande s. k. qvatemala berveckorna inträffade på onsdagen, hvilken dag i dessa veckor egnades åt fasta'; — **timmintai** (Sorolaisella ja Elimaeksella), vrt. kmr. **dyrnbeldagha** vika, **dymbildaghar** 'dagarne i veckan näst före påsk'. Ks. H. J. STRENG, Nuor. ruots. lainasan. **32—33**, **230**.

mb > *mm* palautuu todennäköisesti ainakin v. **1300:n** seuduille. Juuri mainitut juhlanimet osoittavat myös, ettei se saata olla vuoden **1200:n** seutuja vanhempi. Ruotsalaisten maahan tullessa *mb* varmasti vielä on ollut säilyneenä. Vrt. Siuntiesta v. **1442** KL III **227** mainittua kylännimeä **Lemptonby** < ? * *Lembittü*.

Mitä *g* > kehitykseen tulee, eivät vanhat lähteet anna siihen juuri mitään viitteitä, varsinkaan kun niissä *k* esiintynee

suhteellisesti useammin merkittynä **ng:**llä kuin **nt nd:**llä tai **mp mb:**llä. Vai olisiko v. **1346** Maskusta mainittu Kangas Mk **74** = *ka as*, vrt. saman latinankielisen asiapaperin Lemponen, Waltalum (ss. **74, 73**). Toisaalta kuitenkin vv. **1422—58** Köyliöstä Kanganpae, mutta Kwnynghas Mk **300**, vrt. saman asiapaperin Ioghentawstha ja Ioghensw. Vahvasta asteesta eroavaan heikkoon viittaavat ilmeisesti sellaiset kirjoitustavat kuin Anynghos **1363, 1423** Mk **118, 308**, Aninghess **1419** Mk **287**, Anyngos **1414, 1415** Mk **258, 263**, Anungis **1371** Mk **145**. Vrt. toisaalta Lankapelto (Parantala Laempos) **1386** KL I **402** (Vehmaa), j Lankisby **1405** KL II **41** (Mynäm.), Kankanpa **1392** Mk **206** (Säk.), Pankijo by j Wema sochen **1423** Mk **304**.

l > ui, ül; r > ur, ür

Säilyneestä edustuksesta on jonkun verran esimerkkejä keskiajan asiapapereissa. :tä on merkitty:

gh:lla: AEghrapae **1362** KL I **290**, Egheruppe (5 kertaa) **1403** KL II **26, 27**.

wgh:lla: Sawghro **1405** Mk **228** (Pern.).

g:llä, joka on tavallisin merkintä: Naglasaari **1415** Mk **262** (Hämeen ja Savon rajank.), Naglasari (2 kertaa) **1446** KL III **389**, Jusse Niklisson Nagle **1444** KL III (Turun seud.) (jos esimerkki ollenkaan kuuluu tähän), AEgropae **1323** KL I 1 2 2 (ven. Orpe y, AEg(r)epae **1323** KL I **124**, AEgrapae **1348** Mk **83, 1352** Mk **98, 1488** KL II **171** AEgraepse **1370** Mk **140**, Egrepae 1 4 3 9 Bunge Urk. buch IX nr. **492** (KL III **166**), — Gudhmundher j Kaegro **1399** KL I **480** (Tenhola), i Kägra **1410** KL II **109, 110**. — Huomaa erikseen Fugla-by **1405** KL II **52** (Paimio), Sigrela (2 keitaa) **1474** Mk **518**, myös Mk **519**.

V o k a a l i u t u m i s e s t a mainittakoon esimerkit: Daid Kawlokala **1424** KL II **318** (Mynäm. seudut), Taulainen **1433** KL III **50** (Pirkkala), Taulian oija 1 4 3 7 KL III III, tawla **1456** Arw. IV 4 6, Naulasarikäukujärfwenhalki till Murais typpas KL III **285** (Sysmän ja Asikkalan raja), Naulasari **1535** B III 41 (Viipurin ja Savoni. 1. raja); — Sauro **1407** Mk **233, 234**, kauraynen 1 4 4 2 Mk **405** (Maaria), Olaff Kawrojenen **1447** KL III **408** (Naantalin seudut), Kawra **1485** Arw. VII **34** (Naantali), Henric Kauriala **1440** KL HI **207** (Vanaja); j(i) Eurepe **1445** KL III **366, 367, 368**, jn Eurepe KL III **374**, Eurepä **1555** T **32**,¹ Thämas Käyron **1450** KL III **506** (Uskela), Myre **1508**

¹ Onko Eyrala 1380 KL I 379 (Piikkiö) luettava Äürälä? < * ä rälä?

Mk **558**, **1509** Mk **561**. —Lounais-Hämeen tuom.-kirj.: kaulu **1506** (eri kertoja) siv. **173** (Saarioinen), naulila **1507** (Saar. kär. **176**), paulanemi **1506** (Saar. kär. **171**), paulanemj **1507** (Saar. kär. **180**, **182**), käyrälä **1506** (Saar. kär. **169**). Huomaa myös :n edustus: Olof i Foudella **1533** B **24** (Sauvo).

r > ur, er

r, jonka :tä on jotenkin säännöllisesti merkitty *d*:llä, on vielä **1300**-luvulla ollut säilyneenä; esim. Hadrus **1350** Mk **86** (in parrochia Wemo), Jönis Hadres **1380** KL I **376** (Taivassalo) (vrt. saman asiapaperin Waltamainen, Renaekaeltae), Wdrona **1419** KL II **218**, Marten Kydronpoyke **1378** KL I **370** (Piikkiö), Mychael Kathualum (pro Kathrialum) **1393** Mk **206**, Mykiall aff Karthrialum (ai. Karthialum) **1393** Mk **207**, Kadrial **1410** Mk **241**, Jacob Kadriala Mk **331**, Jako Kadriala **1446** Mk **418**, Kedrauore¹ (3 kertaa) **1410** KL II **103** (Hai.), Kadrama (= Kauramaa) **1427** Bunge LTrk.-b. VII nr. **601** (EX II **372**) (Iitti).

Joskus on **1500**-luvun lähteissäkin vanhojen asiapaperien mukaan *dr*, esim. Adrelax (i Pike sockn) **1555** T **101**, **122**, **125**, **162**.

Vanhimmat vokaaliutumisesimerkit Mustassakirjassa y. m.: Haaros **1423** **304**, Larens aff Karialum **1359** **110**, aff Kaijriala **1363** **118**, Kaeriala **1411** **244**, Jacoy Kayriala **1440**, Jaco Kariala **1446** **421**, Jacob Kairiala **1437** KL III **121**, Jussi Kaurama **1445** KL III **362**, ij Arialum (2 kertaa) **1377** KL I **363**, **379** (Piikkiö), j Arelaby (3 kertaa) **1446** KL III **381**, **382** (myös: j AErelaby), Arelax (2 kertaa) **1467** Mk **491** (tois. Arelaqx) (Vehmaa), Arelax, Ayrallax **1477** Mk **524**, Kiurla **1555** T **49** (Maaria).

r > r

r > r :stä on keskiajan lähteissä m. m. seuraavat varmat esimerkit:

1. Vrdhiala **1390** Mk **197**, Vrdialast **1405** KL II **46**, vrdiala (3 kertaa) **1506** (Kalv. kär. **143**, **145**) jne.

2. terdis **1506** (Saar. kär. **169**) jne. > * *te rinen* Terinen <. * *terrinen* < * *ter inen*.

3. tordo **1508** (Loimaan kär. **266**) (vrt. esim. kartano s. **267**), tordis **1509** ibid. **285**, **288** jne. Nyk. Torro < * *tor o* < * *to ro*. Vrt.

Kägrawåri 1440 KL III 192 (Halikko) on luettava *Kehrävuori*.

totero 'enfaldig person', **torrukka** 'dumhufvud, tvär, trumpen, dum ogen person (tollo, juro)', **toterosta** vrt. suom. **kotero**, vir. **ködr**, -a.

Teitin valitusluettelosta voi mainita lisäesimerkkeinä:

4. Ardha (lue: *ar a < * a ra*) 'krok' **1555**, s. **271**.

5. Ardenkorpioby (i Lamppis sockn) T **37**, **201**, Ardenkorpiofs j lampis S: T **209** (kartta). Nyk. **Arrankorpi**.

6. Arlammiby, Arlanniby Lopella s. **60**, Arlammild s. **232** < *a *ralammi*. (Kysymyksessä nähtävästi kuitenkin nyk. **Arolammin** kylä Hausjärvellä Lopen rajalla, jolloin esimerkillä ei olisi todistusvoimaa. Julkaisijan huomautus.)

K u s t a a V a a s a n m a a k i r j o i s t a :

7. Ardhapelto **1546** (2 kertaa) VA **4534a** (Kyrö), ardapeltt **1549** VA **4534—7** jne.

SETÄLÄ on palauttanut *rr:n* tällöin (terri, arra jne.) vahvaan asteeseen, **tr:ään**. Se tosiasia että monet assimilatsioonit ilmeisesti palautuvat vahvaan asteeseen, ei kuitenkaan riitä kumoamaan sitä tulosta, johon keskiaikaisten ja **1500-luvun** puolivälin asiapaperien nojalla olemme tulleet.

r > ur (ür)

r.stä ei ole varmaa esimerkkiä keskiajan lähteissä. Se näyttää kuitenkin olleen säilyneenä vielä vuoden **1200m** seuduilla. Huomaa erittäin Kirkkonummen Sebratzäng T **221**, luultavasti < * *se raitsen n ttii*.

r > ur, ür on joka tapauksessa keskiaikainen: Kaurinkøla **1376** Mk **157** (Masku), Kaurisloto **1406** KL II **66**, Kaurisista **1468** Mk **494** (Raisio), Kawrisista **1471** Mk **504**, Kawresista **1472** Mk **507**, Kawriste **1473** Mk **516**.

i > i; i < vokaalin pidennys + i; io > vio

Kantasuomen *z:stä* on vielä **1424** eräs varma esimerkki Mynämäen seuduilta: Pawel Laghienpoyca (3 kertaa) KL II **317**, **318**; Laghien luettava *la ian*. Sama nimi **1416** kirjoitettu Paual Ladhienpoyca Mk **265**, ja **1406** Paual Ladenpoyca KL II **63**.

Muita esimerkkejä *i > i:stä*: Ladiälax **1430** Mk **331** (Kaarina), Ladiälax (ai. Ladyälax) **1456** Mk **461**, Koskis godz, som kallass Ladiälax **1471** Mk **504**, Ladiankallio **1440?** Mk **384** (Pernaja). Huo-Satakunta VI—4

maa erittäin Ladiansoonkanta **1408** KL II **82** (Hausjärvi). Tällä alueella *i* > *i* ei ole tapahtunut; asiapaperin laatija on epäilemättä ollut kotoisin Turun seuduilta. Täältä onkin vanhin esimerkki *i* > *i:stä* jo vuodelta **1405**: Vadios goz KL II **52, 53** (Raisio), Wadhio **1425** EX II **337**-

i > vokaalin pidennys + *i* palautuu nähtävästi ainakin **1200**-luvulle: Layarawtha **1326** Mk **27** (Viip.), Laiaranta (ai. Layarantha) **1348** Mk **83**, Llarens Laynin (lue: Laajanen) **1439** Mk **369** (Lempäälä), Laynen **1460** Mk **472** (Pirkk.), Layanyn Mk **587**, Layaeny Mk **588**, Wayninj (= Vaajanen, Vaajaniemi?) **1439** Mk **369** (Lempäälä), Waijasalmi **1446** KL III **390** (Hämeen ja Savon raja). Kuulunevatko tähän i Loija, i Waijaby **1417** KL II **173**, i Laysara öö (i Wärdö), j Laysara hawm (nykyinen Ledsöra!) **1432** KL III **32, 33**?

m > *im*

m on vielä **1400**-luvulla ollut säilyneenä. Esim. Lodmaioki **1439** Mk **376**, Lodmaioki sokn Mk **378**, Lauren Lodmalaynen **1440** KL III **207** (Vanaja), Jowan lodmalaijn **1448** Arw. III **129** (Mäskälä), Jowan lodmalayn **1448** Arw. III **131**, KL III **450** (Sipoo-Hattula).

m > *im:stä* on m. m. esimerkit: Peder Låima **1433** KL III **50**, Loymeiokj, Loymeioki kirkio **1439** Mk **375**, peder loyma (hwittis j Samppu by) **1487** Arw. V, i loymo sokn **1506** (Loimaan kär. **129**) y. m.

m > *im* kuuluu ilmeisesti **1400** luvulle. Paikoin se sentään on tapahtunut t-asteelle asti vasta **1500**-luvulla. Vuonna **1546** on Pirkkalasta kirjoitustavat loidma, loüdma (samaan aikaan myös loüma, Limoila < * *li moila*).

i, v

i on todennäköisesti koko keskiajan säilynyt maan läntisissä murteissa. *:tä* on merkitty joko **dh**:lla tai **d**:llä:

Chodialum **1374** KL I **354**, kodialasta **1383** KL I **390**, Kodialae **1418** KL II **197** (Vanaja), Niclis Kothiala **1440** KL III **207** (Vanaja), Kodiala **1555** T **129**, Jwnis aff Sodhiala **1385** KL I **397** (Hämeeni.), Twlox i Sodialaby, i Sodiala **1431** KL HI I, Låunasby och Sädialaby **1433** KL III **44**, Widhiattola **1423** Mk **304** (Vehmaa), Hwdiala **1555** T **14** (Lammi), Hudiålaby T **274**, Hudiala bys T **275**.

v on myös halki keskiajan säilynyt; *:tä* on merkitty joko **dh**:lla tai tavallisimmin **d**:llä. Esimerkkeinä mainittakoon:

ij Hadvalae **1377** KL I **362** (Piikkiö), Hadhwalanaes **1380** KL I **379**, Olaf Haghon ladfua aff Rymaettsere sokn j Kaupistoby **1427** KL II **382**, Olaff Hagho laghna **1437** KL III **127**, Olaff Hagholadhna, Hagholadhne KL III **128**, Kåkopadwas **1427** KL II **378** (Samm.), Hirvaxenladva **1555** T **147** (Martt.).

ts

ts on merkitty vanhoissa lähteissä eri tavoin:

1. *z*:lla: Ayzenpe (: Ajoisenpää) **1398** KL I **473** (Masku), kupiza **1423** Mk **309**, aliza i vesilaxi **1509** B I **203** (Saar. kär.); — sewzye **1506** B I **252**, sewzie **1507** B I **254** (Pälkäne) (= nykyinen Seitty), menzä **1506** B I (Kulsialan kär.), mänzä **1507** ibid. **241**.

2. *tz*:lla: Salaytzenoya **1422—58** Mk **301**, Kupitza Mk **563**; — Petzin arina **1435** KL III **93** (Janakkala), Witzekurcku **1440** KL III **196** (Mustas.), Witzekurkeboer ibid., Metzola **1555** T **3** (Viipurin pit.) (vrt. Metzenmaa T **287** Loimaa, kenties Teitin itäsuomalaisen kotimurteen mukaan?), korkipetzikallio T **208** (Tenn.). Huomaa erikseen Seytzenkare **1419** BUNGE V nr. **2**, **299** Seytzenkar **1427** VII nr. **572**, Seitzenkare Hans **1419** Urkdb. VI nr. **198**.

3. *ts*:llä: Patsjoki **1374** Mk **149**, Seitsenkar BUNGE V nr. **2**, **415**, Seytsenkar BUNGE V **2**, **305**.

4. *cz*:lla: paczinemi **1506** B I **170** (Saar. kär.).

5. *tzs*:llä: j Rotzsama holm, j Rotzsama (lue Ruohoitsenmaa) **1481**, Mk **544** (Lemu).

6. *dz*:lla: Rydzylae **1555** T **3** (Viip. pit.), Hijrdzälän maa T **168** (Jääski).

:tä on merkitty:

1. *sillä*: Mesainen **1419** KL II **218** (Taivassalo), Mesenkyle **1555** T **107** (Taivassalo), Meso, Hinsikapojka **1555** T **286** (Hai.)

2. *z*:lla: Laurens Mezoy **1440?** Mk **384** (Pern.), Lauio Anzinen Mk. **587** (Satakunta), Hinza Leuelax **1405** KL II (Paimion seudut).

3. *ss*:llä: Pessenalgo (= *pä inalgo*) **1477** Mk **524** (Vehmaa), ? Wissasten maa (**2** kertaa) **1555** T **220**.

:tä on merkitty:

1. ss:llä: Layuamaesse **1340** Mk **61** (Sääksmäki), Wasseialka **1424** Mk- **311** (Raisio), Heynae Maessamaekj **1453** Mk **444** (Turun seudut), Messekyle **1436** KL III **110**, Maessakyla j Raenthamaeke sokn **1448** KL III **436**, Ysomesae **1477** Mk **525** (Vehmaa), Messekyla **1539** B III **102**, Messekyla **1547** S III **205** (Tenhola), vassela **1532** Arw. VI **142** (Raisio).

2. s:llä: Mäsälachdan pähia **1420** KL II **270** (Sääksm.), Menselä **1555** T **146** (Martt.).

3. sz:lla: Karl Hinszala **1531** B III **10** (Raisio).

4. dz:lla: Jönis Rodzlax **1380** KL I **377** (Taivassalo), Rodze-lanen **1419** KL II **217**, Wadziala **1449** Mk **434** (Raisio), Wirdzâija **1555** T **126**.

5. dzz:lla: Leddzala **1426** KL II **349** (Raisio). Vrt. Leddzogh, Lenddzaghare, Ledhsaghare **1419** Mk **288** (Raisio) = nykyinen *Liettarö*.

6. dzs:llä: Maedzsaekylae j Raentamaeki sokn **1448** KL III **442**. Laedzsala näes j Reso sokn **1448** KL III; — jtem aff huarie røøk, som kallas sudzsi **1345?** Mk **69**; Widzsa worij, vidzsajärvi **1452** Arw. VI **28**, andzsela **1482** Arw. V **87** (Hauho).

7. dhz:lla: Ledhzala naes **1449** KL III **470**.

8. tz:lla: Watzolastha **1416** Mk **274**, Watziala **1470** Mk **498**, **1473** ibid. **516**, henric metziaemaegen **1456** Arw. IV **48** (Maar.).

9. zz:lla: Wazzialka **1461** Mk **473**.

10. tzs:llä: Häkin Petzsi **1477** Mk **525** (samassa asiapaperissa ss :n ja :n merkinä); Metzsepoycoy **1555** T **118** (Rymm.), Witz-sasten nittu ibid. **238** (s. **220**: Wissasten maa, **2** kertaa) (Vihti).

dz:sta ja tz:sta vert. esim. Mk **262—3** (v. **1415**): rydzaekarla, Gudz, lagmandz, landzraetthen (myös: Thordzson, Anundzsson); — aembitzmaen, obrutzlige.

Yksi ainoa nimitys esiintyy keskiajan lähteissä seuraavissa eri asuissa: Warissala (by), Warisalaby, Varidzala, Varidzsala, Waretz-

sala. Ruokaruotsi **1500**-luvun lähteissä: then Rokarosze gestningh **1530** Arw. V **260** (Hämeeni.), Rokarossij höö (**2** kertaa) **1545** Arw. VI **313** (Hämeeni.), Om Rokarotzj gesthningh **1545** Arw. VI **308** (Savoni.), Rokarotzi **1545—50** (ä) Arw. VIII **42** (Savoni.), för rokarodz kööt **1537—9** Arw. IX **29** (Sääksm.). Huomaa myös hinttaenittö **1476** Am. VI **65** (Turun seud.?), Laurtz massein **1555, 1556** Arw. III **321** (Vesul.).

h:n historiaa.

h:n merkintä eri asemissa.

Sanan alussa on *h* aina merkitty *h:lla*.

Sanan sisässä vokaalien välissä *h* on a) joko jätetty merkitsemättä (nimenomaan diftongien, joskus myös pitkän vokaalin jäljessä), esim. Olaff Nøya (= Näyhä) **1412** Mk **245** (Kokemäki) (myös Jons Naeuhæ ibid. **325**), Kawoysis poyea **1385** Mk **187** (Paimio), Benct Turcahawolta **1385** KL I **397** (Hämeenlinnan seud.), de Hawu (alias Haw) **1329** Mk **30**, Haw **1331, 1335, 1483** Mk **43, 49, 545**; Layarawtha (= Laiharanta) **1326** Mk **27** (Viipurin seudut), Laiaranta **1348** (vert i karelom liggiandis j wiborghs sokn i layharanta i wakkela by **1456** Arw. IV **49**), haiunkoski **1507** Loun.-Hämeen tuomiok. **151** (Kalv. kär.) (vrt. hayhunkoski **1507** Loun.-Häm. tuomiok. **176**: Saar. kär.), rwiierffuj **1509** Sääksm. kär. **227**, ruiierffuj **1509** ibid. **231, 1510 233**, j Ryelagx **1437** Mk **361** (Tenh.); tahi

b) *h:ta* on merkitty — paitsi *h:lla* — *g:llä* ja *gh:lla*; esim.: ii Vaegas **1374** KL I **355** (Taivassalo), j wegws **1402** Arw. VII **2** (HAUSEN Vegas **1402** KL II **13, 14**, j Waegas **1449** KL III **457**), haugwla **1507** Loim. kär. **141**, vdij Hagw sokn **1529—30** Arw. II **237**; Aghinen (= Ahinen) **1386** Mk **402** (Vehmaa), j Weghas **1419** KL II **218**, Haghwa (= Hauho) **1431** KL III **1**.

Yksinäinen merkintä on Nawffa = Näyhä **1447** Mk **426** (Kokemäki).

Soinnillisten konsonanttien edellä on *h:ta* merkitty:

a) *g:llä*, esim.: Lagdthingosta **1418** KL II **205** (Vehmaa), Tårkil i Lagdingo **1432** KL III **40**, Ogdhen Saresta **1427** KL II **382** (Masku),

¹ Joskus on *hilla* merkitty myös *vienoa* vokaalialuketta: Hactissaenpoyca (tois. Hactissanpoyca) **1340** Mk **61** (Sääksm.), Horinsarae (vrt. Hotensholm) == Orihinsaari **1200**-luvun lopulla KL I **42**, intravit in heremum, in heremo 'erämaa' **1375** KL I **359**, thomas habramson **1506** Lounais-Hämeen tuomiokirjat **149** (Kalv. kär.), **1507** ibid.

Oloff Hwghdha, Hwgdhanoya, Hwgdan Olle **1422—58 Mk. 300, 301**, Kegro (2 kertaa) **1506** Saar. kär. **171** aglaiärff **1507** Kalv. kär. **155**, Karl i Kägeravåri **1440** KL III **192** (Halikko), Eric Aghdissamasta (elatiivi) **1424** KL II **318** (Nous. seud.);

b) c:llä, esim.: aclaierffui, aclaierffuj (kymmenkunta kertaa) **1506—9** Kalv. kär. **145, 157, 160, 163, 271, 273, 274, 277, 279**, hucdissari **1509** Saar. kär. **201**;

c) k:lla aklaierffui **1508** Kalv. kär. **167**, kukmosist **1507** Pälk. kär. **256**; tai on

d) *h* jätetty kokonaan merkitsemättä: Ladingo **1386** KL I (Vehmaa), Odhensare **1439** Mk **378**, Hudhalsa **1458** Mk **467** (Köyl. seud.); huom. erittäin latinaisen asiapaperin Watherhone **1325** Mk **25** (= *Vahöerhuone*), Nuyala **1373** Mk **148**, **1374** Mk **152**, Olaff Poylan **1447** KL III **408** jne.¹ Huomaa Vemo, Lojo, Pojo.

Soinnottomien konsonanttien edellä **011** merkintä erilainen, riippuen tietysti *h:n* erilaisesta luonteesta. Paitsi *h*:ta tunnetaan merkinnyt : **k, c, ff**:² Akthi **1454** Mk **454** (pappi, Turku), huktanemj **1508** Saar. kär. **189**, Pictimäki **1447** KL **403** (Lohja), Niclis Weffta (lue Vihta?, vrt. Vihtiälä) **1466** Mk. **472**.

n:n, l:n, r:n jälkinen *h* on myös toisinaan jätetty merkitsemättä; esim.: Hanepelto **1405** Mk **232** (Turun seud.), Vanas boll **1537—9** Arv. VI **188** (Par.), karll alontaka **1405** A II **18** (HAUSEN KL II **41**) (Vehmaan seud.), vrt. kopiona säilynyttä Karl Alhontaka **1380** Arv. II **11**, Pahaalo (2 kertaa) **1413** KL II **135** (Pernaja), Porampoyke **1378** KL I **370** (Piikkiö), Purampoyka **1381** KL I **382** (Paimio), Eric Purae, Erik Puraes godz **1405** KL II **52**. Vrt. Eric Puraya **1404** K L II **34**.

h:n merkinnän puutteellisuudet vaikeuttavat myös *h:n* historian käsittelyä. Sellaisista merkinnoista kuin Putala **1423** Mk **304** (Vehmaa) ja Jacop Kupianpoika **1447** Kl III **425** (Kalv. ja Sääksm. raja) emme vielä uskalla päättää, että ne viittaisivat *h:n* katoedustukseen. Ne harvat tapaukset, joissa *h* tällöin on merkitty, ovat luonnollisesti todistusvoimaisempia kuin ne monet, joissa se on jätetty merkitsemättä.

Toisen ja kolmannen tavun rajalla *h* näyttää olleen länsimurteisakin vielä **1400**-luvulla säilyneenä. Esim.: Lawe Puthahalta **1418**

¹ Tuntuu todennäköiseltä, että vehmaalainen *Vlghum* 1326 KL I 129 perustuu kopioimisvirheeseen, pro: *Vghlum*.

² Myöhemmissä lähteissä myös *ch*, esim. Teitillä 1555 (Vehmaalta): en eng benembnd Tachtoma, som är sä mykit sagt upå svenska som en teppe . . . Tachtoma eng, Tachtoma äng.

KL II **205** (Vehmaa), Lantehenmaa **1420** KL II **292** (Eura), Warkahan-wori **1439** Mk **377** (Turun seud.), Kawktehes **1422—58** (Köyliön seud.), Kwiwakangahannena **1366** KL I **312** (Tyrvää), hwrtahala **1508** Kuls. kär. **292**, Orihin Seren Taijttuma **1441** KL III **249** (Tuulos ja Hauho); myöhempiä todisteita Kaitahan soo T **209** (kartta) (Tenn.), ett kärr, som heter Hämeännitun aho T **195**, Kiala raiha lambj T **237** (Mäsk.), vrt. sedan til Wendu päteihää T **245** (Porvoon pit.). Itä-Suomesta: ilahan mäki **1555—6** Arw. III **320**. Vanha kirjakieli todistaa *h:n* kadon tapahtuneen ainakin lounaismurteissa jo keskiajan lopulla.

h : n l o u n a i s s u o m a l a i n e n m e t a t e e s i .

Vanhimmat esimerkit: Olaff Engesson j Orhynnytto **1375** Mk **148** (Mynäm.) (jo **1373** Inge de Ormitto), orhinpa **1421** Arw. II **53** (pitäjä), KL II **281**, Orhinpa **1432** Mk **336**, **1458** Mk **302**, j Orhenpa **1439** Mk **376**, Orhenpa Mk **378** (mahdollisesti tähän kuuluvia vielä Orilotho **1380** Mk **174**, Nous.; Orinpa, orinpa **1432** Mk **336**); Waen-haanwalkamastha, Waenhenwalkama **1422—58** Mk **301** (Köyliön seudut). Myöhempiä esimerkkejä: Purhannittu **1555** T **238** (Vihti) Waijhesoo T **293** (Paimio); toisaalta Oloff Orinhuli . . . i stār Ewosby **1545** B III **188** (Lammi), Orwesi T **94**, Oriwesi T **100**, Oriwäsi (= Näsi-järvi) T **126**, **299**, (järvi) **154—5**, **158**.

-h

h:sta en ole onnistunut löytämään ainoatakaan keskiaikaista todistetta. Teitillä on (sivu **220**) Tennilästä (Kärkölän puolesta) mainittu yksi varmasti tähän kuuluva esimerkki: Oriharonnittu (lue: Orih-aronniittu). Huomaa Agricolan kieli.

Vokaalisuhteita.

j:n jälkinen *a* on merkitty toisinaan *ä:n* merkeillä: Sataielka **1390?** Mk **202** (Turun seud.), Pwialcha **1405** Mk **232** (Turun seud.), Jelkawalan **1555** T **250** (Pöytyä), laerto **1439** Mk **369** (Tyrvää) (= nyk. Jarttu), jermonen (= Jarmunen) i paynos **1507** B I **256** (Pälk. kär.) — Sanan ensi tavua edempänä: Mariaeayerffuj **1477** Mk **524**, Pohijäs by **1555** T **15** (Lammi).

Seuraavan *i:n* tai *i:n*, myös *e:n* edellä on *a* myös joskus merkitty *ä:n* merkeillä: Saewisalu **1326?** KL I **129** (Vehmaa), Eric Kaerixenpoyka **1420** Mk **292** (vrt. Nicles Karriexinpoyka **1447** Mk **426**) (Kokemäki)

(— nyk. Kares) (Nakkila), Paeaerskylä (P risküla) I440:n seud. Mk **383** (Pern.), Maetiala (Maetila, Matiala) **1450** Mk **440** (Pirrk.). Kiikkalaisessa nimessä Kiimajärvi on edellinen osa Kallialan tileissä merkitty kimae **1469**, **1480**, **1511**, kymae **1482**, **1502**, kime **1524**, kyme **1482**, **1483**, **1488**. Huom. i kymaeiarwy **1502** B I **398**, De kimaeiarfuj **1511**, ibid. **360**. Ks. Satakunta III **29**.

Švaa vokaalit keskiajalla.

Olen merkinnyt švaa vokaalien käytöstä keskiaikaisissa lähteissä seuraavat esimerkit:

j Lahadingoby i Vemo sokn KL III **292**, Piexlaheden nittu **1555** T **251** (Kem.), Lahana lambi mäki **1545** Arw. I **248**, Kiähäinladhenoija, tois. Kiähäniijn lächkdenoija **1413** KL II **145** (Lieto) (<* kähni?), vehamas **1479** Kall. til. **372**, vehemast **1487** **394**, **1490** **387**, exvehemas **1516** **405**, ingiborgh ex vehe **1516** **409**, ingeborgh ex vehemas **1517** **411** K. V. mk **1546** Vehemais by (= nykyinen Vehmaa Tyrväässä), Lehemusnijtty (2 kertaa) **1555** T **58** (Mynäm.), Matz Kohoma T **106**, J Kahalioke J lundo sokn Anno &c **1444** Arw. VII **12**, aff Kahalajoki **1469** Arw. VI **60** (vrt. Kahlajokij **1466** Arw. VI **55**); Kahilittu **1550** B III **260** (Taivassalo), Mahala äng **1555** T **105** (Nous.), Mahalaby i Nousis sockn s. **67**, Mahal by s. **125**, **165**, Kihilakunnan miess s. **270**; — Kahare **1418** KL II **205** (Vehmaa), Jaco Kahari **1453** Mk **444** (Turun seud.), Pedher Kahara **1463** Mk **477** (Turku), Wahauansälke **1553** B III **285** (Mäntyharju).

Jalmar i Jaakkola.

Ulvilan asutuksen, seurakunnan ja kaupungin synnystä.

Kysymys Ulvilan asutuksen, seurakunnan ja kaupungin synnystä ja iästä on meikäläisessä historian tutkimuksessa jo kauan herättänyt huomiota. Ja niin oudolta kuin väite saattaa ensi kuulemalta tuntuakin, on sen ratkaisulla keskiaikamme historiassa yleiseni pääkin merkitystä. Ulvilan seutu ei näet ole kiitollinen vain senvuoksi, että me siellä voimme todeta verrattain tarkkoihin ajallisiin puitteisiin rajoitettavan yhteiskunnallisen ja kirkollisen kehityskulun. Jo yksistään se tosiasia, että esim. Turun alkuvaiheet ja vieläpä sen kaupunkiprivilegioidenkin synty ovat täydellisen hämärän peitossa,¹ tekee Ulvilan kaupunkioikeudet vanhimmiksi, mitkä maassamme tunnetaan, ja antaa täten myöskin niitä edeltävälle kehitykselle maamme yleisessäkin kauppahistoriassa ainutlaatuisen merkityksen.

I.

Ettei Ulvilan asutuksen synty voi mennä ajassa perin kauas taaksepäin, osoittaa jo seudun suuri alavuus.² Ja samaa todistaa vielä tänäpäivänä paikallinen nimistö loitolla nykyisestä meren rannikosta. Sellaisten vielä meidän päivinämme maantieteellisen asemansa puolesta luonnollisten nimien kuin *Viasveden*, *Preiviikin* (ruots. *Bredvik*, *Breijdwich*), *Kuuminaisten* (ruots. *Kumnäs*) ja *Kellahden* (ruots. *Källjård*, 1. *Käljferdh**) takana tapaamme koko rivin nykyisten maantieteellisten olojen kannalta näköjään kaikkea perustetta puuttuvia ranta-

¹ Vrt. J. W. Ruuth: Åbo Stads historia. Tredje häftet ss. 19—20.

² Vrt. tähän nähden historiallista korkeuskarttaa Satakunta V, s. 334.

³ Käytämme ruotsalaisen nimen oikeinkirjoitukseen nähden nykyään käytettyä ruotsalaista muotoa ja sen ohella joko keskiaikaista nimiasua tai kymmenysluetteloa v:lta 1548 (Valt. ark. N:o 1935), joka paikallistutemukseen nähden on ehdottomasti luotettavampi kuin enemmän tai vähemmän tilapäisten voutien käyttämät mini-muodot.

⁴ Valt. ark. N:o 1935 y. m.

nimiä kuten *Lattomeri*, *Tuorsniemi* (ruots. *Torsnäs*, *Tåårsnäs*), *Pieiniemi* (ruots. *Poetenoes*¹, *Pänäs*, *Rauma*, (ruots. *Raumo*², *Romono*³) *Pärnäinen* (ruots. *Pärnäs*, *Bernäs**, nyk. Porin kohdalla), *Suosmeri* (ruots. *Svartsmark*, *Swartinxmare*⁴), *Sunniemi* (*Sunnäs*⁵, *Sunanes*⁶), *Toukari* (ruots. *Torbornäs*⁷, *Thorbiornenes*⁸), *Ruasniemi* (ruots. *Rosnäs*, *Rwasnas*⁹, *Roarsnaes*¹⁰). Kun kaikki kysymyksessä olevat nimet ovat joko kylän-nimiä tai ainakin niihin verrattavia ja tällaiset yleensä maassamme osoittautuvat vanhimmiksi, kuvastavat ne selvästi asutuksen asettuneen silloiselle merenrannikolle. Näiden vanhojen merenrantanimien todistusta maan korkeussuhteitten muuttumisesta Kokemäenjoen suuseuduilla vahvistaa lisäksi nimi *Kokemsaari*, jonka vastineeksi mahdollisesti keskiajalla esiintyvä *Kumboö*¹¹ on käsitettävä. Kummatkin nimet samoin kuin Kokemsaaressa tunnettu *Kyläsaari*-nimitys ynnä lähinnä tämän ruotsalainen vastine *Inderö* ja viime mainitun vastakohtaisnimi *Yteri* (ruots. *Ytterö*) joiden kaikkien esiintyminen kauan sitten maatuneella niemellä on nykyään kaikkea perustetta vailla, ovat selvästi jääneet muistoksi siitä, että asutus siellä vakiintui seudun saarena ollessa. Sikäli kuin Kokemsaarta vastapäätä, joen toisella puolella, sijaitseva *Toukari* on varmuudella *-kari-liite*¹², on siinäkin edellisten kanssa yhtäpitävä nimitodistus seudun aikaisempien korkeussuhteiden muuttumisesta. Erikoisen voimakkaasti vahvistaa käsiteltyjen runsaiden rantanimien historiallista todistusvoimaa lisäksi esitetyn vanhan merenrantaviivan takainen nimistö, jonka joukossa, kuten sellaiset etelästä pohjoiseen luettelemamme nimet kuin *Leistilä*, *Masia*, *Rusketa*, *Ruhade*, *Ravaninkylä*, *Suolisto*, *Kaasmarkku*, *Härän- l. Harjunpää*, *Söörmarkku*, *Noormarkku* y. m. osoittavat, ei yleensä enää mitään viittausta vanhoihin ranta- ja korkeussuhteisiin esiinny. Ja näidenkin takana on selvää mannernimistöä.

Myöskin kielelliseltä rakenteeltaan ovat nimet erikoisen mielenkiintoisia. Jo uloimmasta rantanimistöstä viittaavat sellaiset suo-

¹ Valt. ark. N:o 1935.

² Finl. Med. Urk. II s. 217.

³ Finl. Med. Urk. IV s. 164 ja 385. Edellisessä kohdassa on Hausen väärin yhdistänyt nimen *Rauman* kaupungin nimeen. Samoin on Hausenilta jäänyt huomamatta, että *Romona* on sama kuin *Rauma*, josta esim. vuoden 1548 kymmenysluettelossa esiintyy esim. muoto *Ramon*. Valt.ark. N:o 1935.

⁴ J. W. Ruuth: Porin kaup. hist. s. 36 ja seur.

⁵ Must. kirj. s. 19.

⁶ Finl. Med. Urk. II s. 216.

⁷ Kuinka vanha nimi on, emme voi varmuudella sanoa.

malaisetkin nimimuodot kuin Kuuminainen ja Preiviikki ruotsalaiseen alkuperään. Myöskin sisemmässä ryhmässä on nimiä, joiden ruotsalaista alkuperää tuskin käy kieltäminen. Mutta itse Kokemäenjoen laaksossa päätyykin nimistö — jos jättää nimityypin *Ravaninkylä* — *Ragvaldsby*, *Rawaldsby*¹ toistaiseksi avonaiseksi — sisempään rantanimiryhmään. Kokemäenjoen pohjoispuolella sitävastoin tavataan kieltämätöntä mannernimistöä, joka jo sellaisista suomalaisista nimimuodoista kuin *Kaasmarkku*, *Söörmarkku*, *Noor-markku* ja *Poomarkku* päättäen edellyttää ruotsalaisia lähtömuotoja *Karls-* *Karismark*,¹ *Södermark*, *Södhermark*,¹ *Norrmark*, *Normarch*¹ ja *Påmark*. Suomalaiselta kannalta epävarmempi ja maantieteellisestikin edellisistä erotettava on nimi *Lassila*, joka vanhemmissa asiakirjoissa esiintyy ruotsiksi muodossa *Klasmark* ja *Clauuesmark*.¹

Niin eheältä, yhtenäiseltä ja laajalta kuin käsittelemämme ruotsalainen nimistö näyttääkin, ei esitetyn maantieteellisen erittelyn jälkeen jää nähdäksemme minkäänlaista mahdollisuutta germanistien olettamuksille, että Kokemäenjoen suulla olisi ollut pakanallisen Tor-jumalan palvelijoita tai oletettujen *Viasveden* pyhien uhri-vesien käyttäjiä.² Ja historiallisella ajallakin voimme huoletta mennä kauas, ennenkuin asutus useimmilla, nimiltään ruotsalaisilla paikoilla on ollut mahdollinen.

Niinpä ei voi tulla kysymykseenkään, että Ulvilan seuduilla 1100-luvulla olisi ollut ainakaan minkäänlaista huomattavaa asutusta. Sopusoinnussa tämän asianlaidan kanssa onkin, ettei esim. Ala-Satakunnan niin rikas, pyhää Henrikkiä koskeva traditsionisikermä ainoaltakaan kohdalta viittaa. Ulvilaan eikä maantieteellisessä suhteessa edes lähellekään sitä.

Mahdollista on, että olosuhteet asutuksellisessa suhteessa jo 1200-luvulla olivat jossain määrin toisenlaiset. Mutta mitään todistusta siitä, että joko ruotsalaisista henkilönimistä syntynyt tai luonnonsuhteiden mukaan annettu ruotsalainen nimistö yleensä polveutuisi tältä ajalta, ei ole. Kun kuitenkin tällaista mahdollisuutta on pidetty todennäköisenä ja vieläpä tahdottu nähdä täkäläisen ruotsalais-nimistön takana jonkinlainen suurvaltiollisista syistä joh-

¹ Valt. ark. N:o 1935.

² Yhdymme tämänlaisten hypoteesien arvostelussa täydelleen siihen, mitä Heikki Ojansuu esittää teoksessaan Suomalaista paikannimitutkimusta ss. 226 ja 242. Vrt. itse hypoteeseihin nähden: Saxén: Språkliga Bidrag till den Svenska bosättnings historia i Finland ss. 195, 183—184.

tunut vierasmainen massa-asutus, ansainnevat näiden olettamuksien tueksi esitetyt perustelut lyhyen tarkastelun.

Erikoisen luonnolliseksi perusteluksi Ulvilan seudun asutuksen synnylle on varsinkin katsottu Birger jaarlin retkeä. Siten arvelee Fortelius Birger jaarlin oleskelleen Ulvilan tienoilla¹ ja kaupunginkin polveutuvan hänen ajaltaan. Mitään perustelua ei kuitenkaan ajatuksen tueksi esitetä ja esim. etymologinen selitys *Björneborg*-sanassa esiintyvän *Björn* ja *Birger* nimen yhteenkuulumisesta ei ole mitenkään omiaan tekemään hänen yleisiä päätelmiään luotettaviksi.

Varovaisemmin esittää samansuuntaista ajatusta K. F. Ignatius. »Ruotsalaiset» — lausuu hän — »jotka hämäläisten käännättämisen jälkeen muuttivat maahan, näyttävät asettuneen Ulvilaan tai *Porin ympäristö seuduille*, missä useimmat kylännimet ja suuri joukko talojen nimiä vielä muistuttavat hävinneestä ruotsalaisesta asutuksesta.»² Laajempaa taustaa vastaan ja varovaisemmin esittää hän samansuuntaisen mielipiteen eräässä toisessa yhteydessä. »Kun muistaa» — kuuluvat hänen sanansa — »että ruotsalaiset uutisasutukset Uudellamaalla, *Porin seuduilla* ja Pohjanmaalla varsin todennäköisesti ovat samanaikuisia, lieenee niiden tulo ollut yhteydessä jonkin Ruotsin hallituksen yleisen suunnitelman kanssa, jonka tarkoituksena oli taata Suomen valloitus. Yhdellekään näistä uudisasutuksista ei kuitenkaan minusta näytä voitavan myöntää ratkaisevaa todistusvoimaa, kun on määrättävä paikka, missä Birger jaarli nousi maihin tai missä »hämäläisten satama» sijaitsi.»³ Tästä näennäisestä pidättyväisyydestä huolimatta Ignatius ratkaisevasti kannatti ajatusta, että Birger jaarli nousi maihin Kokemäenjoen suussa ja oli täten luonnollisesti pakotettu selittämään myöskin lähinnä juuri sikäläisen väestön muistoksi tästä historiallisesta tapauksesta. Selvästi käy tämä selvillekin seitsemäntenä niistä perusteluista, joita hän hämärän ja kauan etsityn »hämäläisten sataman» määräämiseksi esittää. »Kronikka»⁴ — mainitsee hän — » ilmoittaa nimenomaan, että Birger jaarli asutti sen rannan, jossa hän nousi maihin, ruotsalaisilla miehillä. Tämä sopii Kokemäenjoen suuseutuihin, missä lukuisa joukko ruotsalaisia paikannimiä ja vielä elä-

¹ Fortelius: De primis initiis Biörneburgi s. 18.

² K. F. Ignatius: Bidrag till Södra Österbottens äldre historia s. 5. Vrt. lisäksi hänen väitteensä tueksi esittämänsä kyläluetteloa. Sam. tutk. ss. 5—6.

³ K. F. Ignatius: Ett ytterligare inlägg i frågan om Birger Jarls tåg emot Tavasterne. Hist. Ark. IX s. 112.

⁴ Tarkoittaa n. s. »Riimikronikka».

vät perinnäistiedot¹ osoittavat vanhan ruotsalaisen asutuksen olemassaolon.»

Mutta vaikka perinnäistiedot Birger jaarlista ilmeisesti ovatkin kaikkea varsinaista perustusta vailla ja ensi sijassa oppineisiin lähteisiin palautuvia, jää ruotsalaisten nimien näennäinen historiallinen todistusvoima horjumattomaksi. Ja tällaisena suurena ja yhtenäisenä kokonaisuutena ja koko ruotsalaisen nimistömme yhteydessä on niitä sittemmin esim. ruotsinkielisissä paikannimitutkimuksissamme käsitelty.

Kieltämättä täydelleen yleistä oikeutusta käsitellä Kokemäenjoen suuseudun nimiä suurena kokonaisuutena, täytyy kuitenkin lähemmin tšekäläisiä asutussuhteita arvioitaessa pitää niitä monessa suhteessa siksi erikoisina, että ne yksin seudun nimistönkin historiallista syntyä tarkastettaessa on askel askeleelta otettava huomioon.

Niinpä täytyy asutustutkimuksen täällä lähteä siitä tosiasiasta, että korkeussuhteitten muuttuminen täällä on ollut aivan ainutlaatuinen koko pitkällä merenrannikollamme. Siten eivät esim. rantasuhteiden muutokset Pohjanmaan ja Uudenmaan rannikolla ole kronologisesti ja vaihtelujen nopeuteen ja suuruuteen nähden verrattavissakaan niihin, joita on tapahtunut Kokemäenjoen suussa. Pitempää todistelua ei liioin tarvita edellytettäessä perusteellista erilaisuutta toisaalta lounaisen Suomen lyhyt- ja pikkujokisen rannikon ja toisaalta sellaisen lyhyen merenrantakaistaleen välillä, jonka läpi koko Länsi-Suomen ainutlaatuinen valtajoki purkautuu. Ja kun merenranta korkeusmittausten mukaan on vielä vuoden **1400** tienoilla ulottunut sisemmälle ruotsalaisia nimiä sisältävälle rantalinjalle asti ja tämä nimistö käsiteltyjä -mark-liitteisiä nimiä lukuunottamatta rajoittuukin lähinnä silloisiin merenrantaniemekkeisiin, on oletettu »ruotsalainen asutus» täällä alkuaankin ollut niin ohut, ettei sitä voi verratakaan paljon massiivisempaan ja syvemmälle sisämaahan ulottuvaan ruotsalaisasutukseen ja nimistöön

¹ Mitä perinnäistietoja Ignatius lausunnollaan tarkoittaa, ei valitettavasti käy selville — sikäli kuin asiaa tunnemme — mistään kohdasta hänen tuotantoaan. Nähdäksemme emme kuitenkaan tee hänelle vääryyttä, jos oletamme, että nämä »perinnäistiedot» olivat peräisin joko Forteliuksesta tai muista oppineista lähteistä. Että tällaisia oli olemassa, näkyy E. Ekbonin muistiinpanoista viime vuosisadan alkupuolelta, joiden Birger jaarlia koskevan kohdan hän ilmoittaa saaneensa erästä vanhasta käsikirjoituksesta. Ettei taru Birger jaarlin »amiraalilavasta» ja sen »päälysmiehestä» ole mitenkään luotettava, on jo J. W. Ruuth vakuuttavalla tavalla osoittanut. Vrt. J. W. Ruuth: Porin kaup. hist. s. 8.

esim. Pohjanmaan ja Uudenmaan rannikolla. Läheskään siinä määrin varsinaisen massa-asutuksen tai pitkällisen kehityksen tulokseksi kuin viimeainittujen rantaseutujen ruotsalaisasutusta ei siis Ulvilan seudun ruotsalaisnimistöä voi katsoa. Aivan luonnotonta tällaisen asiointilan vallitessa onkin tämän perin ohuen asutuksen aluksi olettaa massa-asutusta 1200-luvun puolivälistä ja vielä vähemmän sellaisen voimamiehen kuin itse mahtavan Birger jaarlin toimesta. Mutta sikäli kuin näin on asianlaita, on Ulvilan ruotsalaiselle nimistölle etsittävä selitys Suomen myöhemmästä asutushistoriasta. Ja osittain välillisten, osittain välittömien asianhaarojen nojalla onkin sellainen löydettävissä.

Erikoisen valaisevana välillisenä todisteena vanhoista kansallisuussuhteista Ulvilan seuduilla ovat vanhat kirkolliset verotusolot. Ulvila kuuluu näet pitäjiin, joissa tavataan sekä n. s. »suomalaista» että n. s. »ruotsalaista oikeutta.»¹ Kun ei ole todettavissa tapauksia, jotka osoittaisivat »suomalaisen oikeuden» myöhemmin päässeen valtaan »ruotsalaisen oikeuden» alueella,² mutta päinvastoin on tapauksia, joissa esim. »suomalaiseen oikeuteen» kuuluvan kydän tytärkylä- on siirtynyt »ruotsalaiseen oikeuteen»,³ täytyy kahteen »oikeuteen» luettua osaa poikkeuksetta katsoa tällaisen seka-alueen vanhimmaksi. Ulvilaan sovellettuna sisältää tämä sääntö, että asutus on aikaisimmin vakiintunut pitäjän itäosissa, ja lähinnä seuraavissa etupäässä pitkin Kokemäenjoen vartta⁴ sijaitsevan »suomalaisen oikeuden» kylissä: *Viikkalassa, Lautilassa, Leistilässä, M asiassa, Ruskelassa ja Haistilassa.*⁵ Että tämä historiallinen tosiasia erikoisen hyvin soveltuu yhteen sen maantieteellisen todennäköisyyden kanssa, että vanhin kiinteä suomalainen asutus on kulkeutunut jokilaaksoa pitkin merta kohti, käy lähemmittä todisteluitta selville, ja sellainen nimikin kuin Haistila Ulvilan alueella, saanee, kuten jo J. W. Ruuth on olettanut, selityksensä vastaavanimisistä Kokemäen kylästä.⁶

Ettei liioin Ulvilan »ruotsalainen oikeus» alunpitäen eikä edes suurimmalta osaltaan ole merkinnyt ruotsalaisen kansallisuuden

¹ Vrt. tähän nähden Fontell: *Om svenska och finska rätten.*

² Fontell: ed. main. tutk. s. 57, ja Yrjö Koskinen: *Ruotsin ja Suomen oikeus Suomessa keskiajalla.* Valvoja 1883 s. 605.

³ Vrt. tähän nähden varsinkin J. W. Ruuthin mainitsemia valaisevia esimerkkejä eräistä Satakunnan kylistä. *Hist. Ark.* XV s. 3.

⁴ Vain Leistilä on erillään Kokemäenjoesta.

⁵ Valt. ark. N:o 1935.

⁶ J. W. Ruuth: *Satakunnan asutusoista keskiajalla.* *Hist. Ark.* XV s. 4.

asuma-aluetta, on, kuten kohta osoitamme, katsottava kutakuinkin varmaksi.

Varmimman alkuperältään suomalaisen ryhmän »ruotsalaisen oikeuteen» kuuluvista kylistä muodostavat varsinkin ne, joista vain suomalainen nimi on tunnettu. Ja erikoisen havainnollisen esimerkin tämänkaltaisten kylien syntyisestä yleensä tarjoaa esim. *Lammainen*. Nimeltään esiintyy *Lammas* lohenkalastamona¹ ensi kerran kuningas Maunu Eerikinpojan kirjeessä 10 p:ltä helmik. v. 1348. Kun kuninkaallinen päätös vuodelta 1347² seudulla³ mainitsee ilmeisen yhteiskalastamon nimeltä *Kumoboo aa'* ja samalla myöntää rannanomistajille oikeuden kalastuslaitteiden rakentamiseen, on selvästi kysymys alueesta, jota jo aletaan yksityisesti omistaa ja joka täten yhteisestä kokemäkeläisestä nautintoalueesta alkaa muuttua asutusalueeksi. Kun viimeksi mainittu päätös osoittaa, että kalastusoikeuksista oli riitaa ja vuoden 1348 päätös nimenomaan ilmoittaa kokemäkeläisten repineen piispan kalastamon Vammaisissa, on tätä lohিপatoa selvästi katsottu uudeksi. Samaan suuntaan puhuu eräs hävinnyt Hemming piispan kirje 13 p:ltä heinäk. v. 1354,⁵ jonka sisältöä selostetaan Ala-Satakunnan tuomiokirjassa 1650-luvulta.⁶ Sen mukaan oli piispa Hemming »suonut ja antanut» — ilmeisesti asuttavaksi — erään aution ja viljelemättömän maakappaleen, joka sijaitsi Vammaisten kosken vieressä ja jota rajoitti idästä pieni puro, jossa oli lähde ja lännestä »talonpoikain raja», jonka nimi oli *Kockemätärj-nääs*.⁷ Keitä ne talonpojat olivat, joiden rajasta on kysymys, näkyy itse kirjeen esittäjistä, jollaisina

¹ ... laxavirke j *Lammas* . . . Mustakirja s. 82. Ettei *Lammainen* tällöin rajoitunut vain koskeen, jonka syntymäaika on epämääräinen, näkee esim. siitä, että vielä v. 1412 puhutaan *Lammaisten lahdesta*. *Lammass viik*. Vrt. Must. kirj. s. 245.

² Must. kirj. s. 77.

³ Lammaisten nimi ei vielä tässä päätöksessä esiinny muuten kuin otsikossa, jossa se selvästi on myöhäisperäinen.

s

⁴ Nimi esiintyy toisinnoissa *Kumoboho*, *Kwmoboa*, *Kumobodha* ja *Kumebaaa*. Ilmeiseltä näin ollen näyttääkin, että nimi on luettava *Kumoboa* ja että se on käännös jostakin kokemäkeläiseen l. kokemäkeläisiin viittaavasta paikannimestä. Täten ei loppu aa-merkinnällä ole mitään yhteyttä ruotsin joki-käsitettä tarkoittavan keskiaikaisen aa (= nykyisruotsin å) sanan kanssa.

⁵ Finl. Med. Urk. I s. 269.

⁶ Ala-Satakunnan tuomiokirja vv. 1655—57, fol. 145.

⁷ »Dess inehäldh förmäller, at han hafuer undt och giffwidt edt ödes och obrocke-ligh jordstycke, liggiandes wedh Lammaisfårss, innan två röör nl. af f ostan effter een lithen bäck, haffwanden een kälde, män aff wästan effter, emoth bönders råå, heetandes *Kockemätärj-nääs*, för hvilket nääs dhe ähre mechta strijdigha om.» Ed. main. kohd.

mainitaan Kokemäen *Pirilän*, *Niuttulan*, *Pirkkalan* ja *Vinnaisten* asukkaat. Lammaisissa on näin ollen selvästi esiintynyt kokemäkeläistä yhteisnautintoa ja ilmeisesti saa »talonpoikain rajana» mainittu ja muodoltaan merkillinen *Kockemätärj-nimi* tästä luonnollisen selityksen. Nimi, josta samassa tuomiokirjan kohdassa myöskin esiintyvät muodot *Kockemätäri* ja *Käckemäteri* ei horjuvan ortografiansa vuoksi voikaan olla kansanomainen, vaan on, kuten nimenomaan mainitaan, saatu vuoden **1354** kirjeestä. Mutta näin ollen saattaakin olla kysymys vain väärinluvusta eli ilmeisestä paleografisesta virheestä. Pitämällä kiinni kaikkien kirjoitustapojen edellyttämästä *Kokemä-alusta*, voidaan *-tärj-*, *-täri-* 1. *-teri-*loppua paleografisesti tuskin palauttaa muuhun muotoon kuin *-lais'* 1. *Iaeis.'* Kun myöskin *-nääs-liite* tällä suomalaisella alueella selvästi on katsottava käännökseksi esim. suomalaisesta niemi-sanasta, voidaan vuoden **1354** kirjeessä esiintyvä nimi palauttaa asuun *Kokemalais-* 1. *Kokemaelaeis-niemi* ja tarkoittaa siis sananmukaisesti kokemäkeläisten nientä. Kun lohিপatoja usein rakennettiin rannalla sijaitsevan niemen päästä jokeen ja jo *Kokemalais-* 1. *Kokemaelaeis-* nimikin on selvän kalastuksellisen yhteistoiminnan merkki, on puheena oleva niemi selvästi antanut aiheen siihen kalastamon tai padon nimeen, joka vuoden **1347** kuninkaallisessa tuomiossa on kömpelösti käännetty sanoilla:

. eth fiskeri, som heethe *Kumoboo aa'*

ja joka varmuudella jo senkin vuoksi, että suomalaisten, s. o. kokemäkeläisten, oikeudet siellä olivat vanhat, on ollut, suomalainen ja suomeksi kuulunut esim. *Kokemalais-* 1. *Kokemaelaeis-pato* t. m. s. Luonnotonta ei liioin ole, että piispa Hemming jo tämän Kokemalais-

¹ Että 1650-luvulla *-lais* 1. *Laes*-liitteen *-ai* 1. *-aei-* (a ja ae esiintyvät hyvin sekaisin keskiajalla) voitiin lukea *-är-* 1. *-er-*, on paleografisesti erittäin helposti selitettävissä jo sillä perusteella, että i ja r monissa tapauksissa tulivat hyvin samannäköisiksi. Myöskin s-kirjaimen ja varsinkin pitkän s kirjaimen tulkinta i tai j-kirjaimeksi, joita kumpiakin tulkitsija käyttää, on helposti selitettävissä virheluvuksi. 1-kirjaimen tulkinta t-kirjaimeksi on paleografisesti mahdollinen kahdella tavalla. Niinpä voi ajatella, että keskiaikainen 1- on suorastaan tulkittu t-kirjaimeksi. Mahdollista on myös, että 1-kirjaimen yli tai yläpuolelle on osunut joko kirjoitusmerkki tai, että 1-kirjaimen yli on vedetty lyhennysmerkki esim. osoittamaan oletettavan kokemge(ke)laeis-muodon-ke-tavun poisjättämistä. Se seikka, että *Kokemäkinimen* takana alkuperin on oletettava *Kokema* muotoa ja sen rinnalla mahdollisia *Koyen* > *Kokemen* 1. *Ko in* > *Kokimen* asuja, tekee kuitenkin Kokemäki-muodon olettamisen jo 1300-luvun puolivälissä uskalletuksi ja puhuu täten lähinnä ensiksi esittämämme mahdollisuuden puolesta.

² Must. kirj. s. 77.

padon viereen, *Kari-nimisen* saaren kohdalle¹, rakennetun uutispatonsa vuokraajaksi asetti uutisasukkaan ja kalastusapulaisia ja siten tavallaan antoi alun Vammaisten kylälle.² Kun. kylä, joka esim. jo v. **1414** esiintyy³ tunnettuna asutuksena, suomalaisesta alkuperästään⁴ huolimatta joutuu »ruotsalaiseen oikeuteen», on meillä tässä tapauksessa jo **1300**-luvun keskivaiheilta mitä valaisevin esimerkki n. s. »ruotsalaisen oikeuden» kasvamisesta epäilemättömällä suomalaisella alueella.

Ilmeisesti samaan tapaan syntynyt on myöskin *Kukonharja*. Kun näet jo v. **1354** Vammaisten puolella esiintyy tarkka rajamäärittely, on tällöin mahdollisesti jo Kukonharjan puolellakin asutus alkanut.⁵ Että asutusta tosiaan täällä on ainakin jo **1300**-luvun loppupuolella, osoittaa se seikka, että *Kukoinharjasta* jo v. **1412** tunnetaan eräs asukas.⁶ Kun tämäkin riitelee kokemäkeläisten kanssa kalastusoikeudesta Vammaisten lahdella, kun kylällä vielä **1600**-luvulla on näiden kanssa⁷ rajariitoja, ja sen nimikin viittaa

¹ Kalastamosta annetaan mielenkiintoinen historiikki eräässä tuomiossa 16 p:ltä heinäk. v. 1453. »For: da fiskeri ligger vnder biscopslandit oc holmen then *Kari* aer oc fester vidh hans landt. Oc loth for: de biscop Olaf f (— Olavi Maununpoika) koma ther for oss j raetthen tw'høgborens herre oc første konungh Magnuse dombreff.... met helom jncigløb oc j allo motto wel forwaradhom ludhende at for: de Lammas fiskeri hører bispopen aff Abo til oc at bønderne j Kumo soken, som olagliga vpbrvtho bispopens laxewerke j Lammas j konung Magnuse tiid oc vilde sig thet met oraetta tilegna, wortho ther fore hardeliga sakfelthe och twengne met raetta til at aterbyggia tet the vpbrvtit haffde.» Kuvauksesta käykin täten varmuudella selville, että se kalastamo, josta v. 1453 käytetään *Kari-nimeä*, oli piispa Hemmingin perustama. Samalla ilmenee, että piispa Maunu Tavast oli myöntänyt kokemäkeläisille oikeuden kalastaa Kari-saaren eteläpuolella. Vrt. Must. kirj. s. 446.

² V. 1453 mainitaan Lammaisissa nimenomaan kalastusapulaisia ja lampuoti, »fiskare hion eller landbo.» Must. kirj. ed. main. paikka.

³ Arwidsson: Handlingar II s. 38 ja Finl. Med. Urk. II s. 148. Lammainen, esiintyy tällöinkin piispan tai hänen vuokramiehensä hallussa.

⁴ Vielä myöhemminkin kummittelevat kokemäkeläiset Lammaisissa. Niinpä myönnetään v. 1453 Masian asukkaille Kokemäen asukkaiden vaatimuksia vastaan yksinomainen oikeus *Kallion* virtaan Lammaisten koskessa: Masiö fyerdingenom i Wlsby soken en ström, nempnd *Kallio* . . . ffriij for Kwme boo. Arwidsson: Handlingar V s. 10. Finl. Med. Urk. IV s. 44. Ja vielä niin myöhään kuin v. 1510 tuomitsee ritari ja laamanni Henrik Bitz Mikko Olavinpojalle ja hänen osaveljilleen Kokemäen »Pitkäperäst» heidän osuutensa erääseen Lammaisten kalaveteen, jonka nimi oli *Purokoski*. Mainitaan erään Porin maaseurakunnan Vanhankartanon arkistosta kopioimassamme asiakirjassa.

⁵ Piispa Hemmingin kirjeissä esiintyy, kuten näimme, rajamäärittelyä myöskin länttä, s. o. Kukonharjaa päin.

⁶ Hinza j. *Kukoinharia*. Must. kirj., s. 245.

⁷ Kukonharja esiintyy riitapuolena edellämainittuja Kokemäen kyliä vastaan Kokemäkeläis-niemestä riideltäessä.

suomalaiseen alkuperään ja on juuri läntisessä Suomessa tunnettua tyyppiä,¹ on senkin asutus ilmeisesti Kokemäeltä päin.

Erikaisen mielenkiintoinen syntynsä puolesta on myöskin *Tattara*. Se esiintyy, kuten nimitykset *Tattaraby* ja *Tattara*- 1. *Tattare boer* osoittavat, asuttuna erikoisalueena jo Henrik Klaunpojan tuomiossa maalisk. 27 p:ltä v. 1441.² Ja tapa, jolla tällöin kylä mainitaan, on erikoisen mielenkiintoinen. Siinä sovitaan näet, että »Tattaralla ja Leistilällä on kummallakin nautintoa rintamaansa mukaan»:

Tattaraby och Leistilä by, hwar niute effter sitt gambla bryst³

ja ilmoitetaan tämän jälkeen yksityiskohdittain raja, joka näyttää suunnilleen kulkevan nykyisen Leistilän ja Tattaran rajan mukaisesti.⁴ Tämän seikan ei tietysti tarvitse todistaa, että Tattaran asutus tällöin oli vielä aivan nuori, vaan ennemmin, että kylien välille nyt vasta tuli »rintamaa»osuuksien mukainen lopullinen raja myöskin n. s. nautintoalueeseen, s. o. metsä- y. m. maahan nähden. Ilmeisesti onkin täten Tattaran muodostumisessa samanlainen selvä esimerkki tytärkylän, »en aff gärdys by»⁵ eroamisesta vanhasta emäkylästä, »gamla bolbijn»,⁶ josta esim. Kokemäen *Vitikkalaan* ja Eurajoen *Huhdan* kylään nähden⁶ on sekä maantieteellisesti⁷ että ajallisesti⁸ läheisiä rinnakkaistapauksia. Yhtäläisyyttä ilmenee myöskin siinä, että samaten kuin Kokemäen Vitikkala ja Eurajoen Huhta siitä huolimatta, että niiden emäkylät kuuluivat »suomalaiseen oikeuteen» laskettiin »ruotsalaiseen oikeuteen», myöskin Tattara suomalaisen oikeuden kylästä lopullisesti erotessaan siirretään »ruotsalaisen oikeuden» alaiseksi.

Läheisin »ruotsalaisen oikeuden» suomalaisniminen kylä Tattaran jälkeen on jokivartta alaspäin kuljettaessa *Anela?* 1. *Anola?* Ja siitä huolimatta, että viimeksi mainittu muoto on normalisoitu, voi sen alkuperäisyyden asettaa voimakkaan epäilyksen alaiseksi.

¹ Vrt. tähän esim. keskiaikaisia nimiä *Olauus Linaharia*, Turun seud. (v. 1379), *Henne Lijnharria*, Rijdsvalast, Sääksmäki v. 1416 y. m. Must. kirj. s. 173 ja Fini. Med., Urk. II s. 171.

² Fini. Med. Urk. III, ss. 213—214.

³ Fini. Med. Urk. III s. 214.

⁴ Vrt. Ulvilan kihlakuntakarttaa.

⁵ Fini. Med. Urk. IV s. 269.

⁶ Vrt. J. W. Ruuthin tutkimusta Hist. Ark. XV s. 3.

⁷ Huhdan emäkylä *Panelia* on Tattaran emäkylän Leistilän rajanaapuri.

⁸ *Vitikkalaan* syntyhistoriaan viitataan 5 p. heinäk. v. 1466. Fini. Med. Urk. IV s. 269. *Huhdan* kylänkin täytyy selvästi olla keskiaikainen.

Sikäli kuin näet seuraa asiakirjalähteiden nojalla nimeä, esiintyy se v. **1412**, jolloin se ensi kerran mainitaan, muodossa *Anela*¹ ja on mahdollisesti tässä asussa tunnettu jo v:lta **1410**². Lähinnä tätä muotoa on vv. **1453** ja **1463** mainittu *Anila aa*³ ynnä aikaisemmissa kirkollisissa lähteissä, kuten esim. v. **1548** kymmenysverokirjassa käytetty *Anilaby*.⁴ Ikäjärjestyksessä seuraavaa nimenkirjoitustyyppiä edustaa muoto *Annala* (?) *aa* v:lta **1453**⁴. Sitävastoin ei muotoa *Anoila*, joka mainitaan eräissä myöhäisissä tuomiokirjareferaatissa⁵ yhtymässä *Anoila å* ja niissä esitetään erään vanhan, mahdollisesti v. **1458** annetun tuomion perusteella, voitane varmuudella todeta keskiajalta. Ja vielä **1500**-luvullakin esiintyy nimestä selvää vaihtelua *Anila* ~ *Anoila**. Kun ei kylä jo siitä syystä, että se kuuluu »ruotsalaiseen oikeuteen», voi olla vanha, ja kun ei varhaisempi kielitajunta myöskään ole vakiinnuttanut sen nimen alkuosaa miksikään varmasti todettavaksi henkilönimeksi, lienee syytä tarkastaa, missä historiallisessa yhteydessä se mainitaan.

Varhaisimmin esiintyy nimi Kokemäen asukkaille, »Kumoboamen», rauhoitetun kalaveden toisella puolella ja *Kirkkosaari*, *Kirkioholmen*⁷, joka vieläkin *Kirkkosaaren* 1. *Kyrkholm*⁸ nimisenä on nykyistä Anolaa vastapäätä, toisella puolella. Kirkko onkin täten jo varhain, kuten Vammaisissakin, *Kirkkosaaren* valtauksen tai pyhityksen kautta suoraan asettunut vanhan kokemäkeläisen kalaveden partaalle.

Jo sen kiinnityksen nojalla, mikä kokemäkeläisillä on vanhastaan sen kalaveteen, ei kernaasti voi ajatella muita tåkäläisen nimen ja asutuksen vakiinnuttajiksi. Ja kun emme liioin ainakaan keskiaikamme laajasta nimiainehistosta ole löytäneet nimen alkuosalle varmoja sukulaisia, emme katsoisi sen vanhimpaan asuun liittyvää kulttuuri-historiallista selitystä mahdottomaksi. Kun näet Ulvila, niinkuin myöhemmin osoitamme, on miltei koko **1300**-luvun alkupuolen ollut Turun jälkeen ainutlaatuinen »aneiden» myyntipaikka ja kun näiden

¹ Must. kirj. s. 246.

² Tämän vuoden tuomio mainitaan vuoden 1412 päätöksessä. Vrt. Must, kirj., ed. main. paikka.

³ Arwidsson: Handlingar VIII s. 9. Valt. ark. N:o 1935.

⁴ Finl. Med. Urk. IV s. 44. Saman tuomion *papierioriginaalissa* mainitaan muoto *Anila*. Epäilyttävä *Annala* sisältyykin täten asianomaisille annettuun *pergamenttikopioon*. Vrt. Arwidsson: Handlingar VIII s. 8 ja Finl. Med. Urk. IV s. 44.

⁵ Ala-Satakunnan tuomiokirjat 1689 s. 136, 1691 s. 536 ja 1694 s. 43-

⁶ *Anila*, Valt. ark. N:o 1935, 1699 y. m. *Anoila*, N:o 1950, 2102 y. m.

⁷ Must. kirj. s. 246.

⁸ Maanmitt. hali. tiluskartat.

keskiaikaisten »arpajaisten» ehdottomasti on täytynyt keskittyä Ulvilan omiin kirkkoihin, ei olettamusta, että *Anela* 1. * *Anella* saatetaan yhdistää kirkolliseen termiin »ane», »aneet», lat. »*indulgentia*», voitane ainakaan kokonaan kieltää. Kun ei meillä näin aikaisin myöskään myyty varsinaisia »anekirjoja», on »Anelan» nimi, jolla tarkoitetaan »aneiden» etsijäin käyntipaikkaa, ehkä ollut tarpeen vaatimakin. Että kirkollinen termi saattoi edellytetyllä tavalla kiintyä paikan-nimeksi, näkyy »Anelan» *Laut-torpan* alueella tavattavasta vanhasta ja »aneidenmyyntipaikkaan» soveltuvasta *niitynmestä Peckatoirum*¹, missä selvästi piilee keskiaikaista katumushuonetta (?) 1. -penkkiä tarkoittava *Peckatoruni-sana*². Täkäläiset »aneet», jota sanaa satakuntalainen Abr. Kollanius. käyttää merkityksessä »markkinat»³, selittäisivät myöskin, minkä vuoksi »Anelan» *Kirkkosaari* tuli »saksojen» markkinapaikaksi.⁴

Hämärämpiä synnyltään ovat »ruotsalaiseen oikeuteen» kuuluvat *Ruhade*, *Rukattu*⁵ ja *Myllärinkylä*, *Mylläri*, *Mjölmarby**, mutta varsin varhaisiksi tai ruotsalaisiksi asutuksiksi ei niitä voitane katsoa.

Lähellä toisiaan, Kokemäenjoen pohjoispuolella sijaitsevat *Suolisto* ja *Harjun- l. Häränpää*. Kun *Harjun- l. Häränpää* mainitaan muodossa *Harempce* jo v. 1419⁷, ei voi olla mitään epäilystä, että se on tullut asutetuksi jo 1300-luvulla. Sen nojalla, että *Suolistossa*, *Solistha* v. 1456 erään tilan mainitaan käsittävän »kolmanneksen yli kaiken kylän»⁸, on siellä tällöin ollut ainakin kaksi eli kolme tilaa. Tämä seikka oikeuttanee viemään tämänkin kylän ijältään 1300-luvulle.

Erikoisen huomatuksi ruotsalaisen oikeuden kyläksi osoittautuu myöskin jo v. 1419 *Koivisto*, *Koywosteby*⁹, *Koywestoby*⁹. Jo tämän nojalla on se selvästi asutettu viimeistään 1300-luvulla. Toiselta puolelta on kuitenkin otettava huomioon, että kylä sijaitsi saarella, vasta-

¹ Anolan isonjaon asiakirj.

² Vrt. tähän nähden Turun keskiaikaista *Peccatorunt-taloa* (J. W. Ruuth: Åbo stads hist. Fjärde häftet ss. 28—30). E. A. Saarimaan Mynämäeltä ja maist. Lau-rikkalan Pyhärannasta merkitsemää »*pekatual*>>-sanaa, ynnä maist. J. Varpelan Porin maaseurakunnasta tuntemia puheentapoja: »oleks' *pekatourull?*», »istuu niinkuin *pekatourull*».

³ Virittäjä 1926 s. 116. Martti Rapola: Abr. Kollaniuksen lainsuomennosten kielestä s. 91, nootti.

⁴ J. W. Ruuth: Porin kaup. hist. s. 9.

⁵ Valt. ark. N:o 1935.

⁶ Nimen kirjoitustavat ovat hyvin kirjavat.

⁷ Finl. Med. Urk. II s. 216.

⁸ Finl. Med. Urk. IV s. 98.

päätä vanhaa Ulvilan kaupunkia ja että sen edullinen asema on verrattain lyhyessä ajassakin voinut voimakkaasti vaikuttaa sen kehitykseen.

Sikäli kun tämän jälkeen lähtee käsittelemään niitä »ruotsalaiseen oikeuteen» kuuluvia kyliä, joilla on sekä suomalainen että ruotsalainen nimi, huomaa heti, että ne vähenevät sitä mukaa kuin tullaan joen suulta sisämaahan päin. Käsittelemme selvemmän yleiskatsauksen saamiseksi niitäkin samassa järjestyksessä kuin edellistä nimiryhmää, s. o. sisämaasta merelle päin.

Soinilan, ruots. *Svens-¹1. Svenskeby²*, alkuperäinen ruotsalaisuus on epäilyttävä jo sen kautta, että suomalaisessa nimessä alkukin osoittautuu suomalaiseksi. Ei näet voi olla epäilystä, että Soinia ainakin jo keskiajalla on käytetty² vastineena Sven-nimelle, mikä nimi tässäkin muodossa — kuten esim. sen esiintyminen kaukanakin sisämaassa osoittaa — ei ehdottomasti ratkaise Soinilan kylän ensimmäisen Soinin 1. Svenin³ kansallisuutta. Nimestään, kylän taloluvusta ja seuraavista nimianalogioista päättäen ei kylä voi olla varsin vanha.

Merkillisin erikielisten vastineidensa kannalta on *Arantila*, ruots. *Arnes⁴*. Ajatusta, että ruotsalainen muoto lähinnä on luonnon-nimi, tukee sekin, että *Arnes** esiintyy asutukseltaan myöhäsyntyisellä Luvialla ja vastaa nykyistä *Niemenkylää*. *Arantila*-nimi on täten synnyltään selvästi erotettava ruotsalaisesta vastineestaan ja lähinnä käsitettävä vanhasta henkilönimestä johtuvaksi. Sen suomalaista ja esim. maariidoista päättäen⁵ kokemäkeläistä alkuperää ei siis voitane epäillä. Miten ruotsalainen nimi muoto on selitettävä⁶, jää

¹ Valt. ark. N:o 1935.

² Vrt. esim. nimeä *Soinis*, Raisiossa vv. 1413, 1444, 1446. Finl. Med. Urk. II s. 144, ja III ss. 383, 398. Vrt. lisäksi nimeä *Soini*, *Soininpoika*, *Soinila* keskiajan Kallialasta. Heikki Ojansuu: Kallialan seurakunnan keskiaikaiset kirkontilit. Satakunta III s. 40, y. m.

³ Että nimeä Sven on juuri 1300-luvulla runsaasti suosittu Ulvilan seuduilla, näkyy esim. siitä, että eräässä lautakunnassa, joka kuitenkin edustaa vain pientä nimimäärää, v. 1410 esiintyy kaksikin Swen nimistä henkilöä, joiden selvästi on täytynyt saada nimensä ainakin 1300-luvun loppupuolella.

⁴ Valt. ark. N:o 1927.

⁵ Niinpä mainitaan *Arantila* yhdessä Masian, Ruskelan ja Kukonharjan kanssa oikeuspuolena Kokemäen Vuolteen vaatimuksia vastaan Lattomerellä. Vrt. lähemmin Niilo Avellan: Entisen Ulvilan maatilat. Satak. V. s. 116.

⁶ Jätämme avonaiseksi kysymyksen, onko puhetta vain ruotsalaisesta vouti- 1. »sihteeri»-tekeleestä tai mielivaltaisesta lyhennyksestä. Mahdollisesti saattaa kuitenkin olla kysymys esim. jostakin sellaisesta *Aranti-nimen* lyhemmästä rinnakkaismuodosta kuin esim. *Ara*. Avonaiseksi täytyy myös jättää kysymys, onko Luvian — jonka

meistä hämäräksi, mutta esim. sen esiintyminen selvästi myöhään asutun luvialaisen niemen nimenä ei ainakaan oikeuttane myöntämään sille kovin korkeata ikää.

Erikoisen valaisevan esimerkin sellaisen ruotsalaiseen oikeuteen kuuluvan suomalaishylän synnystä, jolla on sekä suomalainen että ruotsalainen nimi, tarjoaa myöskin *Villilä*, ruots. *Villeby*. Tosin ei Villilän asutus ole syntynyt vasta vuoden **1451** jälkeen, kuten J. A. Lindströmin esityksen mukaan on arveltu². Jo v. **1441** mainitaan näet eräs henkilö, nimeltä *Villa*¹, jota täytynee katsoa seudun uudisasukkaaksi. Tämä *Villa* 1. *Ville** on selvästi itsenäistynyt jostakin vanhasta kylästä ja lähinnä Kokemäen Villiöstä³, jonka ruotsalainen nimimuoto *Villaby*⁶ 1. *Villeby*⁷ alkuosaltaan täysin vastaa Ulvilasta v. **1441** ja myöhemmin mainittua Villaa 1. Villeä ja jonkalaisen nimen kulkeutuminen esim. Haistilaankin nähden tuntuu todennäköiseltä. Merkillistä lisäksi on, että vaikka asiakirja erikoisesti mainitsee uudisasukkaan (Villan), se kuitenkin puhuu Leistilän ja Villeby-kylän nautinnosta vanhan rintamaa-nautinnon mukaan:

niute Willeby och Leistilä effter sitt gamble bryst.⁸

Tämä sanontatapa osoittaa selvästi, että nautintoa ei katsota uudisasukkaan, vaan vanhan maanomistustavan taustaa vastaan, käsittämällä vanhan maayhdyskunnan Villiön 1. Villebyn paikallinen, s. o. Leistilän lähellä sijaitseva rintamaa perinnäisellä tavalla. Nimi Villeby onkin täten voinut maanomistuskokokannan perusteella suoväestöstä osan vielä v. 1420 sanotaan asuvan Kokemäellä —*Arnes* mahdollisesti yhteydessä Arantilan *Arnes* nimen kanssa samoin kuin esim. Kokemäen Villiö ja Ulvilan Villilä, Kokemäen Vuollee ja Lattomeran Vuollee, Kokema (Kokemäki) ja Kokensaari, Kumo ja Kuuminainen j. n. e. Vrt. lähemmin Luviaa koskevaa päätöstä, Finl. Med. Urk. II s. 254 ja nimeen nähden: Ojansuu: Suom. paikannimitutk. ss. 31—32.

¹ J. A. Lindström: Kumo socken i historiskt hänseende. Suomi 1860 s. 288.

² Vrt. esim. Hist. Ark. XV s. 4 ja Satakunta III s. 167.

³ Finl. Med. Urk. III s. 214.

⁴ Vielä v. 1548 mainitaan Ulvilan Villilässä, ruots. *Villeby*, Oloff Ville-niminen henkilö. Tästä päättäen sukunimi Villa 1. Ville on säilynyt koko keskiajan. Valt. ark. N:o 1935.

⁵ Yksin siihenkin nähden, että Haistilalla ja Vuolteella, jotka erästä tuomiosta v:lta 1447 päättäen näyttävät muodostaneen jonkinlaisen jakokunnan Forsbytä, Penttilää ja Viikaria vastaan, on ollut ulkomaita Ulvilassa, nim. edellisellä Haistilan ja jälkimmäisellä Lattomeran seuduilla, edellyttää, että myöskin Villiöllä on ollut samalla taholla ulkopalsta. Vrt. Finl. Med. Urk. III s. 431.

⁶ *Villaby* v:lta 1362, Must. kirj. s. 115 ja v:lta 1451, Finl. Med. Urk. IV s. 7.

⁷ i Kumo socken i *Villeby* (1463), *Willeby* (1469), *Villeby* (1472). Finl. Med. Urk. IV ss. 220, 318 ja 378. Kaksi ensin mainittua nimeä katsoo Hausen virheellisesti Ulvilan Villilää tarkoittaviksi. Vrt. Finl. Med. Urk. IV, rekisteri.

⁸ Finl. Med. Urk. III s. 214.

ranaisesti periytyä Ulvilan Villilän ruotsalaiseksi nimeksi, kun sitä-vastoin suomalainen nimi, jota ei ruotsinkielisissä vero- ja asiakirjoissa käytetty, erotukseksi Kokemäen Villiöstä saatettiin vapaassa kielen-käytössä muodostaa kylän uutisasukkaan sukunimen mukaan Vil-liläksi. Että vanhan maanomistusyhdyskunnan mainitseminen v. **1441** oli suoranainen välttämättömyyskin, ymmärtää jo siitä, että Villeby vielä oli yhteisnautinnossa Veistilän kanssa. Vasta yhteisen nautintoalueen jakaannuttua s. o. aikaisintaan **1400**-luvun loppupuol-ella voi katsoa Villilän kylän kehityksen päättyneeksi.

Aivan samantyyppinen kuin edellinen on nimeltään *Nakkila*, ruots. *Nackeby*.¹ Viimemainittu nimimuoto saattaa ensi näkemältä tuntua sukulaiselta sellaisille lähinnä ruotsalaisilla alueilla tavatta-ville nimille kuin *Nacke*,² *Nackböle*.³ Mutta sana voi vielä luonnolli-semmin selittäytyä suomalaiseksi. Juuri maamme länsiosista on näet osoitettu sana »*nakka*» merkityksessä »pieni vasara», »pultti»⁴ ynnä siitä johtuva alasatakuntalainen yhdyssana »*kirveennakka*»⁵ Kyseenalaiseksi saattaakin täten asettaa, eikö tämä sana ole yhdis-tettävä keskiaikaiseen nimeen *Nakka*, joka esiintyy Vehmaalla v. **1458**⁶ (?) ja Paimiossa v. **1472**.⁷ Ainakin huomiota ansaitsee lisäksi, että Nakkaan Paimiossa liittyy, kuten esimerkeistä näimme, selvästi suomalainen Olli-seppä. Mielenkiintoa herättää tämän ohella, että Vehmaan keskiaikaisen Nakka-nimen ohella tunnetaan myös nimi *Nakko* ja kuten näkyy sanontatavoista *Saeppa Nakko*⁸ (v:lta **1447**), Olaff Smyth⁹ i *Nacko*, Peder Smidh jbidem¹⁰, myös sepän yhteydessä. Mahdollista näin ollen lienee, että Nakko 1. Nakko i on jonkinlaista erikoisseppää tarkoittava johdannainen nakka-sanasta. Kun Nakkila vanhoissa asiakirjoissa esiintyykin muodossa *Nackalan*,¹¹ on se voinut vaikeudetta johtua suoraan nimestä »*Nakka*» ja sittemmin, kuten useat muutkin nimet, tyyppitaistelussa *Nakkala* ~ *Nakkila*¹² vakiin-

¹ Valt. ark. N:o 1935.

² Nacke, Porvoo, 1382. Finl. Med. Urk. I s. 387.

³ Siuntio (1382) Finl. Med. Urk. I s. 385.

⁴ »liten hammare, bult». Helenius: Suomalainen ja Ruozalainen Sanakirja.

⁵ Sana on ainakin Eurajoella yleisessä käytännössä.

⁶ j *N akka*, Must. kirj. 469.

⁷ Olle smedh aff *N akka* ja Olaff smedh aff *N akka* Must. kirj. ss. 508, 509.

⁸ Finl. Med. Urk. III s. 402.

⁹ Sana saattaa vaikeudetta olla suomen »seppä».

¹⁰ Must. kirj. s. 524.

¹¹ Valt. ark. N:ot 1920, 1922, 1925, 1927 y. m.

¹² Vrt. sellaisia mahdollisia rinnakkaistapauksia kuin *Sukka* > *Sukkala* (Lap. pit.) ja *Sukkila* (Paimio. 1472). Must. kirj. s. 512, *Hukka* > *Hukkila*, *Villa* > *Villilä* j. n. e.

tua Nakkilaksi. Että vasara 1. »nakka» on hyvin voinut olla Nakkilan kylän nimenannon syynä, saattaa edellyttää m. m.¹ sillä perusteella, että sen kahdesta vanhasta tilasta² toinen on ollut nimeltään *Vitikkala* ja toinen *Herrala*, jonka vanha toisintonimi on *Vasara*³. Mahdollisuus selittää Nakkilan nimi alkuperin myöhäiskeskiaikaiseen suomalaiseen ammattisanaan viittaavaksi ei nähdäksemme täten ole ainakaan kokonaan kiellettävissä. Suhde *Nakkila* ~ *Nackeby* on vuorostaan aivan samanlainen kuin nimessä *Villilä* ~ *Villeby*.

Muodostukseltaan samaa nimityyppiä on edelleen historiallisesti hämälä *Ravaninkylä*, *Rawaldsby** ja *Friitala*, ruots. *Fridaby*. Mutta kun viimeksimainitun nimen käsittely paraiten sopii myöhemmäs, esitämme käsityksemme siitä lähemmin toisessa yhteydessä.

Ilmeisesti suomalainen asutukseltaan on alkuaan myös *Liikkisten*? 1. *Liikisten* saari, ruots. *Ligholmen*. Kun edellinen nimimuoto asussa *Lijkis* tunnetaan vuosilta 1311⁴ ja 1332⁵ ja tällöin jo puhutaan sikäläisestä kirkostakin, ei nähdäksemme ole epäilystä, että seutu ainakin osittain jo on ollut asuttua. Samoin on ilmeistä, että nimi on, kuten sen myöhempi ruotsalainen erikoismuoto osoittaa, alkuperin suomalaispäätteinen⁶. Sen asema ilmaistaan lisäksi erikoisen tarkkaan laamanni Klaus Flemingin tuomiossa 2 p:ltä maalisk. v. 1412⁷. Siinä mainitaan näet »Kirkkosaari joen suussa».

Kirkkisaalmen ja amynnet,

joka sekä siitä päättäen, että sillä on kirkko, kuin senkin nojalla, että tämän saaren ulkopuolta koskevat kalastusoikeudet ovat yhtäpitävät *Ligholmen* saaren edustaa koskevien oikeuksien kanssa, varmuudella

¹ Että »vasara» Nakkilassa on ollut jonkinlainen kulttuuritermi, näkyy esim. sellaisista isonjaon karttaselityksessä esiintyvistä nimistä kuin *Vasarmäen tausta* 1. luokkaa, *Vasarapimäki* (= *Vasarapii*—?), *Vasarpiumbiaita* y. m.

² Jo tilamääräkin osoittaa, ettei kylä ole ikivanha.

³ Vasara-nimestä keskiajalla on monia todisteita.

⁴ Valt. ark. Nro 1935. y. m.

⁵ Fortelius: ed. main. tutk. s. II.

⁶ Muoto *Lijkis* viittaa kieltämättä lähinnä muotoon *Liikkinen* 1. *Liikinen*? Vrt. tähän nähden toisaalta lukuisia, esimerkkejä tyyppiä *Ikalis* > *Ikaalinen* ja toisaalta esim. tyyppiä *Suolisto*, *Koivisto* vastaavia keskiaikaisia kirjoitusmuotoja *Solistha*, *Koywesto*, jossa suomalainen johtoaines selvästi näkyy. Liikkisten saaren ja nimen hävittyä onkin nimi ilmeisesti vasta myöhäisissä kirjallisissa lähteissä väännetty Liikistöksi.- Vrt. Liikkisten suomalaiseen alkuperään nähden esim. sellaisia mahdollisia, laaja-alaisia, nimi-sukulaisia kuin *Michil Lighonen*, (Maaria, 1411), Must. kirj. s. 244, *Hein. Lijkoin* (Asikkala 1455), *Gudmund Lijkoila*, (Asikkala 1472), *Liikola* (Sysmä, 1464), Finl. Med. Urk. IV ss. 78, 373, 229, y. m. sekä muutenkin todettavaa tyyppi-vaihtelua Liikki Liikoi.

⁷ Must. kirj. s. 246.

on sama kuin *Liikkisten* saari. Juuri näiden kalastusoikeuksien nojalla on myöskin osoitettavissa leikkisten vanhimmat nautinto-suhteet. Paikka oli näet näihin nähden aivan samanlainen kuin Vammaisten ja Anolan suuret kalastamot. Vanhin perinnäinen kalastusoikeus sen edustalla kuului näet, kuten Vammaisissa ja Anolasakin, kokemäkeläisille. Että Kokemäenjoen luontaisrikkauudet tarkoin vainuava kirkko mahdollisimman aikaisin koetti lyöttäytyä rikkaan kokemäkeläiskalastamon naapuruuteen, on luonnollista. Ja se kävi ilmeisesti helpoimmin päinsä siten, että kirkko kokemäkeläisiltä joko sai tai valtasi Liikkisten saaren kirkkosaareksipa siten, kuten Anolankin kohdalla, asettui suorastaan itse antoisan kalaveden partaalle. Ilmeisesti piilee lisäksi juuri mahtavien kokemäkeläisten ja mahtavan kirkon yhteisnautinnossa myöskin luontaisin selitys siihen, että Liikkisten ulkopuolinen kalavesi, kuten Vammaisissa ja Anolan kohdallakin, kautta koko keskiajan huolimatta paikallisten uutisasukkaiden alituisista pyrkimyksistä päästä niistä osallisiksi, säilyi näiden valtapuolien käsissä.

Jo sen nojalla, mitä olemme edellä kokemäkeläisten osuudesta Ulvilan asuttamiseen esittäneet, on heitä täydellä syyllä pidettävä myöskin itse joen suun ja sen lähirannan vanhimpina nauttijoina. Ja tällainen asiointila onkin nimenomaan joen vanhimpaan laskureittiin nähden osoitettavissa. Ei voitane näet katsoa sattumaksi, että huomattavimmat kokemäkeläismuistot eivät liity Kokemäenjoen suun pohjoispuoliseen rannikkoon, missä jo läheiset *Hvittisbofjärd* ja *Sastmola* viittaavat ei-kokemäkeläiseen eränautintoon. Sitävastoin ei voi olla huomaamatta, että kokemäkeläismuistot itse joen suun eteläpuolisella rannikolla ovat erikoisen voimakkaat. Paitsi että nykyisen joen suun eteläpuolista nientä vieläkin kutsutaan Kokemsaareksi, viittaa vielä tämänkin eteläpuolella sijaitseva Kuuminainen Kokemäkeen. Ettei Kuuminaisten nimi, joka helposti, kuten monet muutkin nimet, voi johtua verokirjoista, liioin ole epähistoriallinen tai sattumaan perustuva, osoittaa esim. se seikka, että kokemäkeläisillä vielä **1420** on oikeuksia sen eteläpuolellakin aina Luvialle asti. Tällaisten olosuhteiden vallitessa onkin täysi syy katsoa kokemäkeläisten pääintressien kohdistuneen merelle sitä »raumaa» pitkin, joka nykyisten »Vähien Raumojen» kautta kulki Tuorsniemen ja Pietniemen ohii Preiviikkiin. Mutta sikäli kuin näin oli laita, ovat tälälaiset kylät ja niitä vastaavat nimet syntyneet vanhalla kokemäkeläisellä pohjalla. Tällainen asiointila onkin aivan ilmeinen esim. historiallisten lähteidenkin mukaan myöhään asutetussa *Kuuminaisissa*. Nuoren täytyy asutuksen olla myöskin Preiviikissä jo

siitäkin päättäen, että paikan nimikin on voinut syntyä vasta sen jälkeen kun »vähiltä raumoilta» Preiviikkiin vievä »suuri rauma» oli tukkeutunut lahdeksi. Vanhempia kylä entisen »rauman» partaalla ovat luonnonnimet *Tuorsniemi* ja *Pietniemi*, mitkä selvästi ovat syntyneet aikana, jolloin niitä vastaavat niemet vielä pistäytyivät ohi kulkevaan salmeen. Mikä muoto tai kieli niissä alkujaan piilee, lienee vaikeata varmuudella ratkaista. Mutta ainakin kyseeseen saattaa asettaa, eikö ensinmainitussa nimessä, joka muodossa *Torsnäs* tunnetaan jo v. 1460¹ esiinny *Tor-* ja *Tuori-nimiin*² sekaantunut *Tord-nimi*, joka naapurikylän Inderön *Henrik Tordh*³ nimestä päätän on seudulla vielä 1500-luvulla käsitetty vanhaksi sukunimeksi. Pietniemi vuorostaan näyttää esim. sekä vanhimmasta v. 1419 esiintyvistä kirjoitustavasta *Paetenaes** päättäen että senkin vuoksi, että myöhempien lähteiden *Pänäs* y. m. kirjoitustapoja lienee vaikea johtaa mistään ruotsalaisesta nimestä, olevan suomalaista alkuperää.

Ruotsalaiseksi on tuskin liioin tarvis katsoa *Rauman* kylää, jota edustava sana »rauma» on jo keskiajalla todettavissa länsirannikoltamme sekä Rauman kaupungin nimenä⁴ että esim. Naantalın seuduilta⁵. Selvää on, että tämänkin nimen on täytynyt syntyä aikana, jolloin vielä luonnonsuhteet tekivät sen mahdolliseksi. Samaan suuntaan puhuu ilmoitus, että Pietari Svärd syysk. 15 p:nä v. 1460 olisi antanut tuomion Rauman, Tuorsniemen ja Pietniemen välisistä rajoista, joiden käyntiä luonnollisesti juuri Rauman seudun suuret korkeussuhteiden vaihdokset edellyttivät⁷. Rauma on näet kerran samoin kuin edellä mainittu Koivisto ja nimeltään täysin epäselväksi jäänyt *Pärnäinen* 1. *Bärnäs** sijainnut saarella, jonka »vähät raumat» erottivat vastapäätä sijaitsevasta Tuorsniemestä.

Samoin kuin tämän vanhan kokemäkeläis»rauman» varrella sijaitsevat luonnonsuhteisiin viittaavat kylänimet saavat täysin tyydyt-

¹ Finl. Med. Urk. IV s. 164.

² Vrt. näihin nimiin nähden: Saxen: Språkliga Bidrag s. 195 ja Ojansuu: Suomal. paikannimitutk. s. 226.

³ Valt. ark. N:o 1935. Jo ortografisesti tuntuu johto *Pärnäs* > *Pänäs* etsityltä.

⁴ Finl. Med. Urk. II s. 217.

⁵ Kaupunki esiintyy jo aikaisimmassa kaupungin privilegiokirjeessä v:lta 1442 muodossa *Rama* s. o. Rauma. Vrt. faksimilea Högmanin Rauman kaupungin historiassa. Hausenin lukutapa *Raunio* on samoin kuin koko privilegiokirjeen sanamuoto varsin virheellinen.

⁶ vidh. *Rama* sund (v:lta 1446). Finl. Med. Urk. III s. 380.

⁷ Vrt. J. W. Ruuth: Porin kaup. hist. s. 38, nootti 2.

⁸ Vrt. tähän nyk. Porin kohdalla sijainneeseen niemeen nähden J. W. Ruuth: Porin kaup. hist. ss. 36—37.

tävän selityksen sen kautta miespolvia kulkeneesta kulttuurivirrasta, ei liioin vanhan Kokemsaaren, »Kumboö», alkuliite ole selitettävissä muuten kuin että siellä myöhemmin tavattavat *Inderö* ja *Ytterö* ovat syntyneet vanhalla kokemäkeläisellä pohjalla ja vasta senjälkeen kuin asutusolojen muuttumisen vuoksi erotus »Kylä»- ja merestä kohonneen »Ulkosaaren» 1. *Yterin* välillä on käynyt tarpeelliseksi.

Minkälaisista asutustekijöistä Kokemäenjoen suulla saattaa olla kysymys, osoittaa havainnollisesti myöskin joen suun pohjoispuolisen rannan vanhin historia. Erikoisen valaiseva tässä suhteessa on varsinakin eräs tilusvaihto Turun piispan Pentin (vv. 1322—1338) ja Kokemäen kirkkoherran Styghulfin veljen Jaakko Antreanpojan välillä, jonka kautta piispa luovuttaa kaksi Kokemäenjoen suuseudulla sijaitsevaa tilaansa¹

bona sua et ecclesie Aboensis in *Sunanes*² et *Thorbiornaenes*³

korvaukseksi *Getan* talosta Finnströmin pitäjässä, Ensinmainittu näistä on selvästi nykyinen *Sunniemi*⁴, Porin itäpuolella ja toinen sama kuin *Toukari*, joka vielä 1500-luvullakin ruotsiksi esiintyy muodossa *Torbornäs**. Että ne ovat kirkollisia uutistiloja, jotka ovat saaneet nimensä *Suni*- 1. *Sune*- ja Torbjörn-nimisistä lampuodeista, on kutakuinkin ilmeistä. Että ne samalla merkitsivät laajaa ranta-valtausta silloisen Kokemäenjoen suun itä» ja pohjoisrannalla, voi vielä nykyisen Sunniemen ja Toukarin aseman perusteella todeta. Merkillisintä kuitenkin on, että Toukariin tilusvaihdoksen yhteydessä lasketaan myöskin eräät erämaat, samalla, kuten sanontatavasta

exceptis siluis quibusdam venatoriis, dictis *Ykornaeskoga*»

ilmenee, edelleenkin pidättämällä ne entisen omistajan hallussa. Jo tällaisen ehdon asettaminen samoinkuin se seikka, että metsistä käytetään epäilemättä paikkakunnalla tunnettua termiä »Ykornaeskoga», minkä alla selvästi piilee muinaissuomalainen »ammatti»-sana »oravimetsät»⁶ viittaa siihen, että metsäalueet aikaisemmin ovat erikoistuneet ja että ne emätilan tultua vaihdetuksikin edelleen kulivat — ilmeisesti, kuten emätilakin, ruotsinkielisinä — kirkon »maa-

¹ Must. kirj. s. 19.

² Nimet esiintyvät kirjeen myöhemmässä otsikossa muodoissa *Sumanas* ja *T&r-biovnncBSS*. Must. kirj., ed. main. paikka.

³ Nimestä tunnetaan myös jo Jaakko Teitillä muoto *Suniamäki*. Satakunta Is. 130.

⁴ Valt. ark. N:o 1935.

⁵ Must. kirj. ed. main. paikka.

⁶ Haluamme erikoisesti korostaa sitä seikkaa, että metsiä, kuten sekä latinalaisesta että ruotsinkielisestä sanonnasta ilmenee, on ollut useampia.

kirjoissa». Kun jo »oravimetsä» nimitys selvästi viittaa siihen,, ettei ole rannikosta vaan ensi sijassa metsämaista¹ kysymys ja Toukarin asema Kokemäenjoen pohjoispuolella tekee mahdottomaksi olettamuksen, että sen vanhat erämaat olisivat voineet sijaita muualla kuin joen pohjoispuolella, niin on nähdäksemme täysi syy yllä kehittämältämme näkökannalta tarkastaa Toukarin naapuriston erämaaoiloja. Ja välittömästi Toukarin kylestä alkaakin pohjoista ja koillista kohden yhtämittäinen vanha erämaasarja, jonka erikoisosilla vielä tänään on nimet *Söörmarkku*, ruots. *Södermark*, *Noormarkku*, ruots. *Norrmark*, *Poomarkku*, ruots. *Påmark*. Kun Noormarkku näistä esiintyy asuttuna jo v. **1402**, jolloin Turun arkkiteini Henrikki Maunupoika lahjoittaa sikäläisen tilansa i *Norramark*², »8 tankoa yli kaiken kylän», hiippakuntansa »arkkiteininpöydälle»⁴, on nimi varmuudella tunnettu **1300**-luvulla ja myöskin *Söörmarkku*, *Södermark*, joka jo v. **1473** mainitaan asuttuna³, voi vaikeudetta mennä samalle vuosisadalle, jona Toukarin erämaat mainitaan. Nimien aikaisessa, ilmansuuntien mukaisessa vastakohtaisuudessa, joka selvästi viittaa niiden elimelliseen historialliseen yhteyteen, on nähdäksemme järkeä vain, jos niitä pitää joko pohjoisessa tai etelässä sijaitsevan tukikohdan tai kantatilan mukaan annettuina. Ja kun, kuten tunnettua, ei pohjoisessa mitään tällaista tavata eikä edes voida edellyttää, ja etelässä ei liioin Toukaria lukuunottamatta ole mitään vanhaa kruununtilaa tai edes kirkollista kartanoa eikä Ulvilan kaupungillaakaan esiinny omistusta siellä päin, on niiden kuuluminen erämaistaan aikaisin tunnettuun Toukariin, joka seudulla näyttää olleen kirkollisena keskuskartanona ja johon nimien vanhat ilmansuuntaissuhteetkin erikoisen hyvin soveltuvat, mitä luonnollisin. Saatuaan ilmeisesti jo Toukariin kuuluessaan ruotsalaisilta lampuodeilta perinnäiset -ruotsalaiset nimet ja säilyttäen nämä sittemminkin kirkon maaomaisuusluetteloissa kiteytyivät ne osittain virkakielen, osittain mahdollisesti piispallisten, ruotsinkielisten uutisasukkaidenkin välityksellä

¹ Vrt. tähän nähden jo kirjeen . . . »skoga» ja »silvis» sanoja. Must. kirj. ed. main. kohta.

² Söörmarkku tulee Toukarin luoteispuolitse aina rantaan asti ja jatkuu sitten välittömästi Toukarin ja Hyvelän pohjoispuolella ja leveten pohjoisessa niin, että pitkä" koilliseen kulkeva kieleke pistäytyy Ruasniemenkin pohjoispuolelle. Söörmarkun rajanaapurina pohjoispuolella on pitkin koko sen pituutta Noormarkku ja Finppy, josta vanhoissa asiakirjoissa käytetään sanontaa: Finneby i Normarch (Valt. ark. N:o 1935 ym.). Pomarkku vuorostaan liittyy koko pitkältä etelärajaltaan Noormarkkuun.

³ Vrt. nimitystä *Norramarckbor*. Finl. Med. Urk. IV ss. 385, 386.

⁴ Must. kirj. s. 220.

⁵ Finl. Med. Urk. IV s. 385.

paikalliseen kansankieleen. Ettei kirkon hallussa olleiden erä- ja takamaiden asuttaminen liioin ollut keskiajalla tavatonta, osoittaa sen toisessa yhteydessä käsittelemämme voimakas asutustoiminta Köyliön järven rantamailla¹. Käsitystä, että Toukarin pohjoispuolisten alueiden nimissä piilee alkujaan vanha ja alueellisesti jotenkin hahmoittunut erämaanautinto, tukevat myöskin läheiset rinnakkais-tapaukset. Niinpä on esim. *Lassilaa*, ruots. *Klas-* 1. *Clauues mark*², joka sijaitsee vanhojen yläsatakuntalaisten eräkappaleiden keskellä, selvästi katsottava jonkin Klaus-nimisen henkilön haltuun joutuneeksi eräpalstaksi. Kuvaavaa on myöskin, että *Kaasmarkku*, ruots. *Karls-*, *Kalis-* 1. *Karismarch*³, jonka nimen alkuosaa lienee vaikea todeta, vielä 1500-luvulla esiintyvistä riidoista päättäen näyttää olleen Kokemäen Varekselan erämaata⁴, ja tulleen siksi myöhään erikoisvaltauksen⁵ alaiseksi, että siitä vielä oli joitakin, joskin ilmeisesti intressisystä liioittelevia perinnäismuistojakin² -mark-liitteiset nimet Kokemäenjoen -suun pohjoispuolella eivät näin ollen yleensä-kään liene todistuksia ikivanhasta ruotsalaisesta massa-asutuksesta, vaan ennemminkin jonkinlaisesta asutusta edeltävästä alueellisesta eränautinnosta.

Hyvänä osoituksena kirkon haltuun joutuneen Kokemäenjoen suun pohjoisrannan taloudellisesta arvosta on myöskin, että sellainen ajan mahtimies kuin Kokemäenjoen laakson oloihin varmaan tark-

¹ Satakunta II s. 212.

² Valt. ark. N:o 1935.

³ Nimen kirjavat kirjoitustavat tekevät mahdottomaksi ratkaista, onko alkuliitteenä nimi *Karl* vaiko esim. sellaiset eräpalstan vanhan emäpitäjän Kokemäen nimet kuin esim. *Kali* ja *Kari*, jotka esiintyvät esim. keskiajan kokemäkeläisissä nimissä: *Michel Kallinen* (— *Kalinen*), *Must. kirj.* ss. 415, 426 y. m., *Kari Karhiniemi* (mainitaan *Rudangan* koskesta puhuttaessa), *Henrik Kare* (*Rudangan* koskea koskevassa riidassa). *Finl. Med. Urk.* IV ss. 101, 257 ym. Suurempi todennäköisyys näyttäisi täten viittaavan suomalaiseseen henkilönimeen.

⁴ J. W. Ruuth: Satakunnan asutusoloista keskiajalla. *Hist. Ark.* s. 18.

⁵ Nähdäksemme ei ole tarvis selittää sanoja:

Gres i Varicxela mz sin skifftis bröder oc föräldrar veli j tijio mens alder nutidh then enghen hetadh Iowan maa endgh then enghen ligger innan theres roor

siten, että ruotsalaisniminen *Kaasmarkku* polveutuisi ajalta, johon perinnäistieto viittaa. Aikamääräys ei näet koske Kaasmarkun kylän, vaan, kuten sanamuodostakin selvästi ilmenee, kokemäkeläisen erävaltauksen l. -nautinnon ikää. Kaasmarkun nimi, rajat ja jokin vanhan emäkylän nautinto niiden »sisällä» saattaa olla paljoakin itse valtausta nuoremalta ajalta.

⁶ Vaikka kokemäkeläisten erävaltaus seudulla jo 1200-luvulla onkin mahdollinen, on asianomaisten puolelta helpommin oletettavissa liioittelua kuin totuudenmukaisuutta miespolviluvun määräämisessä.

kaan perehtyneen Kokemäen kirkkoherran Styghulfin¹ veli Jaakko Antreanpoika, joka myöhemmin käyttää itsestään sanontaa

legifer parcium orientalium iuris finnonici².

s. o. »suomalaisen oikeuden laamanni», yksistään Sunniemen ja Toukarin rintamaan korvaukseksi luovuttaa huomattavan tilan Ahvenanmaalta. Ilmeisesti juuri hänen tultuaan isännäksi erosi Toukari sekä luoteisessa että koillisessa n. s. Pyndösjärveä vastaan Söörmarkusta, jota edellä olemme olettaneet Toukarin eteläisimmäksi »oravimetsäksi». Mielenkiintoa herättää lisäksi toisaalta, ettei liioin Toukarin kaakkoispuolinen, alueeltaan pieni ja nimeltään epämääräinen *Hyvelä*, ruots. *Hjulföle*, *Hjylubool*³, ulotu samaista pitkää Pyndösl. Hyvelänjärveä pohjoisemmas ja toisaalta, että Söörmarkku järven toisella puolella täydelleen »kattaa» senkin alueen. Asianlaita muuttuu vielä oudommaksi, jos ottaa huomioon, että koko Hyvelän eteläpuoli kylän läpi kulkevaa maantietä myöten, joka siis kulkee miltei vanhaa merenrantaa pitkin, vielä **1400** seuduilla on ollut meren peittämä ja että merenlahti tällöin on erottanut sen itäpuolella olevasta *Ruasniemestä*, kun sitävastoin Hyvelän ja Toukarin välillä ei mitään vanhaa vesiuomaa ole huomattavissa⁴. Kun vanha merenlahti vielä **1400** tienoilla suunnilleen nykyisen Hyvelän ja Ruasniemen rajan seuduilla ulottui vielä maantietäkin pohjoisemmas ja Pyndösjärven ranta Hyvelän kohdalta on alavaa, ei aika, jolloin tämä lahti on ollut Pyndösjärven yhteydessä, voi olla kovin kaukana. Idän puolelta ovatkin Toukari ja Hyvelä täten aikaisemmin ilmeisesti muodostaneet saaren ja myöskin lännessä on asianlaita ollut samanlainen sen vuoksi, että Pyndösjärvi aikoinaan on selvästi laskenut Lyttylään päin, mikä täten vuorostaan, kuten vielä ruotsalainen nimi *Lyttiskär* osoittaa, myöskin on ollut kapea, Toukarista erillinen saari. Näillä edellytyksillä onkin kirkon haltuun joutuneen Toukarin ja sitä ulomman Lyttylän saarella ollut Kokemäenjoen suulahden pohjoispuolella samanlainen asema kuin kokemäkeläisistään huomatulla Kokemsaarella ja sen takana myöhemmin kohonneella Inderöllä on ollut saman suulahden etelärannalla. Toukari on siten ilmeisesti, ei tosin yksinänsä, kuten jo Heikki Ojansuu otaksui, vaan yhdessä

¹ Must. kirj. s. 18.

² Finl. Med. Urk. I s. **200**.

³ Valt. ark. N:o 1935.

⁴ Seudun korkeussuhteista olen Wahlrosin korkeuskartan ja Ulvilan kihlakuntakartan lisäksi saanut arvokkaita tietoja seudun tarkalta tuntijalta, maisteri *Jussi Varpelalta*.

Hyvelän kanssa ollut todellinen kari 1. saari¹ ja siis selvästi, vaikka nimen alkuosa onkin hämärä ja mahdollisesti kokonaan erotettava ruotsalaisesta, alkuaan suomalaisnimenkin². Että *Hyvelä*, jossa v. 1473 mainitaan *Raphael j Hiwäbol* ja *Lasse Persson j Hiwäbol* ja joka näistä muodoista päättäen lähinnä tuntuu suomalaisperäiseltä³, jo tämän vanhan »karin» pienenä osana asutuksellisesti on pää»karia» nuorempi ja tullut tästä lohkaistuksi, näyttää jo sekä esittämistämme maantieteellisistä ja maahistoriallisista syistä, että nimenannonkin puolesta, jota ei mitenkään ole voitu osoittaa erikoisen vanhaksi, todennäköiseltä. Myöskin *Lyttylä*, ruots. *Lyttebooll**, jonka nimi kaikissa suhteissa on samaa tyyppiä kuin edellinen, ja jonka alkuliitteestä on ollut eri mieltä⁴, täytyy jo sen aseman vuoksi pitää myöhäsyntyisenä.

Vanhoihin Kokemäenjoen suun -niemi-nimiin liittyy vielä Hyvelän itäpuolinen *Ruasniemi*, ruots. *Rosnäs*. Että viimeksi mainittu nimimuoto on myöhäinen tekaisu, on jo Heikki Ojansuu vakuuttavasti osoittanut.⁵ Vanhimmat nimen kirjoitustavat, kuten *Roarsnaes* v:lta 1419⁶, *Rwasnäs*⁷ y. m. tulevatkin nimen alkuosaan nähden varsin lähelle nykyistä suomalaista ääntämistä. Kun *Roarr* 1. *Roar*-nimeä ei ole voitu todeta Suomesta⁸, asetamme siihen suureen yhtäläisyyteen nähden, joka *r* ja *i* äänten merkinnässä keskiajalla ilmenee, kysymykseen, eikö tähän asti luettu *Roarsnaes* olekin luettava *Roaisnaes*, s. o. *Ruaisniemi*, jota jo H. Ojansuu¹⁰ otaksui nimen alkumuodoksi ja jonka hän lähtemällä muodosta **Ruyaisniemi*, i nähdäksemme syystä yhdisti sellaisiin Kokemäen jokilaakson vanhoihin luonnonnimiin kuin *Rukakoski*, *Rukajoki*, *Rukalampi* ja *Rukajylhä*.* Kun kokemäkeläinen vaikutus muutenkin on ollut Ulvilan syntymisessä voimakas, kun sekä luonnonnimet että talonnimet Ruosniemessä yleensä ovat suomalaisia ja Ruosniemi idässä elimellisesti liittyy nimeltäänkin suomalaiseen Härän-1. Harjunpäähän, niin ei sen suomalainen alkuperä historiallisestikaan ole mitenkään epäilyttävä.

¹ Ojansuun Suomal. paikannimitutk. ss. 224—226.

² Vrt. jo keskiajalta tunnettua Hyvälä-nimeä. Finl. Med. Urk. IV s. 384.

³ Finl. Med. Urk. IV s. 385.

⁴ Valt. ark. N:o 1935.

⁵ Vrt. Ojansuu: Suomalaista paikannimitutk. ss. 146—147. Vrt. *Lyttynieme*n nähden Pirkkalasta v. 1450 mainittua *Niles Lytto* nimistä henkilöä. Must. kirj. s. 440.

⁶ Ojansuu: viim. main. tutk. ss. 193—195.

⁷ *Karl Roarsnces*, Finl. Med. Urk. II s. 216.

⁸ Valt. ark. N:o 1935.

⁹ Saxén: Språkliga Bidrag s. 194.

¹⁰ Ojansuu: Suomal. paikannimitutk. s. 194.

Miten myöhäiseen edellä esitetyt Kokemäenjoen eteläisen ja pohjoisen suuhaaran uutiskylät ovat tunteneet yleistä intressi vastakohtaisuutta Kokemäen ja manner-Ulvilan kanssa, käy näkyviin vielä eräästä tuomiosta v:lta **1545**. Etsikkokäräjissä, jotka tänä vuonna pidetään Kokemäellä, tekevät näet Kyläsaaren Jaakko, Erik Olavinpoika Toukari, »Stockar» ja Pärnäisten Hannu Yyterin, Kyläsaaren Pietniemen, Rauman, Tuorsniemen, Pärnäisten, Ruasniemen, Hyvelän, Toukarin, »Stouckarnäs»¹ ja Lyttylän valtuuttamina yleisen valituksen kalavesien vanhoja nauttijoita vastaan. He ilmoittavat näet, ettei heillä ole mitään rauhaa kalavesillään ja nuotta-apajillaan heidän omien maidensa alla ulvilalaisten, kokemäkeläisten ja niiden puolelta, jotka asuvat Ylisessä neljänneksessä siitä huolimatta, ettei näillä ole niihin osuutta. Edelleen valittavat he, että heidän ollessaan pelloillaan ja niityillään irtolaisnaiset, loismiehet ja koplakunnat kulkevat ilman maanomistajien lupaa tai suostumusta heidän kalavesillään ja varsinkin pelottamalla kalat pois tekevät Kuninkaallisen Majesteetin lohenkalastukselle suurta vahinkoa. Kun tuomiossa ei kuitenkaan mihinkään aikaisempaan tuomioon vedota eikä ketään henkilöä luvattomasta kalastuksesta sakoteta, vaan vasta tuomion jälkeinen kalastus asetetaan uhkasakon alaiseksi, näyttää siltä, kuin Kokemäenjoen suuseutujen asukkaiden vasta nyt onnistui asettaa lopullinen sulkua Kokemäen, Ylisen neljänneksen ja Ulvilan yhteiskalastelulle.² Mutta monien kokemäkeläisten kylien erikoisoikeudet, kuten Grootilan Söörmarkun edustalla sijaitsevassa *Grootilan lahdessa*, Pirilän *Pitkä- ja Kuusiluodossa*, Pirilän ja Torttilan *Teräskirveessä*, Pirkkalan *Pastuskerissa*, ja useiden kylien *Tyltyn salmessa*, *Anttoorassa* ja *Väkkärän saarissa*³ jäivät vielä myöhempinäkin aikoina kokemäkeläisten vanhojen esikiso-oikeuksien merkeiksi Kokemäenjoen pohjoisemman suun lähimmällä pohjoisrannalla ja sen edessä sijaitsevilla ulkosaarilla. Eivät siis ainoastaan Kokemäkeä, Ulvilaa ja Ylistä neljännestä vaan myöskin kokemäkeläisten ulkomerikalastusta vastaan katsottuna osoittautuvat edellä käsittelemämme ruotsalaisnimiset rantakylät vasta myöhäisemmän kehityksen tuloksiksi. Ja sikäli kuin kalastusoikeuksien kannalta katselee niiden ikää, tulee

¹ On mielenkiintoista ja edellä antamiemme viitteiden kanssa yhtäpitävää, että *Stockar* (— alkuperäinen Toukari) ja *Stouckarnäs* (= myöhempi Toukari) vielä 1500-luvulla näyttävät esiintyvän eri merkityksissä.

² Hausen: *Bidrag tili Finlands historia* III s. 178.

³ Vrt. kalastuspaikkaluetteloon nähden: J. W. Ruuth: *Satakunnan asutusoloista keskiajalla*. Hist. Ark. XV s. 10.

niiden suhteellinen kronologia mielenkiintoiseksi: ne ovat syntyneet , toisaalta vanhan kokemäkeläisen merinautinnon pohjalle, mutta toisaalta myöhemmin kuin Ylinen neljännes ja Ulvilan keskusasutus, joista ne lopullisesti vasta **1500**-luvulla vapautuvat. Ruotsalainen nimistö Kokemäenjoen suuseuduilla ei täten kernaasti voi palautua Birger jaarlin aikaan, vaan on kaikesta päättäen katsottava myöhemmän ja varsinkin kirkon voimakkaasti edistämän kehityksen tulokseksi. Ja täten saamaamme aikamääräystä vahvistavat täysin paralleelit Ulvilan pohjoisimmista rantakylistä. Kun näet mahdollisesti verokirjojen kautta vakiintuneet yleisnimet *Hvittisboffjärd*, suom. *Ahlainen* ja *Sastmola*, suom. *Merikarvia* selvästi osoittavat, että edellisen alueelle syntyneet *Ylikylä*, ruots. *Offver by'* ja *Kellahti* ruots. *Kälfierdh'* ja jälkimmäisen kohdalle muodostuneet *Riispyy*, ruots. *Rijdherby,*¹ ja *Kyörtilä*, ruots. *Gördebooll'* ovat saaneet alkunsa jo suomalaisen erikoisvaltauksen alaiseksi joutuneella rannikolla ja historialliset tiedot vasta v. **1303** ilmoittavat Merikarvian, »*Sastamell,*² asuttamisen olleen käynnissä, niin ei nähdäksemme ole mitään positiivista syytä pitää niitä ainakaan vuoden **1303** uutisasutuskautta aikaisempina.

Esittämiimme Kokemäenjoen suuseutujen asutukseen voimakkaasti vaikuttaneisiin tekijöihin, kuuluu vielä eräs, johon tähänastisessa Ulvilan asutushistorian tutkimuksessa ei ole mitään huomiota kiinnitetty: Ulvilan tulo kirkolliskaupalliseksi keskuspaikaksi ja kaupungiksi. Ja se seikka, että seurakunnallinen ja kirkollinen järjestys täällä vakiintuu aikaisemmin kuin varsinainen Ulvilan kaupunki syntyy, oikeuttanee seuraavan aineen käsittelyjärjestyksen.

II.

Että vanhimmat kirkollisen järjestyksen ja varsinkin suomalaisen kymmenysverotuksen jäljet Ulvilassa tavataan n. s. Ylisessä neljänneksessä, on tuskin sattumata. Tilapäistä tällaisten edellytysten vallitessa ei liioin liene, että juuri tälle alueelle osuu vanhin nimenomaiseen kirkkoon viittaava muisto: Anolan *Kirkkosaari*. Myöskin itse seurakunnan lopullinen muodostumisprosessi on selvimpiä, mitä **maamme** vanhempi kirkollinen historia osoittaa. Ottaen huomioon edellä käsittelemämme asutukselliset tekijät ja sopusoinnussa sen suuren

¹ Valt. ark. Nro 1935.

² Finl. Med. Urk. I s. 97.

harrastuksen kanssa, jota Turun piispat 1300-luvun alussa itsekkin varsinkin taloudellisista syistä osoittavat Kokemäenjoen suuseutua kohtaan, antaa näet Ahvenanmaalta kotoisin oleva ja mahdollisesti tämän vuoksi kauppa- ja liikesuhteitakin ymmärtävä piispa Ragvald v. 1311 kirjeen kirkon perustamisesta Liikkisten saarelle.¹ Tämä tieto joutuu kieltämättä omituiseen valoon sen kautta, että piispa Pentti vain n. 20 vuotta myöhemmin l. v. 1332² antaa luvan rakentaa samaiseen paikkaan kirkon. Sikäli kuin kirkko, jonka perustamisesta v. 1311 puhutaan, ei ole palanut,³ on nähdäksemme mahdollista, että vuoden 1311 kirkko oli alunpitäen rakennettukin väliaikaiseksi l. tilapäiseksi puukappeliksi,⁴ johon esim. ruumiita voitiin haudata ja jonka turvin, kuten Forteliuksen esittämästä piispa Ragvaldin kirjeen otsikkokirjoituksesta, »littera indulgentialis»,⁵ näyttää käyvän selville, myöskin saatettiin kerätä hurskailta ja varsinkin rikkailta saksoilta almuja itse suunnitellun kirkon rakentamiseen. Piispa Pentin kirje sisältäisikin täten vain, että varoja oli kerääntynyt sen verran, että esim. jo valmistuneen kuorin vihkimisen jälkeen puukirkon repiminen ja itse kirkon pääosan rakentaminen kivistä saattoi alkaa.⁶ Ilmeisesti kesti rakennustyö tämän jälkeenkin jonkun ajan, kuten m. m. voi päättää siitä, että piispa Hemming vasta v. 1347 antaa sen selvästi kirkon ulkopuolella sijaitsevasta hautuumaasta erikoisen kirjeen.⁷ Vielä v. 1350 näyttää kirkko siitä päättäneen, että piispa Hemming myöntää 40 päivän aneet siellä kävijöille, tarvinneen erikoista tukea piispan puolelta.⁷

¹ Littera indulgentialis Ragvaldi episcopi Aboensis anno 1311 (data) de fundatione templi in *Lijkis* seu *Ulfaby*. Fortelius: De primis initiis Biörneburgi s. 11. Kuten rubriikista näkyy, ei kirjeessä ilmeisesti ole puhuttu puukirkosta.

² Litterae Benedicti episcopi anno 1332 (datae) de templo lapideo in *Lijkis* extruendo. Fortelius: ed. main. tutk. s. 11.

³ Erikoisen huomattavaa on, ettei piispa Pentin kirjettä mainita indulgenssi-kirjeeksi eikä liioin indulgenssin muotoa ilmoiteta. Ja tällaista ei luonnollisesti olisi siinä tapauksessa, että kirkko tosiaan olisi palannut, voitu sivuuttaa. Näin ollen piispa kirje lähinnä näyttää annetun jonkin kirkollisen erikoistoimituksen yhteydessä.

⁴ Tällaisen tilapäisen puukappelin kohottaminen rakennuksen ajaksi kirkon paikalle on monien kirkkojen rakentamisen yhteydessä todettavissa.

⁵ Nämä sanat tekevät epäilemättömäksi, että määrätty aneet myönnettiin uskoville itse kirkon perustamiskirjeessä.

⁶ Kuorin valmistuminen ja erikoinen vihkiminen katsottiin monasti kirkon rakentamisen tärkeäksi vaihekohtaksi. Tavatonta ei ollut, että tällaisesta erikoistoimituksesta tehtiin kirkollinen asiakirja, missä luonnollisesti myöskin on voitu viitata varsinaisen kirkon rakentamiseen kivistä.

⁷ Fortelius: Ed. main. tutk. s. 11.

Mutta kaikkine eri vaiheineenkaan ei kirkon valmistuminen kestänyt kuin vähän yli miespolven ajan.

Käsittämällä, kuten edellä on tehty, Ulvilan vanhimpien kirkkojen historia elimelliseksi kokonaisuudeksi, ei voi olla merkille pane-matta, miten hidas seurakuntakirkon alkukehitys on sen nopeaan loppukehitykseen verrattuna. Että tämä ei ole sattumata, voi to-deta myöskin toisesta tosiasiasta. Sikäli kuin Forteliuksen tiedot, jotka hän on saanut vanhojen Ulvilan kirkossa säilytettyjen alku-peräisten kirjeiden otsikoista, ovat oikeat, on myöskin kirkon nimen-antoperuste sen aikaisempänä kehityskautena toinen kuin myöhem-pänä. Sekä v. 1311¹ että vielä v. 1332¹ nimitetään kirkkoa, kuten virallisista piispallisista kirjeistä ilmenee, ainakin etupäässä² Liik-kisten mukaan, kun sitävastoin jo piispa Hemming kirjeessään v:lta 1347 puhuu

de coemiterii in *Ulfaby* consecratione¹

s. o. »Uvilan hautuumaan vihkimisestä». Virallisessa kirkollisessa kielenkäytössä on siis vuosien 1332—1347 välillä itse kirkon nimit-tämiseen nähden tapahtunut ratkaiseva käänne. Ja että tämä kir-kollinen nimenmuutos on jo ennen vuotta 1347 oikeudellisessakin kielessä vakiintunut, on kahdella valaisevalla, paikallisella asia-kirjatodisteella osoitettavissa.

Aikaisempi näistä on suomalaisen oikeuden laamannin Jaakko Antreanpojan kirje 30 p:lta toukok. v. 1344. Siinä antaa tämä to-distuksen erästä tilanluovutuksesta ja mainitsee oikeustoimituksen tapahtuneen

in presencia et auditu quam multorum fidedignorum
Ulfaby existencium³

s. o. »monien Ulvilassa olevien luotettavien henkilöiden läsnäollen ja kuullen.» Keitä nämä »luotettavat henkilöt» ovat, ilmoitetaan saman henkilön kolmea vuotta myöhemmin n p:nä maalisk. v. 1347 antamassa selostuksessa. Siinä ilmoittaa hän näet vuoden 1344 tilusluovutuksen tapahtuneen pyhän Gertrudin kiltatuvassa *Ulvilassa*

¹ Vrt. Fortelius: ed. main. tutk. s. II.

² Kun Forteliuksen mainitsema, vuoden 1311 piispankirjeeseen liittyvä otsikko on varmuudella itse kirjettä myöhempi, ei siinä Liikkisten nimen jälkeen esiintyviä sanoja *sen Ulfaby* voitane pitää muuta kuin myöhemmänä selityksenä jo oudoksi käyneelle alkuperäisnimelle.

³ Finl. Med. Urk. I ss. 186—187.

presentibus *parochianis, curato et ciuitatensibus*¹

s. o. »seurakuntalaisten, kirkkoherran» ja »kaupunkilaisten» läsnäollessa. Ulvilan seurakunta, joka n. s. regaalisena kirkkopitäjänä mainitaan v. 1352² ja kirkkoherra, jollaisena v. 1355 esiintyy eräs Hermannus,³ ovat siis oikeudellisessakin kielenkäytössä tunnetut ainakin jo alkuvuodesta 1344. Elävässä paikallisessa kielessä onkin Ulvilan nimi näin ollen lopullisesti vakiintunut vuosien 1332—1344 välisenä aikana. Ja perustetta sille voitaneet tuskin löytää muualta kuin itse seurakunta kirkon historiasta.

Kuten tunnettua, sai näet jokainen katolinen kirkko jo perustamisensa yhteydessä nimikko- 1. suojeluspyhimyksen. Niinkuin Ulvilan kirkossa aikoinaan säilytetyn Lundin arkkipiispan Pietarin kirjeen sanonnasta:

*Ecclesia parochialis Ulfzby seu sancti Olat in Ulfzby*⁴

ilmenee, oli Ulvilan seurakuntakirkko alunpitäen pyhän Olavin »nimikko». Sikäli kuin Liikkisten kirkko, kuten senkin nojalla, että se on lähinnä piispan suunnittelema, näyttää ilmeiseltä, on jo alkuaankin seurakuntakirkko, on se voinut saada pyhimyksensä jo v. 1311. Kirkon ollessa vielä mitättömänä ja väliaikaisena puukappelina ei sen suojeluspyhimys kuitenkaan heti näytä saavuttaneen lopullista voittoa seudun vanhasta paikallisesta nimestä. Mutta toisaalta asutuksen nopeasti kasvaessa ja mahdollisesti pyhän Olavin kuorin valmistuttua v. 1332 sekä sitä seuraavan suurisuuntaisemman rakennuskauden alettua ja toisaalta esim. muodostumassa olevan kauppiasaainksen vaikutuksesta, joka varmaan kunnioitti enemmän ainakin Itämerellä kansainvälistä pyhää Olavia kuin vanhaa ja nyttemmin merkityksensä menettänyttä paikannimeä, pääsi pyhä Olavi ikäänkuin seudun uutena symbolina paikallisessakin tajunnassa voitolle samalla aiheuttaen äänteellisesti oudon *Ulvila* 1. *Ulfzby-nimen*. Ettei tämälntapainen kehitys yleensäikään ole kirkollisessa historiassa tuntematonta, osoittavat monet erikoistapaukset, joissa jokin suosittu pyhimys on työntänyt sekä vanhoja muis-toja että vanhempia pyhimyksiäkin tieltään ja itse tullut niiden sijalle.

Esittämillämme historiallisilla syillä ei nimiä Ulvila — Ulfzby

¹ Fini. Med. Urk. I s. 200.

² Must. kirj. s. 98.

³ . . . domini Hermani, curati jn Vlsby . . . Must. kirj. s. 102.

⁴ Fortelius: ed. main. tutk. s. 12.

kernaasti voi pitää 1330-lukua vanhempina eikä nimityypinkään, jolla juuri Ulvilan alueella on sellaisia rinnakkaismuotoja kuin Svensby — Soinila, Villeby — Villilä j. n. e., tarvitse mennä tätä aikarajaa kauemmas. Mutta näinkin ollen on tämän nimen synnyllä suuri merkitys: se oli merkinä Ulvilan erilaisista, myöhäisistä historiallisista syistä syntyneen uutisasutuksen lopullisesta itsenäistymisestä. Ja nimen merkitys tulee eräässä suhteessa huomattavammaksi kuin minkään muun siihenastisen maalaispitäjämme: uusi nimi muuttuu elimellisesti ja nopeasti symboliksi uudelle muodostumalle: pyhän Olavin kirkon juureen syntyvälle kauppalle ja kaupungille.

III.

Ilmeistä on, ettei edellä esitetyn uutisasutustoiminnan ja kirkollisen kehityksen ole tarvinnut estää jonkun saksan tai edes pienemmän saksayhdyksunnan jo ennen kauppalan syntyä esiintymästä kokemäkeläisten ja katolisen kirkon ohella seudun taloudellisina suuryrittelijöinä. Ja että niin tosiaan on asianlaita, käy paikallisesta muistoinnehistosta selvästi ilmi.

Vanhin muistomerkki täkäläisistä »saksoista»¹ on eräs hautakivi, joka Grönbladin ilmoituksen mukaan sijaitsi Ulvilan kirkon eteläisen oven ulkopuolella ja jossa hän saattoi lukea merkinnän MCCXC . . .,² mikä näin ollen viittaisi 1290-luvulle. Oliko se seudulle kiinteästi asettuneen vaiko vain täällä vierailleen »saksan» hautakivi, jää muistiinpanon epäselvyyden³ vuoksi avonaiseksi, mutta todennäköisyys puhuu lähinnä ensinmainitun vaihtoehdon puolesta.

Toisena muistona vanhoista seudun saksoista on hautakivi vuodelta 1313. Sen alla on kerran levännyt *Herbort Wiperenvorde** s. o. *Wippervoerde*.⁵ Kun hänen kuolinpäiväkseen on ilmoitettu juhannusaatto, s. o. vuodenaika, jolloin ruumis — siinä tapauksessa, että olisi puhetta ulkomaalaisesta — olisi voitu kuljettaa maasta pois, täytynee häntä katsoa seudun vakinaiseksi asukkaaksi.

Yhtä selvä »saksa» on myöskin *Tidemanus de Camen*⁶, jonka

¹ Kuten tunnettua, ei muilla kuin »saksoilla» tiedetä Kokemäenjoen laaksossa olleen näin aikaisin hautakiviä.

² J. W. Ruuth: Porin kaupungin hist. s. 17. Ad. Neovius: Medeltidsakter s. 102.

³ Grönbladin ilmoituksen mukaan ei hän voinut saada muusta kuin vuosiluvusta selkoa.

⁴ J. W. Ruuth: Porin kaupungin hist. s. 17. Ad. Neovius: main. teos s. 123.

⁵ *Wippervoerde* sukua tavataan esim. Räävelissä, Visbyssä ja Tukholmassa.

⁶ Niin houkuttelevaa kuin olisikin lukea tämä nimi *Cume* ja tulkita se Kokemäkeä tarkoittavaksi *Kumo-nimeksi*, kuten R. Hausen tekee, herää jo sen johdosta, että

kuolinpäiväksi hautakivessä on ilmoitettu 8 p. kesäk. v. 1318 ja joka tästä päättäen on selvästi myöskin kiinteästi paikkakunnalle asetunut.

Sivuuttaaksemme ilmoituksen hautakivestä vuodelta 1321¹, erään ijältään epämääräisen hautavikatkelman, jossa olemme lukeneet sanat:

. . . anima requi(escat)²

ja Vrodhe-suvun jäsenen 1370-luvulta,³ joka kuuluen jo Ulvilan varsinaiseen kaupunkikauteen, on tavallaan käsittelemämme aineen ulkopuolella, on meidän Ulvilan saksoista mainittava vielä kaikkein mielenkiintoisin: *Arnoldus Stolte*, joka hautakiveen piirretyn ilmoituksen mukaan kuolee 18 p:nä elok. v. 1345.⁴ Kun hänenkin kuolemansa täten sattuu purjehduskauteen, on häntä melkoisella varmuudella katsottava vakinaiseksi Ulvilan asukkaaksi.

Jo edellä mainitsemamme varmat saksalaisnimet, joita elimellisesti jatkuu n. v. 1300 seuduilta aina Ulvila — Ulfsby nimen syntymäaikaan asti, tekevät epäilemättömäksi, että saksat Kokemäenjoen suun vilkkaimpana uutisasutuskautena ovat näytelleet varsin huomattavaa osaa. Ja myöskin heidän asutustoimintansa vanhin muoto on ilmeinen. Mitään epäilystä ei näet voine olla siitä, että he alkuaan kiintyivät joen suuseutuihin samasta syystä kuin aikaisemmin Kokemäelle, s. o. maatilojen omistajina ja säilyttivät asemansa puolittain maanviljelijöinä puolittain kauppeina vielä paikallisen kauppalan ja kaupungin muodostuttuakin. Juuri tällaisia maalaissaksoja olivat varmaan vielä ne »kyläsöinit» (byswenne?), joiden eräässä kirjeessä v:lta 1348 mainitaan »asuvan maalla»,

som a landeno boär⁵

ja jotka nimellisestä porvariudesta huolimatta ilmeisesti tämän vuoksi eivät täysin tahtoneet tunnustaa velvollisuuksiaan uutta kauppalaan kohtaan. Niinikään tunnetaan erästä asiakirjasta v:lta

Kumo nimeä ei tiettävästi varhaisemman keskiajan lähteissä koskaan kirjoiteta tällä tavalla, epäily tällaista mahdollisuutta vastaan. Kun saksalaissukuja todistettavasti on koteutunut seudulle ja kun ristimänimi *Tideman* myös viittaa sille taholle, on nimi ilmeisesti luettava *Camén*. Tätä tavataankin esim. myöhemmin Turussa ja Visbyssä ja viimeksimainitussa kaupungissa tunnetaan suvussa myöskin *Tideman* nimi.

¹ J. W. Ruuth: Porin kaupungin hist. s. 17.

² Tämä katkelma sijaitsee ylioppilaana tekemämme muistiinpanon mukaan eräässä Ulvilan kirkon ovipieluskomerossa.

³ Neovius: Akter etc. s. 211.

⁴ Ad. Neovius: ed. main. teos s. 161.

⁵ Finl. Med. Urk. Is. 211.

1355 eräs Ulvilan porvari Kokemäellä sijaitsevan talon ostajana ja myyjänä.¹

Esittämiemme tosiasiain nojalla edellyttää saksoista joitakin jälkiä myöskin Ulvilan seudun keskiaikaisessa uutisasutusnimistössä. Ja ainakin paria vanhaa kylännimeä saattaakin hyvällä syyllä epäillä saksalaisperäisiksi.

Toinen näistä on *Friitala*, ruotsiksi *Fridaby*. Kun kylän kohta vielä v. **1400** seudulla on perin alava,² täytyy sitä jo tästä syystä pitää myöhäsyntyisenä. Kun sen alueella kuitenkin *Pakka* (*Friitapakka*?)³ näyttää olleen asuttuna jo v. **1419** ja kylä vv. **1446**⁴ ja **1449**⁵ mainitaan nimellä *Fridhaby*, on asutus siellä alkanut viimeistään **1400**-luvun alussa tai jo edellisellä vuosisadalla. Nimi on, kuten sekä sen suomalaisesta että ruotsalaisesta muodosta voi päätätä, vierasperäinen. Mutta juuri vanhan suomalaisen kaupungin laidassa ei tämän nimen suinkaan tarvitse johtua ruotsinkielestä. Tyydyttävän mahdollisuuden tällä suunnalla puuttuessa onkin syytä tarkastaa nimen saksalaisen alkuperän mahdollisuutta. Ja maassamme on tosiaan jo **1300**-luvulla saksalainen porvarisuku nimeltä *Vridach* 1. *Vrydach*,* jonka jäsentä suuremmitta vaikeuksitta voi ajatella Ulvilan lähistöllä olevan ranta-alueen omistajaksi tai sikäläisen rantakylän perustajaksi.⁶ Toinen vieraalta vaikuttava kylännimi on vanhan Ulvilan kaupungin pohjoislaidalla esiintyvä *Suosmeri*.

¹ Must. kirj. s. 102.

² Kuten jo J. W. Ruuth on huomauttanut, on tuskin luultavaa, että sen alue vielä v. 1400 olisi ollut veden vallassa, niinkuin A. Vahlroosin Kokemäenjoen suuseutua koskeva kartta edellyttää. Vrt. J. W. Ruuth: Porin kaup. hist. s. 14, nootti 5.

³ Andris a *Bakkan*. Finl. Med. Urk. II s. 216. *Pakka* nimen ohella tunnetaan seudulla vieläkin *Fripakka*, johon voi verrata myöh. läht. .Friby-asua.

⁴ Finl. Med. Urk. III ss. 401, 474.

⁵ Vrt. *Vridach* 1. *Vrydach* suvun esiintymistä Turussa. J. W. Ruuth: Åbo stads hist. tredje häftet s. 26.

⁶ Vrt. tähän huomattavaan nimeen nähden sellaisia -la päätteisiä suomalaisia nimimuodostuksia kuin *Köömilä*, joka selvästi johtuu seudun keskiaikaisesta sukunimestä *Gome* 1. *G00m*, *Friisilä*, jostakin »friisi»-nimestä, *Fryskilä* 1. *Fryskylä*, joka asiakirjatodistusten mukaan johtuu nimestä *Fryske*, minkä kantaja vuorostaan, kuten voi päätätä suvun jäsenenä tunnetusta henkilöstä, nimeltä *Frederik Arnikason Fryske*, on saksalainen. Vrt. lisäksi käsiteltyjä, sukunimestä johtuvia, keskiaikaisia -la johdannaisia seuduilla, kuten *Rusketa*, *Villitä* j. n. e. Kun, kuten tohtori Pekka Katara on huomauttanut, nimestä *Vridach* on helposti oletettavissa rinnakkaismuoto *Vrida*, lienee yhdistys, lähtee sitten kummasta muodosta hyvänsä myöskin äänteellisesti moitteeton. Suhteesta *Friitala* > *Fridhaby* vrt. rinnakkaisesimerkkejä tyyppiä *Villilä* > *Villeby*. Vrt. käsiteltyihin nimiin nähden tutk. Lisää Kokemäen seudun taloudelliseen kulttuurihistoriaan keskiajalla. Hist. Aikak. 1919 s. 129. Must. kirj. ss. 268, 269.

Päätetään siitä, että sitä tarkoittava *Swartinxmare*¹ jo v. 1419 esiintyy asuttuna, menee sen ikä ainakin 1300-luvulle. Nimen alkuosan? on selvästi henkilönimi *Swarting*. Kun *Swarting* 1. *Swerting* esiintyy juuri 1300-luvulla laajalti levinneenä saksalaisena kauppiassukuna² ja sillä sekä v. 1386 Ahvenanmaalla mainitusta *Swaertinxmarum* nimestä että nimenomaisista historiallisista ilmoituksista päätetään on ollut kauppasuhteita Suomeen, voi hyvällä syyllä sen kiintymistä Ulvilan seudullekin pitää mahdollisena.

Että jo Kokemäenjoen suuseudun saksalaismäärä, josta lähteet ja muistomerkit ilmeisesti esittävät vain pienen murto-osan, pian vaati erikoisia yhteiselämän ja -toiminnan muotoja, on odotuksenmukaista. Ja merkillistä on, että vanhimmat yhteiselämän muodot eivät täällä viittaa — oli sitten kysymys yksityisestä tai julkisoikeudellisesta alasta — kotoiseen eikä liioin ruotsalaiseen vaan suoraan ja selvästi merentakaiseen saksalaiseen alkuperään.

Varhaisin huomattava ja selvä saksalaisen vaikutuksen ja yhteistoiminnan muistomerkki yksityiselämän alalta täällä on »pyhän Gertrudin kiltatupa»

curia conuiuii sancte Gertrudis

joka, kuten olemme ennen osoittaneet, esiintyy jo v. 1344³ s. o. ainakin parisen miespolvea aikaisemmin kuin pyhä Gertrud mainitaan muissa lähteissämme⁴ ja aikana, jolloin tämän pyhimyksen kultti vielä saksalaisen kulttuurin rintamaillakin on selvässä kehitymistilassa. Että se kuitenkin on mainintavuottaan aikaisempi, käy selville siitä, että sillä näyttää seudulla olevan suorastaan keskeinen merkitys. Mutta toisaalta sopii sikäläisen kiltakokouksen kirjavuus, sen tuomari ja kirkkoherra, sen seurakuntalaiset ja »kaupunkilaiset» aikaan, jolloin kaupunkilaisintressit eivät vielä jyrkästi eroa seudun maalaisharrastuksista ja jolloin siis itse kauppala vielä on kehitystilassa.

Ratkaisevin todiste täkäläisen kauppalan iästä onkin vuoden 1344 kiltakokouksen yhteydessä esiintyvä puhe kaupunkilaisista »*civitatensibus*»⁵ ja heidän rinnastamisensa »seurakuntalaisiin». Kun

¹ Finl. Med. Urk. II s. 217.

² Nimeä *Swarting* > *Swerting* tavataan 1300-luvulla esim. Lyypekissä, Stralsundissa ja Visbyssä. Että Visbyn *S werthing* suvulla nimenomaa oli aikaisia kauppasuhteita Suomeen, näkyy erään *Herman Swerthing-nimisen* porvarin sitoumuksesta Viipurin linnanisännälle viita 1324. Lüb. Urkundenb. II N:o 457. Vrt. lisäksi Must. kirj. s. 191 ja Hist. Aikak. 1919 s. 124.

³ Hist. Aikak. 1919 ss. 125—126.

⁴ Malin: Der Heiligenkaler Finnlands, ss. 156, 246.

⁵ Vrt. asiakirjaotetta edellä.

näet sanaa »civitatenses», »kaupunkilaiset» ei käytetä kaupunkilaisista ylimalkaisesti, vaan aina edellyttää paikallista kauppala, »civitas», joka tässä tapauksessa erikoisen selvästi ilmoitetaan samannimiseksi kuin seurakunta eikä liioin voi ajatella, että »civitas» olisi vaihtanut vanhan vakiintuneen nimensä myöhempään seurakuntanimeseen, niin muodostaa Ulvila — Ulsby nimen syntymäaika aikaisimman mahdollisen ikärajan myöskin sikäläiselle »civitas»- 1. kauppalakäsitteelle. Ja kun nimi Ulvila — Ulsby seudun kirkollisen historian nojalla menee aikaisintaan **1330**-luvulle, merkitsee juuri tämä vuosikymmen myöskin Ulvilan kauppalan varhaisinta oletettavaa ikärajaa.

Että seudun »saksat» näihinkin asti mahdollisen yksityisluontoisen yhteistoimintansa lisäksi juuri **1330**-luvulla alkavat järjestäytyä julkisoikeudelliseksi »civitas»- 1. »villa»- 1. kauppalayhdyskunnaksi, saa monista seikoista sekä tyydyttävän että riittävän selityksen.

Lähinnä on luonnollisesti Ulvilan kauppalan syntyyn tarjoutunut selitys, että luonnonsuhteet olivat siinä määrin muuttuneet Kokemäenjoen suulla, että siitä vuorostaan johtui vaikeus päästä enää vesiteitse Kokemäelle asti. Unohtaa ei liioin saa, että joen suuseudun uutisasutus, sen kirkollinen järjestäytyminen ja oman keskuskillan antama suoja jo tarjosi huomattavat takeet myöskin syntyvän kauppalan turvallisuudesta. Mutta kun on nimenomaan kysymys tunnetuihin saksalaisiin hansasukuihin kuuluvien kauppien uudesta järjestäytymisestä, ei voitane kieltää, että myöskin muutokset yleisemmissä kauppapoliittisissa suhteissa Pohjanlahdella ovat saattaneet olla painavinakin vaikutteina uuden kauppalan syntymisessä. Ja sellaisiin nähden ovat **1300**-luvun alku ja lähinnä juuri **1320**- ja **1330**-luvut erikoisen huomattavia.

Mahdollisesti alkoi jo v. **1300** seuduilla lopullisesti toteutunut Turun siirto nykyiseen paikkaansa ja sen muuttuminen itsehallinnolliseksi kaupungiksi, »civitas»,¹ tulla vanhalle saksalaiskaupalle Kokemäen seuduilla uhkaavaksi varsinkin sen kautta, että Turku, kuten myöhemmin osittain tapahtuikin, saattoi suoraan Pohjanlahtea pitkin ja Kokemäen »saksojen» selkäpuolitse pyrkiä pohjanperille. Vielä ratkaisevampana täytyy kuitenkin pitää sitä seikkaa, että »saksojen» tähän asti niin mahtavien kauppatuttavien pirkkalaisten tunnustettuihin kaupallisiin etuoikeuksiin pohjanperillä juuri **1320**-luvun loppupuolella tulee huomattava lovi. Oltuaan näihin saakka pohjanperien kauppaan nähden ainutlaatuisessa erikoisasemassa

¹ Vrt. Ruuth: Åbo Stads historia. Tredje häftet ss. 19—20.

täytyi heidän **1320**-luvun lopulla luovuttaa sellaiset keskuspaikkansa ruotsinpuolisessa Pohjanlahden pohjassa, kuin esim. Piitimen ja Luulajan hallitusvallan puolelta tapahtuvan massa-asutuksen alaiseksi.¹ Myöskin Suomen taholta kiinnitettiin, kuten esim. vuonna **1329** annetut määräykset Kemin ja Saloisten kymmennysverotuksesta osoittavat,² juuri näihin aikoihin Pohjanlahden uloimpaan pohjukkaan erikoista huomiota ja eteläisellä Pohjanmaallakin täytynee varsinkin tärkeimpien merenrantapaikkojen, kuten Närpiön, Mustasaaren ja Pietarsaaren merkityksen **1300**-luvun alussa katsoa kasvaneen. Vaikka pirkkalaisten varsinaiset perusoikeudet Lapissa jäivätkin voimaan ja vaikka heillä ilmeisesti Kokemäenjoella ja Pohjanlahdella tämän jälkeenkin oli merkitystä ja yläsatakuntalaiset vielä **1300**-luvun loppupuolellakin saattavat puhua kokemuksistaan» pohjanperillä,³ niin alkoivat »pohjan» rikkaudet kuitenkin huomattavalta osalta »vuotaa» suoraan Pohjanlahden rannalle muodostuneiden asutuskeskusten kautta ulospäin. Että Kokemäen jokilaakson saksoiden niiden kauppaintressien lisäksi, joita heillä edelleenkin saattoi olla Kokemäellä, täytyi kyetä myöskin Pohjanlahden kautta pitämään yllä yhteyttä sikäläisten kauppatekijöiden kanssa, on luonnollista. Mutta tällainen taistelu tai kilpailu kahdella, tai jos Turku otetaan mukaan, kolmella linjalla ei käynyt enää päinsä vain yksityisluontoisien saksalaisyhdyskunnan turvin. Sikäli kuin enää mitään pelastettavissa oli, saattoi se onnistua ainoastaan siten, että saksat varsinkin **1320**-luvun suurten muutosten jälkeen kaikkia näitä intressisuuntia hallitsevaan paikkaan, jollaiseksi erikoisen hyvin juuri Kokemäenjoen suu soveltui, perustivat hallituksen suosiota ja sen antamia etuoikeuksia nauttivan julkisoikeudellisen kaupallisen yhdyskunnan, joka sitten kaikilla sen käytettävissä olevilla keinoilla saattoi ryhtyä muiden laillistettujen ja järjestyneiden kauppatekijöiden kanssa kilpailuun keskiajalla niin välttämättömistä kaupallisista privilegioista.

Valitettavaa on, ettei Ulvilan »civitas»- 1. >>villa»-yhdyskunnan syntymäkirja tai -vuosi ole säilynyt jälkimaailmalle. Mutta näinkin ollen voimme osoittaa, mistä sen ensimmäiset suunnittelijat ovat saaneet kauppapoliittisen kaukonäköisyytensä. Ei voi näet olla sattuma, että pyhän Gertrudin ja Olavin kultti ja itse Ulvilan hautakivien olemassaolo yhtäpitävästi viittaavat — ei Turkuun tai kotimaisiin ja ruotsalaisiin kauppatekijöihin — vaan saksalaisen kauppaa-

¹ Vrt. tutkimustamme Pirkkalaisliikkeen synty s. 167. Ilmeistä on, että näihin aikoihin jo Torniokin oli tullut tärkeäksi asutuskeskukseksi.

² Must. kirj. s. 33.

³ Must. kirj. s. 150.

kulttuurin sydämeen Itämerellä: Visbyhyn¹. Ja vielä vakuuttavammin puhuu samaan suuntaan Ulvilan seudun saksalaisnimistö. Se kuvastaa näet poikkeuksetta Visbyn vanhoja rikkaita porvarisukuja.² Ja erikoisesti on tämä suora visbyläinen vaikutus todettavissa itse Ulvilan »civitas»-yhdyskunnan syntymäaikoihin. Ulvilan sukuuhteiltaan tunnetuin »saksa» *Arnoldus Stolte*, joka kuoli v. **1345** ja joka, sikäli kuin hän, kuten olemme edellyttäneet, on Ulvilan vakinaisia asukkaita, on elänyt juuri Ulvilan »civitas»yhdyskunnan muodostumisaikana, on näet ilmeisesti visbyläinen ja yhdistettävissä sikäläiseen porvariin nimeltä *Arnoldus Stolte*, joka kuoli Visbyssä v. **1314** ja erääseen myöhempään porvariin, jonka nimi niinkään on *Arnoldus Stolte* ja jonka nimi esiintyy Visbyssä v. **1350**. Että tällaisella visbyläisellä mahtimiehellä, joka helposti on saattanut olla jonkinlaisessa johtaja-asemassa muiden saksojen kesken, samoin kuin hänen ammattiveljillään on ollut selvä käsitys kauppala-oikeuksien muodollisesta merkityksestä varsinkin ulospäin, tarvinnee tuskin epäillä. Ja sekä Stolten asettuminen Kokemäen jokilaakson kaupalle kriittisenä aikana syntyvään kauppalaan että hänen kuolemansa siellä kertoo saksojen uusissakin oloissa kauniista uskollisuudesta seudun vanhoja, suuria kauppatraditsioneja kohtaan.

Ilmeisesti ei Ulvila, siitä huolimatta, että sen asukkaita, kuten vuoden **1344** kirjeestä näkyy, mainitaan yleisellä nimellä »*civitatis-bus*»³ »kaupunkilaiset» ja että sen yksityisetkin saksat, kuten esim. *Andreas Vari?* käyttivät nimitystä »*civis*»* s. o. »kaupunkilainen», ollut alkuaan täydellinen länsieurooppalaisessa mielessä käsitettävä »*civitas*» 1. »kaupunki», ruots. »stad», jota sanaa varmaan Ulvilasta v. **1348** käytetty »*stat*» ja »*statenom*»⁵ tarkoittaa. Kun tällainen nimen käyttö, joka jo saattoi edellyttää jonkinlaista alueellista hahmoitusta ja esim. määrättyjä maa-oikeuksiakin,⁶ onkin vain paikallisista lähteistä tunnettu ja mahdollisesti osaltaan visbyläisiin käsityksiin perustuva⁷ ja »*civitas*» muutenkin keskiaikamme lähteissä esiintyy

¹ Vrt. Hist. Aikak. 1919 s. 144.

² Vrt. tähän nähden tutk. seuraavaa liitettä.

³ Finl. Med. Urk. I s. 200.

⁴ Must. kirj. s. 102.

⁵ Finl. Med. Urk. I s. 211.

⁶ Grönbladin muistiinpanon mukaan on kuningas Maunu Eerikinpoika 10 p:nä helmik. v. 1348, s. o. samana päivänä, jolloin hän antaa viimeksi käsittelemämme kirjeen Ulvilan kauppalan oikeuksista, vahvistanut Ulvilan kylänmiehille erään niityn omistusoikeuden. J. W. Ruuth: Porin kaup. hist. s. 16, nootti 2.

⁷ Vrt. ed. esitettyä havaintoa, että Ulvilan porvarit lähinnä olivat Visbyn porvarisukujen jäseniä.

myöskin » valla»- 1. kauppalakäsitteen merkityksessä,¹ tarkoittaa »civitas» selvästi juuri vanhimmasta Ulvilasta puhuttaessa kauppala. Tämän kanssa soveltuukin täysin yhteen se seikka, ettei esim. vuosien **1344** ja **1348** oikeudenkäynneissä mitään jälkeä kaupungin itsehallinnollisista elimistä, kuten pormestarista, raatimiehistä, sinetistä. y. m. esiinny, vaan että kauppala päinvastoin, kuten lähinnä vuoden **1348** Ulvilaa koskevasta päätöksestä ilmenee, alistetaan välittömästi Satakunnan voudin ja paikallisen »läänimiehen» valvonnan alaiseksi.² Valaiseva Ulvilan yhteiskunnalliseen arvoasemaan nähden on myöskin korkein sitä koskeva hallinnollinen kielenkäyttö. Siten käyttää esim. kuningas Maunu Eerikinpoika kirjeissään v:lta 1347 ja **1361** Ulvilasta ja sen väestöstä »villa,³ »villani»⁴ ja kuningas Albrekt Mecklenburgilainen vielä kaupungin privilegiokirjeen antopäivänä siitä ja sen asukkaista »villa» ja »villani» nimityksiä.⁵

Juuri se seikka, että Ulvilan julkisoikeudellinen kehitys alkaa »villa»- 1. kauppala-asteelta, tekeekin mahdolliseksi seurata sen koko keskiaikaisessa kaupunkihistoriassamme ainutlaatuista erikoisprivilegioiden kehitystä askel askelelta aina sen lopullisten kaupunkioikeuksien syntyyn asti.

Aikaisimmin odottaa luonnollisesti sen ja Kokemäen välistä kauppaoikeudellista ratkaisua. Ja minkälainen tämä suhde Ulvilan kauppalan ensimmäisenä vuosikymmenenä lieneekin ollut, ratkesi kysymys pian samaan suuntaan kuin riidat kalastusoikeuksiinkin nähden, s. o. kokemäkeläisten tappioksi. **3 p:nä** syysk. v. **1347**, s. o. kaksi päivää sen jälkeen, jolloin kokemäkeläiset joutuivat tappiolle Lammaisten koskea koskevassa oikeusjutussaan piispa Hemmingiä vastaan,⁶ tapahtui romahdus myöskin heidän ikivanhoissa, perinnäisissä kauppaoikeuksissaan. Tällöin myöntää näet kuningas Maunu Eerikinpoika Ulvilan asukkaiden pyynnöstä näille erikoisoikeuden harjoittaa vuosittain kevättalvisin **13 p:stä** tammik. pääsiäiseen asti kauppa- ja muiden tavaroiden myyntiä »Kokemäen kauppalan luona»

ad villani *Kwma*

kuitenkin ehdolla, ettei siitä koidu kuninkaallisiin verotuloihin vähen-

¹ Vrt. sanan käyttöä Viipuriin, Vehkalahteen ja Virolahteen nähden: *licenciam mercandi in tribus ciuitatibus . . . videlicet in Wiiborch, in Wiirlax et in Weckelax.* Fini. Med. Urk. I s. 169.

² Hist. Aikak. 1919 s. 143.

³ Must. kirj. s. 79.

⁴ Fini. Med. Urk. I s. 287.

⁵ Fini. Med. Urk. I ss. 302, 303.

⁶ Must. kirj. s. 79.

nystä. Samalla kun päätös osoittaa Kokemäen kauppaherruuden lopullisesti joutuneen Ulvilan kauppalan asukkaille, käy siitä myöskin selvästi ilmi uuden kauppalan varsinainen tarkoitus. Vaikkakaan Ulvilan porvarit eivät ilmeisesti vanhan perinnäisen turkiskaupan¹ ja valtio verotulojensa vuoksi vielä voi kokonaan sivuuttaa Kokemäen markkinoita, osoittaa sekä Ulvilan asukkaiden Kokemäkeä koskeva anomus että sitä seuraava kuninkaallinen lupa, että Ulvilaa lähinnä oli katsottava koko purjehduskauden avoinna olevaksi, vakinaiseksi satamakaupUÄgiksi.

Kokemäen perinnäisen kauppaherruuden täten jouduttua peruuttamattomasti Ulvilan porvareille, alkaa myöskin eteläisellä Pohjanmaalla kaupallinen itsenäistyminen, jonka kehittymistä Ulvilan porvareilla oli täysi syy seurata. Samoilla Kokemäen käräjillä, joilla m. m. Ulvilaa² ja Kokemäenjoen pohjoispuolella asuvien, »ruotsalaiseen oikeuteen»³ kuuluvien asukkaiden kalastusoikeuksia koskevia laajakantoisia oikeudellisia päätöksiä annetaan, myöntää näet kuningas Maunu Eerikinpoika tai häntä edustava kuninkaallisen tuomiovallan käyttäjä Närpiön, Mustasaaren ja Pietarsaaren asukkaille oikeuden keskenään ostaa ja myödä syötäviä tavaroita, kuten voita, ruista ja muuta sellaista, jota he käyttävät ravinnokseen.⁴ Uähti tämä päätös itse etuoikeuksien saajista tai heidän ulkopuoleltaan, niin merkitsi se rajoituksineenkin koko Etelä-Pohjanmaan tähänastisten kauppaolojen muuttumista ja ensi sijassa lähimmän laillisen kauppalan s. o. Ulvilan hyväksi. Että toisaalta Ulvila toisaalta Närpiö, Mustasaari ja Pietarsaari myöhemminkin kuin **1348** jotenkin lasketaan samaan »kauppapiiriin» kuuluvaksi, näkyy esim. verorasituksista, jotka herttua Pentti Algotinpoika mahdollisesti jollakin yhtenäisellä määräyksellä sälyttää kaikkien mainittujen kauppapaikkojen asujamiston kannettavaksi ja joista kuningas Eerikki Maununpoika heidät Messeniuksen ilmoituksen mukaan vapauttaa.⁵ Oli Ulvilalla ja mainituilla eteläpohjalaisilla kauppapaikoilla keskenään julkisesti tunnustettua elimellistä yhteyttä tai ei, niin ei se seikka, että ne tosiasiallisesti tärkeissä hallinnollisissa ratkaisuisissa jo **1340**-luvulta lähtien niin monesti esiintyvät yhdessä, voine johtua vain sattumasta.

¹ Jo markkina-ajan rajoittaminen kevättalveen viitannee siihen, että on lähinnä turkiskaupasta kysymys.

² Vrt. Fini. Med. Urk. I s. 211.

³ Must. kirj. ss. 82, 83 (N:o 128 ja 129).

⁴ Fini. Med. Urk. I s. 212.

⁵ Messenius: Scandia Illustrata, X s. 16.

Että tosiaan erikoisprivilegio saada satamakaupungistaan suoraan käydä pohjanperillä jo kauppala-aikana voimakkaasti väikkyä ulvilalaisten mielissä, näkyy kuninkaallisesta päätöksestä 2 p:ltä kesäk. v. **1361**. Tällöin myöntää näet kuningas Maunu Eerikinpoika Ulvilan kauppalan asukkaille oikeuden tehdä kauppaa ja sopimuksia elintarpeisiin nähden Pohjanmaalla, »in Norrabutn»¹ mikäli tästä ei aiheutunut kuninkaallisiin verotuloihin vähennystä. Ulvilalaisten kaupanteko-oikeus pohjoisessa ei siis v. **1361** tullut, kuten asia tavallisesti on esitetty, täydelliseksi, vaan rajoittui, kuten Närpiötä, Mustasaarta ja Pietarsaarta koskevat kauppaoikeudetkin elintarpeiden ostoon ja myyntiin. Kun Ulvilan erikoisprivilegio täten muodostaakin tavallaan kuin komplementin eteläisen Pohjanmaan kauppakeskusten vastaaville privilegioille, voi Ulvilan kaupallisen herruuden näihin nähden, joka sittemminkin pysyi kauan voimassa², katsoa myöskin valtiovallan puolelta lopullisesti tunnustetuksi.

Sikäli kuin Ulvilan kauppalan synty aikaisintaan menee **1330**-luvulle, olivat sen asukkaat vain noin **30** vuodessa, s. o. miespolvessa pelastaneet, mitä Pohjanlahdella **1320**-luvulla tapahtuneiden suurten muutosten jälkeen pelastettavissa oli. Ja ennen kaikkea oli uhkaava vaara, että Ulvila tulisi eristetyksi muista Pohjanlahden rannalle kohonneista kauppakeskuksista, saatu vuoden **1361** privilegiolla lopullisesti vältetyksi. Myöskin kaupan teoreettinen rajoittaminen aluksi vain elintarveostoon ja -myyntiin ei sillä laajalla ja vaikeasti vartioitavalla alueella, jonka Ulvila ja eteläisen pohjanmaan kaupungit yhteensä muodostivat, voinut käytännössä paljoa merkitä.

Ulvilan ja eteläisen Pohjanmaan kauppapaikkojen kaupantekorajoitusten valvontaa vaikeutti lisäksi suuresti eräs valtakunnalliselta kannalta varsin itsenäinen tekijä: ne karjalaiset, jotka asuivat Pähkinäsaaren rauhanteon nojalla Novgorodin puolelle lasketulla »Pohjan rannalla», »Norrostrandenne», s. o. Pattijoen ja Kemijoen välisellä alueella, ja jotka senvuoksi saattoivat helposti, mikäli yhteiset edut olivat kysymyksessä, liittoutua äskenmainittujen, heidän eteläpuolellaan sijaitsevien kauppakeskusten kauppiaiden kanssa.³ Ja vaikka tämä vaara ei säännöllisissä oloissa ollutkaan ehkä erikoisen suuri, johtui siitä kohta alkavien suurien valtiollisten ja kauppapoliittisten häiriöiden aikana tilanne, joka loogillisella johdonmukaisuudella

¹ . . . negociaciones seu rerum venalium contractus in victualibus . . . Finl. Med. Urk. I s. 287.

² J. W. Ruuth: Porin kaup.. hist. s. 23.

³ Vrt. tutkimustamme: Suomen muinaiset valtarajat ss. 238—239.

pakotti hallitusvallan myöntämään Ulvilan tähänastiselle kauppalle täydelliset kaupunkioikeudet.

Tämän tilanteen pääsisällys selviää toisaalta eräästä kuningas Albrekt Mecklenburgilaisen kirjeestä 1 p:ltä helmik. v. **1365**, toisaalta samana päivänä annetuista Ulvilan kaupunkiprivilegioista.

Mainituissa kirjeessä, joka on osoitettu »rakkaille alamaisillemme Ulvilassa ja Pohjanmaalla»

warom elskelikom vnderdanom i *Ulfshby ok Norrabutnenom*,

s. o. käsittelemällemme Ulvilan »kauppapiirille», ilmoitetaan, että kuninkaalle on tehty valitus siitä, että karjalaiset, jotka asuvat lähellä kirjeensaajia, ovat hiljattain purjehtineet kauppavaroineen kauemmas kuin mihin he vanhastaan ovat tottuneet, kuten Tallinnaan ja muihin paikkoihin. Edelleen on kuninkaan tietoon tullut, että jotkut kirjeensaajista ovat olleet heidän saattajinaan ja muin tavoin heitä avustaneet. Tämän johdosta kuningas toteaa, että tämä on kirjeensaajille

till storan scadha,

s. o. »suureksi tappioksi» ja

waro rike i Sverige till storan wadha.

s. o. »valtakunnallemme Ruotsissa suureksi vahingoksi». Kuninkaan suussa ja virallisessa asiakirjassa on tämä toteamus kieltämättä voimakasta puhetta. Ja myöskin kuninkaan uhkamääräykset ovat sopusuhteissa sen käsityksen kanssa, jonka hän kauppapoliittisesta asemasta antaa. Ensinnäkin kielletään karjalaisia hengen ja omaisuuden uhalla purjehtimasta tai kulkemasta »Pohjanrannalta» kauemmas kuin mihin he vanhastaan ovat tottuneet. Samoin kielletään mainittujen ankarimpien rangaistusten uhalla kenenkään kirjeensaajien keskuudesta salaa tai julkisesti ohjaamasta, seuraamasta, avustamasta ja kuljettamasta karjalaisia näiden luvottomilla retkillä. Kaiken vakuudeksi annetaan Satakunnan voudille ja virkamiehille täydellinen oikaisu- ja rankaisuvaltuus kaikkiin nähden, jotka vastoin kuninkaallista käskyä rohkenevat rikkoa vanhaa valtakunnan lakia ja tapaa.¹

Kuninkaan selonteko ja päätös sellaisina kuin ne edellä ovat esitetyt, osoittavat kieltämättä lause lauseelta, että hän on katsonut Pohjanlahden kauppapoliittisen tilanteen erikoisen vaaralliseksi. Ja selityskin hänen käsitykselleen on helposti keksittävässä. Edellisen

syksyn levottomat tapaukset¹ olivat ilmeisesti olleet omiaan höllentämään kauppasiteitä Pohjanlahdella varsinkin sen johdosta, että Turun linnan piiritys oli saattanut maamme ainoan varsinaisen kaupungin joko täydelliseen tai osittaiseen herpaannustilaan. Kun piiritys lisäksi kirjeen kirjoittamisaikaan, niinkuin sen paikallisilmoituksestakin selviää², jatkui eikä edes sen päättymisestä ollut mitään tietoa, oli kuninkaalla täysi syy olla huolissaan alkavastakin purjehduskaudesta. Kun ei lisäksi mikään todista, että kuningas olisi tahtonut tai uskaltanut keskittää kaupan sotatapahtumain jaloissa olevaan Turkuun, oli välttämätöntä saada Pohjanlahden partaalle ainakin yksi täydellinen ja rauhallinen kaupunki, jonka kautta kauppa saattoi tähänastista kauppaoikeudellista tilannetta ja perinnäistapoja kokonaan rikkomatta ainakin kriisikautena kulkeutua. Ja kun ei taistelun paraillaan raivotessa tällaista voitu tyhjästä luoda, täytyi kuninkaan niillä hinnalla hyvänsä hankkia itselleen Ulvilan porvarien suosio.

Miten hyvästi ulvilalaiset ovat voineet käyttää tätä aivan erikoislaatuista tilaisuutta hyväkseen, on vielä asiakirjallisestikin todettavissa. Saatuaan näet ilmeisesti juuri ulvilalaisilta ne tiedot, joihin hänen käsityksensä Pohjanlahden kauppapoliittisesta asemasta perustuu, vahvistaa kuningas ensinnäkin Ulvilan markkinaoikeudet Kokemäellä³ ynnä kuningas Maunu Eerikinpojan kirjeen 10 p:ltä helmik. v:lta 1348, joka takasi kaupungin oikeudet omavaltaisista soineja (?) vastaan.⁴ Enemmän huomiota herättävät kuitenkin ulvilalaisten uudet vaatimukset, joiden tarkkaa harkintaa kuningas jo siitakin päättäen, että hän on ottanut ne käsiteltäväksi neuvoskunnassaan, ilmeisesti on pitänyt välttämättömänä.

Ensimmäinen niistä tarkoitti v. 1361 annetun, pohjankauppaa koskevan privilegion laajentamista. Ja merkillistä kyllä näyttäytyvät sekä kuningas että neuvoskunta asiassa erikoisen varovaisiksi. Vaikka

¹ Kuningas saapui, kuten eräistä kronikkamuistiinpanoista ilmenee, purjehduskauden vielä kestäessä Turkuun. Vrt. tähän nähden esim. kronikkaan »Liber de Magno Eriki rege» sisältyvää kuvausta: Rex nouus aggregauit *exercitum naualem* et, paucis relictis in terra, ipse ad obsidionem castri cuiusdam extra patriam se locauit. Script. rer. suec. III, 1 s. 15. Vrt. myös Chronica novella Hermanni Korneri. Script. rer. suec. III, 1 s. 208, ynnä saksalaista kronikkailmoitusta: Script. rer. suec. III, 1 s. 196.

² Kirje ilmoitetaan »annetuksi Turun linnan edustalla», »apud castrum Aboense». Finl. Med. Urk. I s. 304.

³ Must. kirj. s. 126.

⁴ Vaikka tältä päivältä onkin, kuten edellä osoitimme, ainakin kaksi Ulvilaa koskevaa kirjettä, on ilmeisesti kysymys siitä, joka on julkaistu Finl. Med. Urk. I, N:o 543.

tosin vuoden **1361** privilegioon sisältyvä rajoitus poistetaankin, tunnustetaan Ulvilan täydellinen kauppavapaus pohjanperillä, mikäli ei siitä ole kuninkaallisille oikeuksille haittaa ja vain siksi, kunnes kuningas ja hänen neuvoskuntansa mahdollisesti asiassa toisin päättäisivät¹.

Mutta sitä ystävällisemmiksi osoittautuivat kuningas ja hänen neuvoskuntansa itse siinä privilegiokirjeessä, jonka kautta he myönsivät Ulvilalle lopulliset kaupunkioikeudet.² Jo ilmoitus, että kuningas antoi ne valtaneuvostonsa neuvosta ja suostumuksesta, jonkalainen, muuten on vanhoissa kaupunkiprivilegioissamme tuntematon, kuvastaa valaisevalla tavalla kirjeenannon aikana vallinnutta valtiollista tilannetta. Juuri valtiollista taustaa vastaan saa selityksensä myöskin kirjeen erikoisen sydämellinen sävy. Jo juhlallisen tervehdyksen jälkeen esiintyvän kuninkaan lupauksen ottaa kaupunkilaiset kiinteimistöineen ja irtaimistöineen erikoisen rauhansa ja suojeluksensa alaiseksi, jonkalaisesta ei muissa keskiaikaisissa kaupunkiprivilegioissamme näy jälkeä, saanee siron sanonnan takaakin käsittää hetken tarpeen vaatimaksi. Erikoisen väljästi tulkitsee kuningas myöskin myöntämiensä kaupunkioikeuksien sisällyksen. Paitsi että hallitsijan mielenkiintoisesta ilmoituksesta, että kaupungissa saatiin käyttää Kristuksessa rakkaan kuningas Maunun hiljakkoin (v. **1357**) antamaa kaupunkilakia, varmuudella käy selville, ettei ollut puhe minkään vanhemman privilegiokirjeen 1. -kirjeiden uusimisesta tai täydennyksestä, korostaa kuningas niin leveästi kuin se virallisessa kirjeessä suinkin on mahdollista, että hänen mainitsemansa kaupunkioikeuden kaikki artikkelit ja määräykset ilman vähimpiäkään rajoituksia olivat uudessa kaupungissa voimassa. Myöskin privilegiokirjeen lopussa esiintyvä uusi suojelusvakuutus, jossa toisaalta tavalliseen privilegiotyyliin kielletään voutien, ylempien ja alempien, heidän palvelijainsa tai kenenkään muun tekemästä kaupungille väkivaltaa ja toisaalta ikäänkuin tautologisesti vielä kerran mainitaan kuninkaan suojeluksen ulottuvan sekä kaupunkilaisten »persoonaan ja omaisuuteen että heidän oikeuksiinsa tai lakeihinsa», soveltuu erikoisen hyvin siihen kauppapoliittiseen taustaan, jota edellä olemme koettaneet suurin piirtein hahmotella.

¹ . . . donee per nos et consiliarios regni nostri aliter super hoe fuerit ordinatum. Finl. Med. Urk. I s. 302. Mahdotonta ei ole, että kuninkaan ja valtaneuvoston kanta johtuu varovaisuudesta »Pohjanrannalla» asuviin karjalaisiin nähden, joiden kuningas ilmeisesti on tietänyt kuuluvan Novgorodin intressialueeseen.

² Finl. Med. Urk. I ss. 302—303.

Vaikka Ulvilan kaupungin synnyllä täten onkin mielenkiintoinen valtiollinen tausta, merkitsee se kuitenkin samalla tärkeän kaupallisen kehityksen päätepistettä. Vanhat, kansalliset suomalais-saksalaiset ja pirkkalais-karjalaiset kaupantekomuodot Kokemäenjoen laaksossa ja Pohjanlahdella kuuluivat sen jälkeen auttamattomasti menneisyyteen.

Liite.

Siihen nähden, ettei julkaisemassamme tutkielmassa ollut mahdollisuutta yksityiskohtaisemmin käsitellä ennen varsinaisen Ulvilan kaupungin syntyä todettavien tai edellytettävien saksalaisten porvarisukujen alkuperää, olemme katsoet seuraavan vertailun toisaalta G. Lindströmin¹ käsittelemien Visbyn ja J. W. Ruuthin kuvaamien Turun² saksalaisten porvarisukujen välillä tarpeelliseksi. Kuten helposti näkee, on jokainen varma tai edellytetty Ulvilan seudun saksalaissuvuista edustettuna Visbyssä, kun sitävastoin vain kaksi niistä esiintyy Turussa. Useimpien käsittelemiemme nimien selvään vestfalilaiseen alkuperään palaamme piakkoin toisessa yhteydessä.

CAMEN 1. KAMEN.

Ulvila:	Visby:	Turku:
	<i>Engelbertus</i> † 1307	
<i>Tidemanus</i> † 1318	<i>Hermannus</i> † 1335	
	<i>Herman,</i> 1368	<i>Hannus,</i> 1363
	<i>Hans,</i> 1368	
	<i>Clawes,</i> 1368	
	<i>Reneke,</i> 1368	
	<i>Tydemán,</i> 1425	

¹ G. Lindström: Anteckningar om Gotlands medeltid.

² J. W. Ruuth: Åbo stads historia. Tredje häftet.

VRIDACH 1. VRYDACH.

Ulvila:

Visby:

Turku:

Willekinus, 1319

Johannes, 1334

Vridach (?)

Hans, 1368

Helmich, 1381

Herman, 1386

Gertrud

Thidemannus

Herman, 1410

PASCHEDACH.

Ulvila:

Visby:

Turku:

Blideke

Johannes

Henricus 1355'

Arnd † 1437'

STOLTE.

Ulvila:

Visby:

Arnold † 1314

Elizahbe † 132 g

Johannes

Arnoldus † 1345

Tnrku:

Winandus † 1350

Segebodo, 1350

Johannes, 1369

Arnold, 1350

Henrik, 1391

SWERTING 1. SWARTING.

Ulvila:

Visby:

Hermannus, 1319

*Swarting?*²

Symon, 1349

Herbordis, 1397

Turku:

¹ Must. kirj. s. 102. Onko samassa asiakirjassa esiintyvä Ulvilan porvari Andreas suomalainen (*Vari?*) vaiko saksalainen, ei voi nimen kirjoitustavasta päätätä.

² Vrt. v. 1419 mainittua nimeä: *Simon Swartinxmare*.

Gerburg † 1428
Catherina † 1421
Gregorius 1394

W I P P E R V O E R D E .

Ulvila:
Herbort †- 1313

Visby:

Turku:

Peter, 1368
Thideke
Cristin, 1387
Grethe
Tidericus, 1417

Toivo Haapanen.

Kirkko- ja koululaulun muistomerkkejä vanhan Satakunnan alueelta.

Yhä selvemmin on viime aikoina käynyt ilmi, että maamme syrjäisestä asemastaan ja kulttuurimuistojaan kohdanneista onnettomuuksista huolimatta on säilyttänyt huomattavan runsaasti musiikillistakin tutkimusainehistoa menneiltä vuosisadoilta. Tämän ainehiston mahdollisimman tarkka kerääminen, määrääminen ja yksityiskohtainen tutkimus avaa musiikinhistoriallemme monenlaisia tehtäviä, joiden päämääränä on Suomen säveltaiteellisen viljelyn kaikinpuolinen valaiseminen ja tämän kautta uuden, eikä suinkaan mielenkiinnottoman, luvun kirjoittaminen kansalliseen sivistyshistoriaamme. Myöskin yleisen musiikinhistorian kannalta tällaisella tutkimuksella on merkityksensä. Toistaiseksi olemme pääasiallisesti ainehiston kokoamisen ja selvittämisen asteella. Jos kohta maamme musiikinviljelyn vaiheet alkavat suurin piirtein hahmoittua selvästi tajuttavaksi kokonaisuudeksi, on paljon yksityiskohtaista tutkimusta vielä suoritettavana, ja säilyneitten lähteiden mahdollisimman tarkka huomioonottaminen on tällaisen tutkimustyön perusedellytyksenä. Ainehiston selvittelyn kannalta ovat myös seuraavat rivit kirjoitetut, joiden tarkoituksena on antaa yleiskatsaus vanhan Satakunnan alueelta säilyneisiin keskiaikaisiin ja yleensä vanhimpiin kirkko- ja koululaulun muistomerkkeihin. Mitään maakunnallista erikoisluonnetta ei kyllä — ainakaan yleensä — voine ajatella tällaisilla muistomerkeillä olevan, mutta kotiseutututkimukselle omistetussa julkaisussa puolustanee yleiskatsaus näihinkin maakunnan kulttuurimuistoihin paikkaansa, samalla kuin se kenties voi osaltaan palvella vastaista tutkimusta.

Se tärkeä huomautus on aluksi tehtävä, että suurimmassa osassa musiikillisia muistomerkkejämme ei ole säilynyt mitään tietoa niiden kotipaikasta. Seuraavassa on luonnollisesti vain sellaiset laulukirjat voitu ottaa huomioon, joiden satakuntalaisesta koti- tai käyttöpaikasta on jonkinlainen tieto säilynyt. Muissakin tunnetuissa lähteissämme voi niin ollen olla satakuntalaista perua, ja jo tästä käy

selville, että katsauksemme ei voi esiintyä täydellisyyden vaatimuksin. Yhtä ja toista on sitäpaitsi voinut jäädä huomaamatta tai ehkä vielä kätkeytyy maakunnan kirkonarkistoihin tai muihin unohdettuihin säilytyspaikkoihin. Olisi perin suotavaa, että asianomaiset arkistojen hoitajat kiinnittäisivät tällaisten muistomerkkien säilymiseen huomiota, ja seurakunnat sellaisia löytyessä suostuisivat tallettamaan ne esim. Helsingin yliopiston kirjastoon, jossa ne voisivat olla tutkimuksen ulottuvilla. Kirkonarkistoissa vanhoilla nuottikirjoilla tai nuotteja sisältävillä käsikirjoilla ei nimittäin ole minkäänlaista merkitystä, kun ne taas johonkin keskukseseen kerättyinä olisivat tutkimukselle suureksi hyödyksi. Sitäpaitsi niitä maaseudulla aina uhkaa suurempi häviämisen vaara. Onhan juuri Satakunnasta tuore esimerkki tästä olemassa, kun n. s. »Kokemäen kirja», yksi arvokkaimpia muistomerkkejämme keskiajan ja uuden ajan vaihteesta, tuhoutui Kokemäen pappilan palossa v. **1918**.

Useimmat seuraavassa esitellyistä satakuntalaisista musiikin muistomerkeistä ovat jo ennestään kirjallisuudessa mainitut tai tarkemminkin käsitellyt. Niitä koskevat tiedot ja tutkimukset ovat kuitenkin hajallaan erilaisissa julkaisuissa, joihin seuraavassa on tehty viittauksia.

Keskiaikaisia messukirjafragmenteja Helsingin yliopiston kirjastossa.

Vanhimmat musiikkimuistomerkkimme, joiden löytöpaikka on Satakunta, vievät meidät Suomen kristillisen ajan kaikkein ensimmäiseen, osaksi vielä selvittämättömään vaihekauteen. Helsingin yliopiston kirjastossa säilytetään kahta Ikaalisten kirkosta kotoisin olevaa psalteriumia (C° I 2 ja C° I 4), jotka molemmat ovat saksalaisen -kirjanpainajan Bartholomeus Ghotanin painotuotteita vuodelta **1481**. Kumpainenkin on sidottu nahkalla päällystettyihin puukansiin. Itse psalteriumit eivät tässä yhteydessä kiinnitä huomiotamme, vaan niiden kannet. Innokas vanhojen kirjallisten muistomerkkien keräilijä ja tutkija lehtori E. Granit-Ilmomäki on nimittäin niistä löytänyt ja irroittanut muutamia vanhoja pergamenttilehtiä, jotka aikoinaan ovat kuuluneet käsikirjoitettuihin missaleihin (messukirjoihin). Voimme olla jotenkin varmat siitä, että mainitut psalterium-kappaleet on sidottu Suomessa. Toiseen niistä on nimittäin, paitsi Ghotanin psalteriumia, sidottu myös joukko käsikirjoitettuja paperilehtiä, jotka sisältävät Suomen suojeluspyhimyksen Henrikin

»officiumin» (s. o. jumalanpalvelusritualin n. s. officiumia eli rukoushetkiä varten), ja Suomessa käytettyjä rukouksia näkyy kanteen sidottaessa liimatussa lehdessä, mitkä seikat luonnollisesti viittaavat siihen, että sitominen on toimitettu Suomessa. Toisen psalterium-kappaleen kannet ja sitominen osoittavat siksi suurta yhtäläisyyttä äsken mainitun kanssa, että se ilmeisesti on sidottu samoissa olosuhteissa. Hyvin mahdollista, joskaan ei varmaa, on siis, että myöskin ne vanhat pergamenttilehdet, joita on käytetty sitomisaineena, ovat Suomesta kotoisin. Ovatko ne juuri Satakunnasta, samoin kuin ne psalteriumit, joiden kansista ne on löydetty, jää luonnollisesti täysin epävarmaksi, mutta mikään ei estä meitä pitämästä sitäkin ainakin mahdollisena.

Pergamenttilehtiä on kolme ja ovat ne kaikki vaillinaisia. Ne ovat osia kahdesta eri missalesta.

1. Missalea. Säilynyt on vain yksi lehti, jonka kirjoituspinnan suuruus on noin **11 x 20** sm. Se sisältää osia ensimmäisen ja toisen adventtisunnuntain messusta. Lauluosat on varustettu neumeilla, s. o. sellaisella vanhalla nuottikirjoituksella, jossa ei vielä käytetty viivastoa. Neumikirjoitus on saksalaista mallia 1100-luvulta, ja myöskin kirjoituksen laatu osoittaa sen olevan peräisin tältä ajalta.

2. Missaleb. **2** vaillinaista lehteä, kirjoituspinnan suuruus noin **15,5 x 24,5** sm. Sisällyksenä on kesäkuun pyhimysmessuja: apostolien Johanneksen ja Paavalin (kesäk. **26** p.), Pietarin ja Paavalin (aatto kesäk. **28** p., juhla **29** p.) sekä Paavalin (kesäk. **30** p.). Se neumikirjoitus, jolla messujen lauluosat on varustettu, ansaitsee erityistä huomiota sen vuoksi, että se on ainoa maassamme säilynyt neumikirjoitus, joka selvästi osoittaa kuuluisan sveitsiläisen St. Gallenin kirjoituskoulun tuntomerkkejä. St. Gallenilainen kirjoitustapa oli kuitenkin aikoinaan levinnyt laajalle Saksaan, ja on sitä tavattu myös pohjois-Saksasta, johon meillä säilyneet neumikirjoitukset muuten yksimielisesti viittaavat. Missale b on maamme vanhimpia kirjallisia muistomerkkejä yleensä. Sen syntymäajaksi on oletettava **1000-luvun loppu** tai **1100-luvun alku**.

Molemmat yllämainitut vanhat missalejäännökset liittyvät tavaltaan siihen suureen, noin **10 000** lehteä käsittävään samantapaisten irtonaisten fragmenttien kokoelmaan, jota säilytetään Helsingin yliopiston kirjastossa. Kaikki nämä lehdet ovat aikoinaan olleet **1500-** ja **1600-luvun** aikaisten valtion tilien päällyksinä. Pohjoismaissa

näyttää nimittäin tähän aikaan olleen aivan yleisenä tapana katolisaikaisten, uskonpuhdistuksen johdosta enemmän tai vähemmän tarpeettomaksi käyneiden pergamenttikirjojen käyttäminen tällaiseen tarkoitukseen, niiden lehdet kun tarjosivat sopivaa ainetta tilivihkojen päällystämiseen. Niin valitettavaa kuin tällainen »vandalismi» itsessään olikin, on siitä kuitenkin ollut seurauksena, että meille tilivihkojen kansina on säilynyt tavattoman suuri määrä suurempia tai pienempiä katkelmia keskiaikaisesta kirjallisuudestamme, joka muuten kenties olisi sotien, tulipalojen ja jälkipolven ymmärtämättömyyden kautta tyystin hävinnyt. Nyt on säilynyt ainakin fragmentteja niin runsaasti, että niiden avulla voimme muodostaa itsellemme jotenkin selvän kuvan keskiaikaisten kirkko- ja luostarikirjastojemme sisällöstä. Mitä näitten kirjajäännösten alkuperään tulee, todistavat nimittäin monet seikat, joihin tässä ei ole tarvis lähemmin syventyä, että yliopiston kirjaston fragmentit kaikkein suurimmaksi osaksi ovat jäännöksiä Suomessa keskiaikana käytetystä kirjallisuudesta ja siis maamme sivistyshistorian kannalta erikoisen arvokkaita. Kokoelmasta ovat toistaiseksi lopullisesti järjestetyt ja luetteloidut kaikki ne lehdet (yhteensä neljättätuhatta), jotka ovat osia messukirjoista, ja on tällöin osoittautunut, että kokoelmassamme on suurempia tai pienempiä jäännöksiä **369** keskiaikaisesta missalesta, **129** gradualesta ja **7** messu-lektionarista. Näitten joukossa on todennäköisesti lukuisia jäännöksiä myöskin Satakunnan kirkoissa käytetyistä messukirjoista, mutta vain muutammat harvat ovat säilyttäneet todisteita satakuntalaisesta alkuperästään. Varsinaisina laulukirjoina tulevat tässä vain missalet ja gradualet kysymykseen. *Missalella* ymmärretään liturgista kirjaa, joka sisältää messuliturgian koko kirkkovuotta varten täydellisenä, rukouksineen, raamatunlukukappaleineen ja lauluosineen. Messulaulun suoritti osaksi jumalanpalvelusta toimittava pappi, osaksi kirkkokuoro (tai kanttori). Kun missale oli tarkoitettu erityisesti papin käsikirjaksi — sen paikka oli kirkossa alttarilla — sisälsi se säännöllisesti papin laulettavat osat sävelmineen. Mutta myöskin kuorolaulut sisältyivät missaleen, ainakin niiden tekstit ja hyvin usein myös niiden sävelmät. Toinen messukirja, *Graduale*, oli taas pelkkä laulukirja ja tarkoitettu kuoroa varten. Siitä siis puuttuvat, paitsi rukoukset ja luettavat raamatunkappaleet, myös papille kuuluvat lauluosat.

3. *Missale* 26. Säilynyt **24** osittain vaillinaista pergamenttilehteä, kirjoituspuunnan suuruus **17 x 26** sm. Kuoro-osat on varustettu

nuoteilla, jotka ovat kirjoitetut neliviivaiselle oranssinvärisele viivastolle. Tekstikirjoitus, jossa esiintyy monivärisiä alkukirjaimia, on 1100-luvun tyyppiä. Kirja on ilmeisesti ulkomaista työtä, mutta säilyneitten osien perusteella on vaikea tarkemmin päätellä, mistä se on kotoisin. Se sisältää hajanaisia osia kirkkovuoden messuista ensimmäisen paastosunnuntain jälkeiseltä viikolta 20:nteen sunnuntaihin helluntain jälkeen sekä pyhimysmessuista tammikuun ja syyskuun väliseltä ajalta. Tiedämme varmasti, että kirja on ollut Suomessa silloin, kun sen lehdet 1500-luvun lopulla käytettiin tilien päällyksiksi, sillä kahdessakin lehdessä on säilynyt merkintä Turussa tapahtuneesta tilin tarkastuksesta. Kun lehdet ovat sisältäneet tilejä yksinomaan ylä-Satakunnan voutikunnasta vuosilta 1583—1598, ja kun voidaan todistaa, että voudit tai heidän kirjurinsa useissa tapauksissa saivat tilien sitomiseen tarvittavan pergamentin voutikunnan alueella olevista kirkkoista, on siis hyvin todennäköistä, että kirja aikoinaan on kuulunut jollekin ylä-Satakunnan kirkkoista.

4. *Missale* 190. 17 osittain vaillinaista pergamenttilehteä, kirjoituspinta 21,3 x 28,8 sm. Lauluosat on varustettu neliömäisillä koraalinuoteilla, jotka ovat merkityt neliviivaiselle punaiselle viivastolle. Kirjoitettu 1300-luvulla Suomessa. Tämä missale on yksi niitä varsin lukuisia liturgisia fragmentteja, jotka ovat tekstissään säilyttäneet suoranaisten tiedon syntyperästään. Viimeisellä lehdellä on nimittäin säilynyt eräitä missaleissa yleisiä esirukouksia, joissa oli tapana mainita asianomaisen hiippakunnan suojeluspyhimyksen nimi Neitsyt Maarian ja Pietarin ja Paavalin ohella. Kun tässä tapauksessa on mainittu P. Henriikki, tiedämme varmasti, että kirja on ollut Turun hiippakuntaa varten ja siis epäilemättä Suomessa kirjoitettu. Satakuntalaisen kotipaikan tekee tässäkin todennäköiseksi se seikka, että lehtiin aikoinaan oli sidottu yksinomaan satakuntalaisia tilejä vuosilta 1551—1590. Säilyneet lehdet sisältävät kirkkovuoden messuja 2:sesta sunnuntaista Loppiaisen jälkeen 2i:seen sunnuntaihin helluntain jälkeen, pyhimysmessuja kesäkuusta elokuuhun, osan yhteisiä pyhimysmessuja sekä muutamia votiivimessuja ja rukouksia erinäisissä tiloissa. Votiivimessujen joukossa säilyneeseen Neitsyt Maarian messuun sisältyy myös ordinarium-lauluja (Kyrie, Gloria, Sanctus ja Agnus Dei).

5. *Graduale* 40. »Porin koulun k i r j a». 6 pergamenttilehteä 1400-luvulla kirjoitetusta gradualesta. Neliömäistä koraalinuottikirjoitusta neljällä punaisella viivalla. Sisältää pyhimys-

messuja syyskuusta marraskuuhun sekä marttyyrien yhteisiä messuja. P. Birgitan messu, joka on sattunut säilymään, viittaa siihen, että kirja on pohjoismaista alkuperää. Todennäköisesti se on suomalaista työtä, vaikka suoranaista todistusta tästä ei ole säilynyt.

Satakunnan muistomerkkeihin liittää tämän kirjan viimeisellä lehdellä säilynyt **1500**-luvun kirjoitus:

borinn skoulun kiriä liber peculiaris scholae Biornborgensis Anno 83.

Tämä kirjoitus on mielenkiintoinen useammassakin suhteessa. Se on ensinnäkin suoranainen todistus siitä, että keskiaikaisia liturgisia laulukirjoja vielä **1500**-luvun lopulla käytettiin kouluissa laulun oppikirjoina. Kun koulujen laulunopetus keskiajalla ja vielä pitkälle uuteen aikaan oli kokonaan suunnattu siihen, että koulupoikia voitiin käyttää kirkkolaulajina — laulunopetus oli silloin, päinvastoin kuin nykyään, yksi koulun tärkeimpiä aineita—, seuraa tästä myös se päätelmä, että latinaisella keskiaikaisella kirkkolaululla vielä uskonpuhdistuksen jälkeen oli merkitystä luterilaisessa jumalanpalveluksessa. Siitä, että uudistus tässä suhteessa tapahtui varsin hitaasti, on muutenkin monenlaisia todistuksia olemassa, ja sen runsaan laulukirja-aineiston perusteellinen tutkiminen, joka meillä on uskonpuhdistusajalta säilynyt, tulee varmaan vielä antamaan huomattavaa lisävalaistusta tähän kirkkolaulun murroskauteen. »Porin koulun kirja» näyttää myös osaltaan todistavan, kuinka vahva asema **s u o m e n k i e l l e** koulujen silloisen pääkielen, latinan, ohella vielä tuohon aikaan oli opinahjoissamme.¹

6. *Graduale* **52.** **12** pergamenttilehteä, kirjoituspinnan suuruus **18,8 X 23,9** sm. Neliömäistä koraalinuottikirjoitusta neljällä punaisella viivalla. Kirjoitettu **1300**-luvun loppu- tai **1400**-luvun alkupuolella. Sisältää osia kirkkovuoden messuista toisen paastosunnuntain jälkeiseltä viikolta pääsiäisen jälkeiselle viikolle, pyhimysten yhteisiä messuja, muutamia votiivimessuja ja ordinarium-lauluja (Kyrie ja Gloria suurimpia juhlia varten sekä Sanctus ja Agnus Dei Neitsyt Maarian messusta). Lehtiin on ollut sidottuna yksinomaan satakuntalaisia tilejä vuosilta **1587—1592**. Satakuntalaiseen kotipaikkaan viittaavat myös eräät ilmeisesti voudin konttorissa tehdyt muistiinpanot, joista yhdessä m. m. mainitaan Köyliön pitäjä.

¹ Vrt. tästä K. Grotenfelt, Suomen historia uskonpuhdistuksen aikakaudella s. 459.

Kaikki mainitut missale- ja graduale-katkelmat kuuluvat musiikkisisältönsä puolesta roomalaiskatolinen kirkon yleiseen sävelmistöön, ja mitään sellaista ne tuskin sisältävät, mikä ei olisi sadoissa ja tuhansissa muissakin keskiaikaisissa käsikirjoituksissa säilynyt. Tämän laatuksen aineiston yksityiskohtainen vertaileminen vastaavaan ulkomaalaiseen voi kuitenkin tuoda esiin tutkimukselle tärkeitä erikoispiirteitä.

Kirjallisuutta: Toivo HAAPANEN: *Die Neumenfragmente der Universitätsbibliothek Helsingfors* (Helsinki 1924) ja *Verzeichnis der mittelalterlichen Handschriftenfragmente in der Universitätsbibliothek zu Helsingfors I, Missalia* (1922) ja *II Gradualia, Lectionaria missae* (1925).

U s k o n p u h d i s t u s a j a n l a u l u k i r j o j a .

Uskonpuhdistus säilytti aluksi jumalanpalveluksen ja kirkkolaulun ulkonaisilta muodoiltaan jotenkin entisellään. Kahdessa suhteessa tapahtui kuitenkin muutos: teksteistä ja juhlamenoista koetettiin poistaa kaikki »paavin oppi ja väärä usko», ja kansankielelle valmistettiin jumalanpalveluksessa yhä enemmän tilaa latinan ohella, joka kuitenkin vielä ja nimenomaan kirkkolaulussa pitkät ajat säilytti huomattavan aseman. Kaikesta päättäen on keskiajan latinalaisia liturgisia kirjoja, kuten yllä jo mainittiin, vielä melkoisessa määrin käytetty jumalanpalveluksessa, mitä m. m. todistavat ne lukuisat uskonpuhdistuksen hengessä tehdyt tekstinmuutokset, joita esiintyy muistomerkeissämme. Mutta samalla tarvittiin kansankielisiä lauluja, ja niinpä näkyy toisinaan vanhassa latinalaisessa pergamenttikirjassa jonkun yksityisen laulukappaleen sanojen päällä suomalainen käännös (esim. Missalessa 252 sekvenssi »Pyhän Hengen armo»), tai on keskiaikaiseen kirjaan lisätty joukko lehtiä, joissa näkyy suomen- tai ruotsinkielisiä käännöksiä tai mukailuja latinalaisista lauluista, tai sitten esiintyy erityisiä, osaksi tai kokonaan kansankielisiä laulukirjoja. Tällaiset uskonpuhdistusajan laulukirjat ovat yleensä pienempiä ja sisällöltään hajanaisempia ja enemmän tilapäisyyden leimaa kantavia kuin katoliset, melkein vuosituhantisen yhtenäisen traditsionin vakiinnuttamat liturgiset kirjat. Niiden sisällyksenä on tavallisesti *ordinarium-laulut* kansankielelle käännettyinä — siis ne laulut, joita myöhemmässä kielenkäytössä ymmärretään varsinaisilla »messulauluilla»: Kyrie (Herra armahda), Gloria (Kunnia olkoon), Credo (uskontunnustus), Sanctus (Pyhä) ja Agnus Dei (O Jumalan karitsa), — sekä sitäpaitsi muutamia muita käännettyjä kappaleita,

kuten Te Deum (O Jumal' sinua kiitäm'), eräitä antifoneja (lyhyitä suorasanaisia laulukappaleita) y. m. s. ja varsin usein suosituimpia sekvenssejä. *Sekvenssit* olivat messuun kuuluvia, myöhemmällä keskiajalla runomittaisia juhlalauluja, jotka edustivat verraten myöhäsyntyistä, kansanomaista ainesta kirkollisessa musiikissa ja saavuttivat, etenkin keskiajan viimeisillä vuosisadoilla, suurta suosiota. Myös erityisesti papille kuuluvia lauluosia käännettiin, kuten *praefatio*, s. o. ikivanha vuorolaulu kehoituksineen »sursum corda» (ylentäkää sydämenne), joka katolisessa jumalanpalveluksessa johtaa messun pääosaan, *canoniin*. Canon missae, messu-uhria ympäröivät rukoukset, jäivät pois protestanttisesta jumalanpalveluksesta. Siitä otettiin kuitenkin ehtoollisen asetussanat, jotka sovitettiin praefation jatkoksi. Olaus Petrin ruotsalaisessa messussa esiintyvä ja luultavasti hänen kokoonpanemansa¹ praefatio-muoto näyttää olleen suomalaisena käännöksenä käytännössä meilläkin. Vähitellen tekee myös tuloaan uskonpuhdistuksen aikaisiin laulukirjoihin uusi varsinaisesti protestanttinen aines, *seurakuntavirsi*.

7. »*Codex C u m o ě n s i s*», kuuluisa Kokemäen kirkon arkistossa säilytetty ja siellä palanut sekvenssi- ja hymnikokoelma kuuluu osaksi keskiaikaan, osaksi uskonpuhdistuksen aikakaudelle. Kirjan löytäjän lehtori E. Granit-Ilmoniemen toimesta on tämä arvokas kirkkolaulun muistomerkki onneksi säilynyt, osaksi valokuvajäljennöksinä, joita nykyään omistavat Helsingin yliopiston kirjasto, Turun suomalaisen yliopiston kirjasto ja Kansallismuseo, osasi kopioina Helsingin yliopiston kirjastossa. Siihen kuuluu 170 paperilehteä, suuruudeltaan 14 x 19 sm, ja jakaantuu se kahteenosaan, sekvenssikokoelmaan ja hymnikokoelmaan. Sekvenssit esiintyvät tavallisesti messukirjojen, missalien tai gradualien, liitteenä, mutta tavataan myös tällaisia erillisiä »sequentiariumeja». Mitä taas hymneihin tulee, oli niiden paikka kokonaan messun ulkopuolella, n. s. officium-jumalanpalveluksessa, jonka muodostivat rukoushetket (tärkeimmät niistä *matutinim*, *laudes*, *vesper* ja *completorium*.) Hymnit esiintyvätkin tavallisesti officium-kirjojen, *breviariumien*, yhteydessä. Ne ovat runomittaisia säkeistölauluja, muodoltaan samantapaisia kuin meidän virtemme, ja palautuvat kristinuskon ensimmäisiin vuosisatoihin.

Kokemäen kirjassa on ainakin kaksi selvästi erotettavaa käsialaa,

¹ Vrt. *Quensel, Bidrag till svenska liturgins historia II*, s. 38. Olaus Petrillä on nähtävästi ollut esikuvana Lutherin »Formula missae».

vanhempi, keskiaikainen, viimeistään vuodelta **1515**, ja uudempi **1500**-luvun puolivälistä, mahdollisesti ajalta ennen vuotta **1559**; aikamääräykset on saatu eräistä kirjassa säilyneistä muistiinpanoista. Vanhempi käsi on kirjoittanut sequentiariumin alkuosan, lehdet **1—59** r, nuorempi sequentiariumin loppuosan, lehdet **59** v — **76** v, sekä hymnariumin. Keskiaikainen osa sisältää latinalaisia sekvenssejä kirkkovuoden mukaan järjestettyinä — tästä järjestyksestä voidaan päätätä, että se on kirjoitettu Turun hiippakuntaa varten —, uskonpuhdistusaikainen osa latinalaisia, suomalaisia ja ruotsalaisia sekvenssejä, »Te Deum»-laulun ruotsiksi ja suomeksi sekä latinalaisia hymnejä. Kirja kokonaisuudessaan kuvastaa siis myös sisällyksensä puolesta siirtymistä keskiajasta uuteen abkaan.

Kokemäen kirjan sekvenssiosasto on herättänyt erityistä huomiota sen vuoksi, että se sisältää kuusi sekvenssiä, joita toistaiseksi ei ole tavattu missään ulkomaalaisessa lähteessä huolimatta siitä, että tunnettujen sekvenssien kokonaismäärä nousee moneen tuhanteen. On siis hyvin lähellä se ajatus, että nämä sekvenssit ovat Suomessa seipitettyjä, ja tällaista käsitystä vahvistaa se seikka, että viisi niistä on tavattu useista muistakin suomalaisista lähteistä. Yksi näistä sekvensseistä, P. Nikolauksen, merenkulkijain suojeluserkityksen kunniaksi seipitetty sekvenssi »Felix urbs est Paterea», tavataan jopa kymmenessä suomalaisessa lähteessä. Myöskin hymnien joukossa näyttää olevan yksi ulkomailla tuntematon pohjoismainen koululaulu »Cooperit faustis avibus», joka on säilynyt, paitsi Kokemäen kirjassa, myöskin eräässä koululaulukirjassa (vrt. n:o 11).

Kirjallisuutta: E. GRANIT(-ILMONIEMI), *Codex Cumoënsis* (Suomen Museo XI, Helsinki 1904); Toivo HAAPANEN, »*Laetabundus, erään jouluvirren historiaa*» (Säveletär 1918); AARNO MALIN ja Toivo HAAPANEN, *Zwölf lateinische Sequenzen aus den mittelalterlichen Quellen Finnlands* (Suomalaisen Tiedeakatemia julkaisuja B XVI, 4, Helsinki 1922); AARNO MALIN, *Der Heiligenkalender Finnlands* (Helsinki 1925), s. 132—133.

8. »*Westhin kirja*». Yhtenä varhaisimmista suomen kielen muistomerkeistä on n. s. Westhin codex vuodelta **1546** (Helsingin yliopiston kirjaston käsikirjoitus C III **19**) kiinnittänyt jo kauan tutkijoiden huomiota, ja viime aikoina on myös sen sävelmistö vetänyt mielenkiintoa puoleensa. Keskeisenä osana tässä kirjassa, joka käsittää **143** paperilehteä, suuruudeltaan noin **14 x 18,5** sm, on suomenkielinen käsikirja ja messu (lehdet **29—90**), joka pääsisällöltään on sama kuin Agricolan vastaavat v. **1549** painetut julkaisut ja läheisesti liittyy ensimmäisiin ruotsalaisiin, Olaus Petrin

toimittamiin kirkkokäsikirjoihin. Mainitun osaston kummallakin puolen on joukko lehtiä, joitten sisällys on vaihteleva. Hyvin mahdollista, joskaan ei varmaa, on, että kirjan pääosan on kirjoittanut *Mathias Johanneksenp. Westh*, jonka otaksutaan olleen Rauman v. 1549 kuollut kappalainen Mathias. Päinvastoin kuin Codex Cumoensis on Westhin kirja puhtaasti protestanttinen kirkkokäsikirja ja tällaisena varhaisin ja tärkein iältään määrätty uskonpuhdistus-aikainen kirkkolaulun muistomerkkimme. Kokonaisuudessaan sen sisältö voidaan jakaa seuraaviin ryhmiin, joista hyvin käy selville, minkälaista lauluainehistoa protestanttisuuden alkuaikana messujumalanpalveluksessa tarvittiin.

I. Lehdet 1—8: ruotsinkielisiä ordinarium-lauluja.

II. Lehdet 16—26: suomenkielisiä sekvenssejä. Näiden joukossa on yksi, päällekirjoituksenaan »De creatione Lapsu seu De Redemptione hominis» (ihmisen luomisesta, lankeemuksesta ja lunastuksesta), jonka mahdollista latinalaista vastinetta en ole tätä kirjoitettaessa onnistunut löytämään. Se alkaa: »Inhimisten wiheiläitydhest» j. n. e. Ruotsinkielisenä sama kappale esiintyy alla mainittavassa Vesilahden käsikirjassa. Sävelmä on tuttu useistakin latinalaisista sekvensseistä (esim. »Congaudent angelorum chori»). Teksti vaikuttaa uskonpuhdistuksen aikaiselta, muistuttaen sisällöltään esim. tunnettua saksalaista virttä: »Durch Adams Fall».

III. Lehdet 29—77: »Kaesikiria, josa castesta ia muista christilististä cappaleista toimitetan» j. n. e. (ilman nuotteja).

IV. Lehdet 77—90: suomenkielinen messu. Selitysten ja luetavien tekstien ohella sisältyvät tähän osastoon seuraavat laulukappaleet:

ordinarium-lauluja suomeksi;
antifoni »Veni Sancte Spiritus» suomeksi (O pyhä hengi j. n. e.);
uskontunnustus;
praefatio ja ehtoollisen asetussanat;
Herran rukous;
Herran siunaus.

V. Lehdet 90—98: jatkoa messulauluihin eri käsialalla, m. m. ordinarium-lauluja suomeksi.

VI. Lehdet 98—99: introituksia (messun alkulauluja) suomeksi.

VII. Lehdet 101—128: »Seluin vachuistos» j. n. e. (ilman nuotteja).

VIII. Lehdet **129—143**: erinäisiä kappaleita suomeksi, osaksi myös latinaksi ja ruotsiksi, m. m. virsi »Serva Deus verbum tuum» (Varjele sanaas Jumala), ehtoollislaulu »Atrioitzi ihesus» (Discubuit Jesus) ja antifoni »Terve Jesu Laupiudhen kuningas», viimeainittu protestanttiseen henkeen mukailtu käännös katolisesta Neitsyt Maarian antifonista »Salve regina, mater misericordiae».

Kirjallisuutta: E. N. SETÄLÄ ja K. B. WIKLUND, *Mikael Agricolan käsi-kirja ja messu* (Suomen kielen muistomerkkejä I, Suomal. Kirjall. Seuran toimituksia 82, I. Westhin kirjan teksti on tässä kokonaan julkaistuna); HEIKKI KLEMETTI, *Suomen kirkkomusiikki protestanttisuuden alkuaikoina*. (Lutherin uskonpuhdistus ja Suomen kirkko, Suomen Kirkkohist. Seuran toimituksia X V I, 1921).

9. Loimaan laulukirja. Loimaan kirkon arkistossa on säilynyt **130** lehteä sisältävä käsinkirjoitettu uskonpuhdistuksen aikainen laulukirja. Tätä kaikesta päättäen erittäin arvokasta kirjaa en ole saanut nähdä, mutta kirjan löytäjän, leht. *E. Granit-Ilmoniemen* muistiinpanojen mukaan, jotka hyväntahtoisesti on annettu käytettäväkseni, on sen sisällys pääasiallisesti seuraava:

»Te Deum» ruotsiksi ja suomeksi;

psalmisävelmät, s. o. ne resitatiiviset sävelmäkaavat, joilla psalmit laulettiin officium-jumalanpalveluksessa;

n. s. invitorium-psalmi »Venite exultemus» (aamuroukousen alkupsalmi);

ordinarium-lauluja ruotsiksi ja suomeksi;
hymnarium;

sequentarium; sisältää suomeksi ja ruotsiksi vain joulusekvenssin »Laetabundus» (Kaikki kristityt iloitkaa); huomiota ansaitsee myös, että P. Henrikin sekvenssi »Coetus noster» on vielä mukana;

ruotsinkielisiä protestanttisia virsiä.

10. Pirkkalan laulukirja. Leht. *Granit-Ilmoniemen* muistiinpanojen mukaan Porvoon (Tampereen) Tuomiokapitulin arkistossa, jonne Pirkkalan kirkkoneuvosto on sen lahjoittanut v. **1897**. Sisältää **36** suurikokoista lehteä latinan-, suomen- ja ruotsinkielisiä kirkkolauluja.

11. Koululaulukirja *Raumalta.* Kesällä **1922** tai **1923** löysi helsinkiläinen postimerkki- ja antikviteettiliikkeen omis-

ta ja E. A. Hellman erään vanhan talon — luultavasti Ridderstadien sukutalon — vinniltä Raumalla pienikokoisen käsinkirjoitetun laulukirjan, joka sittemmin ostettiin Helsingin yliopiston kirjastoon (käsikirjoitusosasto C IV 29). Kirjan kansissa ja lehdillä on useita nimikirjoituksia, jotka osoittavat sen useasti vaihtaneen omistajaa. Jos se Michael Michaelis, joka on kirjoittanut nimensä etukanteen, on sama kuin Naantalissa v. 1607 kuollut tämänniminen kappalainen, saataisiin tästä jonkunlainen ikämääräys kirjalle. Viimeisellä lehdellä näkyy kirjoitus: »Raunio stad». Kirja on ilmeisesti ollut koululaulukirja ja kulkenut opiskelevien kädestä käteen. Kansien vahvikkeiksi liimatut paperit sisältävät latinan kieliopin muistiinpanoja ja koulukäytäntöön viittaa varsinkin kirjan alussa (lehdet 1—9) oleva pieni musiikkioppi, »Ijbellus musicus», jonka pääosana on oppi psalmisävelmistä. Sitä seuraa muutamia latinalaisia sekvenssejä, Te Deum latinaksi sekä suomeksi ja ruotsiksi kahdessakin eri muodossa, suorasanaaisena ja runomittaisena käännöksenä. Nämä molemmat muodot esiintyvät usein rinnakkain tämän ajan laulukirjoissa, ja sääntönä on silloin, että suorasanaainen muoto on varustettu rytmiä ilmaisevammalla koraalinuottikirjoituksella ja runomittainen muoto sävelten rytmiarvoja ilmaisevalla mensuraalinuottikirjoituksella. Niin tässäkin. Edelleen seuraa messun ordinarium-lauluja ruotsinkielisinä sekä eriarvoisia ja eriaiheisia juhlapäiviä varten ryhmitettyinä, muutamia latinalaisia ehtoollislauluja ja pääsiäisajan laulukappaleita, kaksi sekvenssiä (pääsiäissekvenssi »Victimae paschali» ja joulusekvenssi »Laetabundus») latinaksi, suomeksi ja ruotsiksi sekä lopuksi laaja osasto latinalaisia hymnejä, joita on kaikkiaan 55, niihin luettuna myöskin »Piae Cantiones»-kokoelmasta tunnettu laulu »Cedit hiems eminus», joka esiintyy kaksiaänisenä, sekä koululaulu »Coeperit faustis avibus», jonka jo mainitsimme sisältyvän myöskin Kokemäen kirjaan. Tämä laaja, puhtaasti latinalainen hymniosasto kirjassa, joka ei voine olla 1500-luvun loppupuolta vanhempi, herättää erikoista huomiota ja viittaa, samoin kuin useat muut tämänaikaiset lähteet, siihen, että erikoisesti officium-jumalanpalvelus kauimmin säilyi puhtaasti latinalaisena.

Kirjallisuutta. Tästä laulukirjasta on ylioppilas AARNE NURMINEN laatinut yksityiskohtaisen sisällysselistuksen, jota säilytetään yliopiston kirjastossa.

12. *Jacobus Francisci'n koraalikirja Kangas-*
alta. Kangasalan kirkonarkistossa säilytetään v. 1624 kirjoitettua protestanttisten virsien kokoelmaa, joka on verrattomasti laajin vanhemmista koraalikokoelmistamme ja jonka kirjoittaja, Jacobus

Francisci, sekä syntymisvuosi lisäksi tiedetään. Tämänkin arvokkaan muistomerkkin löytäminen on leht. *E. Granit-Ilmoniemen* ansio. Kirjaa on lähemmin tutkinut prof. *Heikki Klemetti*. Se sisältää 175 itsenäistä sävelmää. Virret ovat kaksikielisiä, suomalaisia ja ruotsalaisia, joukossa 7 yksinomaan ruotsinkielistä ja 1 yksinomaan latinankielinen. Jacobus Franciscin koraalikirja liittyy lähinnä Maskun Hemmingin toimittamaan suomalaiseen virsikirjaan (n. 1610—1614) ja voitaneenkin tämän vuoksi lukea »uskonpuhdistus-aikaan» kuuluvaksi. Sävelmät ovat osaksi saksalaisia uskonpuhdistuksen alkuajoilta saakka, osaksi ranskalaisia hugenottisävelmiä, osaksi latinalaisten hymnien sävelmiä, joitten tekstit esiintyvät käännettyinä, osaksi cantion-tapaisia sävelmiä (»teinilauluja») ja antifonimukailuja, osaksi vielä tuntematonta alkuperää olevia. Kokoelma osoittaa selvästi, kuinka laajassa mitassa protestanttinen koraali jo 1600-luvun alkupuolella oli maassamme käytännössä, ja ilmeisesti on tähän käytäntöön kuulunut myöskin omia erikoisia piirteitä.

Kirjallisuutta: E. GRANIT-ILMONIEMI, *Kirkkomusiikin vanhoja lähteitä* (Säveletär 1907, n:o 15—16); HEIKKI KLEMETTI, *Suomen Kirkkomusiikki protestanttisuuden alkuaikoina*.

Käsinkirjoitettuja lisäyksiä painettuihin kirjoihin.

Tähän ryhmään kuuluvia kirkkomusiikin lähteitä on maassamme säilynyt hyvin runsaasti. Ne jäävät varsinaisten laulukirjojen rinnalla helposti huomaamatta, mutta voivat kuitenkin olla tutkimuksen kannalta hyvinkin arvokkaita.

13. *Missale Aboense Kangasalta.* Suomen keskiaikaisen kirkon painettu missale vuodelta 1488 sisältää, samoin kuin painetut missalet yleensä, kuorolauluosista vain pelkät tekstit ilman nuotteja. Ne verraten vähäiset lauluosat, jotka papin tuli suorittaa, ovat sitävästoin varustetut nuottiviivoilla, ja tarkoitus on ollut, että nuotit näille perästäpäin kirjoitettaisiin käsin. Tällainen menettely oli säännöllinen kirjapainotaidon alkuaikoina, jolloin nuottien painaminen ei vielä ollut yleisemmin levinnyt. Niiden *Missale Aboensen* kappaleiden joukosta, jotka Helsingin yliopiston kirjasto omistaa, kiinnittää tässä yhteydessä huomiotamme se paperille painettu kappale, joka on saatu Kangasalan kirkosta (vrt. tri Malinin kirjoitusta tässä julkaisussa). Alkuperäinen praefatio-

osasto on siinä vaillinaisena säilynyt vähän, ja painetut punaiset nuottiviivat on varustettu neliömäisellä koraalinuottikirjoituksella. »Canon»-osa on sitävästoin poissa, mitä voidaan pitää merkinä siitä, että kirjaa on käytetty vielä protestanttisena aikana. Tämä otaksuma saa edelleen tukea siitä, että canon-osaston sijaan on kirjan sisään pistetty II lehteä käsittävä käsinkirjoitettu, nuoteilla varustettu täydennysosa. Se sisältää praefation ja siihen liittyvät ehtoollisen asetussanat sekä Herran rukouksen suomeksi ja ruotsiksi sekä ehtoollisen asetussanat latinaksi. Vielä on kirjan etukanteen liimattu paperi, johon on kirjoitettu, ilmeisesti vielä keskiajan puolella, latinalainen Gloria sekä siihen liittyvä »Laudamus» (Hilariuksen kiitosvirsi) varustettuna sellaisilla lisäyksillä, jotka kuuluivat Neitsyt Maarian messuihin.

14. *Dominikaani-missale*

Kangasalta.

Helsingin

yliopiston kirjastoon on niinkään Kangasalta saatu eräs kappale Michael Wensslerin Baselissa noin v. **1488** painamaa dominikaanimunkiston missalea, joka kuitenkin aikaisemmin on todennäköisesti kuulunut Janakkalan kirkolle. Tämän kirjan historiaa voidaan seurata pitemmällekin ajassa taaksepäin. Kanteen tehdyn merkinän mukaan on sen nimittäin v. **1489** ostanut Karlebyn kappalainen Andreas Johannis Utrechtilaiselta Henricus Fust-nimiseltä pappismieheltä 6 markalla ja 1 äyrillä. Nuotteja varten tähän missaleen ei ole painettu viivastoakaan, vaan on jätetty yksinkertaisesti tyhjä tilat käsin täytettäväksi. Alkuperäinen praefatio- ja canon-osasto on säilynyt ja nuotit on niihin lisätty. Paitsi eri kirkkovuoden aikoina käytettäviä praefatioita ja Herran rukousta kahdessa eri muodossa on nuoteilla varustettu erinäisiä ordinarium-laulujen (Gloria ja Credo) alkuja, jotka papin oli viritettävä, sekä joku muu lyhyt sävelmän alku. Luultavaa on, että nuotit ovat jo keskiajalta peräisin.

Kirjallisuutta: AARNO MALIN, *Der Heiligenkalender Finnlands*, s. 120—121. Vrt. myös tri Malinin kirjoitusta tässä julkaisussa.

15. *Missale*

Aboense

Eurajoelta.

Eurajoen kir-

kon arkistossa säilyneeseen Missale Aboensen kappaleeseen on, samoin kuin yllä mainittuun Kangasalan kappaleeseen, lisätty nuottilehtiä, joihin on kirjoitettu praefatio ja messun asetussanat suomeksi ja ruotsiksi sekä Herran rukous.

Kirjallisuutta: E. GRANIT-ILMONIEMI mainitsee tämän missalen Suomen Sukututkimusseuran Vuosikirjassa V (1921).

16. *Ghotanin* (?) *Psalterium Loimaalta.* Leht. *Granit-Ilmoniemen* muistiinpanojen mukaan on Loimaan kirkonarkistossa eräs *Psalterium*, joka luultavasti on Bartholomeus Ghotanin painotuotteita ja johon liittyy hymni-osasto. Tässä ovat painetut nuottiviivat osittain varustetut käsinkirjoitetuilla nuoteilla.

17. *Ruotsalainen* vuoden *1548* *käsikirja* ja *messu.* Helsingin yliopiston kirjaston käsikirjoitusosastossa (C° V 9) on kappale mainittua Tukholmassa painettua kirjaa, lahja Vesilahden kirkkoneuvostolta vuodelta **1899**. Messuosastossa (»Messian på Swensko förbetrat») on praefatiota ja Herran rukousta varten painetut nuottiviivat, jotka osittain ovat varustetut käsinkirjoitetuilla nuoteilla. Sitäpaitsi on kirjaan lisätty kaksi käsinkirjoitettua nuottilehteä, joista toinen on liimattu etukanteen, kiinni. Näillä lehdillä näkyy ruotsinkielisenä osa samaa sekvenssiä, joka Westhin kirjassa alkaa »Inhimisten wiheläitzydhest» j. n. e. (vrt. edellä). Alkusanoja ei kuitenkaan ole säilynyt.

18. *Agricolan messu Kangasalta.* Painettu suomalainen messukirja vuodelta **1549**, ilmeisesti Agricolan messu (tätä kirjoitusta varten en ole saanut tilaisuutta nähdä kirjaa, jota säilytetään Kangasalan kirkonarkistossa). Messuun kuuluva praefatio sekä ehtoollisen asetussanat ja Herran rukous ovat varustetut painetuille nuottiviivoille käsin merkityillä nuoteilla, ja sitäpaitsi on kirjan alkuun ja loppuun lisätty käsinkirjoitettuja nuottilehtiä. Alussa olevat lehdet sisältävät suomenkielisen uskontunnustuksen ja eräitä antifoneja, lopussa olevat lehdet suomenkielisiä ordinariumsävelmiä. Tätä kirjaa on yksityiskohtaisesti tutkinut maist. *Helena Tiinus*, verraten siinä olevia sävelmiä roomalaisen kirkon vastaviiniin sävelmiin. Päähuomio on kiinnitetty uskontunnustuksen sävelmän selvittämiseen, ja tällöin on käynyt ilmi, että se liittyy latinalaisen »Credon» kahteen eri toisintoon, mutta että siinä samalla, mikä on hyvin mielenkiintoista todeta, suomenkielisen tekstin luonnollisen lausunnan vaatimuksiin on kiinnitetty erityistä huomiota.

Kirjallisuutta: Maist. HELENA TIINUKSEN käsinkirjoitettua tutkielmaa säilytetään Suomal. Kirjall. Seuran kirjastossa. Hän on julkaissut m. m. tästä kirjasta tietoja »Uudessa Sävelettäressä» v. 1916 n:oissa 4 ja 11 (Eräitä suomalaista kirkkomusiikkia koskevia löytöjä 1500- ja 1600-luvulta). Vrt. ILMARI KROHN, *Suomen kirkkomusiikin tutkimuksen saavutuksista ja tehtävistä.* (Suomen Kirkkohist. Seuran Vuosikirja III 1913.)

Moniäänistä musiikkia ja myöhemmän ajan
koraalikirjoja.

19. Porin triviaalikoulun äänikirjat v:lt a

1725. Kaikki tähän saakka mainitsemamme muistomerkit sisältävät yksiäänistä laulua, kaikkein suurimmaksi osaksi kirkollista käytäntöä varten tarkoitettua. Vain poikkeuksena on joku useampiääninen joukossa (»Cedit hiems eminus» Rauman koululaulukirjassa). Että moniäänistäkin musiikkia, joka jo satoja vuosia ennen uskonpuhdistusaikaa oli johtavissa sivistysmaissa kohonnut yhä suurempaan merkitykseen, Suomessa on tunnettu ilmeisesti keskiajalta saakka, siitä on todistuksena ennen kaikkea tunnettu kokoelma »Piae Cantiones» vuodelta **1582**, johon sisältyy myös useampiäänisiä lauluja. Oivallisen todistuksen moniäänisen musiikin viljelystä vähän myöhemmältä ajalta antavat Porin lyseon kirjastossa säilytetyt ja leht. *E. Granit-Ilmoniemen* päivän valoon vetämät neljä äänikirjaa, jotka sisältävät **3—8** äänisiä kuorolauluja. Lauluja on kaikkiaan **75** sekä lisäksi nimiluettelossa **16** keskenjäänyttä. Prof. *Klemetti* on tätä kokoelmaa tutkinut ja uuteen käytäntöönkin ottanut siitä useita erinomaisen kauniita sävellyksiä. Enimmät laulut ovat **1500—1600**-lukujen vaihteen tienoilta, kaikki vaila tekijännimiä, paitsi Weimarin kanttorin Melchior Vulpiuksen v. **1613** säveltämää passiota Mateuksen mukaan, joka esiintyy sekä suomeksi että ruotsiksi käännettynä. Tämä passio-sävellys on muuten säilynyt eräissä muissakin suomalaisissa lähteissä ja tiedetään se v. **1732** esitetyn Turun tuomiokirkossa. Muutamien muittenkin sävellysten tekijän on prof. *Klemetti* onnistunut toteamaan, ja ovat näitä m. m. tunnetut saksalaiset mestarit Jacobus Gallus (synt. **1550**, k. **1591**) ja Hans Leo Hassler (synt. **1564**, k. **1612**) sekä Friedrich Weissensee (synt. noin **1560**, k. **1622**) ja Daniel Friderici (Rostockin kanttori, elänyt **1600**-luvun alkupuolella, sama mies, joka otti osaa »Piae Cantiones»=kokoelman toisen painoksen julkaisemiseen v. **1625**). Kokoelma on omansa monipuolisesti valaisemaan moniäänisen taide-laulun viljelyä Suomessa **1600-** ja **1700**-luvuilla.

Kirjallisuutta: HEIKKI KLEMETTI, *Musiikkihistoriallinen muistomerkki* (Säveletär 1908, n:o 13 & 14); vrt. myös saman kirjoittajan »Piirteitä Suomen musiikin historiasta» teoksessa »Suomi ja suomalainen sivistys» (1919).

20. *Henricus Tocklinin messu- ja koraalikirja*. Helsingin yliopiston käsikirjoitusosastossa (C III 30) on **181** lehteä, suuruudeltaan **10 X 16** sm, käsittävä laulukirja, jonka kan-

teen tehdyn merkinnän mukaan on kirjoittanut Henricus Tocklin. Lehdellä **44** on sitäpaitsi kirjaimet H. T. ja vuosisiluku **1745**, joka ehkä on kirjan syntymisvuosi. Henricus Tocklin oli Rauman kappalainen, synt. **1705** ja kuollut v. **1773**. Suurimman osan siitä täyttää ruotsalais-suomalainen, mensuraalinuoteilla varustettu yksiääninen koraalikirja (lehdet **50** v — **164**), mutta sitäpaitsi sisältyy kirjaan latinankielinen musiikkioppi, päällekirjoituksenaan »Synopsis musicae», (lehdet **1—6**) koraalinuottikirjoituksella varustettu osasto (lehdet **9—44**), joka sisältää ordinarium-lauluja ruotsiksi ja suomeksi sekä muutamia sekvenssejä ja antifonin »O Pyhä hengi tule» ruotsiksi ja suomeksi, edelleen (lehdet **45—50**) mensuraalikirjoituksella varustettuina Sakariaan ja Marian kiitosvirret suomeksi ja Simeonin kiitosvirren ruotsiksi sekä vihdoinkin (lehdet **166—181**) Piae Cationes-lauluja sävelmiseen.

Kirjallisuutta: Vrt. HEIKKI KLEMETTI, *Gregorianisuus Suomen protestanttisessa kirkkomusiikissa* (Säveltar 1909, n:ot 18 ja 22) ja MARTTI HELA, *Vanhien urkujemme vaiheita* (1924), s. 138.

21. Nils Strömbäckin koraalikirja v:lta 1787.

Urkujenrakentajan Nils Strömbäckin kirjoittama ruotsin- ja suomenkielinen koraalikirja Rauman kirkonkirjastossa. Strömbäck on sen laatinut Rauman kirkkoa varten, johon vähää ennen oli saatu urut, ja erityisen mielenkiintoinen onkin tämä koraalikirja siksi että sävelmät siinä, osaa lukuunottamatta, ovat varustetut bassolla ja sointumerkinnällä. Vanhempia soinnutettuja koraalikirjoja tunnetaan Suomesta vain yksi, nimittäin Valtionarkistossa säilytetty Turun tuomiokirkon tabulatuurikirja **1600**-luvulta. Strömbäckin koraalikirjaa tutkinut tri *Martti Hela* mainitsee, että kirja ei näytä saaneen vaikutuksia ensimmäisestä ruotsalaisesta painetusta ja soinnutuksella varustetusta koraalikirjasta v:lta **1697** tai ensimmäisestä suomalaisesta painetusta yksiäänisestä koraalikirjasta v:lta **1702**, koska sävelmät ovat rytmillisesti ja melodisesti poikkeavia, ja soinnutus on aivan toinen. Strömbäckin koraalikirja on huomiota herättävän laaja, sisältäen kokonaista **332** sävelmää ja sävelmätoisintoa (esim. mainitussa ruotsalaisessa koraalikirjassa v:lta **1697** on vain **240**, v:n **1702** koraalikirjassa **259** sävelmää). Erikoisesti kiinnostavat huomiota myös koraalikirjassa olevat kansantoinnot ja muut rinnakkaissävelmät, jotka ovat merkityt Rauman, Porin, Eurajoen j.n.e. laulutavan mukaisiksi. Strömbäckin koraalikirja oli Raumalla käytännössä aina **1850**-luvulle saakka.

Kirjallisuutta: MARTTI HELA, *Vanhon urkujemme vaiheita* (1924), s. 208—214. Samassa yhteydessä mainitaan eräs Raumalla urkurina toiminut Maurer eli neliääninen koraalikirja v:lta 1850, joka on pankinjohtaja L. Nordbergin hallussa Raumalla. Tämä koraalikirja on »musiikillisesti oppimattoman miehen uraan työn ja harrastuksen tulos, aikana, jolloin vielä ei ollut suomalaista painettua moniäänistä koraalikirjaa.» Samana vuonna, 1850, ilmestyi sitten, kuten tunnettua, Antti Nordlundin painettu koraalikirja.

Aarno Malin.

Satakuntalaisia asiakirjoja 1500- ja 1600-luvuilta.

I. KANGASALAN JA MUIDEN SATAKUNNAN KIRKKOJEN MESSUKIRJOISSA OLEVIA MUISTIINPANOJA.

Missalet, kuten katolisen kirkon päämessukirjoja nimitetään, muodostavat keskiajan loppuvuosikymmenten sekä uskonpuhdistuskauden kirjallisissa lähteissämme oman pienen ryhmänsä, joka niukkaan ainehistoomme antaa joukon paikallishistoriallista laatua olevia, muualla säilymättömiä tietoja. Nimittäin messukirjojen tyhjille alku- ja loppulehdille — samoin kuin kirjojen kalenteriosastoon — kirjoitettiin yleisesti asianomaista seurakuntaa koskevia muistiinpanoja: luetteloita kirkolle ja seurakunnalle kuuluvasta omaisuudesta, merkintöjä kirkolle tehdyistä lahjoituksista, lyhyitä mainintoja papistosta, arvokkaimpia seurakuntalaisia ja nimenomaan heidän avioliittosopimuksiansa koskevia muistiinpanoja, tietoja tapauksista, joita pidettiin erikoisesti muistamisen arvoisina, ja muuta sellaista.

Tapa kirjoittaa missaleihin kirkolle tärkeitä muistiinpanoja on meillä kieltämättä paljon vanhempi kuin mitä säilyneet suoranaiset lähteet osoittavat; todennäköisesti on se yhtä vanha kuin kristillinen kirkkommekin. Missale oli näet katolisen ajattelutavan mukaan tällaisten merkintöjen varmin mahdollinen säilytyspaikka. Se kuului oleellisesti alttariin, kirkon pyhimpään osaan, jossa pyhän ruumiin mystério toimitettiin, ja sen huolellisesta vaalimisesta annettiin synodaalikokouksissa erityisiä määräyksiä.¹ Tällaista kirjaa ei yleensä saatu viedä kirkosta ulos;² sitä ei saanut myydä ilman erikoista lupaa;³ ja sellaisen turmeleminen, saatikka varastaminen, olisi ollut julkeaa pyhänryöstöä.⁴ Ruotsalaisten hiippakuntien keskiaikaisissa syno-

¹ Kts. esim. Statuta synodalia ed. H. Reuterdaahl (Lund 1841) s. 149, § 57.

² Esim. eräs arkkipiispa Nils Allessenin (1296—1314) statuutti. Dipl. Svec. 1746.

³ Esim. eräs linköpingiläinen statuutti v:n 1374—91 väliltä ja eräs skarlainen 1472. Reuterdaahl s. 65, 172.

⁴ Vrt. esim. Nils Allessenin provinsialistatuuttia v:lta 1298: »prohibemus sub interminacione anathematis ut nullus ecclesie libros incidat, deminuat vel detruncet.» Dipl. Svec. 1240.

daalidikouksissa, joiden päätöksiä on säilynyt runsaammin kuin Suomen hiippakunnan vastaavien kirkkopäivien, teroitettiin usein papiston mieleen, että sen oli juuri missaleen kirjoitettava kirkon omaisuusluettelo samoin kuin siihen oli merkittävä kirkolle lahjoituksia tehneiden henkilöiden nimet,¹ ja piispan- ynnä rovastintarkastuksissa valvottiin tämän määräyksen noudattamista.²

Mitä erikoisesti tulee keskiaikaaiseen Suomeen eli Turun hiippakuntaan, voimme olettaa, että täällä näistä asioista olivat voimassa samantapaiset säädökset kuin toisissakin Upsalan provinsiin kuuluvissa hiippakunnissa. Että, aluksikin, myöskin täällä missaleen merkittiin kirkon huomattavampien hyväntekijäin nimet, näkyy esim. erästä Räntämäen kirkolle kuuluneen messukirjan katkelmasta (kop. n. **1400**, nyk. Hels. Yliop. kirj:ssa), jonka kalenteriin maaliskuun **2.** päivän kohdalle on **1400**-luvun puolivälissä kirjoitettu, että eräs Nicolaus Ränghonpoyka on lahjoittanut kirkkoherran käytettäväksi Järwisten niityn, ja että siitä syystä N. R:lle on vuosittain [tuona päivänä] pidettävä sielumessu.³ Lisäksi mainittakoon, että kun eräs Jonis Henriksson tekee **1450**-luvulla testamentin Naantalin luostarin hyväksi, hän pyytää, että hänelle pidetään vuosittainen sielumessu ja että hänen nimensä kirjoitetaan luostarin rukouskirjoihin (böna böcker),⁴ millä ensi sijassa tarkoitettaneen missalea; naapurimaistamme on säilynyt useita esimerkkejä siitä, että kirkkoille lahjoittaneet nimenomaan tahtovat nimensä canoniin, messukirjan tärkeimpään osaan.⁵

Erityisesti ominaista suomalaisille synodaalistatuuteille tässä suhteessa näyttää olleen säädös, että kirkon omaisuusluettelo on kirjoitettava useampana kappaleena. Tällaista varovaisuutta ei ruotsalaisissa statuuteissa esiinny. Moinen vaatimus käy ilmi jo piispa Hemmingin asetuksista v:lta **1352**⁶ ja piispa Maunu Särki-lahti säättää v. **1492**, että jokaisella kirkkoherralla tulee olla kirkkonsa omaisuus luetteloituna ei ainoastaan yhteen kirjaan vaan useampaan, eikä vain kirkon omistamiin vaan myöskin yksityisiinsä, tulipalon varalta (propter eventum incendii).⁷

¹ Esim. Linköpingissä vv:n 1374—91 välillä ja myöhemminkin (Reuter Dahl, s. 65, 78), Skarassa n. 1300, 1411, n. 1440, 1472 (Gummerus s. 63, 69, 71, Reuter Dahl s. 172). Luetteloa voisi jatkaa.

² Kts. esim. Synodalstatuter utg. af J. Gummerus, s. 96.

³ A. Malin, Der Heiligenkalender Finlands (1925) s. 110—112.

⁴ Finlands medeltidsurkunder 3052.

⁵ Esim. Dipl. Svec. 1224 j^o 2712.

⁶ Finlands medeltidsurkunder 624 § 8.

⁷ Arwidsson, Handlingar I s. 103.

Saaneimme pitää varmana, että Suomessakin missalet, toisaalta niihin liittyneen hartaudellisen arvonannon tähden, toisaalta suuren kokonsa vuoksi, ensi sijassa tulivat kysymykseen kirkollisten inventarioiden y. m. s. muistiinpanojen säilyttäjinä. Katolisen kirjallisuutemme jäännösten joukossa tavataankin tällaisia muistiinpanoja vain missaleista, ei koskaan esim. gradualeista tahi breviariumeista. Samaa todistaa sekin, että missaleja käytettiin tähän tarkoitukseen jatkuvasti 1600-luvulle saakka, jolloin uudenaikaisesti järjestetty kirkollinen kirjanpito vapautti nuo kunnianarvoiset foliantit tästä viimeisestä tehtävästensä.

Propter eventum incendii! Turhaan ei Maunu piispa ottanut lukuun tulipalojen mahdollisuuksia. Hävittiväthän kautta historiallisen keskiaikamme niin vahinko- kuin vainovalkeat harvoja sivistyskeskuksiamme ja niihin koottuja kirjallisia todistuskappaleita. Tuomiokirkon, piispainlinnan ja Turun dominikaaniluostarin vaiheet riittävät kuvaamaan tätä kansallisten onnettomuuksiemme sarjaa. Ja etupäässä puiset maalaiskirkot arkistoineen joutuivat luonnollisesti kärsimään vielä enemmän.

Sitä kirkonarkistojen kirjallisuutta, minkä katolinen aikamme saattoi jättää perinnöksi, tuhosivat pieteettömästi seuraavat sukupolvet, useimmiten anastaen sen käytännöllisen elämän tarpeisiin. Suurimman hävityksen tekivät meillä ja Ruotsissa. Vaasa-kuninkaiden voudit, jotka käyttivät kirkoista y. m. ottamiensa ja repimiensä pergamenttikirjojen lehtiä tuhansittain tilivihkojensa kansiksi. Näyttää siltä, että Kustaa Aadolfin aikana keskiajan pergamenttikirjamme tällä tavoin jo pääasiassa olisivat kulutetut loppuun. Kuvaavaa on, että kun Ruotsi-Suomessa 1600-luvun jälkipuoliskolla perustettu antikviteettikolleegio alkoi kerätä keskiaikaisia muistomerkkejä, jäi sen kirjasaalis varsin pieneksi; niinpä kollegion virkamies, suomalainen Elias Brenner, joka v. 1670—72 matkusteli kotimaassaan muinaismuistoja tarkastellen ja keräten ja kiinnitti huomiota myös vanhaan kirjallisuuteen, ei n. s. »Naantalın luostarikirjan» lisäksi saanut täällä käsiinsä mitään, jota olisi pitänyt mainitsemisen arvoisena.

Siellä täällä lienee meillä silti myöhemminkin ollut tallella pienempiä keskiaikaisia codex- tahi asiakirjakokoelmia, kuten osoittaa kertomus, että Raumalla v. 1770 eli muisto siitä, että kaupungin kirkossa oli ollut eräs raudoitettu arkku täynnänsä pergamentille kirjoitettua kirjallisuutta, jota ihmiset olivat vähitellen ottaneet mukaansa ja tietenkin hävittäneet.¹

¹ S. Mellenius, *Historisk afhandling om Sjö-staden Raumo* (Turkul. väitösk. 1770, esimiehenä J. Bilmark) s. 20.

Mitä tulee Satakunnasta talteen otettuihin katolisiin messukirjoihin, on sellaisia suhteellisen vähän verrattuna Varsinais-Suomesta säilyneisiin. Käsinkirjoitettuja ei täydellisenä tunneta yhtään, mutta Helsingin Yliopiston kirjaston fragmenttikokoelmassa on voitu osoittaa eräiden sellaisten jäännöksiä.¹ Sen sijaan on kyllä säilynyt muutamia **1400**-luvun lopussa painettuja missaleita, ensi sijassa luonnollisesti Turun hiippakuntaa varten Lyypekissä v. **1488** painettua Missale Aboensea.²

Hämeenkyröstä on Valtionarkistoomme joutunut eräs painettu messukirja, jonkinverran epätäydellinen kuten kaikki muutkin Suomesta säilyneet. Ei ole vaikea todeta, että se on Missale Aboense, Kirjan alku- ja loppulehdillä on joukko paikkakuntahistoriallisesti varsin mielenkiintoisia muistiinpanoja **1500**-luvulta. Näistä on R. Hausen julkaissut³ seurakunnan kirkkoherran Tuomas Franciscuksen-pojan (Keijoin) v. **1544** laatiman luettelon siitä karjasta, jonka tämä vastaanotti edeltäjältään sekä kirkkoherra Gregorius Mikaelinp. Stuutin **1550**-luvulla kirjoittaman inventaarion Lahtisten (= Ikaalisten) kappelin kirkon ja pappilan irtaimistosta. Viimemainitussa luettelossa kiinnittää huomiota ilmoitus kirkolle kuuluneista kirjoista. Näitä mainitaan: **1** »missale ut vocant», **2** latinalaista manualea,⁴ **1** pergamenttinen breviarium, **2** pientä gradualea ja **1** latinalainen saarnakirja; edelleen mainitaan suomenkielisinä kirjoina: uusi testamentti, käsikirja, rukouskirja ja psalmtari, kutakin yksi kappale, siis useimmat Agricolan teoksista.

¹ Kts. tohtori Toivo Haapasen kirjoitusta samassa julkaisussa.

² Tässä kirjoituksessa otetaan huomioon vain julkisissa kokoelmissa olevat tahi kirjallisuudessa mainitut satakuntalaiset missalet. Vanhempien kirkkojen kätöistä joku sellainen toivottavasti vielä saadaan esille.

³ Bidrag till Finlands historia. III, s. 159, 261—262.

⁴ Siihen nähden, että meillä käytetyt psalterium-painokset ja manualet (Manuale Aboense pain. 1522) olivat ulkoasultaan toisiaan muistuttavia, ja ottaen huomioon, että jo tähän aikaan katolisten jumalanpalveluskirjojen nimittämisessä esiintyy epätarkkuutta (ehkä halveksumisesta johtuvaa tahallistakin epämääräisyyttä, vrt. edellä »missale ut vocant»), näyttää luultavalta, että näillä kahdella manuaalella tarkoitetaan niitä kahta latinalaista psalteriumia, jotka Ikaalisten kirkonarkistosta ovat luovutetut Suomen Muinaismuistoyhdistykselle ja sieltä sittemmin Helsingin Yliopistonkirjastoon (Ms. Cö I 2 ja 4) ja joita kysymyksessä olevassa Gregorius Mikaelinpojan luettelossa ei mainita. Ei tunnu todennäköiseltä, että kirkonarkistoon enää jälkeen 1550 olisi liitetty noita katolisia hartauskirjoja. Mainitut psalteriumit ovat Bartholomaeus Ghotanin painamia Magdeburgissa 1481 (eri painoksia kuitenkin). Jälkimmäinen kirjoista on mielenkiintoinen siitä syystä, että sen alkuun liitettyille lehdille on v:n 1500 vaiheilla kopioitu P. Henrikin officium, josta melkoinen osa on säilynyt.

Lisäksi on missalessa kolme paikkakuntalaisten avioliittoja koskevaa merkintää. Yhden, takakannella olevan, on R. Hansen painattanut asiakirjakokoelmaan *Finlands medeltidsurkunder*, numerona 1543; se ei kuitenkaan ole vuodelta 1418, kuten Hansen lukee, vaan kiistämättömästi v:lta 1518.¹ Toiset muistiinpanot kuuluvat näin:

Ego Ericus Rwsii ponam me fideiussores inter Henricum Henrici ex Mithis et filiam Henrici Andree ex Vatula. Anno 1544 dominica XII.

Fide iussores inter Jorgum Henrici ex Watzia et filiam Johannis Turcki ex Ikalis, primus *Henricus* Watzian, 2° prefatus Turki, 3° *Mathias* Sijroij ex Kurgela, *Laurentius* tutor ecclesie ex Wattzia. quisque illorum pro 10 marcis. Anno domini 1548 dominica quinquagesima,

Eurajoen kirkolla on paperinen Missale Aboensen kappale, jonka kannen sisäpuolelle on merkitty muistiinpano eräästä Raumaa 12/9 1536 kohdanneesta suuresta tulipalosta.²

Saamme kirjallisuudesta kahdeltakin taholta tietoja eräästä *Huittisten* kirkossa (vielä v. 1804) olleesta missalesta. Molemmat lähteet ovat 1750-luvulta. Seurakunnan silloinen kirkkoherra, m. m. fantastisena kielentutkijana huomattu Nils Idman nuorempi mainitsee kertomuksessaan *Huittisten* muinaismuistoista³ kirkossa olevan missalen, jossa on kirjoitus: »Istud missale emptum est pro ecclesia Hwittis a Anundo mxr pro & dno D:no Magno epo aboen ano mcdxiv^o.»⁴ Idmanin kertomukseen perustuu samanaikaisen ruotsalaisen muinaistutkijan A. A. von Stiernmanin tieto missalesta ja sen ostomerkinästä: »Istud (j. n. e.) ... a Anund M^r pro r Dno ... Mcdxiv».⁵

¹ Samantapainen pieni erehdys on julkaisijalle sattunut painattaessaan (Finl. med. urk. 2871) Tammelan kirkolle kuuluneen missalen kanteen kirjoitettua mainintaa siitä, että sanotun kirjan oli kirkolle lahjoittanut dominus Petrus Kurki. Hausen määrää kirjoituksen noin v.teen 1450. Tässäkin on kysymyksessä v. 1488 painettu Missale Aboense, joten kirjoitus on aikaisintaan noin v:lta 1490.

² E. Granit-Ilmoniemi, Eräs muistiinpano (Suomen Sukututkimusseuran Vuosikirja V. 1921, s. 92—93).

³ Käsikirjoituksena *Huittisten* kirkonarkistossa.

⁴ Hausenin kokoelmassa Valtionarkistossa olevan kopion mukaan. Hausen ehdottaa lukutapaa: Istud (etc.) ... a Anundo Nicolai presbitero per dominum Magnum episcopum aboensem anno mcdxcv.

⁵ Presterskapets redogörelser Om forntida minnesmärken i Finlands kyrkor, samlade af A. A. von Stiernman, utgifna af R. Hausen. (Bidrag tili kännedom af Finlands natur och folk. 38. 1882.) S. 200.

Turussa opiskeleva satakuntalainen ylioppilas Ephraim Carenius, Huittisten kappalaisen poika, puhuu kotipitäjensä oloja käsittelevässä väitöskirjassaan¹ v. **1759** samasta kirjasta; hänen mukaansa se oli painettu ja sen alkulehdelle oli kirjoitettu: »Istud . . . a Aemundo M. XI. praet. Dno . . . MCDXIIX.» Huomataan helposti, että kaikki nämä lukutavat ovat virheellisiä, — vanhoja käsikirjoituksia enemmänkin käyttelemään joutuneet historiantutkijamme 1700-luvulla osoittautuvat epävarmoiksi, milloin on kysymys edellisten vuosisatojen käsialojen lukemisesta. Aluksikaan ei vuosiluku **1415** tahi **1418** (? , Carenius) voi olla oikea, jos kirja oli painettu, mitä tietoa ei tarvinne epäillä. Maunu Tavastin piispakaudesta on tällöin siirryttävä Maunu Särkilahden aikaan. Vuosiluku voidaan helposti korjata: MCDXIV > MCDXCV (Carenius: MCDXIIX > MCDXCIX). Jos kuvitellaan asianomainen muistiinpano missalessa kirjoitetuksi **1400**-luvun kursiivilla, saa tämän ajan käsialoihin ja kirjoituksen lyhennysmerkintöihin tottunut silmä helposti ja tekemättä minkäänlaista väkivaltaa paleografisille näkökohdille tekstin rekonstruoiduksi seuraavaan muotoon, joka lisäksi on täysin yhdenmukainen tällaisissa tapauksissa esiintyvän kirkollisen kielenkäytön kanssa: »Istud missale emptum est pro ecclesia Huittis a Reuerendo in *christo patre et domino* Domino Magno Episcopo Aboensi anno MCDXCV» (tahi MCDXCIX).² Missale on siis ostettu Huittisten kirkolle Turun piispalta, todennäköisimmin Maunu Ulilta v. **1495** tahi **1499**. Lähinnä on ajateltava v. **1488** painettua hiippakunnan omaa messukirjaa, jonka myyntivarastosta tuomiokapituli näyttää pitäneen huolta.³

Satakunnan kirkoista on *Kangasalan* niitä, joissa enin on säilynyt katolisaikaisia kirjoja, samoin kuin se Ikaalisten ohella on niitä harvoja maassamme, joiden uskonpuhdistuskautisesta kirjastosta on tallella luettelointia. Sieltä on Helsingin Yliopiston kirjastoon joutunut kaksi missalea ja yksi breviarium, kaikki painettuja ja paperisia. Viime-mainittu on Pariisissa v. **1505** toimitettu dominikaaninen breviarium; tällä kappaleella on keskiaikaiselle kirkkohistoriallemme merkitystä

¹ E. Carenius, *Academiskt Försök til en Physico-Oeconomisk Beskrifning öfwer Hwittis Sokn.* (Väitösk., esimiehenä P. A. Gadd.) 1759. Tekijä kertoo, että Huittisten kirkossa »i ett gammalt Päfviskt missale», luultavasti juuri yllä käsiteltävässä, oli ollut kirjoitus: »Dominus Thomas Joannis, vagus quondam in Hwittis, obiit 26. octobr. A:o f 15] 63, cujus animam Dominus Deus conservat in perpetua pace.»

² »in christo patre» ollut lyhennetty: in x^o pre.

³ Vrt. e. m. tutkimustani s. 59—60. — Lausetta ei saa tulkita siten, että piispa olisi ostanut kirjan kirkolle. Silloin, lukuisista vertauskohidsta päättäen, olisi sanottu: istud missale *legavit*, *donavit* t.m.s.

sen kautta, että sen loppuun on liitetty täydellisenä säilynyt suomalaisen pyhimyskalenterin käsikirjoitus.¹

Messukirjoista toinen on Missale Aboense. Sen painamattomalla loppulehdellä on Lauri Henrikinpojan, Kangasalan kirkkoherran vv. **1541—54**, kirjoittama luettelo kirkon omistamista vaatetavaroista »*lien tid tho iak var clockar*», sekä samanaikainen luettelo kirkolle kuuluvista kirjoista ja muusta irtaimistosta. Nämä on R. Hausen julkaissut.² Lisäksi on kirjassa viimeisen painetun sivun alareunassa seuraava seutukunnan isoisten avioliittoja koskeva muistiinpano v:lta **1569**.

Vitnesmen ij echteskap emilian Oluff Erichsson ij Cangasala til Tursola by och emilian Maritha Larssdotther aff Orivesi Sokn til Naappila, så att *ther* skal intit noghon qwell och hindher vara *eller* finnes ij noghon mottå som är Erich Rokoisthen, Och hwad som Erich Kartiassom (?) icke är så til voxen så fförplictar han sig för:de Eric vara frij fför sijn son hustru til 4° marc skal *thet* så ske med olycken i thy verre som oftha plegar ske. *Anno* 69 vigilia pauli.

Toinen messukirjoista on noin v. **1488** Michael Wensslerin Baselissa painama dominikaanimissale,³ joka, kuten eräs muistiinpano kannella ilmoittaa, v. **1489** oli eräältä Utrechtin hiippakunnan pappismieheltä — ehkä jossakin alasaksalaisessa yliopistokaupungissa — siirtynyt Kokkolan kappalaisen Andreas Johanneksenpojan omaisuudeksi; sittemmin on se todennäköisesti kuulunut Janakkalan kirkolle, kunnes se ennen pitkää joutui Kangasalle.⁴

Sen alku- ja loppulehdille on, nähtävästi v:n **1500** molemmin puolin, kirjoitettu suurempi joukko suomalaiseseen liturgiaan kuuluneita latinankielisiä rukouksia y. m.; edelleen on siihen kopioitu votiivimessujen viettoa koskevia kohtia jostakin turkulaisesta synodaalistasuutista.⁵ Viimeisen sivun loppuun on merkitty, samalla kädellä kuin äsken mainittu muistiinpano v:lta **1569**, seuraavat rivit:

Jonss Oluffsson lentzman ij Birkkala oc Staffan idibem *haffuer her* warit ij Cangasala soknens kirckie, frij och godh fför 1 par folk som *haffuer gifvuit* sigh til echteskap ij helge trefoldigheetz nampn *som* är Jören Clemetzssow, aff Hyllilå och Elena Persdother af Luckala så att emilian *them* skal vidhare fför hindringh bliffua til tagher iag til vitne thesse *her* godhe men ssom *her* fförsamladhe äre.

¹ Kirjan suhteen kts. e. m. tutkimustani, s. 125—126, 155—173.

² Bidrag till Finlands historia III s. 250—251.

³ Dominikaanien liturgisten kirjojen runsas esiintyminen Suomessa johtuu siitä, että keskiaikaisen kirkkomme jumalanpalvelusmenojen pohjana oli dominikaanimunkiston liturgia.

⁴ Kirjan suhteen kts. e. m. t. s. 120—121.

⁵ Kts. Der Heiligenkalender Finnlands, s. 248, jossa ne julkaistaan.

Kirjan alkuun on myöhemmin liitetty neljä lisälehteä, joilla ovat muistiinpanot alempana julkaisen.

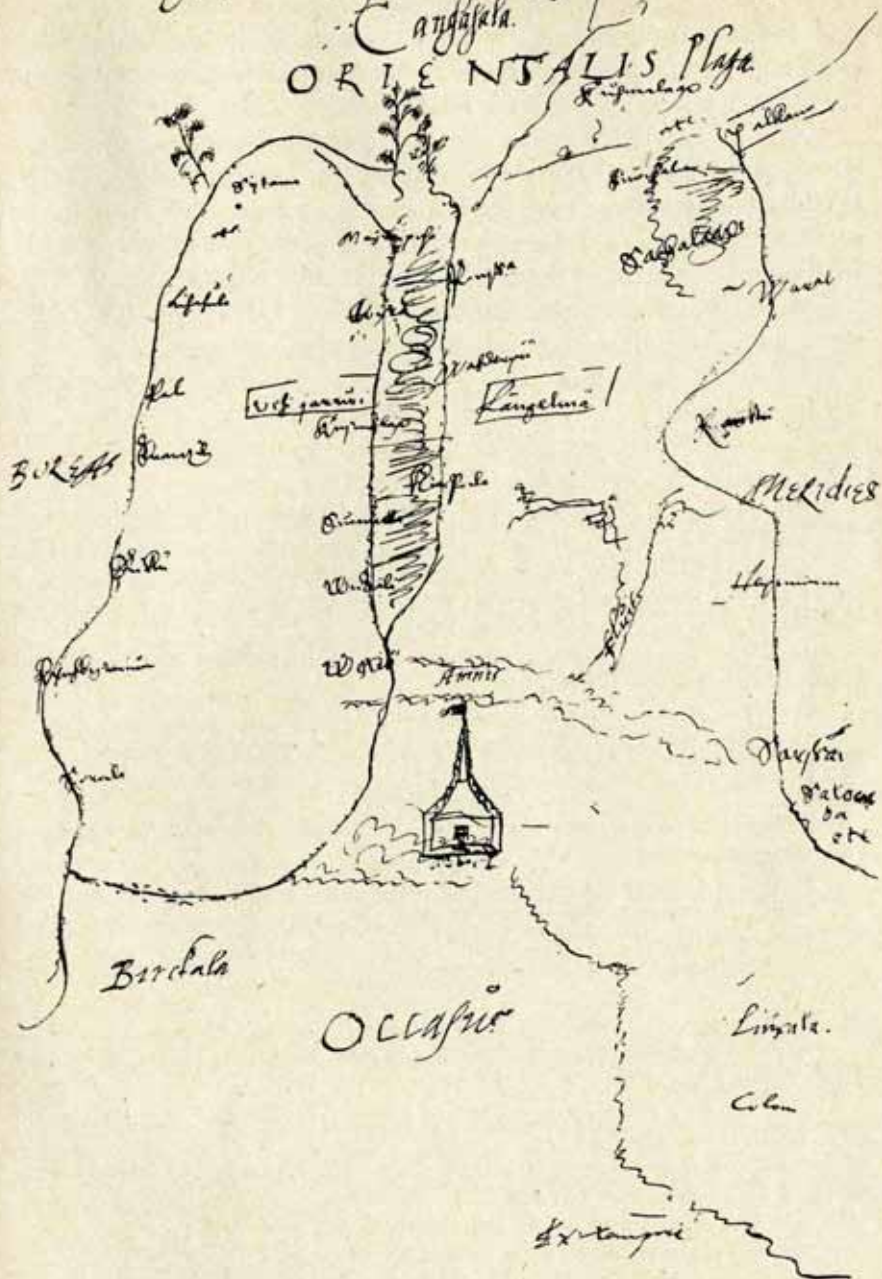
Ensimmäinen lehti sisältää Kangasalan kirkon omaisuusluettelon **1500**-luvun jälkipuoliskolta. Inventaario on kirjoitettu kahdessa otteessa. Se, mikä alla olevassa julkaisussa on painettu hakasten väliin, on myöhemmin kirjoitettua, todennäköisesti vapunpäivänä **1586**, jolloin uusi kirkkoherra Yrjö Henrikinpoika vastaanotti edeltäjältänsä Olavi Olavinpoika Biörnilta jälkeen jääneen kirkon omaisuuden. Muu osa lienee aikaisemmin tehty, ehkä jo Olavin astuessa virkaansa **1550**-luvulla.

Ollen huomattavasti laajempi kuin edellä mainittu Lauri Henrikinpojan kirjoittama luettelo, kysymyksessä oleva inventaario täydentää paljon tietojamme kirkon irtaimistosta, nimenomaan paramenteista; viime mainituista osa on ilmeisesti keskiajalta, kuten maininnat niiden kuluneisuudesta osoittavat. Mitä tulee nimenomaan kirjoihin, herättää huomiota, ettei suomalaista uutta testamenttia mainita; Agricolan Rucouskiria, Psaltari sekä Käsikiria esiintyvät. (Lauri Henrikinpojan luettelossa on myös Profeettain suomenkos.) Kaksi paperista messukirjaa ovat varmaan kysymyksessä oleva dominikaanimissale ja edellä kosketeltu Missale Aboensen kappale. Lisäksi on eräs pergamenttinen missale. (Laurin aikana oli sellaisia kaksi.) Historiale on ilmeisesti sama kuin Laurin luettelon Antiphonarium, jollaista kirjaa myöskin edellinen nimitys tarkoitti keskiaikaisessa kirjaterminologiassamme. Breviarium lienee yllä mainituksi tullut nyttemmin Helsingin Yliopiston kirjaston kappale. Mahdolliselta tuntuu, että luettelon ilmoittama rikkikulunut Psalterium olisi toinen Lauri Henrikinpojan mainitsemista kahdesta latinalaisesta manuaalesta.¹ V:n **1586** inventaariossa ei enää esiinny seuraavia Lauri Henrikinpojan luetteloimia kirjoja: kirkko-oikeudellista teosta Casus decretarii, »Griskt» nimistä kirjaa, sekä erästä nimeämätöntä, teosta, joka voitiin kiinnittää lukupöytään ketjuilla (»een boock cum cathenis»), — tapa, jolla keskiaikaisissa kirjastoissa arvokkaita codexeja suojeltiin varkauksilta.²

¹ Vrt. s. 122 olevaa, Ikaalisten kirjoja koskevaa alaviittoa.

² Lainattakoon tähän kirkkoherra Gust. Alleniuksen maininta Kangasalan kirkon kirjakokoelmasta hänen kirjoituksessaan *Beskrifning öfver Cangasala församlingar 1753* (pain. Helsingfors Morgonbladissa 1843, n:oissa 64 ja 65): »——— the många här än befintdeliga länge brukta och tämmeligen utnötta Påfviska Messo och Handböcker med Munckestil, uti somliga af them står ock skifna några Prästers namn med meera.»

Ambitus et pictura sui vici Paroeciae
Kangasala.
ORIENTALIS PLAGE.

Karttaluonnos Kangasalan seurakunnasta 1610-luvulta.

Etuliitteen toisella lehdellä on inventaario vapunpäivältä v. **1611**, jolloin Johannes Henrikinpoika [Agricola] asetettiin Kangasalan kirkkoherranvirkaan. Vielä on samalla lehdellä kaksi merkintää v:lta **1621**; näistä edellisessä mainittu pastor dominus Andreas [Judas] oli niinikään pappina Kangasalla.

Etuliitteen loppusivulla on Kangasalan seurakuntaa, Vesijärven ja Längelmäveden rantojen asutusta, esittävä karttaluonnos: »Ambitus et pictura seu y a ia Paroecie Cangasala». Jos se on, kuten näyttää, kirkkoherra Johannes Henrikinpojan käsialaa, on se tehty **1610**-luvulla. Kartta on piirretty niin, että siinä ylhäältä alas vedetty pystysuora viiva osoittaisi suuntaa koillisesta lounaaseen. Tähän liitetty jäljennös on noin $\frac{3}{4}$, alkuperäisestä kuvasta.

Kirckiones äghor till Cangasala fforst Casuler

Een nyy casula grönnat atlask [dammisk] med thess särck och reedhe.

Item Een Casula halff slithin vdoff bloott flogeld medh thess särck och redhe

Item Een Casula halff slithin äff blåmerat silke med thess reede

Item Een Casula halff slithin äff rödt gamblått med thess särck och reedhe

Item Casula huit aff tydsk lärfft gammal

Item Een gammal Casula framman deell allt bort rifuin men baack deell heelt aff swartt atlask [dammisk]

Item Een Messo särck halff slithin.

Item Een Koor Cäpo aff blåmerat silke meer än kalff slithin.

Altare Clädher

Först på hög altare een altare reedho. Och therpå een flamsk tänk, som Lasse Frantzson vdi sijn yterst loffuade till Kirckie

Item Een altare redho som brukas till scrifft wackar

Item altare cläde som behöffues i Sacrastighen

Item röcklijn — een halff slithin

Item Een annan röck lijn wtt gammul

Säng cläder

Een nyy sing clädh på predike stooll som gaffz effter salig hustru Kirstijn på Wexiö. Rödh och golt.

Item Een nyy sengclädh som Frantz Larsson gaff effter sitt barn till Kirckio för lijck stooll rödh och golt.

Item Een säng clädh halff slithin gaff hustru Katharina på Wexiö till att hållas på lijck booren rödt och golt.

Item Een wtslithin på Boock bencken rödh och golt.

[Item en sängh klädh som gaffz effter s. her Oloff nytt röth och gullt]

Calck — 1 styck

Viaticum een ther medh sökes siuckt folk

Messoböcker 2 gambla aff Paper

Graduale [myöhemmin korjattu: Missale] een aff pergamentt
 Historiale de aliquibus festis ett styck aff pergamentt.

Manuale finsk ett styck

Psalterium finsk ett styck [caret]

Precationale finsk i styck

[Breviarium
 [Psalterium wthriffne]

[Handh Clädher — 10 str.]

[Thesse partzel inuenterades anno C (15)86 festo Philippi Jacobi¹ effter s. her
 Oleff Olaui och leffuereradhes Georgio Henrici till händh i thesse godhe mändz när-
 waru som är D. Thomas Simonis Hanss Larsson Hijrsala D. Ericus Seuerini Mårthen
 Suomatka Simon Hertuala Brusi Tarpila Lass i Suoramå Nilss ibidem Erick Koivistå
 Jacob i Wichtilå.]

[Prästhe gårdhz Inuentarium i för:ne godhe mäns näruaru inuenterath, Järn-
 stångh — 1 st:e wägh — 18 mark medh åbå wicht Timber bylär — 2 st:rl

2.

Thesse Kyrkienes tygh bleffwo inuenteradhe år 1611 dhen 1 Maij och migh
 Johanni Henrici kyrckieherdhe i Cangasala wthi mijn inställeringh tydh wthi Sochne-
 männens nhärwaru öffwerantwardadhe till honda

- I. förgyllta kalckar — 2. Item En siell kannan om — giffuit till Tlfemen(?) aff
 wälborne frw Signe till Liuxela.
- II² Item etth lithet silff kärill, som brukas uthi siuckas besökning på socken.
- III Messe klädhe eller kasula äff blomeradt sammeth — 1
- IV Messe klädhe eller kasula aff gröönt dammesk — 1
- V Messe klädhe eller kasula aff gult dammesk förähradt och skencht kyrkian aff
 then ädle och wälborne Junckaren Hans Boye till Wäxiö och Gennerby år
 1614 på kynden messo dagen — 1 spilder nyt
- VI Messe klädhe aff röödt ullen Camblatt — 1
- VII Messe klädhe aff hwijt Leerfft — 1
- VIII² Messe klädhe aff swart ullen Cammblat frambre deelen siitin och förrutin
- IX Messe klädhe eller kasula äff gröönt groffgarn — 1
- X Koor kopa äff samma dracht —
 Altare klädh i kirkio äff flammisk — 1
 Messe skiortar — 3 str
 Lijke klädhen — 4 str
 Hand klädher — 8 str

Ett lithet silff kärill som brukes wthi siukas besökning haffuer Pastor D.Andreas
 köft för Tree daler Anno 1621 Ipso die Philippi Jacobi.

Item Anno 1621 haffuer Hans Eskelsson förährath ett altar klädhe aff Rödht
 Englist, besatt mz bredh silffsnör.

¹ Festum Philippi et Jacobi = toukokuun 1. päivä.

² Rivien II ja VIII päälle on myöhemmin vedetty viiva.

II. KARTANOTILIEN KATKELMA V:LTÄ 1530.

Seuraavassa julkaistu pieni lisä Kokemäen jokivarren varhaisempaa taloushistoriaa valaisevaan aineistoon käsittää kaksi yhteenkuuluvaa tilikirjan lehteä. Ne ovat jo keskiajalla tilikirjoille ominaista pitkänkapeaa mallia, kooltaan $10 \frac{1}{2}$ x 30 cm. Ensimmäisestä lehdestä on noin neljäs osa ylhäältä revitty pois. Että kysymyksessä on osa useampia lehtiä käsittäneestä tilivihkosta, osoittavat tämän kaksoislehden seikat aitteessa näkyvät sitomislangan reiät. Lehdet ovat löytyneet Kangasalan kirkosta Helsingin Yliopiston kirjastoon siirretyn Missale Aboensen (pain. 1488) folioiden välistä. Kangasalta eivät ne kuitenkaan ole peräisin, vaan on niiden täytynyt erikoisen sattuman kautta joutua sanotun missalen sisään joko jo Kangasalla, sinne jotenkin kulkeutuneina, tahi — mikä on vähemmän luultavaa — vasta Helsingissä. Tileissä esiintyvistä paikannimistöistä (kuten Cumo, Lammais, Ulsby ja Hwittis) sekä kalastuksen huomattavasta asemasta kysymyksessä olevan kartanon taloudessa, käy ilmi, että muistiinpanot ovat tehdyt Kokemäenjoen varrella. Kysymystä, missä asianomainen kartano täällä olisi sijainnut, en yritä ratkaista.

Tileissä esiintyvä »greffwen» tarkoittaa Hoijan kreiviä, joka v. 1529 sai Kustaa Waasalta läänityksekseen Kokemäen kartanon läänin. Huittisten pappi Dominus Johannes, jolle maksetaan palkkaa messun pitämisestä, lienee sama »her Jöns i Huittis», joka v. 1534 saa kuninkaalta virkavahvistuskirjan toimeensa (Arwidsson, Handlingar V, s. 320). Papistolle menevien suoritusten ohella huomataan vielä teineille ja munkille annetut erät.

Se seikka, että tilinpitäjä käyttää ruotsin ohella toisinaan latinaa, samoin kuin hänen monipuolinen ja pitkälle kehitetty lyhennys-systeeminsä, osoittaa hänen olleen oppineen miehen. Tilikatkelmassa lyhennyksinä merkityt sanojen kohdat on seuraavassa painettu kursiivilla. Sanan, josta en ole saanut selvää, merkitsen pisteillä.

[Fol. 1 r.]

Item xii ii pundh hampa

Item bleff här ooter in *siigine* vi pu[^]d oc vii *pund* är f f or täärth mz thz sow
sodess ii *pund* oc i *span* oc mz ffolkedh migh oc mz *my*n h[^]rr[^]ss brödh oc swannow
deijnow oc mwwken

Item off korn är här vii puwdh til sädhess korn vl *pundh* til ööl oc folke brödh

Item är ffortarth vii *pund* oc iiiii *span* korn ii *span* korn til gryn.

Item dedi puelle *hirgitta* i *span* rogh

Item ix *span* haffre til hestom om hösth iiiii *span* til folked spiisööl *secunöo* ii
span similiter

Item *dominus iohannes* de hijwttis' for i meijsa viii mark *cum* i öre

Item de cuna x öre quos emitt *dominus magister iacobus* iii mark *cum* i öre
quos emit *prefectus accepit dominus meus* xx . . . v öre for i pundh *som* iak togh

Item *siliginis* de lammas vii $\frac{1}{2}$ mark

Item pro ordeis i $\frac{1}{2}$ mark

[Fol. i v.]

Item canabij xiiii puwdh linei $1\frac{1}{2}$ pundh oc vii mark

Item hampffrödh i tunna linefrödh $\frac{1}{2}$ span

Item vi hwfdha

Item $\frac{1}{2}$ tunna lax oc i *Herding* neijö

Item alle smezresskap vthaw offre slijppstein

Item *exposita post recessum domini* mei tempore caxnis priuiiprimo ad vsum familie
vii pundh oc iiiii spen korn iii pundh rogh i pundh til spiisbrödh i span til *preston* ad
usum *proprium*- iiiii spen ii spen til härrbrödh som hans nod loffwad koma tempore *Erici*.

Item 2° leyth iak mala ooth folked ii pundh swänsk

Item sodh iak v pundh rogh

Item iii flux(?) i til forss i togx til greffwenss behoff. Item ffaar galth flux(?)
ooth folkedh.

Item ad braxandum iiiii pundh *swecorum* thär off ii span til spiisööl Ther til
iiiiii pundh hwmble oc xv mk som komo *fron* rawmo fför hellgdax peningh. Item 2°
vi spen til spijs ööl.

Item fijskäre til ii $\frac{1}{2}$ viichvr iii *tunnox* ööl iiiii spaw bröd til tejres löön til v kara
hwar tei jr i span korn vthan then som sätthe katijisor $\frac{1}{2}$ span korn oc $\frac{1}{2}$ span rogh.

[Fol. 2 r.]

Anno xxx [o: 1530]

Item fegh mijw *herre* af lamas forsth sijw for rogh vii $\frac{1}{2}$ mark for korn i $\frac{1}{2}$
mark Them thogh hanss nodh om fasstelagh

Item mz sigfredh för rogh xiiij mk for bönor V mark for korn xx mk oc ii öre
for skep (?) xii mark bleff tho ooter korn viii pundh korn v spen bönor ii spen hwethe
ii $\frac{1}{2}$ spen hafre vthaw for vthgijfth roghen vi spen fijskären viii spen fijskeräwsaren
iiiiii spen til engom ii spen dreggnen i span smedhen i span hustru Anna Andress
slattes syster. Item off korn vtgifwijdh fijskären viii span fijskeränsaren viii spen
til engom iiiii span hustru anna i span Andres mattssow iii spen oc iii hafre är
thet ii $\frac{1}{2}$ spen oter Item tunnobyndaren iiiii spen.

Item fegh köpman for salth viii spen rogh.

Computatum est tempore paschali *dominus* sigfridus accepit de

Item säck öre aff vlsby anno-xxix iii $\frac{1}{2}$ mark anno xxx v $\frac{1}{2}$ mark in toto soluit
ii $\frac{1}{2}$ mark et dixit *quod* petrus rwijka accepit ii $\frac{1}{2}$ mark et resoluit ii $\frac{1}{2}$ mark tempore
paschali Anno xxx Item dedi pro scimba (?) $\frac{1}{2}$ mark i span rogh.

Ista supra scnpta pecunia *scilicet* ii $\frac{1}{2}$ mark pro emendis et ii mark pro festum
frawisco de vlsby dedi kanuto ad *ferendum* ad aboo tempore *erici* anno xxx . . . de
lammass pro ordeis v mark et pecuwie pro fabis ii $\frac{1}{2}$ mark.

[Fol. 2 v.]

Anno xxx

nor myn herre fw[r] off gordhen fastelagh tho bleff her ij gordhen x pundh gordsenss
korn finske i span.

Tarkoitettu: hwijttis.

Item vi $\frac{1}{2}$ puwdh iiii span sväns[k] äff effra korn som i wijka skwrw stock til stoor.

Item rogh ix punth i span gordsenss rogh fin[s]ke off effra iiii punth *swecorum*

V spen

Item auene ii punth iii spen äff god .

Item in tritico ii pund iiii spen

Item in fabis et piris ii pund iiii spen som skwru stocken til stoor.

Item kom hiid fron kwmo ii spen hweijth i span i fierding hafre.

Item ad aboo die *sancti* petri et pauli primo xvii *pundh* geddhor x $\frac{1}{2}$ pund smör iiii tunnor toor fijsk abbor oc myrther ii hästhar i ux göddan Thesse *iorenemde* tingisth togh *eric* mattssow til aboo anno ut supra ii braxeum.

III. KAKSI RAJAMERKINTÄÄ 1500-LUVUN PUOLIVÄLISTÄ.

Alempana painetut rajamerkinnät ovat 1500-luvun puolivälille tyypillisellä käsialalla kirjoitetut erääseen nykyään Tukholman Kuningaallisessa kirjastossa säilytettävään 123-sivuiseen pergamentti-käskikirjoitukseen, joka tunnetaan nimellä »Codex f. d. Kalmar».

Käskikirjoitus sisältää ruotsinkielisiä, 1400-luvun alkupuolella kopioituja lakitekstejä, pääosanaan Maunu Eerikinpojan maanlaki. Alussa on Turun hiippakunnan pyhimyskalenteri, mikä osoittaa, että kirjaa keskiajan lopulla käytettiin Suomessa; mahdollisesti on se täällä kopioitukin. Erikoista arvoa antavat kirjalle sen sivujen alkukirjainten yhteyteen sommitellut moniväriset ornamentit, joiden aiheet toisinaan ovat otetut käytännöllisestä elämästä, keskiaikaisista satumotiiveista j. n. e., ja joilla sivistyshistoriallisen mielenkiintonsa ohella lienee taidehistoriallistakin merkitystä.

Kirjan alkuun ja loppuun on sidottu paperilehtiä, joille on kirjoitettu joukko muistiinpanoja. Näistä voimme varmuudella päättää, että kirja vielä 1500-luvun puolivälissä oli Suomessa, mutta että se jo ennen vuosisadan loppua oli siirtynyt Ruotsiin.¹

Liitelehdillä olevat muistiinpanot — joista osaa on väitetty Michael Agricolan tekemiksi² — sisältävät eräitä historiantutkimuksellemme uusia asiakirjoja 1400- ja 1500-luvuilta: jäljennöksen merenrantakalastusta koskevasta asetuksesta, jonka Clas Flemming, Itämaan laamanni, on antanut 1400-luvun alussa, Kustaa Vaasan kirjeestä Pohjanmaan talonpojille viita 1551, ynnä muistiinpanon, jossa kuvataan Suomen ja Venäjän välinen raja. Näihin muistiinpanoihin, jotka toisessa yhteydessä julkaisen, en tässä enempää kajoa.

¹ Tarkempia tietoja käskikirjoituksesta ja sitä koskevasta kirjallisuudesta kts. tutkimustani *Der Heligenkalender Finnlands*, ss. 107—110.

² O. Walde, *En svensk boksamlare från Vasatiden*. Högskild Bielke och hans bibliotek (Uppsala Universitetsbr lioteks Minnesskrift 1621—1921) s. 236 ja seur.

Lisäksi tavataan liitelehdillä seuraavat kaksi Satakuntaa koskevaa rajamerkintää. Edellisen, Satakunnan etelärajaa viitoittavan rajaviivan lähtökohtana olevat saaret ovat Eurajoen suulla, josta raja lähtee kulkemaan Pyhäjärven eteläkärkeä kohti; Rauma jää siis rajan eteläpuolelle. Jälkimmäisessä, yläneläisten rajassa, esiintyvää paikannimistöä vrt. esim. asiakirjaan **3 294** Finlands medeltidsurkunder sarjassa. (Yläne näkyy keskiaikana hallinnollisesti luetun Satakuntaan, ainakin ajoittain.) Olosuhteiden pakosta on minun tyydyttävä muistiinpanojen pelkkään julkaisemiseen, koettamatta tarkemmin määrätä rajaviivoja. Nimien painattamisessa seurataan alkuperäistä tekstiä, muutoksia tekemättä.

1.

Roor emellan Satagund och emellan Abås sticht till Norffinneland y Nedre hared, så fölier nu *thet* förste som kallas

Juka karin Luottia
 Susi karist olkiluothån
 Rust oian vären oia niemen
 Kari Korbi'
 Lyden Lattari
 Turaierffuisten kylan mäki
 Lautha kodon vaha
 Pirtin kari
 Petästen portaw Swä
 Somen kijlpi
 Caulacon oia
 Hangå paijw
 Vähä Lambi
 Vaha niemi vp med åån tili
 Nummen varten
 Perä ierffuen våren.

2.

Thetta äre roogongh emilian ylädheboor och hele härädt som kallas härädz roor fförst roon peräuori, kuhankoua, ruskensandha, polimatkan mäkij, partauaha, heuonmaanodza, karhunkallio, kaijkoinkoski, pirtiniemi, hagharisti, kiuisylda, harian-uaha, kuriniemi, raijkuulähdhn² rälsskisten² etc.

¹ Viereen liitetty: Lambi.

² Epäselvä.

Edwin Flinck.

Satakuntalainen latinankielinen runoilija 1600-luvulta.

Suomalaisen runouden historiassa ei ole syytä kokonaan jättää huomiotta niitä runopukuisia tuotteita, joita suomalaiset miehet aikojen kuluessa ovat sepittäneet latinankielellä. Runollisesti arvokkaimmat näistä ovat epäilemättä ne keskiajalla syntyneet laulut, jotka kulkevat nimellä *Piae Cantiones*, joista osa, ehkäpä suurin osa, on seipitetty tai ainakin mukailtu Suomessa.¹ Mutta myöskin latinankielinen tilapäärinous, joka kukoisti Turun yliopiston turvissa 1600-luvun jälkimmäisellä puoliskolla ja 1700-luvulla, sisältää yhtä ja toista runollisesti kaunista, vaikkakin sen tarkoitus ensi sijassa oli olla opin ja taitavuuden näytteenä ja sitä usein viljelivät henkilöt, joilla ei ilmeisesti ollut mitään runollisia lahjoja.² Yksi niistä, jotka tätä runoudenlajia todella ovat rikastuttaneet, on satakuntalainen ylioppilas *Antero Ravonius*, joka 1699 esitti Akatemian ylemmässä oppisalissa runon »kesän, ihanimman vuodenajan», ylistykseksi.

Turun yliopistossa oli sen perustamisesta lähtien Saksan yliopistojen mallin mukaan vakiintunut tapa panna säännöllisesti toimeen latinankielisiä puhe- ja runoharjoituksia. Puheita tai runoja kirjoittivat joko opettajat tai ylioppilaat, useimmissa tapauksissa viimeksimainitut, ja ne esitettiin koko opettaja- ja oppilaskunnan läsnäollessa. Useat ilmestyivät jälkeensä tekijänsä toimesta painettuina. Näiden tuotteiden esittämisellä tahdottiin edistää kykyä käyttää latinankieltä sekä suorasanaudessa että runopukuisessa muodossa. Koko latinankielen opiskelu tähtäsi näet käytännöllisen kielentaidon saavuttamiseen, mikä päämäärä ilmeni asianomaisten professorinvirkojen nimestäkin, toista latinankielen professuuria kun nimitettiin »kaunopuheisuuden», toista taas »runouden» professorinviraksi. V. 1692 sai Turku erinomaisen runouden

¹ Vrt. niistä *Aarno Malin*, *Piae Cantiones*, Aika 1916.

² Turkulaisista akateemisista tilapäätuotteista yleensä ks. *I. A. Heikel*, *Filologins studium vid Åbo universitet*, siv. 151 ss.

professorin, vermlantilaisen *Torsten Rudeenin*, jolla oli huomattavat runolliset lahjat. Hän näyttää erikoisen suurella antaumuksella tulkinneen ylioppilailleen suurten roomalaisten runoilijain, erittäinkin Vergiliuksen ja Ovidiuksen tuotteita ja kannustaneen heitä yrittämään itse sepittää latinankielisiä runoja. *Rudeenin* vaikutuksesta voitaneen katsoa johtuneen, että *Antero Ravonius*, nuori satakuntalainen ylioppilas, jolla silminnähtävästi oli runollisia taipumuksia, uskalsi esiintyä julkisuudessa latinaisella runoelmalla.

Antero Ravoniuksesta on meillä varsin vähän elämäkerrallisia tietoja. Hänet on otettu Turun yliopiston kirjoihin v. **1698** ja Satakuntalaisen osakunnan matrikkeliin hän on kirjoittautunut huhtikuun **7** päivänä **1698**. Sittemmin hän tuli v. **1701** n. s. apologistin virkaan Hämeenlinnaan, oli sitten Paimion v. t. kappalaisena, kunnes v. **1714** tuli Rymättylän kappalaiseksi, jona hän kuoli v. **1719**. Satakuntalaisen Osakunnan matrikkeliin on hänen nimensä kohdalle rivin yläpuolelle lisätty »Euraensis», mikä osoittaa hänen olleen kotoisin Euran pitäjältä. Hänen latinaisen runoelmansa alussa olevasta omistuksesta käy lisäksi selville, että hän oli käynyt Porin triviaalikoulua. Niiden henkilöiden joukossa, joille hän runoelmansa omistaa, on näet Porin koulun rehtori *Yrjö Ståhlberg* ja saman koulun konrehtori *Henrik Alanus*, joita hän nimittää »entisiksi rakastetuiksi opettajikseen». Että hänellä oli suhteita nimenomaan Porin seuduilla, ilmenee siitakin, että omistuslehdellä mainitaan muitakin porilaisia, nimittäin Porin kirkkoherra, rovasti ja tohtori *Gabriel Fortelius*, Porin kappalainen *Jonas Pacchalenius*, porilainen apologisti *Niilo Wrigstad* sekä satakuntalaisten rusthollien ylläpitämän rakuunarykmentin pastori *Johannes Aلفتan*, joita kaikkia *Ravonius* nimittää suosijoikseen ja hyväntekijöikseen.

Niilo Wrigstadin esiintyminen omistuslehdellä oli sitä luonnollisempaa, kun hän juuri vuotta ennen runon julkaisemista oli tullut *Ravoniuksen* kotipitäjän Euran kirkkoherraksi.—Mistä päin Euraa *Ravonius* oli kotoisin, ilmenee joltisellakin varmuudella hänen nimestään, joka ilmeisesti on muodostettu kotipaikan nimen mukaan¹. Eurassa ei näytä olevan muita paikannimiä, jotka tulisivat kysymykseen, kuin silloisessa Kiukaisten kappelissa oleva RAHVOLAN kylä. Sieltä siis näyttää *Ravonius*. olleen kotoisin.

Antero Ravonius oli siis vasta yhden vuoden ollut ylioppilaana, kun hän v. **1699** kirjoitti ja julkisesti esitti latinankielisen runoel-

¹ Vertauskohtana sopii mainita, että esim. *Esaias Tuomaanpoika Ravander*, joka v. 1775 kuoli Siikajoen kirkkoherrana, oli ottanut nimensä kotipaikkansa Ilmajoen RAUVASTON mukaan.

mansa. Näin aikainen esiintyminen osoittaa ilmeisesti huomattavia lahjoja, joihin hänen opettajansa *Rudeen* otaksuttavasti oli kiinnittänyt huomiota. Ennen esittämistä ja painoon saattamista on runo yliopistollisten säännösten mukaisesti ollut *Rudeenin* tarkastettavana ja korjattavana. Joskin siis on luultavaa, että siinä on myös professorin, eikä yksistään varsinaisen tekijän käsialaa, ilmenee runoelman yhtenäisestä sävystä ja tasaisesti samanlaisesta tyylistä, että sen pääasiallisesti kuitenkin on täytynyt lähteä *Ravoniuksen* omasta kynästä. On näet huomattava, että ylioppilaiden suhde tällaisiin runomuotoisiin yrityksiin nähden oli toinen kuin varsinaisiin opin-
näytteihin, väitöskirjoihin. Väitöskirjat olivat Turun yliopiston aikoina useissa ellei useimmissa tapauksissa asianomaisten professorien kirjoittamia joko kokonaisuudessaan tai suurimmaksi osaksi, kun taas latinaisia runoja ylioppilaat usein julkaisivat ilman, että edes olivat näyttäneet niitä asianomaiselle professorille. Tätä pahaa tapaa vastaan - tehtiin konsistorissa muistutuksiakin. Näin ollen saattaa todeta, että ylioppilaat melko itsenäisesti käsittelivät latinaista runoa, eikä siis ole mitään syytä otaksua, että *Rudeenin* osuus *Ravoniuksen* runoon on ollut suurempi kuin kehoittajan ja korjaajan. Ne ansiot, jotka runoelmassa ovat, kuuluvat kai pääasiassa sen satakuntalaiselle tekijälle.

Runon on *Ravonius* julkaissut painosta samana vuonna, jolloin se oli suullisesti esitetty, siis **1699**. Painettuun kappaleeseen on nimilehden jälkeen ajan tapaa noudattaen liitetty omistus niille henkilöille, jotka tekijä katsoo erikoisiksi suosijoikseen. Tärkein niistä, joille nuori tekijä sepitelmänsä omistaa, on Turun piispa ja yliopiston sijaiskansleri *Johannes Gezelius*, joka saa osakseen koko etusivun omistuslehdestä. Takasivulla mainituista henkilöistä on ylempänä jo lueteltu kuusi. Näiden lisäksi lukee *Ravonius* suosijoidensa joukkoon Vehmaan kirkkoherran, rovasti *Kaakon Pihlmanin* ja Turun katedraalikoulun rehtorin *Herman Rossin*. Viimeksimainitun esiintyminen omistuksen saaneiden joukossa näyttää viittaavan siihen, että *Ravonius* käytyään Porin triviaalikoulua on jatkanut koulunkäyntiään Turun katedraalikoulussa.

Näiden henkilöiden puoleen kääntyy tekijä omistusrunolla, joka täyttää seuraavat kaksi sivua. Siinä hän ottaa lähtökohdakseen Ovidiuksen epätoivon, kun tämä karkoitettuna skyyttalaisten maahan sai viettää elämänsä kaukana kotiseudultaan. Hän taas kirjoittaessaan näitä säkeitä saattaa olla iloinen kotimaansa kesää ajatellessaan. Ovidius oli kadottanut mahtavimman suosijansa, keisarin, myötätunnon, eikä uskaltanut lähettää runopukuisia tervehdyksiään

keisarin palatsiin. Suomalaisella runoniekalla taas ei ole suurempaa iloa kuin osoittaa runonsa »mahtavalle suosijalleen», jolla hän tar koittaa piispa *Gezeliusta*. Hän tuntee kyllä, että hänen runotuotteensa on vähäpätöinen, mutta pyytää, että se otettaisiin vastaan hyvän tahdon osoituksena. Hän antaisi suuria lahjoja, jos voisi:

si possem Tibi quam rrmnera magna darem!

Sitten hän kääntyy hauskalla käänteellä köyhyyteensä viitaten toisten suosijainsa puoleen:

Me fortuna dedit debere immensa noverca
vobis

»Onnetar, tuo äitipuoli, on aiheuttanut, että minä olen teille sanomattoman paljon kiitollisuudenvelassa». Kun hänellä ei ole ollut, millä palkita hänelle osoitettua hyvyyttä, on hän noudattanut kesän hengettären hänelle antamaa neuvoa tarjota vastalahjaksi kesäisiä antimia. Niinpä runoilijamme innoittajatar taittaakin liljoja ja muita kukkia ja sitoo vasustaan ottamistaan kukkasista seppeleen hyväntekijöiden päähän.

Tämä omistusruno käsittää **36** säettä. Varsinaisessa runoelmassa, joka on esitetty yliopistolla, on **432** säettä, joista **14** ensimmäistä muodostaa johdannon, jossa käännytään rehtorin, professorien, maisterien ja ylioppilaiden puoleen. Itse aiheen käsittely alkaa auringosta, joka kesällä ohjaa vaununsa korkealle taivaalle. Siitä olisi runoilijamme viritettävä ylistysvirsi, mutta hän valittaa, että hänen huilunsa särähtää, hän ei ole käynyt runottaren koulua, pelko ja arkuus valtaa mielen. Kuinka uskaltaa käydä oppineiden katederiin — nämä kaikki tällaisissa sepitelmissä tavallisia piirteitä. Arastellessaan tuntee tekijä — niin hän esittää — äkkiä saavansa innostusta lauluunsa: Toiset laulakoot rakkaudesta, sodista, kaupungeista, kirjoittaja tahtoo laulaa kullankeltaisesta kesästä. Antiikin runoilijain esimerkin mukaan hän esittää, pyydettyään Jumalalta voimia tehtävääänsä ja kuulijoilta suopeaa mieltä, Venuksen kesän tunnuskuvana. Kesä kuuluu Venuksen valtapiiriin. Se kiiruhtaa jo tuloaan nopein askelin mukanaan Flora ja tuo jumalattarelleen kauniina lahjoina kirjavia kukkia. Kesä on ihanin vuodenaika, kevät ei vedä sille vertoja, kesällä luonto viettää voittojuhlaa vapauduttuaan talvesta. Talvi on surullinen, maanäret itkevät silloin suruaan, pellot surevat, kun eivät näe isäntää saroillaan, metsä huokaa kadotettuja lehviään. Koko luonto suree. Sitä mieleen johdatukseen ei edes tarvitse tuhlata sanoja. Matkamies voi ne sanat sanoa, kun hän lämmittelee pakkasen palelluttamaa nenäänsä ja

kun hän sovittaa palelevat kätensä paleltuneille korvilleen, kun hän hoputtaen yhä ruoskii hevosraukkaansa ja vuodattaa vihansa jumalia vastaan kiroten:

Horrida quid opus est Tibi perdere carmina, Bruma?
Ipse viator habet carmina dira tibi,
Dum foveat, infelix, pallentem frigore nasum
Egelidae parva naris et oris ope
Dumque manus tostas ad tostas applicat aures,
Dum miserum properans usque flagellat equum

Sadateltuaan sitten talvea mytologisia nimityksiä käyttäen, riemuitsee tekijä siitä, että talvi on mennyt menojaan. Surulliset puheet vaietkoot, on aika kisailla ilolauluilla. Kaikkien runotarten on syytä yhtyä kesän ylistykseen. Kunkin yhdeksästä runotta-resta mainitsee tekijä nimellään. Kaikki on pelkkää iloa, maa kantaa kukkia ja mansikat punaavat nurmen:

Lilia quae legis vestro pro more puellae,
Lilia iam vobis lucus amoenus habet.
Herbarum vario terra est distincta colore,
Quaelibet admixto gramina flore nitent,
Dulcia fragra rubent, teneris pergrata puellis,
Inque suis solitis mollia mora iugis.

Karja käy laiturilla ja paimenet kulkevat viheriöivillä kukkuloilla ja tuulen suojaa tarjoavissa laaksoissa. Siellä he joko seisovat sauvaansa nojaten tai lepäävät nurmella. Kun keskipäivän aurinko kuumottaa, ajavat he karjansa veden partaalle ja sitten iltapäiväksi katveeseen, saadakse sen siten lypsämään mahdollisimman paljon. — Kyntäjä muokkaa peltonsa ja kylvää siihen erilaisia siemeniä. Pian ne nousevat oraalle ja kasvavat kohti uusia aurinkoja. Onnellisia maanviljelijät, joille suojea maa tarjoaa niin suuria lahjoja niin runsain mitoin. »Puhunko totta vai erehdynkö? Kutsun todistajiksi uhkeat peltosi, ylpeä Aura, jotka ovat täynnä ihanuutta. Eivätkö uhkeat kasvit nyt näytä tuhansia värejä? Eikö rehevä lehto hengi ihanaa tuoksua? Katso kuinka vako heiluttaa vehnäntähkiä, miten ne nostavat päitään!»

Vera cano an fallor? laetos obtestor agellos,
Deliciis plenos, Aura superba, tuos.
Ostantantne herbae pingues nunc mille colores?
Fertile num dulci spirat odore nemus?

Myös niiden, joiden mieli vetää vesille, sopii sitä noudattaa. Kalastajat voivat nousta aamuyöstä tarvitsematta pelätä pakkasen

purevan sormiaan. Kaikki kalat ovat valmiit tulemaan pyydyksiin. Kauppias voi lähteä kaukaisille merille jään ja lumituiskujen estämättä. Metsästäjää varten on metsä pukeutunut viheriään, susi, jänis ja hirvi saadaan saaliiksi.

Rakkauskkin tekee kesällä ihmeitään. Kalojen sukukunta lisääntyy, linnut pesivät, ketut ja sudet kasvattavat poikasia luolissaan. Kuinka monet vasikat seuraavatkaan emojaan niityillä! Kentät kuulevat tuhansia heikkoja ammumisia. Myös ihmisiin osuu Amorrin nuoli, sytyttää heissä tulen, ja kaksitellen he kulkevat kesäisiä tantereita. Bacchuksenkin antimet kypsyvät, viiniköynnös saa rypäleensä, samoin muut hedelmäpuut hedelmiä.

Mehiläiset surisevat kukkaisella kedolla. »Oi soinnukas huilu, joka soitat säveliäsi, sinulle antaa sopivan säestyksen mehiläisen surina!»

Sitten palaa runoilijamme maanviljelijöihin, joiden kylvötoista aikaisemmin oli puhe. Kun tulee kesäkuu, niin lähestyy maanviljelijöitä ankara työ. Ei sillä hyvä, että on kylvetty. On otettava esille käyrät viikatteet ja haravat. Isä kiiruhtaa niitylle, äiti seuraa jäljessä, sitten palvelijat. Siellä heiluttavat niittäjät käsivarsiaan kummallekin puolelle, kaatavat rehevää ruokaa lehmille talven ajaksi. Toverina on heillä heinäsiirikka, joka yhtä mittaa laulaa heinämiehille laulujaan. Jäljellä on sitten viljanleikkuu, joka vasta takaa, että keväinen vaiva ei ole mennyt hukkaan. Jos vaivat ovat tulleet palkituiksi, kohottaa kyntäjä ilon huudon taivaille, isäntä on iloinen, koko sydämistään riemuitsee emäntä. »Kuinka monet ja kuinka komeat kuhilaat kokoaakaan leikkaaja! Millaista iloa tuottaakaan kuhilaille kerätty pelt!»

Quam multos numerat, quam magnos messor acervos!

Quomodo laetificat conglomeratus ager!

Sitten alkaa ikivanha työ, puiminen, ja aitat täyttyvät runsaista jyivistä.

Tähän päättyy kuvaus. Tekijä sanoo, antiikin runoilijain käyttämää kuvaa mukaillen, että lämpimät tuulet liiaksi viekoittelevat hänen purjeitaan, mutta että varovaisuus pakottaa häntä pysymään arkana lähellä rantaa. Sen hän vain toistaa, että kesä on ainoa vuodenaika, jossa ei ole mitään varjopuolia. Talvi on surullinen, kevät petollinen, syksy kirpeä, mutta kesä heloittaa kullankeltaisin hiuksin.

Lopuksi rukoilee tekijä kaikkivalttiasta jumalaa, että tämä ottaisi korviinsa hänen toivotuksensa: »Niinkuin puu kosteassa maassa viheriöitsee ja niinkuin kesäinen kenttä kukoistaa vehreydestään riemuiten, samoin kukoistakoon meidän opinahjomme Auran rannoilla.»

Scilicet irriguis viret ut nunc arbor in oris,
 Ut viret aestivus gramine campus ovans,
 Aeternum vireät sic noster Pindus ad Auram.

»Kantakoon se aina uusia kukkia. Säilyttäkööt sen esimiehet ikuisesti voimansa ja johtakoot Apollo ja runottaret aina sen kulkua. Minervan palvelukseen vihkiytynyt nuoriso kukoistakoon onnellisena onnellisessa kukoistuksessa!»

Tähän toivotukseen loppuu runo. Olen tässä selostanut sitä näin laajasti, koska siitä voidaan saada valaisua 1600-luvun suomalaisen luonnonkäsityksen tuntemiseksi. Tosin tekijä monin paikoin käyttää roomalaisilta runoilijoilta suoraan lainattuja mielikuvia. Vergiliuksen maanviljelysrunot ovat luonnollisesti ainakin osaksi innostaneet tekijää, ja ne ovat olleet runoelman aihetta liian lähellä, jotta tekijä olisi voinut olla ottamatta niistä muutakin kuin pelkkiä ilmaisukeinoja. Mutta runoa kannattavat kuitenkin pitkin matkaa omat luonnonhavainnot, jotka eivät kyllä ole millään tavalla omalaatuisia eivätkä teräviä, vaan varsin tavallisia. Mutta joka tapauksessa ne osoittavat tervettä luonnontunnetta ja ovat kaukana pseudo-klassillisesta idyllisestä luonnonkäsityksestä. On tuntevinaan suomalaisen talonpojan pojan, joka vieraassa koristeellisessa puvussa esittää omia yksinkertaisia luonnosta tekemiään havaintoja. Aito pohjoismaalainen on käsitys, että kesä on vuodenajoista ihanin. Maanviljelysrunoissaan Vergilius oli kuvannut kevään siksi vuodenajaksi, joka oli vallinnut, kun maailma aikojen aamuna oli autuaassa onnenteilassa. Etelässä kesän aurinko polttaa kuloksi koko luonnon, jota vastoin keväällä kaikki kukkii. Ravoniuksella huomaa eräänlaisen salaisen polemiikin Vergiliuksen käsitystä vastaan, kun hän sanoo:

Dulcia quam fuerint aliquando secula vitae
 In Paradisiacis ducta beata locis.
 Id licet a veris donis cognoscere miris,
 Id licet aestivo tempore nosse magis.

Suomalaista paikallisväriä on runolle omiaan antamaan myös se, että pari kertaa mainitaan todistuksena kesän ihanuudesta Auran kukkeat rannat.

Muodolliseen asuun ovat roomalaisten runoilijain esikuvat luonnollisesti vaikuttaneet paljon enemmän. Ravoniuksen käyttämä runomitta, eleginen distikon, aiheutti, että Ovidiuksen runot jouduivat lainaamaan monia käänteitään hänen palvelukseensa. Ovidiuksen tapaan hän käyttää myöskin verbien ensimmäisen persoonan o-loppua lyhyenä. Nimenomaan panee merkille sanontatapoja,

jotka on lainattu Ovidiuksen Tristia-kokoelmasta, jota tiedämme Rudeenin luennoissaan käsitelleen. Myös muita -elegikkoja näyttää Ravonius tunteneen. Niinpä on seuraava säe hiukan muuttaen lainattu Propertiukselta:

Tu mihi principium, Tu mihi finis eris.

Tuntuu omituiselta, kun suomalaisella runoilijalla lukee Jumalaan sovitettuna nämä sanat, jotka etelän kuumaverinen rakastaja lauloi lemmyttyään.

Vergiliukselta on *Ravonius* saanut ehkä suurimman osan ilmaisukeinojaan ja kuvavarastoaan. Tapaamme suoranaisia lauselainoja, kuten *triste lupus stabulis — tuus hic iam regnat Apollo — aurea iam redeunt, redeunt Saturnia regna* j. n. e. Mutta myös omia onnistuneitakin käänteitä näyttää tekijä keksineen, esim. *conglomeratus ager* kuhilaille kerätystä laihosta tai *quid opus volucris superaddere ealcar*, jossa kuvassa on annettu runollisesti kaunis muoto jo antiikin aikoina käytännössä olleelle sanontatavalle.

Ihme ei ole, että tekijä paikoitellen tekee runomitallisia virheitä, kuten mitatessaan lyhyinä *octipes, sedulis, mellifluis, verecundis, corda renesque tua*, tai pitkinä *quid, beneficia, regio*. Tällaiset kompastukset ovat kuitenkin siksi vähälukuisia, etteivät ne pitkässä neljäsataaviisikymmen-säkeisessä runossa paljoa merkitse. Päinvastoin on sanottava, että runoelman muodolliset ansiot ovat melkoiset ja että se vain yhden vuoden ylioppilaana olleen henkilön kirjoittamaksi kielelliseltäkin kannalta on suurta tunnustusta ansaitseva saavutus.

Aina Lähteenoja.

Ala-Satakunnan ratsutilat vv. 1701 — 1702.

Vuoden 1682 valtiopäiville antamansa esityksen mukaisesti Kaarle XI koetti parantaa Ruotsin valtakunnan puolustuslaitosta jakamalla jalkaväen ruotuihin ja lisäämällä ratsuväkeä ylläpitävien ratsutilojen eli rusthollien¹ lukumäärää. Hän perusti uusia ratsutiloja tavallisista verotiloista ja peruutetuista rälssitiloista.

Ratsutilan haltijan oli varustettava ratsu ja mies sotaväkeen, mutta hän sai sensijaan nauttia hyväkseen tilalta kruunulle menevät verot joko kokonaan tai osaksi. Elleivät tilan verot vastanneet ratsupalveluskustannuksia, sai ratsutilallinen kantaa kruununverot yhdeltä tai useammalta lähitilalta, joita kutsuttiin augmentti- eli akumenttitiloiksi.

Suomen erottua Ruotsista meikäläiset ratsutilat vapautettiin ratsupalvelusvelvollisuudesta, mutta niiden tuli sensijaan suorittaa kruunulle vakanssi- eli passevolanssiveroa. Ratsutilalaitos lakkautettiin elok. 5 p. 1886 annetulla keisarill. asetuksella, mutta vakanssiveroa maksettiin aina v:een 1889 asti.

Ala-Satakunnan kihlakunnan ratsutilojen varustamat ratsumiehet kuuluivat Kuninkaallisen Majesteetin henkirakuunoihin² aina vv. 1788—90 sotaan asti. Senjälkeen niistä muodostettiin Turun läänin rykmentin ratsutilapataljoona, (4 komppaniaa == 500 miestä) ja Porin rykmentin ratsutilapataljoona (4 kompp. = 500 miestä). Vuosien 1701 ja 1702 maakirjassa³ (jordebook) Ala-Satakunnan kihlakunnan ratsutilat mainitaan seuraavassa numerojärjestyksessä:

¹ Nimitys *rustholli* johtuu germ. sanasta *ross* — sotaratsu (nislant. hros, engL horse) ja teonsanasta *hali*, hålla — pitää.

² Sana *rakuuna* johtuu ruots. sanasta *dragon*, joka taasen johtuu latinalaisesta sanasta *draco* = lohikäärme; ensimmäisillä kevytaseisilla ratsumiehillä oli näet ranskalaisen esikuvan mukaan lyhyet lukkopysäyt, joiden perät oli muovailtu lohikäärmeen pään muotoisiksi.

³ Valt. Ark. nide N:o 7418 ja 7421.

KOKEMÄEN PITÄJÄ.

- Ratsutila N:o i. Iso-P e r e, Sonnilan kylässä, omist. Heikki Yrjönp.;
- » » 2. Å n ä s, nyk. Malmi, Ylistaron kylässä, omist. Antti Matinp.;
- » » 3. H o r e l i (Härelä) Ylistaron kylässä, omist. Heikki Erkinp.;
- » » 4. ja 5. K o k e m ä e n k a r t a n o ja M e i - n i k k a l a, omist. rouva Sofia Juliana Forbus;
- » » 6. H ä r k ä, Haistilan kylässä, omist. Lasse Matinp.;
- » » 7. F o r s b y, omist. rouva Sofia Juliana Forbus;
- » » 8. Ä i m ä l ä, omist. Wolter Moliis;
- » » 9. A s k o i l a, omist. pitäjänapulainen Simon Polviander;
- » » 10. S t e i k a r l a (Teikkarla), omist. Paul Boge;
- » » 11. T a l o i l a, omist. Maria Vadstenia;
- » » 12. N ä y h ä l ä, Harjavallassa, omist. asessori Godenhjelm;
- » » 13. N ä y h ä l ä, Harjavallassa, omist. rovasti Johan Kekonius;
- » » 14. H a v i n k i, Harjavallassa, omist. kornetti Smittsin leski;
- » » 15. N a a k k a ja A n t t i l a Harjavallassa, omist. Johan ja Jaakko Erkinp.;
- » » 16. H o p p u (ynnä Simula ja Nippuri); omist. kapt. Goden leski;
- » » 17. J u t i, omist. leski Margeta; samoin Mag - n u l a, omist. Heikki Martinpoika;
- » » 18? S u o m e n k y l ä, omist. inspehtori Lars Girs.
- » » 19. T o l v i, Harjavallassa, omist. Juha Matinp.
- » » 20. K e i s a r i, Harjavallassa, omist. Juha Hei - k i n p o i k a;

ULVILAN PITÄJÄ.

- Ratsutila N:o 21. L a u r i l a Lammaisissa, omist. Lars Girs;
- » » 22. K l o m s i (Skratari?) Lammaisissa, omist. pastori Hend. Paulin;

- Ratsutila N:o **23.** Teinilä, Tattarassa, omist. Paavali Tynnenp.;
- » » **24.** Jaakola, Leistilässä; omist. Olli Yrjönp.;
- » » **25.** Lampola, Leistilässä, omist. Magnus Jordanin leski;
- » » **26.** Kares, Leistilässä, omist. Hinrich Kares ja Anders Väkkäri;
- » » **27.** Villilä, omist. Axel Jordan;
- » » **28.** Haistila, omist. Hinrich Tocklin? (nyk. Krouvi, Huhtala ja Vanhatalo);
- » » **29.** Sippola, Ravaninkylässä, omist. Math. Bosch;
- » » **30.** Suolisto, omist. raatimies Nils Larsson;
- » » **31.** Isokartano, Vanhassakylässä, omist. Anders Hedman ja Yrjö Martinp.;
- » » **32.** Trumetari, Vanhassakylässä, omist. Conrad Momman leski;
- » » **33.** Rotkus (Käyrä) Suosmeren kylässä, omist. rouva Maria Elisabeth Cronstierna;
- » » **34.** Kleemola, Suosmeren kylässä, omist. Jaakko Sigfridinp.;
- » » **35.** Holgeri, Suosmeren kylässä, omist. Juho Moliis;
- » » **36.** Stoukari, omist. viskaali Johan Enholm.
- » » **37.** Söörmarkku (Kartanonrustholli) omist. Niclas Nitz ja Simon Tuomaanp.;
- » » **38.** Noormarkku (Herrgård), omist. kapt. Böning;
- » » **39 & 40.** Ahlaisten Ylikylän rustholliet Malmgård ja Stengård;
- » » **41 & 42.** Ahlaisten Alikylän rustholliet Herrgård ja Uppgård.
Neljä viimeksimainittua tilaa kuului eversti von Stefkenille;
- » » **43.** Kellahden säterirustholli, omist. Johan Grothusen;
- » » **44.** Kellahden verorustholli, omist. eversti Eneskiöld ja Stefan Filppula;
- » » **45.** Lyttylä, omist. eversti Eneskiöld;
- » » **46.** Yyteri, omist. eversti Eneskiöld;
- » » **47.** Yyteri, omist. maanmittari Olof Mörtt;

- Ratsutila N:o **48.** Mattila, omist. korpraali Spoof;
 » » **49.** Inderö, omist. Clemet Matinp.;
 » » **50.** Pietniemi, omist. kamreeri Lagermarck;
 » » **51.** Tuorsniemi, omist. maisteri Isak Sten;
 » » **52.** Vähärauma, omist. Eskil Linman;
 » » **53.** Koiviston kartano, omist. pastori
 Hend. Paulin;

EURAN PITÄJÄ.

- Ratsutila N:o **54.** Katila, Haralan kylässä, omist. Hannu
 Matinp.;
 » » **55.** Laihia, Klaus Erkinp.;
 » » **56.** Laihia, omist. Simon Tuomaanp.;
 » » **57.** Kalli, Köylöpolven kylässä, omist. Paa-
 vali Mikonp.;
 » » **58.** Knuutila, Köylöpolven kylässä, omist.
 Niilo Mikonp.;
 » » **59.** Jaakola, Kiukaisten kylässä, omist. Juho
 Martinp.;
 » » **60.** Anttila, Kiukaisten kylässä, omist. Juho
 Simoninp.;
 » » **61.** Iso-Pere, Kiukaisten kylässä; omist. Kalle
 Erkinp.;
 » » **62.** Mikola, Eurakosken kylässä, omist. Ab-
 raham Juhonp.;
 » » **63.** Viinikka, Eurakosken kylässä, omist.
 Erkki Erkinp.;
 » » **64.** Torkki, Eurakosken kylässä, omist. Antti
 Mikonp.;
 » » **65.** Vaaniin kartano, omist. Klaara Lit-
 zen;

EURAJOEN PITÄJÄ.

- Ratsutila N:o **66.** Luhta, omist. Hend. Elfving;
 » » **67.** Heinilä, Norrbyn kylässä, omist. Johan
 Teetz;
 » » **68.** Mikola, Huhdan kylässä, omist. Tuomas
 Jaakonp.;
 » » **69, 70 & 71.** Irjanteen rusthollit, omist.
 rouva Anna Maria Soop;

- Ratsutila N:o **72 & 73.** Iy a v i l a n rusthollit, omist. rouva
Anna Maria Soop;
» » **74.** Kirppu, omist. Hannu Simoninp.;
Tapani, omist. Antti Tuomaanp.;
Lassila, omist. Simon Lassenp.;

LAPIN PITÄJÄ.

- Ratsutila N:o **76.** Hauta, omist. Åke Martinp.

RAUMAN PASTORAATTI.

- Ratsutila N:o **77.** Haapsaari, omist. jalosukuinen Adolf
Jordan;
» » **78.** Lahti, omist. jalosukuinen Michel Jordan;
» » **79.** Äyhö, omist. Mikko Antinp.;
» » **80.** Sampaanala, omist. Jaakko Koppas-
in an;
» » **81.** Kordela, omist. Johan Nordman;
» » **82.** Soukainen, omist. Matti Matinp.;
» » **83.** Kollola, omist. jalosukuisen Gotthard
Falkenbergin perilliset;

EURAN PITÄJÄ.

- Ratsutila N:o **84.** Lähteenoja, omist. Lars Hääf;
» » **85.** Järstännä Jussila, Sorkkisten kylässä,
omist. Matti Heikinp.;
» » **86.** Soupas, omist. Kaarle Simoninp.;
» » **87.** Björni (nyk. Karhula), Sorkkisten ky-
lässä, omist. Johan Laihiander;
» » **88.** Lukkaria, Kirkonkylässä, omist. Mag-
nus Floman;
» » **89.** (Iso-) W a h e, omist. Lorentz Creutz;
» » **90.** Myllylä, Tapola ja Aili, Kauttualla,
omist Lorentz Creutz;
» » **91.** Uotila ja Mikola Kauttualla, omist.,
Lorentz Creutz;

KÖYLIÖN PASTORAATTI.

- Ratsutila N:o **92 & 93.** Poisun latokartano, omist. jalo-
sukuinen Sten Arvidinp. (Natt och Dag);

- Ratsutila N:o 94. R a n t a l a ja H e m m i, Kankaanpään kylässä, omist. Erkki Heikinp.;
- » » 95. P r y h t i, Kankaanpään kylässä, omist. Tuomas Mikonp.;

SÄKYLÄN PASTORAATTI.

- Ratsutila N:o 96. K l e e m o l a, Ison-Säkylän kylässä, omist. Agnes, leski;
- » » 97. P e r t t u l a, Ison-Säkylän kylässä, omist. Antti Sigfridinp.;
- » » 98. L a m p o l a, Ison-Säkylän kylässä, omist. Sigfrid Heikinp.;
- » » 99. P r u n i, Ison-Säkylän kylässä, omist. Martti Martinp.;
- » » 100. K o p p a l a, Vähän-Säkylän kylässä, omist. Matti Mikonp.;
- » » 101. S o n t a, Vähän-Säkylän kylässä, omist. Matti Yrjönp.;
- » » 102. K e t o l a, Pyhäjoen kylässä, omist. Erkki Erkinp.;
- » » 103. T o o l a (Tähla), Pyhäjoen kylässä; omist. Bengt Söringinp.;
- » » 104. M ä k i l ä, Pyhäjoen kylässä, omist. Tuomas Joosepinp.;

YLÄNEEN PASTORAATTI.

- Ratsutila N:o 105. H e i k k i l ä, kirkonkylässä, omist. Yrjö Kustaanp.;
- » » 106. J a a k o l a, Heinijoen kylässä, omist. Jaakko Antinp.;
- » » 107. L a u r i l a, Heinijoen kylässä, omist. Matti Matinp.;

EURAN PITÄJÄ.

- Ratsutila N:o 108. M i k o l a, Lellaisten kylässä;
- » » 109. R a u v o l a ja K o m o i n e n, Naarjoen kylässä, omist. Juha Paavalinp.;
- » » 110. M i k o l a ynnä F i l p p u l a, Turajärven kylässä, omist. Antti Heikinp.;

LAPIN PITÄJÄ.

- Ratsutila N:o III. Kulju ja Skinnarla, omist. Antti Antinp.;
- » » 112. Rohdainen, omist. rouva Elisabeth Wartman;
- » » 113. Mattila ja Erkkilä, omist. Juho Tuomaanp.;
- » » 114. Impola, Kollonperän kylässä, omist. Mikko Martinp.;
- » » 115. Kollonperä, omist. Johan Sundström;
- » » 116. Kudvela, Ala-Kierin kylässä, omist. Sigfrid Martinp.;
- » » 117. Junnila, Ylä-Kierin kylässä, omist. Mikko Jaakonp.;
- » » 118. Isotalo, omist. Heikki Antinp.;

LAITILAN PASTORAATTI.

- Ratsutila N:o 119. Mauria, Wallion kylässä, omist. Erkki Clemetinp.;
- » » 120. Naskila, Korven kylässä, omist. Mikko Heikinp.;
- » » 121. Arvila, Korven kylässä, omist. Heikki Matinp.;
- » » 122. Sonkki, Korven kylässä, omist. Tuomas Sonkki.

Sandra Seppä-Hannus.

Muistitietoja Luvian laivaliikenteestä.

Seuraava esitys perustuu melkein yksinomaan muistitietoihin. Varhaisempia aikoja koskevat tiedot ovat jo kuolleen kapteeni J. G. Stenroosin antamia; ne ovat säilyneet Luvian Nuorisoseuran lehden »Sarastuksen» palstoilla. Siinä on muiden muassa Eeva Hermosen kirjoittama hyvin kaunis kuvaus laivan veteen ajosta, mikä semmoisenaan ansaitsisi päästä pois Luvialta.

Jo seitsemännellätoista vuosisadalla, kuningatar Kristiinan hallituskautena, tiedetään Luvialla rakennetun n. s. kanuunaveneitä, joiden mestarit olivat ruotsalaisia ja »timpermannit» paikkakuntalaisia. Näin luvialaiset omaksuivat opin, ja näistä ajoista alkaen heidät mainitaan hyvinä laivojen ja veneiden tekijöinä. Mikäli tiedetään, on Luvialla ollut kolme laivaveistämöä, nim. Soode, Verkholt ja Laitakari. Kaksi ensinmainittua on jo aikoja sitten tullut kelpaamattomaksi Pohjanlahden rannikon kohoamisen takia, mutta Laitakari on yhä vielä tarkoitukseen sopiva.

Ennen vuotta **1820** lieenee kuitenkin Luvialla rakennettu vain muutamia harvoja »aloksia» eli »kuuttoja», kuten niitä Luvialla nimitettiin. Nämä kuutot olivat rakenteeltaan hyvin alkuperäisiä. Mainitaanpa laivan toisen laidan olleen toista ylempänä veden pinnasta, vantit olivat vitsoista väännetyt, seilit laivamestarien emäntien omista pellavista kutomat. Kuutto oli purjehduksessa vaivaloinen ja huonokulkuinen. Siinä sanotaan olleen kaksi mastoa, joista etumaisessa oli poikittainen raakapuu, mikä purjetta alas vedettäessä seurasi mukana kannelle.

Noin **1784** tienoissa rakensivat Hannin kyläläiset kuuton ja vuonna **1788** rakennettiin taas kaksi kuuttoä. Näiden nimistä ei varmuudella tiedetä, mutta luullaan yhden nimen olleen Sten, joksi ei kuitenkaan paljoakaan mainita, koska kansa risti sen »Mulliksi». Tätä Mullia juuri mainitaan erikoisen kömpelömalliseksi, mutta huomattava on, että se oli tekijänsä, Vathén-nimisen rakentajan, ensimmäinen yritys. Ruotsin matkoja Mulli sentään teki halkolasteineen. Viimeinen matka epäonnistui, sillä Ahvenanmerellä irtaantui köli, ja miehistön täytyi jättää laiva. — Samoihin aikoihin kuin han-

ninkyläläiset rakennuttivat Mullin, rakennutti Niemenkylän Penttilän isäntä Verkholmissa kuuton, mikä isännän mukaan ristittiin Iisakiksi. Mutta ei tämäkään nimi ollut mieleinen ihmisille ja ilman muuta alettiin tätä kuuttoa sanoa »Harjaksi». Jo tätä ennen oli Penttilän Kaapo, isännän veli, rakennuttanut kuuton, jota nimitettiin »Fattukaksi». Sen rakennusvuodeksi on merkitty 1785. Ivattukalla seilattiin Tukholmaan, vietiin halkoja ja tuotiin rautaa, jota ensi kertaa tarvittiin, sillä nyt oli taas laiva telakalla. Saniainen Penttilän Kaapo rakennutti 1792 paremman, siromman, kantavamman ja vahvemman laivan, jonka malli jo muistutti kaljaasia, ja johon juuri rautaakin tarvittiin. Gabriel-nimisenä se sitten alkoi merta kyntää. Myöhemmin rakennustaidon kohotessa eivät kuutot enää kelvanneet meren kulkijoiksi, vaan alettiin rakentaa useita eri mallisia ja eri nimisiä laivoja.

Vuosien 1820 ja 1870 välisellä ajalla rakennettiin paljon laivoja. Luvian joka kylän miehet olivat työssä. Mutta eivät ainoastaan luvialaiset rakentaneet, vaan näitä meidän veistämöjämme käyttivät hyväkseen muutkin. Aina Turusta asti ilmestyi pitäjäämme miehiä, jotka halusivat omistaa laivan, ja huomasivat paikkakunnan edellytykset: veistämöjä oli vanhastaan, rakennusmestareja oli tarjolla, hyviä työmiehiä yllin kyllin, ja silloin metsissämme vielä huojuu suuria honkia tarveaineeksi aina pitkää mastopuuta myöten. Myös raumalaiset ja porilaiset tulivat samalle asialle pitäjäämme, ja heidänkin laskuunsa tiedetään veistämöistämme lähteneen valmiina, monia kymmeniä laivoja. Näihin aikoihin rakennettiin, kuten jo mainitsin, monta eri mallia ja eri nimisiä aluksia: fregatteja, parkkilaitoja, prikejä, kuunariparkkeja, kuunareita, kaljaaseja, jahteja ja sumppuja.

Vanhat tiedot kertovat, että Hanninkylän miehet Nissi ja Perä-Ruuti rakensivat v. 1826 Onni-niinisien laivan, johon porilaiset panivat taakelin. Samoihin aikoihin korvenkyläläiset rakensivat kuunarin nimeltä Luvia. Sen miehen nimi, joka Luvian laivaliikkeen kukoistukseen saattajana ensimmäisenä mainitaan, esiintyy ensi kerran vuonna 1836. Silloin nimittäin *Pulli* rakensi Verkholmissa kuunarin Karl, sen jälkeen 1847 kaljaasin Hoppet, 1849 kuunarin Iris ja 1851 kuunarin Förhoppning. Niinikään Verkholmin laiva-veistämöillä toimi tähänkin aikaan taas eräs Penttilän isäntä, jonka käsistä lähti kaljaasi Mars 1859, kaljaasi Dunn 1861, kuunari Amanda 1869 ja viimeksi kolmemastoinen kuunari Luvia 1873.

Tämänaikuisista laivanrakennuttajista mainittakoon vielä J. Rostedt, joka teetti v. 1821 kuunarin Väikom, v. 1839 kuunarin

Alma, v. **1856** kaljaasin Alma, v. **1858** kuunarin Öro, v. **1859** kaljaasin Konstantin ja v. **1864** kuunarin Delfin.

Viimemainittuja aikaisempi on I. Rosnellin v. **1848** rakennuttama Vihope (?) niminen laiva. Muistettakoon vielä Karl Sundholmin v. **1858** rakennuttama kaljaasi Anshelm, sekä N. Sjöroosin rakennuttama kaljaasi Amalia v. **1860**.

Muilta paikkakunnilta olevista rakentajista mainitaan ensimmäiseksi turkulaiset rakennushommissa Verkholmissa v. **1830**. Samassa paikassa raumalaiset teettivät parkkilaivan Altai v. **1844**. Porilaisten teettäjain laivaluku on luonnollisesti suurin, he kun asuivat lähimpänä pitäjäämme ja saattoivat paraiten käyttää tarjoutuvia tilaisuuksia hyväkseen. Niemenkylän veistämöistä on laskettu vesille seuraavat porilaiset laivat: Verkholmista fregatti »Alanda» ja »Venus», priki »Triton» ja parkkilaiva »Eko». Soodessa taas rakennettiin fregatit »Venus», »Norma» ja »Garibaldi». Laitakarikin huomataan sopivaksi rakennuspaikaksi, ja niin tiedetään porilaisten siellä rakentaneen jo **1840** »Nikolain», v. **1843** »Hugon» ja v. **1846** »Argon»-nimisen laivan; senjälkeen lähtivät täältä vielä vesille »Fores», »Alma» ja »Suomi», kaikki Porin liikemiesten rakennuttamia.

Krimin sodan päätyttyä v. **1856** alkoi laivanrakennusinto käydä entistäänkin suuremmaksi. Sodan vaikutuksesta oli tarveaineiden puute suurvalloissa tuntuva ja meidän maassamme oli ulos vietävää tavaraa niin paljon kuin vain alukset kykenivät viemään. Ja juuri näihin aikoihin on laskettu perustus monien luvialaisten vauraudelle. Laivaliikkeen historian uusimpana aikana käytettiin veistämönä melkein yksinomaan Laitakaria. Täällä rakennettujen laivojen luku nousee moneen kymmeneen. Varustajina oli luvialaisia ja heidän rinnallaan porilaisia. Viimemainituista oli luvialaisille suurta hyötyä, sillä he olivat ulkomaalaisten liikutettavia ja niin muodoin tilaisuudessa saamaan uusimpia malleja, parhaimpia rakennusaineita ja ennen kaikkea mestareita, joiden piirustusten nojalla alettiin meidänkin laivojamme rakentaa. Niinpä porilaiset toivat paikkakunnalle tanskalaisen rakennusmestarin Busdorffin, jonka kuolemasta ei kovin monta vuotta vielä olekaan, hän kun saavutti korkean iän. Tämä Busdorff juuri teki uudemmanaikaiset piirustukset, osasi valikoida hyvät tarveaineet, vieläpä arvioida työmiehetkin. Kerrotaanpa hänestä, että kun eräs Kullaan Palukselta kotoisin oleva mies tarjoutui laivavarviin työhön, Busdorff vastasi vain lyhyesti: »ei Palus laiva tee, Luvia ja Karvia laiva teke!» Etupäässä Busdorffin piirustusten mukaan onkin luvialaisten uudemman ajan laivat rakennettu. Nyt olivat miehet jo keksineet yhteenliittymisen merki-

tyksen: syntyi »Pullin puulaaki», »Eskon puulaaki» y. m. Nämä yhtymät rakennuttivat ja omistivat useita laivoja. Yksityiset kyllä näitä vanhaan tapaan vielä myös teettivät, niinpä kohosi kuunari »Ida» Johan Kytän toimesta Verkholmin laivaveistämöllä. Ja edelleen astui näyttämölle J. Stenroos, jonka laskuun tehtiin kolmi-mastoinen kuunari »Ihana» **1874**, parkkilaiva »Hilda» **1875**, kuunari »Luvia» **1881**, kaljaasi »Vilpas» **1885**, kuunariparkki »Ihana» **1889**, »Luvia» **1890** ja **1899** viimeinen laiva, mikä Verkholmin laivaveistämöstä on veteen ajettu, nimeltä »Kaarlo».

V. **1884** oli J- Andrell ottanut Laitakarin laivatelakan haltuunsa teettäen siellä »Säde»-nimisen laivan.

Niemenkylässä n. s. Hellin nokassa rakennettiin **1891** kaljaasi »Hoppet» Sassilan y. m. toimesta.

Lemlahdella oli Junnilan isäntä v. **1876** rakennuttanut »Aina»-nimisen laivan.

Rakennusmestari Eklund, jonka johdolla viimeiset luvialaiset alukset tehtiin, rakensi omaan laskuunsa kotirannassaan Bokholmissa »Urho»-nimisen kaljaasin **1897**.

Monta muuta yksityistä ilmestyi, mutta kuten sanottu laivojen rakentaminen siirtyi etupäässä yhtymien käsiin. »Puulaaki» muuttui yhtiöksi: niinpä alettiin puhua Hanninkylän laivayhtiöstä, joka rakennutti paljon laivoja, kuten seuraavanimiset: Emerentia, Helmi, Usko, Toimi, Siviä, Suomi, Viriä, Olga, Vellamo, Lyidia, Arvio, Olga, Hebe, Laine, Laura, Saima, Aino, Valpas, Ahto, Hilda ja Sampo. Sen lisäksi luvialaiset maailmansodan alkuvuosina ostivat neljä suurta laivaa: Arvio, Osmo, Rakel ja rautalaiva Pleione.

Porilaisten rakennuttamien laivojen luku on uudemmallalla ajallakin suuri, yhtenäkin vuonna tiedetään neljä laivaa olleen yhtäikaa telakalla. Näiden laivojen nimiä en muistitiedoista enkä laivarekisteristäkään ole saanut selville. Pari nimeä mainitaan, nim. Rhea ja Doris, kuuluisimmat porilaisten rakentamista.

Lähdemme sitten seuraamaan näiden laivojen kulkureittejä, määränpäättä, miehistöä, lastia y. m. Alotamme siitä hetkestä, jolloin uusi laiva oli telakalla valmiina. Miten se vesille saatiin? Ei tullut kysymykseen nostaminen miesvoimilla, ei paljas lykkääminenkään, konsti oli seuraavanlainen: laivan köliä alettiin kohottaa hakkaamalla kiiloja rasvattujen n.k. floorien ja kölin väliin. Etuosa ensinnä nostettiin ja niin siirryttiin peräpuoleen saakka. Laivan kölin kokonaan siirtyessä rasvaiselle »floorin» pinnalle lähti se liukkaan rasvan ja hakkaamisen avulla liukumaan alas. Samalla kuin laiva

läksi liikkeelle, nostettiin ylös verho, mikä oli peittänyt siihen saakka salaisuutena pidettyä laivan nimeä, ja hurraahuutojen raikuessa se keinuvien laineiden syliin antautui. Olimme laivanristiäisissä. Merkkitapaus se laivan veteen ajo aina oli, siinä kestettiin ruualla ja juomalla ja useimmiten »trahteerattiin» vallan liikaakin, niin että niin hyvin »retarit» (laivanvarustajat) kuin työmiehetkin saattoivat menettää tasapainonsa. Samoihin aikoihin satamassa jo pestattiin miehistöä, laivan »pesätninki» määrättiin ja aloitettiin lastaus. Vanhan ajan »kuuttojen» miehistö mahdollisesti oli harvalukuisempi kuin uudempien alusten, niissä päällysmiehenä toimi »skippari» ja jokunen muu mies »matruusina», kokkina y. m. Nämä laivat veivät enimmäkseen halkoja ja vain Ruotsin puolelle. Mutta löytyi sentään siihen aikaan Luvialla muutakin vientitavaraa. Sundin kartanossa oli tiilitehdas, jonka tuotteita esim. Sundvallin Matti Sundin astialla kuljetti Ruotsiin ynnä Bomarsundin linnoituksen rakennusaineiksi. Näiden matkojen tuontipuolelle merkitsemme sen, että Matti löysi kauniin hovisuutarin tyttären tuoden sen vaimonaan Luvialle.

Vanhan ajan — ja osaksi vielä nykyajankin — merimiehissä ilmeni usein taikauskoa. Lujasti he luottivat ennustuksiin, samoin siihen, että jokin lempieläin tuo mukanaan onnea. Niinpä laivain asukkaina oli monesti ja on vieläkin kissoja, kaniineja y. m. Valkoinen kissa-suku on Luvialle kehitetty merimiesten onnen suosijana, ja hyvin paljon niitä meillä liikuskelee nykyäänkin. Äsken mainitsemastani Sundvallin Matista vanha tarina kertoo toteutuneen ennustuksen. Kerran kun Matti oli lähtövalmiina laivoineen Hyväluodon rannassa, huomasi hän ennen ankkurin nostoa »flakustankossa» tarhapöllön istumassa. Tästä näystä Matti säpsähti, hän tiesi ja uskoi varmasti, että nyt oli huono onni matkassa, ja juuri lähdön hetkellä hän peruutti koko matkan. Toiset merimiehet nauroivat ja lähtivät sittenkin. Mutta kuinka olikaan. Pietarinkarin kohdalla ennen aavalle merelle pääsyä nousi myrsky, löi laivan sirpaleiksi ja tuhosi miehistön; muuta ei löydetty kuin Säpin »fäärtiltä» pöytä, mikä oli kotoisin Matin aluksesta.

Uudempana aikana laivan »pesätninkiin» kuului tavallisesti 10 miestä: kapteeni, styymanni, konstaapeli, timperi, poosmanni, kaksi matruusia, yksi puolimatruusi, yksi jungmanni ja kokki. Laivan isännistö oli joskus myös halukas lähtemään katselemaan maailmaa ja silloin sellaiset laivan varsinaiseen miehistöön kuulumattomat henkilöt merkittiin kajuuttavahdeiksi, laivan kirjoissa täytyi näet kaikkien olla merkittyinä. Kapteenit olivat entiseen aikaan vain

itseoppineita merimiehiä, jotka Senaatista saamansa lupakirjan nojalla purjehtivat ensin Saksaan, sittemmin Englannin kanaaliin ja Irlannin meren rannikolle. Tällaiset lupakirjat saatiin paripäiväisen tutkinnon jälkeen, ja silloinkin sen omistajat saivat kuljettaa vain omia laivojaan. Tämä oli n. s. rannikkopurjehdusta, jona meriliike pysyi siksi, kunnes tuli asetus, jolla tapulikaupunkien erikoisoikeudet kumottiin ja kaikki saivat suoraan Saksaan y. m. maihin viedä tavaraansa. Aina yhdeksännentoista vuosisadan puoliväliin saivat Suomen talonpojat viedä vain omaa tavaraansa, vasta senjälkeen on harjoitettu rahdin seilausta. Sitten tuli määräys, että laivan päälliköksi ei saanut mennä muu kuin merikoulun käynyt kapteeni, tutkinnon suorittanut ja seilaukseen harjaantunut henkilö. Ensimmäiset luvialaiset kapteenit valmistuivat Turun ruotsalaisesta merikoulusta, sittemmin Oulun suomalaisesta. Viimeksi luvialaiset ovat käyneet Rauman suomalaista merikoulua. Kapteeneistamme voimme sanoa, että heidän joukossaan on ollut urhoollisia, pelkäämättömiä »merikarhuja», jos kelvottomia, viinaanmeneviä renttujakin. Viimemainituille, jotka myös yleensä saivat haltuunsa huonoimmat laivat, sattui tietenkin useimmin onnettomuuksia myrskysäillä. Haaksirikkoja muuten sattui verraten harvoin Luvian laivastossa, mahdollisesti yksi joka viides vuosi. Laivan isännistö sai kärsiä häviön, sillä luvialaisten laivat eivät olleet vakuutettuja maksujen kalleuden takia. Oli vielä yhdenlaisia kapteeneja, nim. sellaisia, jotka otettiin »tietomiehiksi» todellisen päällikön ollessa vielä asetuksen vastaisella tietasteella. Nämä tietomiehet olivat juuri noita vanhoja kapteenijuoppoja, jotka olivat menettäneet luoton laivan päällikön virkaan. Niinpä kerrotaan eräästä kapt. Bergmanista, että kun viina loppui, niin tietokin loppui, ja tällä tavalla hän pakoitti antamaan ryyppyjä itselleen.

Laivan lastina oli myöhäisinäkin aikoina vielä lehtereitä ja paruja, joita Saksan ja Tanskan kaupunkeihin kuljetettiin. Jälkeen maailmansodan ja jo vähän ennenkin on yksinomaan viety sahan tavaroita.

Tuontitavarat olivat vähäpätöisiä. Joskus tuotiin Espanjasta suoloja, viimeisinä vuosina apulantoja. Yleisimmin takaisin tultiin lastitta. Tuliaisina tuotiin Ruotsista kupariastioita ja silkkiä ja Saksasta huonekaluja, esim. kultureyksisiä peilejä, mitkä vieläkin koristavat entisten laivanomistajien ja kapteenien kotien seiniä. Teetä luvialaiset eivät osanneet ostaa Suomesta. Sen täytyi olla yksinomaan Saksasta tuotua. Hyvin tavallinen tuliaislahja oli monenlaisiin kuvioihin asetetuilla näkinkengillä koristettu lipas. Lapsena muistan saa-

neeni Saksan omenoita, Saksan saippuota y. m., ja näitä luvialainen ei luullut muualta saatavankaan.

Kuten huomaa, nämä tuliaisetsivat olivat etupäässä naismaailman tarvikkeita, mistä teemme sen johtopäätöksen, että miehet olivat huomaavaisia naisia kohtaan. Luvialainen nainen oli melkein yhtä tärkeä kuin mies laivaliikenteessä. Tuskinpa sellaista kapteenin emäntää on ollutkaan, joka ei morsiamena tai nuorikkona ole ollut mukana Saksan matkoilla ja ehkä Englannissakin asti. Luvialainen nainen tiesi rahdin nousut ja laskut ja hoiti pienempiä meriasioita. Mutta kokonaan hänen huolenpitoonsa jäi koti ja sen hoito. Luvialainen kapteeni oli säännöllisesti samalla maatilalla omistaja, emäntä siis hoiti maanviljelyksen, viipyipä mies suvimatkoilla lyhyemmän tai pitemmän ajan; talvimatkoja ei vanhempaan aikaan paljon tehtykään. Ja sitten sama nainen ennen laivan lähtöä touhusi laivan ruokavarojen, »provjantin», kokoon saamiseksi. Se koottiin kunkin osakkaan osuuden mukaan kotituotteista. Luvialainen emäntä kevätaamuisin nousi anin varhain laivan leipiä leipomaan. Navetasta katsottiin sopiva lehmä ja sika laivaa varten teurastettavaksi, perunoita vietiin, voita, juustoja y. m. tehtiin. Tällainen homma on tutunomaisena muistissamme säilynyt.

Luodaksemme lopuksi pienen yleissilmäyksen Luvian meriliikenteen historiaan voimme edellä esitetyn perustuksella jo laivojen lukumäärästä päättää, että laivaliikkeenme on aikoinaan ollut suuri, ja on selvää, että se on tuntuvasti edistänyt luvialaisten hyvinvointia. Liikkeen ylläpitämiseksi on tarvittu monimiljoonaisia rahamääriä; niinpä fregattilaiva Rhean kustannusarvio teki 600,000 markkaa. Luvian laivaliikenne on elänyt loistokautensa. Maailmansota sitten tuhosi koko Luvian monikymmenisen laivaston. Tällä haavaa on olemassa vain pari kolme moottorialusta, jotka entiseen tapaan kuljettavat pitäjän sahatavaraa markkinoille.

Toivo Kaukoranta.

Reunahuomautuksia Athanasius Rosengrénin »Muistotietoihin Karkun muinaisuudesta».

Tohtori *Jalmari Jaakkola* on »Satakunnan» V osassa julaissut karkkulaisen merkkimiehen *Athanasius Rosengrénin* vuonna **1911** laatiman ja hänen ilmotuksensa mukaan kansanmuistitietoihin perustuvan kertomuksen vanhoista asutustarinoista, jotka valaisisivat ei ainoastaan muinaisia asutussuhteita vanhassa Sastamalassa, vaan myöskin muistiinpanon tekijän käsityksen mukaan liittyisivät läheisesti Kalevalaan ja sen Kullervosikermään. Samalla on *Jalmari Jaakkola* kirjoituksen johdannoksi esittänyt mielenkiintoisia havain-toja ja historiallisten asiakirjain antamia tietoja vanhaan Sastamalaan kuuluneen Suoniemen Sarkolan kylän maa- ja vesistösuhteista, joita kysymyksessä oleva kertomus m. m. koskettelee.

Kun tämän kirjottaja joutui omasta alotteestaan kysymyksessä olevan Rosengrénin kertomuksen aiheuttamana tammikuussa **1912** tekemään asiakseen matkan Suoniemelle ja Karkkuun ottaakseen selvää, missä määrässä tämän sangen epäilyttävältä näyttäneen ja osittain kalevalaisia runosäkeitä sisältäneen kertomuksen takana saattaisi olla kansanomaista traditsionia, huvittanee Rosengrénin kertomukseen tutustuneita kuulla matkani tuloksista.

Pidin tarkoituksenmukaisimpana käydä ensin Sarkolassa ja koettaa siellä kylän vanhimmilta asukkailta tiedustella, missä määrässä he tunsivat kylän vanhoja asutussuhteita valaisevia tarinoita ja kävivätkö ne mahdollisesti lainkaan yksiin Rosengrénin tietojen kanssa. Tässä mielessä matkustin ensin Suoniemeen ja saatuani tietoja kirkonarkistosta kylän vanhimmista asukkaista saavuin puheen-alaiseen kylään. Julkaisen seuraavassa jokaisen puhuttelemanı kertojan antamat tiedot lyhykäisesti erikseen.

1. Maria Fredriikka Matintytär Ojanperä, syntynyt **15/5 1833** naapurikylässä Vahalahdessa. Muisti kyllä kertomuksia ajalta, »kun ryssä maahan tuli», samoin tiesi, että »Siukolan tykköö Murtoonjärvestä tulevan *Miamojojen* likillä kulki hiilenväkkee, joka hevosenkin

pisätti», mutta muita varsinaisia asutustarinoita ei tuntenut, eikä niihin liittyviä nimiäkään.

2. Karvalin Karoliina 1. Kustaava Karoliina Nordlund, syntynyt 30/4 1832 Karkussa, mutta asunut Sarkolassa. Tunsu hyvin *Untamon pellon* ja *Miemojoen*, joiden aseman selitti tarkoin. Kysyessäni nyt, mitä ne Untamo ja Miemo olivat, selitti kertoja, että »*Niamo* (huom. N-) ja *Untamo olivat miähiä, ne oli sennimiset asujamen nimet*», mutta tämän lisäksi ei hän tiennyt mitään muuta niistä mainita. Tunsu myös Rosengrénin mainitsemän sananparren »Sarkolasa on seittemän pitäjän lukku», mutta ei tiennyt, miten sananparsi oli syntynyt.

3. Kaarle Ignatius Juhonpoika Finska, torppari, syntynyt 4/6 1855 Suoniemessä. Kertoi *Miemojoesta*, ettei se ole ennen kulkenut nykyistä uomaansa ja että »joen entiset reitit voi vieläkin nährä». Milloin ja miten reitin muutos olisi tapahtunut, ei tiennyt. Hänkin kertoi, että oli »kuullut hiirevväkkee kulkevan, kualettien haamuja», jotka pitivät isoa »mölinää» mennessään. Mainitsi erikoisesti Kakkurivainaan ja Lähteenmäen mummun niistä kertoneen. Sarkolan voimamiehistä tiesi, että se, jota »sanottiin Pataniitun Mikkoks», se »oli seittemän pitäjän lukku voimistansa». Eri kylien paimenten välisistä suhteista ja riidoista vanhoina aikoina tiesi kertoja yhtä ja toista. Rosengrénin kertomuksessa (Satakunta V 351) mainitusta Ruolahden kylän ensimmäisestä asumuksesta suurine puineen tiesi kertoja vanhan perinnäistiedon mukaan, että se oli ollut paimenen asunto ja sijainnut »Rauhamäen pykninkin kouralla».

4. Esaiaa Valentin Marjala 1. Ruokonen, syntynyt 15/12 1849 Vahalahdessa. Vahalahdessa »piti olleen Uati niminen miäs, joka siällä oli ollu ensimmäinen ja joka oli pojjiillensa jakanut kylän», mutta »Sarkolasta minä en oikeen nuukaan tiä». »*Untamon ukkoo*¹ minä oon kuullut puhuttavan: *Untamon ukko ja Niämen Piäte ne käänsi Sarkolan koskee Käärekoskesta*. Siällä on nyt neljä rattasmyllyä, kutalaisten, vahalahtelaisten, tyrsävänkyläläisten ja sarkolaisten. Niamojoki oli alempana, josta ne meni kääntään. Asunto ollut tiätysti siinä, asuneet kahren puolen sitä koskee.» Miemo nimeä ei tuntenut. Tarinan lastusta tunsu kertoja siinä muodossa, että Urmian ja Nohkuan kyliin Karkussa olisivat ensimmäiset asukkaat, veljekset, tulleet Kangasalta, ja heidän asuinpaikaltaan oli lastu kulkeutunut Kaukolaan Tyrväässä (Ali-Sastamalassa), jolloin »Kaukolan asujamen piti tulleen ja tappaneen Nohkuan miähen, — se oli ninkun toista rotua.» Piti »luonnottomana», että lastu olisi voinut Sarkolasta kulkeutua Nohkuään. Kertoi muuten ohimennen, että »ensimmäisiä pappia oli ollut Leestenius vainaa,² se oli Kauniaisissa ollut herraspaaleisa ja oli sen siällä tullu vatta kipeeksi, kun se ensi kerran kaffeeta on juanut — kolme Leesteniusta ollut peräkkanaa.» — Hiidestä ja hiidenväestä kertoja mainitsi paikannimen Hiittenvainio (olisiko paikalla

¹ Tässä on merkillistä *ukko* sanan käyttö. Sana ei ole, kuten tunnettu, vanhaan satakuntalaista eikä hämäläistä perua, vaan itäsuomalainen.

² Tarkottaa nähtävästi Jaakko Leistenius vanhinta, joka, tultuaan ylioppilaaksi 1706, oli kappalaisena Suoniemessä v:sta 1719 ja kuoli 1754. Hänen poikansa Jaakko (1713—1803) ja tämän samanniminen poika (1766—1839) olivat myös Suoniemen kappalaisia.

mahdollisesti vanha kalmisto, kannattaisi kenties tutkia) ja »hiilenväestä» tiesi paljon kertomuksia — »ne piti semmottia eresmenneitä olleen». Vahalahdessa oli kerran pärepuun päälle heittäytynyt joku levähtämään, kun hiidenväkeä oli tullut ja »tuupannut toisen siitä pois», jolloin »päämies oli sanonut: 'se oli untunu; ei saa untuneeseen kajota'». »Pikku-Kustaaks sitä sanottiin, joka mulle kerto kaikista kuuloista ja nävyistä ja hiilenväjestä» ja oli se kertojalle jo »pikkupoikana peresentierattu». Muuten »hiilenväkkee kulki maasa ja ilmaa, kelloisa piti menneen» eikä niiden kulkiessa kukaan saanut viheltää. Kertoi edelleen, että »seitsemän pitäjän lukku» »Pataniitun Mikko oli kaks kyynärää ja kaks tuumaa paksu hartioilta, mutta en mee sannon, mahtoko olla yli kolme kyynärää vähän» (pituudeltaan nim.). Oli sitä mieltä, että »Käärekosken kääntäminen oli saatu vähällä kääntämisellä», siinä kun oli savimaata.

5. Kalle Juha Kallenpoika Paavola, syntynyt 10/5 1840. Tiesi kertoa, että »*Miamo-Piäti*» olisi »vanhempia asukkaita tämän jojen varrella». Miamo esiintyy paikannimissä Miamojoki, joka »kulkee Sarkolan kylän läpitte», Miamosilta, Miamoahre, Miamovainio (Kesolla ja Nikkilällä, palstotettu). »*Untamon pellot*») on »Nikkilän maasa vähä joesta ylös eteläpuolella järvee». Mitään muuta ei ollut kuullut Untamosta puhutavan. »*Käärekkoski* on ensimmäinen koski Miamojojesa, kun se Rekolanjärvestä alkaa», sen kääntämisestä ei ollut kuullut mitään kerrotun. »Pataniitun Mikko on seitsemän pitäjän lukku», se oli Halmeen sepän isä. Vanhin talo on Keso. Hoikkalalla ja Mekkosella oh yhteinen paimen vielä Paavolan muistin aikaan, kun muilla oli jo hakamaat.

6. Luilin 1. Luirin täti, Rustaava Eliina Luidi, syntynyt 3/9 1837. *Niamo-Piäti ja Untamo vanhoja ihmisiä.* Edellinen rakentanut Nikkilän. Nimessä aina Niamo, mutta paikannimissä Miamoahre, -vainio, -joki. Ei ollut varma, oliko ne veljeksiä. Lastujutun tunti siinä muodossa, että lastu oli kulkeutunut Sarkolaan Miamojokea myöten yläältäpäin. Niamo-Piäti ja Untamo läksivät etsimään sen lähtöpaikkaa ja tulivat Siukolan torppaan Totkijarvella. Käärekosken kääntämisestä ei ollut kuullut mitään.

7. Eeva Katariina Taavetintytär 1. Mattilan mummu, syntynyt 26/4 1825. Tunki *Miamojoen* j. n. e., mutta ei henkilöstä tiennyt mitään. »*Untamoo* kuullut puhuttavan» myös, mutta ei jaksanut muistaa enää edes, missä se paikka oli. Henkilöstä ei mitään. Kertoja vanhuuden vaivaama.

8. Efraim Kallenpoika Mäkelä, »Mäkelän vaari», syntynyt 30/2 1830. Kertoi kylän vanhimmista asukkaista kuulleen, että »*Miamo-Piate pitoja piti ja kuttu Raato-Antin poikinensa niihin*». »Miamosillan korvasa pitänyt olleen se ensimmäinen asukas, Raatoommoisio meillä». Untamosta kysyttäessä vastasi kertoja, että »Nikkilällä *Untamo on*» (maan nimi), mutta sen nimisestä henkilöstä ei tiennyt mitään. *Käärekoskesta* kertoi, että »vesi ennen meni toisaalta, kuin se nyt menee ja siällä on semmosta kolua vieläkin *Karimäen* pirtin alapuolella Putilan saunan kouralla.» Hiiden väestä kertoi, että »tualla ilmaa sitä hiilevväkkee meni kelloa aika karkua, niettä krassut krapisi». Olipa joskus tunnettu joukosta henkilöitäkin. Niinpä oli kerran »Mattilan miäs» nähnyt, kuinka »isosa joukosa kulki lukkarivainaa peräsä pitkäsä matkareesä, jolla se vaaliassa

pruukas koota». Sille oli »vaarallista, jonka kohralle hiilevväkkee tuli, mutta kun heitti maahan pitkäksensä, ei se vahinkoittanut mitään». Erikoisesti tiesi kertoja, että »Käärekoskella piruja ollu ilmasen ikäsä». Joltain hevosmieheltä siellä kerran »laukes kalut kaks kertaa». Kertojan mukaan Vahlahti on vanhempi kylä kuin Sarkola ja »Urmia on vanhin kylä koko kappehilla.» Muisti, kun tankojako oli vielä voimassa Vahlahdessa, »yks ois syättänyt karjaasa, toisen oli viljalla». Kerran toisen talon saralta »Yli-Vuatila vainaa nosteli ruista omalle sarraalleen» ja oli sitten »vankina linnassa, istu pallisa, ei tunnustanut». Tiesi myöskin, kuten useimmat kylän vanhimmista asukkaista hyvin, että »Sorrin Mikko oli seittemän pitäjän lukku voimistansa taikka väkikapulan verosa, kun se oli parraallansa.»

Puhuteltuani näin kahdeksaa kylän vanhinta ja tietorikkainta henkilöä päätin käydä pikimältään vielä tapaamassa itse kertomuksen laatijaa Athanasius Rosengreniä Karkun puolella. Matkani hänen luokseen olikin välttämätön täydennys edelläolevalle tullakseni vakuutetuksi siitä, että Rosengrenin lähettämä kertomus oli monilta oleellisilta kohdiltaan kansanperinnäistietoihin perustumaton. Toisaalta voin tällä käynnilläni myöskin selvittää, mitä kansanomaisia traditioineja Rosengren itse oli todella tuntenut kertomustaan kokoonpannessaan ja mistä lähteistä hän oli ne saanut. Mainittuani, millä asialla liikuin ja kerrottuani, että hänen professori Mikkolalle lähettämänsä kertomus oli herättänyt Helsingissä melkoista huomiota, minkä johdosta oli haluttu saada tarkka selvitys ennen muuta siitä, oliko todella, niinkuin R:n kertomuksesta olisi voinut päätellä, kansan keskuudessa aikaisemmin tunnettu joitain runomittaisia tai suorasanaisia kertomuksia, jotka muistuttivat sisältönsä tai nimiensä puolesta Kalevalan Kullervorunoja, kertoi Rosengren, ettei hän ollut lapsuudessaankaan kuullut mitään pitempiä runopukuisia kertomuksia kansan keskuudessa Suoniemessä, jossa hän oli, kuten tri Jaakkolan johdatusstakin käy selville, syntynyt ja varttunut mieheksi. Ainoat säkeet, jotka hän väitti nuoruudessaan kuulleensa kertomuksessaan mainituista aiheista Suoniemessä, olivat:

»Se oli uljas Untamoinen,
joka käänsi Käärekosken,
kaato kasken halmehelle.» .

Nämä säkeet kertoi hän oppineensa nuoruudessaan »trenkimies Kalle Juhanpojalta, joka matki Hutkon Erkin puhetta.» Muistiinpanojeni mukaan ei Rosengren tällöin ilmotanut muistavansa mitään Untamo nimistä paikkaa Suoniemen Sarkolasta, mutta kirjeessään toista kuukautta myöhemmin prof. Mikkolalle hän puhuu siitä aivan tuttuna asiana ja on

hän tällöin merkinnyt sen myös karttaansa, jonka hän pyynnöstäni oli muiden täydentävien ja selittävien tietojen mukana lähettänyt J. J. Mikkolalle. Minulla on keskustelumme ja R:n kirjeen sisällön nojalla syytä otaksua, että hän tällä välin on käynyt itse uudelleen Sarkolassa tarkistamassa kertomuksensa tietoja. Kalervosta ei Rosengrén tiennyt Suoniemen asutustarinoihin liittyvänä mitään ja peruuttaakin hän kirjeessään aikaisemman kertomuksensa väitteen, että Kalervoa olisi paikkakunnalla mainittu Untamon veljenä ja Vahalahden kylän perustajana. Kalervoa ei ole koko paikkakunnalla tunnettu lainkaan minkäänlaisessa yhteydessä, eikä siellä esiinny myöskään mitään paikannimiä, joita voisi yhdistää tähän nimeen.

Mitä siis tulee »vanhoihin Sarkolan kylässä käytettyihin sananlaskuihin» tai muihin »paikallisiin kansantaruihin ja niiden yhteydessä lausuttuihin runopätkiin», kuten Rosengren nimittää kertomuksensa lähteitä (Satakunta V **350, 351.**) rajottuivat ne **15** vuotta takaperin sekä silloin todettavan perinnäistiedon että Rosengrénin omankin vakuutuksen mukaan sangen niukkoihin »rippeisiin», jotka eivät suinkaan riitä pohjaksi R:n mielikuvitusriikkaalle kokoonpanolle. Kansanomaisena lähteenä on ollut: **1)** kertomus tai — paremmin sanoen — hämärä muisto nähtävästikin historiallisesta »*Käärekosken kääntämisestä*», joka jonkun kerran nimenomaan on esitetty joko yksinomaan tai osittain *Untamoisen 1. Untamon ukon* (?) ansioksi (ks. edellä kertoja nr. **4**, ja Rosengrén), **2)** viljelyspalstan nimi *Untamon maa, Untamon pelto* samassa kylässä, sekä **3)** osittainen käsitys siitä, että *viljelys* on saanut *nimensä samannimisen henkilön mukaan*, jota on pidetty kylän vanhimpana asukkaana (kert. nr. **2** ja **6**). Lisäksi on ollut pohjana monivivahteiset kertomukset *lastusta*, joka on saattanut eri seuduilta tulleet uutisasukkaat toistensa yhteyteen (ks. edell. kert. nr. **4** ja **6**). Verrattakoon niihin myös *Antero Wareliuksen* »Kertomuksessaan Tyrvään pitäjästä **1853**» (Suomi **14 140—141, Hki 1855**) mainitsemää ja Maammekirjassa (esim. **16. painos** **vita 1899**, sivu **277**) toistettua tarinaa lastusta Tyrvään Kaukolan kylän ja Kokemäen ensimmäisten asukkaiden toistensa yhteyteen saattajana. Näiden viittausten pohjalle on Rosengrén itse sitten katsonut parhaaksi »*Kalevalan mukaan otaksuen*» — kuten hän sanoo — rakentaa yhtenäisemmän asutustarinan, joka niin kauniisti näytti liittyvän vanhaan kalevalaiseen tarustoon. Rosengrén, joka oli älykäs, itseoppinut ja paljon lueksinut kansanmies, ei käsittänyt kertomustaan laatiessaan tekevänsä vääryyttä todelliselle paikalliselle traditsionille käyttämällä hyväkseen eri tahoilta kuulemiansa ja kirjallisuudesta saamiensa tiedon

sirpaleita, joiden yhteenliittäminen ei hänessä herättänyt mitään epäilystä. Rosengrénin lukeneisuutta osottavat muuten hänen kertomukseensa sisältyvään ja hänen itsensä laatimien runosirpaleiden monet kalevalais-karjalaiset sanat (*äijä, kesäkontin, miekkonen, kontioita, otrahalmehi*).

Mutta tällaisenakin alastomaksi riisuttuna sisältää Rosengrénin kertomus ja siihen liittyvät todella olemassa olleet perinnäistiedot varsinkin asutushistorialliselta kannalta mielenkiintoisia seikkoja ja viittauksia, joiden merkityksen myöhempi tutkimus vasta täysin voi hyväkseen käyttää. Kajoamatta tässä yhteydessä ollenkaan enempää niihin viehättäviin näköaloihin, jotka itsestään tarjoutuvat tässä mahdollisesti piilevästä vanhemmasta jo unohtuneesta Untamotraditsionista, johon *Jalmari Jaakkola* on Rosengrénin kirjoituksen johdannossa jo viitannut, samoin kuin myöskään ammattimiehen vielä tarkempaa tutkimusta kaipaavaan tietoon »Käärekosken kääntämisestä» toiseen uomaan, haluan puolestani kohdistaa huomion kolmanteenkin seikkaan, joka ilmenee muodossa tai toisessa kaikissakin näissä perimätiedon sirpaleissa, nim. viittaukseen siitä ilmeisestä tosiasiasta, että näillä seuduilla, joissa kertomusten tapahtumat ja henkilöt liikkuvat, eri suunnilta tulleet asutusvirtaukset ovat kohdanneet toisensa noina varhaisina aikoina, jolloin tämä satakuntalais-hämäläinen rajaseutu sai vähitellen kiinteän asutuksensa, jonka erilainen alkuperä vielä tänäänkin kuvastuu esim. näiden seutujen monissa sängen mielenkiintoisissa kielellisissä seikoissa.

Mikko Saarenheimo.

Tarinaa ja totta Euran Kauttualta.

Eura on vanhoilta kulttuurimuistoilta maamme rikkaimpia seutuja, vallankin jos ajattelemme pitäjää sen varhaisemmissa rajoissa, jotka käsittivät m. m. myös Kiukaisten ja Köyliön tienoot. Kiukaisten seuduilla on runsaista rauniolöydöistä päättäen jo hämärässä muinaisuudessa ollut eräänlaista alkukantaisen kulttuurin kukoistusta. Köyliö taas kuuluu historiaamme varsinaisesti niiltä ajoilta, jolloin kristinusko tuotiin Suomeen, ja seudulle antaa myös runous sangen varhain hohdettaan, sillä legendan mukaan Lalli, väistyvän pakanuuden itsetietoinen edustaja, surmasi Köyliöjärven jäällä uuden uskon julistajan Henrik piispan — aihe, josta keskiajalla syntyi tunnettu kansanruno ja jolla on huomattava sija myöhemmässäkin kirjallisuutemme historiassa. Mutta nykyisenkin ja siis varsinaisen Euran alueella puhuvat myös kummut muistoiheen ikivanhasta kulttuurista, ja erityisesti kirjallishistorialliselta kannalta tarjoaa hieman mielenkiintoa Euran seuduista sen helmi, Kauttua.

Kauttuaksi sanotaan seutua, missä Pyhäjärvi purkaa kirkkaan vetensä Eurajokeen. Tämä purkaus tapahtuu pudottaen, joten Eurajoki alkutaipaleensa hyrskyää perättäisinä koskina. Maalauksellisen kaunis Kauttuan tienoo on siis järvi- ja koskimaisemien yhdistelmä, jolle leimaa antaa samalla vissi romanttinen piirre. Kuten voi odottaa, on tähänkin luonnon armoittamaan seutuun jo aikojen hämärässä syntynyt ihmisasutusta, mihin myös tarinan omaiset paikallismuistot viittaavat.

Niinpä Laihianderin pitäjänkertomuksen mukaan tavattiin vielä **1700**-luvun puolimaissa Pyhäjärven rannassa jäännöksiä kivisestä alttarista, jonka ääressä vanhan kertomuksen mukaan itse Henrik piispa olisi toimittanut jumalanpalvelusta, kun minkäänlaista kirkkoa ei vielä oltu Euraan rakennettu (Satakunta IV, s. **163**). Aivan vastakkaista tarkoitusta palvelemaan oli taas kansantarinan mukaan aiottu Pyhäjärveen pistävä Hiittenkari, kuten jo nimestä voi päätätä, sillä se mainitaan jättiläisen tekemäksi. Katkeroituneena kirkonkellojen soitosta, kun sellainen ensimmäisiä kertoja kajahteli

järvellä, ryhtyi jättiläinen rakentamaan vierinkivistä järven poikki siltaa päästäkseen suorinta tietä käsiksi vastavalmistuneeseen kirkkoon. Kesken puuhien sattui paikalle muuan teräväkielinen nainen, jota huvitti tehdä pilkkaa jättiläisen rikkiäisistä vaatteista, sillä niitten hajallisuus oli todella arveluttavaa, vallankin kun jättiläinen uurasti kumarassa. Naisen käyttäytyminen oli, kuten hyvin voi ymmärtää, jättiläisen mielestä loukkaavaa, minkä vuoksi hän harmistuneena jätti työnsä kesken ja viskasi vihoissaan kalliomöhkäleen naista tavoitellen. Kivi lensi onneksi ohi ja putosi paikkaan, missä se tuli olemaan kiinteänä rajamerkinä Kauttuan ja Säkylän maitten välillä.

Hämärästä menneisyydestä puhuu myös pari koskien lähellä sijaitsevaa metsänpeittämää mäkeä, Linnavuori ja Neitynlinna, joista lienee tavattu muinaisjäännöksiä. Näissä paikallisnimissä piileviin linnapuistoihin liittyy mahdollisesti vanha tarina, joka on kirjaanpantu nimellä »Morsiamen kivi».

Tarinan mukaan asui Kauttualla linnassaan mahtava ritari Uolevi. Hän oli hellässä suhteessa kiehtovan kauniiseen vedenneitoon, joka asusti Pyhäjärven aalloilla ja sukunsa tapaan ikävöitsi itselleen sielua. Vasta kun ihminen hänet naisi, saisi hänkin sielun, sillä niin on laita vedenneitojen, ja hänestä tulisi oikea ihminen. Mutta ritarin tunteet Vellamoista morsiantaan kohtaan eivät pysyneet kestävinä, sillä hänessä heräsi kaipaus ihmisten tyttäriin. Yläneellä, Pyhäjärven tuolla rannalla, joka kirkkaalla säällä siintää Kauttualle, oli kauneudstaan kuuluisa neitonen, jonka muistakin hyvistä avuista maine tiesi kertoa. Ritari kosi häntä ja sai suostumuksen. Aikanaan meni Uolevi sitten purjehtien Yläneelle noutamaan nuorikkoaan. Matkalla sinne sukelsi hänen näkyviinsä hyljätty vedenneitonen, joka vaihdeuista lemmenlupauksista muistuttaen pyysi ja rukoili Uolevia. Mutta kuurona onnettoman rukouksille ritari purjehti perille. Morsiamen kodista nuoret läksivät saattoväen kera Kauttualle. Saavuttiin jo kotilahdelle, kun vedenneitonen, joka oli tuomittu jäämään ikävöimäänsä sielua vaille, epätoivoisena päätti estää myös nuoren parin onnen ja hän kohotti aalloista heidän tielleen kiven, johon Uolevin haaksi kaatui, ja morsiuspari vaipui vesiin. Tuhoisa kivi sai tarinan mukaan tästä nimekseen Morsiamen kivi.

Tämä surullinen tarina, joka tuo mieleen Oksasen kauniin balladin »Koskenlaskijan morsiamet», on aiheeltaan yleisesti tunnettu eurooppalaisesta sadustosta ja kirjallisuudesta. Tarina ritarin ja vedenneidon kohtalokkaasta suhteesta tuntuu kuitenkin suomalaisen ympäristöön sovitettuna oudolta, joten se meikäläisellä pohjalla

esiintyessä lieene selitettävä vierasperäiseksi. Niinpä kauttualainenkin tarina »Morsiamen kivistä» on kansanomaisen kertoman lisäksi kenties saanut kirjallista väritystä. Sellaista se on voinut saada joko kirjaanpanoa tyyliteltäessä tai ehkäpä muovautuessaan lopulliseen asuunsa Kauttuan säätyläispiireissä, joita seudulla on asunut siitä lähtien, kun sinne **1600**-luvun lopulla perustettiin rautatehdas. Sellaistakin selitystä voidaan ajatella, että kauttualaisen tarinan syntymiseen ovat myötävaikuttaneet Ruotsista rautatehtaalle siirtyneitten seppien perheet jatkuvissa polvissa, sillä siellä ovat tarinat vedenneitosista kansanomaisia.

»Morsiamen kiven» tarina on painettu lastenlehteen »Eos» **1864**, ss. **187—190(?)**. Samassa vuosikerrassa on jo varemmin, ss. **161—166**, muistettu vanhaa Euraa esittämällä Köyliöön ja Kiukaisiin liittyviä tarinoita Henrik piispasta ja Lallista. Valitettavasti kyseellistä vuosikertaa ei ole saatu tallelle edes Helsingin yliopiston kirjastoon, ja tämän kirjoittajan omistamasta kappaleesta on koulupojan päähänpiston vuoksi tullut riistetyksi ja siten hävinneeksi juuri se kohta, missä kauttualainen tarina on painettu. Varmuudella muistaa kuitenkin tämän kirjoittaja vielä, että tekstiä oli nuorille lukijoille havainnollistuttamassa pari puupiiirroskuvaa, joista toinen esitti Uolevin ja vedenneidon kohtausta, kun ritari purjehtii Yläneelle morsiantaan noutamaan, ja toinen kuvasi kohtalokasta haaksirikkoa Morsiamen kivellä.

Myöhemmän ajan Kauttuan mainetta on laajalti tehnyt tunnetuksi kuuluisa ruotsalainen naiskirjailija Fredrika Bremer. Hän on syntynyt **1801** Tuorlan kartanossa lähellä Turkuja ja muutti vanhempiensa mukana täältä **1804** Ruotsiin, jossa hänestä sittemmin tuli nykyaikaisen naisliikkeen uranuurtaja. Hänen elämäkertansa kirjoittajat, joukossa hänen vanhempi sisarensa Charlotta B. (»Själfbigrafiska anteckningar och bref», **1868** ja **1912**, s. **6**) ja häneen yhtyen Lucina Hagman (»Fredrika Bremer», **1886**, s. **2**), väittävät, ettei kolmivuotiaalla tyttösellä voinut olla vietävänä uuteen kotimaahan suomalaisia muistoja. Kuitenkin tekisi mieli olettaa, että hän jollakin kesämatkalla olisi vanhempiensa mukana — isähän oli itse tehtaanomistaja — käynyt Kauttualla ja saanut viehättävästä seudusta varhaiskypsään mieleensä jonkun vaikutelman, jota sittemmin tuttavien kuvaukset olisivat selventäneet ja elävöittäneet. Joka tapauksessa oli hänellä Kauttuasta eloisa käsitys, joka kuvastuu hänen kirjastaan »En dagbok» (**1843**). Kirjailijatar siinä muutenkin paljastaa suomalaisia sympatioitaan.

Päiväkirjan päähenkilö ei tosin täysin vastaa kirjailijataria itseään, mutta hänessä on kuitenkin paljon sellaista, mikä on ilmettyä Fredrika Bremeriä. Kirjailijattaren tavoin on tämäkin nainen syntynyt Suomessa, josta lapsena on siirtynyt Ruotsiin. Häinkin pitää suomalaisena perintönä luonteensa sitkeyttä ja taipumusta itsepäisyyteen, kuten oli myös laita Fredrika Bremerin, jolla on havaittu olevan paljon mitä nykyään sanotaan suomalaisiksi sisuksi — luonteenominaisuus, joka oli hänelle suureksi hyödyksi, kun hän ryhtyi epätasaiseen taisteluun naissuvun oikeuksien puolesta. Varmaankin on kirjailijatar myös ajatellut itseään, kun hänen henkilönsä katsoo Suomesta olevan peräisin luonteensa koruttomuuden ja suoruudenrakkauden, joka ei viihdy ajankohdan ranskalaissävyisen seuraelämän teennäisyydessä ja valheessa. Kirjan henkilö antaa tässä suhteessa samalla Kauttualle, synnyinseudulleen, tunnustuksen (s. 25). »Ah, päivänpaahtama raisu tyttö, joka oli kasvanut Suomen 'soitten' keskellä ja jonka elämä oli kulunut metsissä ja kanervikoilla, vuorien ja virtojen vaiheilla, unelmissa yhtä rajuissa ja ihmeellisissä kuin luonto, jonka parissa hän oli varttunut, tällainen tyttö ei todella ollut olento salonkia ja ranskalaisia sievistelyjä varten. Siirrettynä lapsuutensa raikkailta salomailta loistavaan maaherranasuntoon, missä suuret kuvastimet joka taholla heijastivat kaikkia liikkeitä ja tuntuivat ivallisesti matkivan kaikkea luontaista ilmausta, jossa ei ollut mieltelyä leimaa, tuli hänestä arka, arka itseään ja arka kaikkia ihmisiä kohtaan.»

Paitsi luonteenlahjoja on kirjan päähenkilö saanut mukaansa Suomesta ja erityisesti Kauttualta arvokkaita muistoja. Niitä hän kertoilee uskotulle miesystävälle en, joka luo aurinkoa hänen sieluunsa mutta jolle hän ei voi luvata aviollista rakkautta — sellainen suhde on todellisuudessa ollut Fredrika Bremerillä itsellään. »Hänelle haastelen kernaasti suomalaisesta synnyinmaastani, Auran villistä luonnosta, sen omasta kansasta ja tavoista, sen ihmeellisistä myytillisistä lauluista ja taruista taikoiineen ja mahtavine loitsuineen, jotka ovat avaimia asioitten olemukseen, sekä omasta raikkaasta lapsuudestani koskena kuohuvien virtojen vieremillä, leppien varjossa» (s. 100). Että ihastus kohdistuu juuri Kauttuan koskiin ja virtaan, ilmenee kirjasta selvästi. Kun henkilö, jonka päiväkirjasta on kysymys, joutuu kerran Ruotsissa viettämään kesäänsä kohisevan virran äärellä, lähtee hänen kynästään sanat: »Aamuisin annat minulle kylpyveteni, ja sen villin raikkaassa tuoksussa, sen virkistävässä viileydessä heräävät tunteeni ajoilta, jotka elin Kauttuan virroilla, tunteet, nuoruuden-raikkaat täynnä elämänintoa» (s. 157).

Kauttaan ylistyksen huippukohdan muodostaa kertomus helmien poiminnasta, jollaista täällä muinoin harjoitettiin. Suorasanaisiksi runoksi puhkeaa Fredrika Bremerin esitys, kun kirjan päähenkilö puhuu (ss. 30—31) elämyksistään helmisimpukoitten parissa. »Noilla synnyinmaani rannoilla, Kauttuan lepikkorantamilla kävin lapsena usein helmiä pyytämässä, kun kesän helteessä vesi oli laskeutunut. Vieläkin luulen tuntevani kirkasten, viileäin aaltojen huuhtelevan jalkojani. Vieläkin luulen näkeväni helmisimpukoita, joita koski oli paikoittain hiekkaan kasannut pienien viheriöiden saarien rannoille. Läjittäin toin näitä simpukoita rannalle, ja kun löysin niistä helmiä, voi mikä ilo. Usein ne olivat vajanaisia, puolinaisia ja vioittuneita, mutta väliin löysin oikein kauniita. Nyt menen jälleen etsimään helmiä — mutta elämän virrasta.» Tällainen innoitettu kuvaus, joka havainnollisuudessaan on kuin silminnäkiän kynästä, on omansa todistamaan Fredrika Bremerin väkevästä mielenkiinnosta Kauttuata kohtaan, olipa sitten sen pohjana joku lapsuudennäkemys tai pelkkä muitten kertoma. Joka tapauksessa on hänellä Kanttilasta ollut sangen eloisa vaikutelma.

Fredrika Bremerin kauttualaisten helmitarinan on meillä tehnyt tunnetuksi Topelius, joka on ottanut sen »Maamme kirjaansa» (1875) ja sitä ennen painattanut sen teokseen »Finland, framstäldt i teckningar» (1845—52), jossa eräänä maamme nähtävyytenä esitetään (ss. 132—133) myös Kauttua. Samassa yhteydessä on myös kerrottu Hiittenkaria koskeva tarina, josta edellä on jo ollut puhe. Tekstiin liittyvässä kokosivun kuvassa näemme taustalla Kauttuan kartanon kaksikerroksisen päärakennuksen, joka 011 vieläkin säilynyt, ja etualalla ylimmän koskipadon, jonka suvannossa nähtävästi kesyt vesilinnut uiskentelevat.

Niihin aikoihin, joilta tämä kuva on, ja mainittuun Kauttuan kartanoon vie meidät Eva Ljungberg, kirjailijanimeltä Draba Verna, historiallisessa muistelmassaan »Herr Geheimerådet», joka liittyy ko-koelmaan »Raumo historier» (1910, ss. 51—76) ja jatkuvana käännös-novellina on painettu »Suomen Naiseen» 1920 (ss. 60—470). Salaneuvos on Anders Henrik Falck (* 1772, † 1851), senaatin talous-osaston puheenjohtaja, joka naimaosuuksina oli saanut Kauttuan haltuunsa. Jätettyään 1833 senaatin ja samalla kokonaan luopuen valtiolliselta uraltaan hän asettui pysyvästi asumaan Kauttualle, jolla oli hänen isännöidessään suuruudenaikansa. Hän rakennutti kartanon kaksikerroksisen päärakennuksen ja hänen toimestaan Kauttuan ympäristö muuttui puutarhaksi ja puistoksi, jotka vieläkin

herättävät katselijan ihailua, ja rautatehdas paisui tuotannoltaan maamme suurimmaksi.

Eva Ljungbergin novelli antaa hyvän joskin hiukan romanttisoitun kuvan tästä mahtavasta Kauttuan omistajasta, joka oli kiivaudessaan ankara herra, mutta saattoi toisinaan olla myös rakastettavan kohtelias. Hänen ankaruuttaan saivat semminkin tuntea alustalaiset, jotka häntä pelkäsivät ja vihasivat. Kansa salaisesti napisten kertoi hänen suhteistaan paholaiseen, jolle hän oli maallisen menestyksen saavuttamiseksi myynyt sielunsa. Eräällä kankaalla oli heidän kohtaupaikkansa, jossa harjoittivat vehkeilyä. Salaneuvos ajoi aina keskellä tietä muiden saadessa mennä syrjään, mutta kerran sanotaan hänenkin täytyneen väistyä tieltä, sillä vastaan ajoi häntä mahtavampi, paholainen, mustalla parivaljakollaan, hevosten sieraimet tulta suitsuen. Näitten Eva Ljungbergin esittämien tarinoitten lisäksi, joita euralaisen rahvaan keskuudessa vahvasti uskottiin ja ahkerasti kerrottiin vielä **1890**-luvulla, mainittakoon, että kansankertoman mukaan paholainen, jonka kanssa salaneuvos oli ollut liitossa, sopimuksen mukaan tuli aikanaan noutamaan hänen sieluaan. Lähtö tapahtui komeassa kyydissä, sillä paholaisella oli jälleen tulta liekehtivä musta parivaljakkonsa ja hän oli matkan kunniaksi pukeutunut pelikorteilla kirjailtuun juhlamantteliinsa.

Kuten mainittu, saattoi salaneuvos myös toisinaan olla viehättävän kohtelias. Hänen hymynsä oli varsinaisesti varattu naisille, joihin hänellä oli tenhoisa vaikutus. Itse hän oli altis naissulon houkuksille, missä vain sellaista tapasikin. Alustalaisten kauniit naiset olivat häneltä vaarassa, ja harvinaisia eivät olleet kylillä salaneuvoksen jälkeläiset. Omituista kyllä, niin kerrotaan, että naisissa, joiden oli näin käynyt, jatkuvasti säilyi ihailu väkevää valloittajaansa kohtaan.

Erästä salaneuvoksen suhteesta muodostui seudulle surullinen tarina. Hänen silmänsä olivat kerran sattuneet nuoreen kotiopettajattareen, joka asui kartanon ylliskamarissa. Yöllistä ahdistelijaa paeten nuori nainen heittäytyi toisesta kerroksesta alas loukkaantuen kuolettavasti. Synkkinä öinä kuultiin vainajan haamun valittavan puistossa ja nähtiin hänen liikkuvan valkoisiin puettuna. Valkoinen haamu ei kansankertoman mukaan vielä **1890**-luvulla ollut lakannut kummittelemasta Kauttualla.

Eva Ljungberg kertoo novellissaan erään toisenkin suhteen, jossa lieenee tarinaa ja totta. Kauttualla oli vierailemassa salaneuvoksettaren naissukulainen, herkkä kaunosielu. Häntä huvitti helmien etsintä lahdenpohjasta, mistä Eurajoki alkaa virrata, ja hän maalaili

Kauttuan maisemia. Häinkin syttyi arasti vastustamattomaan salaneuvokseen, joka hänkään ei kestänyt kiusausta. Neitosen tie sittemmin vei lempeän salaneuvoksettaren neuvosta Ruotsiin häpeää peittämään.

Tällaisia muistoja liittyy Kauttuaan. Ei ole ihmeellistä, että koskien ja rautaruukin romanttisesta ympäristöstä kasvaen vanhat muistot saavat todellisuuspiirteisiinsä mielikuvituksen lisää. Elämä itse on niissä saanut myös samanlaisen intensiivisen tihennyksen, jollaista on täällä luonnollakin. Samalla seudun merkityksen vuoksi vanhat muistot muuttuvat kulttuurikuviksi menneiltä ajoilta.

Entinen runollisuus on näet jo häviämässä Kauttualta. Vanhan rautapajan vasarat ovat lakanneet jyskimästä, ja uudenaikainen teollisuuslaitos sitoo itseensä koskien voiman. Helmetkin ovat seudulla käyneet harvinaisuuksiksi. Muuttunut on myös kosken partaalla ahertava ihmispolvi, joka tuskin enää muistaa tarinoita mahtavasta salaneuvoksesta ja hänen liitostaan paholaisen kanssa ja joka ei liene enää nähnyt valkoista haamua eikä kuullut sen valittavan. Jos näitä tarinoita siellä yhäti ehkä kerrotaisiinkin, eivät niihin usko enää ainakaan aikuiset, kuten uskoivat vielä **1890**-luvulla, jolloin rautatehdas jymisten pudotteli vasaroitaan ja kosket pauhasivat kuin kohtalon äänenä ja jolloin Kauttualla oli vielä romanttinen hohteensa tallella.

F. O. Viitanen.

Kirjeenvaihtoa ja väittelyä Skandinaavian suomalaisista 1860-Luvulla.

LISIÄ SATAKUNTALAISEN PASTORIN DAVID SKOGMANIN
ELÄMÄNTYÖN VALAISEMISEKSI.

Jokseenkin samantapainen, joskaan ei niin huomattava merkitys kuin Kaarle Aksel Gottlundilla (1796—1875) on Keski-Skandinaavian suomalaisiin nähden, on satakuntalaisella pastori David Skogmanilla Pohjois-Skandinaavian suomalaisiin nähden. Tämä etevä suomalainen kirjailijan ja tiedemiehen alku, jonka kuolema kaatoi, hänen ollessaan vasta 27:nnellä ikävuodellaan, Suodenniemellä kappalaisen viransijaisena, toukokuun 26 p:nä v. 1867, oli syntynyt Mouhijärvellä, Selkeen kartanon alueeseen kuuluvassa Mikkolan torpassa marraskuun 10 p:nä v. 1840, kävi koulua Porissa ja Raumalla, tuli ylioppilaaksi Turun kymnaasista v. 1860, vihittiin papiksi v. 1863 ja toimi sen jälkeen pappina Mietoisissa, Suoniemellä, Kiikassa, Karkussa ja Suodenniemellä.¹ V. 1861 hän Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran stipendiaattina kierteli Satakunnan, Hämeen ja Etelä-Pohjanmaan eri seuduilla kiel-, kansa- ja muinaistieteellisellä keräilymatkalla, jonka tuloksena m. m. oli v. 1864 Suomi-teoksessa julkaistu tutkielma »Kertomus matkoiltani Satakunnassa muisto-juttuja keräilemässä.»

V. 1864 lokakuussa teki Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Historiallinen Osakunta (Finska Litteratursällskapet historiska sektion) esityksen, että Suomalaisen Kirjallisuuden Seura myöntäisi matka-apurahan kielitieteellisten, kansatieteellisten ja historiallisten tutkimusten toimeenpanemiseksi Skandinaaviassa asuvien suomalaisten keskuudessa, uudistaen esityksensä tammikuussa v. 1865.² Helmi-

¹ Satakunnan Kirjallinen Kerho on päättänyt julkaistavaksi David Skogmanin elämäkerran, joka ilmestyy lähisessä tulevaisuudessa. Skogmanin elämänvaihteita selosti tämän kirjoittaja myös Satakuntalaisen osakunnan kokouksessa toukokuun 7 p:nä 1917.

² Esitykset kokonaisuudessaan julkaistuina Suomi-teoksen 313—314 ss. ja 335—330 ss. v. 1865.

kuussa v. **1865** Suomalaisen Kirjallisuuden Seura päättikin ehdotetun tutkimusmatkan tehtäväksi, mutta ulotettavaksi sen sillä kertaa vain Ruotsin ja Norjan pohjoisiin osiin. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kokouksessa huhtikuun 5 p:nä **1865** »esimies ilmoitti, että hakemuksia Seuran määräämään matkarahaan kieliopillisia ja historiallisia tutkintoja varten Skandinaviassa asuvain Suomalaisten suhteen oli tullut viideltä mieheltä, nimittäin: virantoimittavalta kappalaiselta Suoniemellä D. Skogmanilta, maisteri A. Törneröos'ilta, ylioppilas G. W. Fagerlundilta, talonpoika P. Puustiselta Kihtelysvaarasta, sekä työnjohtaja H. J. Hiltuselta Kontiolahdelta. Näistä hakijoista katsottiin soveljaimmaksi herra D. Skogman, koska hän ennenkin, Seuran kustannuksella matkustellessaan, oli osoittanut kykyä tämmöisiin toimiin ynnä myös taitoa kuvien piirustamisessa, ja koska nyt tarjoutui tällä matkalla viisi kuukautta viipymään, joten oli toivo saada tutkinnot perinpohjin tehdyiksi.» — Matkasta toivottiin jokseenkin paljon, niinkuin m. m. Y. S. Yrjö-Koskisen Skogmanille lähettämistä yksityiskirjeistä käy selville.

Kun Pohjois-Ruotsin suomalaisten varsinkin kielelliset olosuhteet paraillaan ovat meillä jälleen päiväjärjestyksessä, arvelen herättävän mielenkiintoa, mitä näistä kysymyksistä maassamme **1860-luvulla** ajateltiin. Ja kun hallussani olevat Yrjö Koskisen (**1830—1903**) sekä useiden muiden suomalaisuuden silloisten rintamamiesten kirjeet David Skogmanille antavat näistä ajatuksista selvän kuvan, julkaisen näistä kirjeistä tässä muutamia otteita.¹

¹ Yrjö Sakari Yrjö-Koskista on totuttu siksi yksinomaisesti pitämään pohjalaisena, että katsottaneen vaaralliseksi harhaoppisuudeksi, jos tässä satakuntalaisessa kotiseutututkimusjulkaisussa väitän, että häntä tavallaan voidaan pitää myös satakuntalaisena. Mutta väitteessäni on kuitenkin totta. Muuttivathan hänen vanhempansa Satakunnan maakunnan alueelle, Hämeenkyröön, jo v. 1845 (isä Georg Jakob Forsman oli Hämeenkyrön kirkkoherrana kuolemaansa asti v. 1875), Yrjö Koskisen ollessa vasta 15 vuoden ikäinen, ja Hämeenkyrössä hän vietti siis jo osan kymnaasiaikansa kesistä sekä sen jälkeen suurimman osan ylioppilasaikansa lomahetkistä, vieläpä usein myöhemminkin. Hänen satakuntalaisista silloisista kotiseutuharrastuksistaan todistaa myös v. 1851 ilmestynyt tutkimus »Kertomus Hämeenkyrön pitäjästä». — Satakuntalaisella maaperällä Yrjö Koskinen oppi suomen kielen, niinkuin hän itse tunnustaa: »Koulussa ja lukiossa luin suomea; mutta opetus oli sangen huono. Kesäaikoinani Hämeenkyrössä tosin koitin puheesen harjaantua, mutta ei siitä paljon apua ollut, ennen kuin ylioppilaaksi tulvani sain olla pidemmät aiat yhtenään Hämeenkyrössä, jolloin melkein yksinomaisesti tein siinä asiassa työtä.» »Oleskelin paljon pirtissä väen kanssa ja sillä tavoin vähitellen saavutin jonkunlaisen puheharjoituksen.» — Satakuntalaisella maaperällä alkoivat Yrjö Koskisen historian tutkimukset, niinkuin hän itse mainitsee: »Kielentaitoni edistyi, vaikka hitaasti. Kesällä 1848 aloin

Ennen David Skogmanin Ruotsiin lähtöä kirjoitti J. Krohn (1835—1888) huhtikuun 19:nä 1865 päivätyssä kirjeessään hänelle seuraavaa:

»Kunnioitettava Herra.

Teidän kirjeeseenne huhtik. 15 päivältä kiiruhdan Seuran päätöksen mukaan vastaamaan, että Seura suostuu siihen, että Te kesällä lähdette, ja pyytää vaan saadaksensa tietää, milloin Teidän sopinee liikkeelle lähteä. Samassa lähetetään Teille sitten Seuran varoista 500 markkaa, ja loput, 1500 markkaa, toimitetaan Tornion kaupunkiin miksi ajaksi Te määräätte ja arvellette tulevanne niille seuduille.

Teille onnea matkaan toivottani rohkenen jotakin omasta puolestani lisätä. Havaintonne ja tutkintonne Skandinavian Suomalaisiin suhteen tietysti kuuluvat kokonaan ja yksinomaan Suom. Kirj. Seuralle, joka on matkaan tarpeelliset varat antanut. Mutta mitä Te muuten nähnette ja havainnette lieene Teidän omaanne, minun ymmärtääkseni. Eikös siis kävisi laatuun, että Te joutoaikoina kirjoittaisitte kuvalehteeni pantavaksi pari kertomusta Lappalaisten elämästä ja tavoista Pohjanperillä. Minulla on tässä kuva Lappalaisesta kalastajaperheestä kodassaan, johon minä mielimmin panisin elävin silmin nähdyn sekä elävästä suusta lähtevän kertomuksen. Kovin pitkä, pitempi kuin noin 4 palstaa sen ei kuitenkaan pitäisi olla. Jos se Teiltä kesän varrella valmistuisi (ennen Elokuun loppua) niin pyytäisin sitä lähettämään minulle Viipuriin, vaan myöhemmin olen jälleen Helsingissä. Palkkiota voin antaa 3 markkaa palstalta, sen saan siitä itse.

Suurella Kunnioituksella

J. Krohn

Maisteri eikä Tohtori.»

V. 1865 huhtikuun 23:na Helsingissä päivätyssä kirjeessään Yrjö Koskinen kirjoittaa Skogmanille seuraavaa:

tehdä pieniä tutkimusretkiä pitäjällä ja ajatus syntyi valmistella Hämeenkyrön pitäjän kertomusta. Sillä tavoin myöskin historiallinen tutkimus alkoi.» — Satakunnassa myös lausuttiin Yrjö Koskisen johtaman Kirjallisen Kuukauslehden (1866—1880) syntysanat, niinkuin hän itse kertoo: »Kesällä 1865 oli K. Bergbom käynyt Jaakon päivän aikoina Hämeenkyrön pappilassa. Minä perheeni olin siellä myöskin pari viikkoa. Jaakko veljeni oli tietysti kotosellaan. Siellä salin takaisessa välikamarissa syntyi tuuma ulosantaa Kirjallinen kuukauslehti, joka alkoi v. 1866.»

»Veljeni!

Älä pahaksi pane, että suoraan pyydän rakentaa veljyyttä kanssasi; minun on koko joukko asioita puheltavana, ja niitä on mukavampi toimittaa sinutellen kuin teititellen.

Se matka Norjaan ja Ruotsiin, johon tulet lähtemään Kirjallisuuden Seuran kustannuksella, koskee monessa kohden niihin tietoihin, joita minä olen koettanut tutkia, ja sen vuoksi tahtoisin kääntää huomios muutamiin eri kohtiin, joista toivoisin selitystä tärkeihin historiallisiin kysymyksiin. Täällä on kyllä arveltu ja kenties hyvälläkin syyllä, että historiallinen saalis tästä matkasta tulee vähäpätöiseksi kielipillisen rinnalla. Kuitenkin on tarpeellista, että historiallistakin puolta valvotaan, koska se taas epäilemättä on toista tärkeämpi. Olletikkin on kaksi tai kolmekin kysymystä, jotka ansaitsevat erinomaista tarkastusta, nimittäin: 1) Alkuväestöstä, 2) Kainulaisista ja 3) Pirkkalaisista. Kustakin erittäin tahdon mainita pari sanaa.

1) Alkuväestöstä lienee vaikea saada luotettavia tietoja. Tähän saakka on pidetty täytenä totena, että Lappalaiset näillä seuduilla niinkuin Suomessa ja koko Skandinaviassa yleensä ovat olleet periväestönä, ja että niiden jälkeen ovat tulleet Skandinavit (-laiset) ja Suomalaiset. Minun luuloni on kuitenkin, että joku muu Suomensukuinen kansa (Europaeus vakuuttaa ne Syrjäneiksi ja Ostjakeiksi) on käynyt Skandinavilaisten ja Suomalaisten edellä ja Lappalaisten rinnalla. Tämä, osittain sukupuuttoon kuollut, osittain Skandinavilaisiin, Suomalaisiin ja Lappalaisiin hämmentynyt kansakunta olisi Islannin satujen Jotunit, Jättiläiset, Finnit. Juuri Pohjois-Norjan vanhimmassa historiassa tavataan näistä Jotuneista kaikkien viimeiset jäljet, eikä ole mahdotonta, että niillä seuduin voitaisiin asiasta saada jonkinmoista selkoa. Minä en voi sanoa, mitä seikkaa sitä varten olisi erittäin tarkastaminen. Kuitenkin pyytäisin Sun pitää silmällä kaikki paikannimet ja kuulustella ei ainoastaan niiden Ruotsalaista ja Norjalaista muotoa, vaan myöskin, mitenkä kuuluvat Suomeksi ja Lapiksi. Ainakin voipi hyvä olla, että tämäkin kysymys pidetään muistossa.

2) Kainulais-juttu on melkein yhtä vaikea selkoon saada. Olisi kumminkin kuulustamista, mitä ihmiset itse niillä seuduin tietävät Kainulaisista. Mahdollista olisi, että samat Kainulaiset eivät muuta olleet kuin Jotunien viimeinen jäännös; mahdollista myöskin, että olivat Skandinaviain sukua. Olisi tarpeellinen tietää, kuinka kauas etelään Suomalaiset paikannimet ulottuvat. Näiden seutujen kieli-murre antanee muutamissa kohden osviittoja.

3) Pirkkalaisista nyt ainakin pitäisi niillä seuduin saada jonkinmoista selkoa, koska 15:nnellä ja vielä 16:nnellakin vuosisadalla Pirkkalaiset juuri kauppa-liittona ja eri etu-oikeuksilla varustettuna kuntana oleskeli Torniossa, Piitimessä ja Luulajassa. Ensiksikin olisi tutkittava, onko näiden pitäjän väestö alkuaan suomalainen vai ruotsalainen, ja onko kieli siellä Hämeen-sukuinen, kuten minä arvaisin. Minusta, näet, ovat Pirkkalaiset juuri se Hämäläinen siirtokunta, joka ennen vuotta 1300 lähti sinne asumaan. Ne historialliset tekoasiat, joita Pirkkalais-jutussa tunnetaan, löydät kirjoituksestani »Pohjanmaan asuttamisesta», joka on Suomi-kirjaan painettu. Muutamia uusia seikkoja olen kyllä myöhemmin löytänyt; mutta niitä en voi tähän lyhyesti kertoella. Olkoon vain lyhyesti mainittu, että ne puolestaan vahvistavat, mitä olen mainitussa kirjoituksessa arvellut. Kuitenkin on tässä kysymyksessä vielä paljon himmeyttä. Kenties Sinun kauttas saadaan siihen uutta valoa; sillä niin lähellä totuuden periä ollaan, että pieninkin seikka voipi koko asian ratkaista.

En tahdo Sinua enää väsyttää useammilla muistutuksilla. Tiedän kyllä, että itsekin valmistat itseäs kaikin tavoin tälle matkalle. Historiallisen Osakunnan antama ohje on arvattavasti Krohn'in kautta jo Sinulle lähetetty. Tarpeellisten kirjain joukossa on mainittava Stockfleth'in »Om Qvaenerne i Norge». Hyvä kenties olisi ollut, jos olisit voinut täällä käydä suullisilla puheillamme; mutta sen asian tähden ei maksa vaivaa tänne matkustaa.

Kun nyt siellä puolen kerran matkustelet, niin muista myöskin tutkia, millä tavoin voitaisiin vahvistaa Suomalaisten kansallisuutta Pohjois-Norjassa. Se on arka asia, josta ei saa paljon puhua. Mutta hyvä olisi, jos voitaisiin esim. Tromsö'sen saada Suomalaisia kirjoja kaupaksi, sekä lainakirjastoita perustetuksi johonkin paikkaan. Kenties löytyy joku luotettava mies, jollen sopisi lähettää kirjoja myytäväksi. Mukaasikin Sinun pitäisi ottaa joku määrä sopivia kirjoja.

Toivottaen hyvää onnea matkalles, olen alati pysyvä Sinun hyvä ystäväsi ja veljesi

Yrjö Koskinen.

P. S. Torniossa käydessäs poikkeepas Rehtori Thauvon'ille. Hän voipi epäilemättä antaa joitakuita osoituksia. Jos matkaltas joskus viitsisit minulle kirjoittaa, niin olen luultavasti koko kesän täällä Helsingissä.

P. S. Juttelin äsken Borg'in kanssa matkastas. Kenties olisi mukavinta lähteä täältä Tukholmaan ja sieltä höyryllä Luulajaan,

koska läntinen rannikko aikaisemmin aukenee kuin itäinen. Mitenkä aiot asettaa raha-asias. Ei Sinun käy plakkarissa kuljettaa niin suuria summia, vaan parasta olisi, jos voisit jostain saada kreditivin Tromsöö'sen. Kenties kauppiashuone Bergbom Oulussa voisi semmoisen antaa. Luulen minä, että täältä kävisi saada kreditivi Kristianiaan, josta rahanosoitus epäilemättä helposti käy Tromsöö'sen. Näitä seikkoja on erinomaisen tarpeellinen edeltäkin asettaa selvälle kannalle; sillä rahanpuute matkalla on tukala asia, ja liiat rahat voivat olla vaarallisiakin tykönänsä kantaa.

Jos ennen lähtöäs tulet Turussa käymään, katson hyvin soveliaaksi, että tännekin pikimältään tulet. Täällä sopisi kaikkia asioita tarkemmin keskustella. Tämmöisiä matkoja ei aivan usein tehdä, ja sen vuoksi Sinun kenties pitäisi täällä vähäsen neuvotella, koska kumminkin olet oleva Suomalaisuuden edusmiehenä vieraassa maassa. Jos tänne tulet, niin pyydän omasta ja vaimoni puolesta sinun majaan meille. Olet aivan tervetullut. Asumme Rehtori Melartin talossa Alpertin kadun varrella Boulevartin loppu-päässä.

Y. K.»

Niinkuin J. Krohnin kirjeestä käy selville, oli Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Skogmanille myöntämä matka-apuraha suuruudeltaan **2,000** mk. Tällä Skogman lähti matkalle, mutta halusi matkan varrella laajentaa matkasuunnitelmaansa ja pyysi sen vuoksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralta lisäavustusta. Tästä kertoo Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran elokuun **4** p:nä **1865** pidetyn kokouksen pöytäkirja seuraavaa:

»§ **4.** Konsistorion Amanuensilta D. Skogmanilta, joka Seuran kustannuksella kulkee tutkimusmatkoilla Suomalaisten tykönä pohjoisessa Skandinaviassa, oli tämän kuun **1** p. tullut näin kuuluva kirje:

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle.

Toukokuun **26** päivänä lähdin Turusta höyrylaivalla Tukholmaan, ja sieltä osittain maita, osittain vettä Yli Tornioon, tehden havainnotani muinaisten Kainulaisten ja Pirkkalaisten pesäpaikoilla. Yli Tornion, jossa Ruotsin valtakunnan kesällä ajettavat tiet loppuvat, kuljin vaarojen ja nevojen poikki Yli Kainuun, sieltä Jellivaaran pitäjään ja sieltä tänne Wittangin kirkolle Tornion joen varrella. Täältä aion pitkin mainittua jokea ja samannimistä järveä ylös Norjaan.

Helposti jo havaitsen olevan mahdotonta viitenä kuukautena suorittaa tutkimiset sekä Pohjois- että Etelä-Skandinaviassa, jos niistä tutkimisista on lähtevä jotakin hyötyä. Myöskin rahavarani

eivät salli tehdä niin pitkiä matkoja, sillä Suonien rahan halpa arvo, ruokatavarain kalleus täällä Lapissa, sangen korkeat kyyti- ja päiväpalkat ja monet muut seikat saattavat kassan tuntuvasti väheneeseen. Sentähden pyytäisin tähän lisäystä, jotta yhdessä jaksossa, kun kerran matkalle itseni olen valmistanut ja virkavapaus minulle suotu, saisin käydä Suomalaisten asumissa maakunnissa Keski-Ruotsissa ja Etelä-Norjassa, ja senjälkeen ilmituoda työskentelemiseni hedelmät. Suuresti olisin kiittollinen, jos Suomalaisen Kirjallisuuden Seura vielä antaisi 1000 markkaa, joilla sitten saattaisin Skandinaviassa matkailla Joulukuun keskipalkoille ja pyörtää Kyöpenhaminan ja Pietarin kautta, sivumennessä tutkaisten Wirolaisten ja Karjalaisten oloja.

Jos Suomalaisen Kirjallisuuden Seura suostuu anomukseeni, niin ehkä kävisi lähettää vekseli Trondhjemin kaupunkiin. Wittangista Heinäkuun 8 p:nä 1865.

D. Skogman.

Tämän pyynnön mukaan määräsi Seura h:ra Skogmanille entisten matkarahain lisäksi tuhannen (1000) markkaa Suomenrahaa, joka summa allekirjoittaneen toimella olisi hänelle lähetettävä Trondhjemin kaupunkiin Norjanmaalle, ja tahtoi Seura suostua siihen, että h:ra Skogman yksin tein kävisi tutkimassa Suomalaisten oloja myöskin Etelä-Norjassa ja Keskisessä Ruotsissa. Mutta samassa lausui Seura tahtovansa, että kaikki näin suodut matkarahat yksin-omaisesti käytetään siihen määrättyyn tutkinto-alaan Skandinaviassa, eikä suostuvansa tällä kertaa mihinkään syrjäkäyntiin Wirolaisten ja Karjalaisten alalla. Ja koska se tutkimustoimi, jonka Seura alussa oli aikonut jakaa kahdelle eri matkustukselle, nyt tulee yhdessä jaksossa suoritettavaksi, niin oli Seuran tahto, että h:ra Skogman Trondhjem'-ista antaa Seuralle ylimalkaisen kertomuksen matkustuksensa jo saavutetuista tuotteista.

Pöytäkirjan vakuudeksi
Yrjö Koskinen.»

Jo vähän ennen kuin asia tuli esille Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kokouksessa kirjoitti Yrjö Koskinen Skogmanille elokuun 3:nä (illalla) 1865 Helsingissä päivätyssä kirjeessään hänen anomuksensa johdosta m. m.:

»Eilen tänne tullessani Hämeenkyröstä, jossa olin viettänyt kolme viikkoa, sain vastaanottaa kirjeesi, joka oli Wittangissa kirjoitettu Heinäk. 8 p., mutta vasta tämän kuun 1 p. perille tuli. Toinen

kirjeesi, jonka Seuralle olit lähettänyt, tuli samana päivänä. Sen anomuksen johdosta, minkä siinä te'et, pidetään huomeniltana Seuran kokous, niin ett'en tällä postilla vielä voi Sinulle mitään varmaa vastausta antaa. Mutta sen mukaan, mitä olen kuullut, en katsoisi ollenkaan epäiltäväksi, että anomuksees suostutaan. Tosin et ole tarkemmin selittänyt, mitä varten Sinun on tarpeellinen palata Itämeren-maakuntain ja Pietarin kautta. Mutta se summa, jonka siihen tarkoitukseen pyydät, on liian vähäpätöinen, että Seura rupeisi tuosta tinkailemaan. Ellen siis ensi postissa mitään sen enempää Sinulle kirjoita, niin voit olla vakuutettuna, että Seura on anomuksees suostunut ja että rahat Sinua Trondhiem'issa odottavat.

Sinun avunhuutos Skandinavian Suomalaisten hyväksi ei ole vallan tyhjään tuuleen rauennut. Lillja ja Kumpp. ovat lähettäneet koko joukon kirjoja ja samaten ovat Helsingin Sanomain toimitus vastaanottaneet jonkun määrän, jotka he Tukholman kautta ovat toimittaneet Tromsöösen. Näinä päivinä minäkin lähetän muutamia kappaleita Opiksi ja Huviksi sekä Nuijasotaa, vieläpä toivon Seuran-kin antavan omia kustantamiaan esim. Luonnon kirjaa, Gruben historiallisia kertomuksia ja n. e. Luultavasti siellä kaivataan myöskin Uusia Testamenttia, mutta niitä ei käy niin äkisti sinne saada, koska Piplia-seuran pitää asiasta päättää. Sen vuoksi ja muutoinkin on välttämättömän tarpeellista, että löydät jonkun miehen Tromsöössä tai likiseuduilla, joka pysyväisesti ajaisi Suomalaisuuden asioita Ruijassa sillä tavoin, että hän ottaisi täältä lähetettyjä kirjoja vastaan ja käyttäisi ne tarkoitukseensa. Tietysti emme voi aivan usein lähettää sinne lähetys-miestä; Sinun siis täytyy painaa jälkesi niin syvään ja lujaan, ett'ei ensimmäinen tunturituisku niitä keväise tuntumattomiksi. — Katso vain, ett'et turhan vuoksi herätä Skandinaviaisten valtiollista epäluuloa, joka saattaisi lisätä sen-puolisten Suomalaisten räsistystä. Pää-asia on, että voimme näille kansalaisillemme toimittaa suomenkielistä sivistystä ja sillä tavoin pysyttää heidät Suomalaisina.

Varsin iloista on kuulla, että Sinä noiden historiallisten kysymysten alalla olet päässyt uusille jäljille; sillä, totta puhuen, vanhat jäljet ovat melkein saloon päätyneet. Edellä kaiken tarvitaan uusia tekoasioita. Parasta lienee, että julkaiset erikseen tutkimuksesi, ja erikseen annat matka-kertomuksen, joka jälkimäinen saisi tulla ulos erinäisenä, kuvilla varustettuna kirjana yleisemmän yleisön luettavaksi.»

Tähän kirjeeseen jatkona on elokuun 4:nä (aamulla) 1865 Helsingissä päivätty kirje, jossa Yrjö Koskinen m. m. kirjoittaa:

»Sinun käymistäs talvis-aikana Itämeren maakunnissa tuskin lienee miksikään hyödyksi, j o s onkin siinä tutkittavaa; parempi lienee

joskus kesällä lähteä sinne. Muistamista onkin, että se lenko, joka näin olisi käytävä, epäilemättä tulisi paljoa enemmän maksamaan kuin **200** markkaa; sillä kulkeminen niillä seuduin on erinomaisen kallista. Ja toiseksi menee aikasi Skandinaviassa luultavasti kaikki tyyni, jos tyystin senkin työalan viljelet. Että nyt perinpohjaisesti siellä toimitat tehtäväs, siitäpä jokainen on vakuutettu; mutta senpä tähden olisi minunkin mielestäni parempi, ett'et liian avaralle mieltäs hajoittaisi. Mitenkä nyt Seurassa päätettäneen tänä iltana, en vielä voi arvata, mutta epäilemätöntä lienee, että Sinulle Etelä-Skandinavian matkaa varten määrätään nuo pyytämäs **800** markkaa.

Jos Kristianiassa käyt, niin muista käydä Suomalaisen konsulin Mechelin'in luona; hän on Suom. Kirj. Seuran jäsen ja kuuluu olevan kunnan mies.»

Lähetettäessään Skogmanille Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran edelläjulkaistun pöytäkirjanotteen, kirjoitti Yrjö Koskinen elokuun 7:nä **1865** päivätyssä kirjeessään hänelle samalla seuraavaa:

»Kerakulkevan pöytäkirjan mukaan minä Sinulle lähetän **1.000** markkaa, jotka aion pankissa vaihettaa kahdeksi vekseliksi Salomon Heyne'n päälle, koska Norjan ja Ruotsin pääkonsuli on minulle vakuuttanut, että Heyne'n vekselit otetaan täydestä joka paikassa Norjanmaalla ja että Norjankin pankki vetää hänen päällensä. Kursi on tätä nykyä huono, enkä vielä tiedä, kuinka paljon minä tuhannesta markasta saanen.

Seurassa katsottiin tarpeelliseksi, että käyttäisit kaiken aikas ja kaikki varat yksin-omaisesti Skandinaviassa. Vaikk'ei sitä ole pöytäkirjassa mainittu, arveltiin suotavaksi, että Sinä Wermlannista taas kulkisit ylöspäin pitkin Köli-tunturien Ruotsalaista kylkeä, koska näissä sydänmaissa vanhastaan on Suomalaisia ollut ja luotettavien tietojen mukaan vieläkin on, ainakin Gestrik-lannissa eli Gefleporin läänissä. Erään adressin käski Kaarlo Collan Sinulle antaa, nimittäin: »Gustaf Alfred Hesselgren, andra bataljonsläkare vid Helsingre regemente, Hofors i Gefleborgs län.» — Tämä mies tuntee johonkin määrin senpuolisia Suomalaisia ja on lausunut toivonsa, että täältä tultaisiin niitä tutkimaan.

Sinun tutkimuksias seurataan täällä suurella mieliteolla ja toivotaan, ett'et jätä mitään parsittavaa. Muun seassa muistutettiin, että ottaisit tarkkoja kieli-näytteitä joka paikasta, esim. jonkun satu-kappaleen kirjoitettuna kerto jäin puheen mukaan.

Saa nähdä, ovatko Norjalaiset aivan epäluuloisia Sinua vastaan. Heitä täytyy kohteliaalla tavalla viihdyttää. Sinun varsinainen toimialas on tieteellinen tutkimus, ja sitähan ei pitäisi kenkään oudoksuman.

Trondhiem'ista Seura odottaa Sinulta jonkun lyhyen matkakertomuksen.

Kaksi vekseliä, kumpikin **220 m. 8 sh.** Hamb. Banco eli yhteensä **440 m. 16 sh.** — Primat lähetetään sulle, Secundat jäävät minun haltuuni vakuudeksi. Että kirje tulisi sitä varmemmin perille, en maksa täältä mitään porttoa.»

Seuraavana eli elokuun **8**:na päivätyssä kirjeessään Yrjö Koskinen tähän vielä lisäsi:

»Koska toivon Sinun vielä tämän kuun lopulla olevan Tromsoessa, tahdon sinne Sinulle ilmoittaa, että Seura on suostunut anomukseen sillä tavoin että saat **1.000** markkaa lisää, mutta käytät kaiken mahdollisen aiah ainoastaan Skandinavian Suomalaisten tutkimiseen. Seura ei siis hyväksy lähtöäs Viroon ja Pietariin tällä kertaa, mutta toivoo että Sinä tyyni tutkit Suomalaisten oloja Ruotsissa ja Norjassa. Pöytäkirjan tästä asiasta olen lähettänyt viime postissa Thronthiem'-iin ynnä rahat muutettuina kahdeksi vekseliksi Suomen pankilta Salomon Heyne'n päälle Hampurissa (yhteensä **440 m. 16 s.** Hamb. Banco). Niin pian kuin rahat (eli vekselit) kätees saat pyydän Sinulta postissa kuitin. Heynen vekselit saat helposti myydyksi joka paikassa Norjassa ja olletikkin Thronthiem'issa jossa on Norjan pankki. Kaksi vekseliä olen pannut sen vuoksi, että voisit säästää toisen Ruotsiin.

Minulla ei ole tällä kertaa mitään lisäämistä. Ainoastaan sitä muistan nyt, että Sinun lienee sopivinta palata Wermlannista pitkin Kölin itäistä kuvetta pohjoiseen; sillä muissakin maakunnissa, esim. Gestriklandissa löytyy suomalaisia, vaikka niistä harvoin puhutaan.

Koska nuo Wermlandin ja Etelä-Norjan Suomalaiset ovat varsin rikkaita, kuten kerrotaan, eikö niiden sopisi lähettää pari nuorukaista tänne kouluun esim. Jyväskylään? Semmoisista voisi sitten tulla lähetyssaarnaajia ja pappeja pitkin Suomalaisten aluetta Skandinaviassa.»

D. Skogmanin matkan yhtenä tarkoituksena oli myös suomalaisen kirjallisuuden levittäminen Pohjois-Skandinaavian suomalaisten keskuuteen, niinkuin Yrjö Koskisen edelläjulkaisuista, elokuun **3**:na **1865** päivätyistä kirjeistäkin jo ilmenee. Kirjojen saamiseksi Skogman m. m. kääntyi turkulaisen kustannusliikkeen J. W. Lyllja & Co:n puoleen. Koska se ruotsinkielinen vastaus, joka toiminnan puolesta hänelle lähetettiin (päivätty **14/7 1865**), sattuvasti kuvaa silloisia oloja, suomennan siitä muutamia kohtia.

»Ystävällisestä tarjouksestanne ottaa levittääksenne meidän kustannustuotteitamme», sanotaan kirjeessä, »Pohjois-Skandinaavian suomalaisten keskuuteen lausumme täten kohteliaimmat kiitoksemme.

Meille oli todellakin erikoisen mieluista saada tietää, että ilmoitatte olevanne halukas siihen, sillä me olemme tähän asti turhaan koettaneet saada tietoomme henkilöä, joka ottaisi siellä, aluksi vaikkapa ilmaiseksi, levittääkseen pienempiä ja halpoja kirjasiamme, jotta sitten tuonnempana, jos tällainen toiminta siellä näyttäisi menestyvän, voisimme ryhtyä sinne järjestämään pienehköä varsinaista kirjamyymälää. Meillä on tosin kirjanmyyjiä niin hyvin Haaparannalla kuin Torniossa ja Oulussakin, ja nämä kyllä osittain varustavat niiden seutujen väestön välttämättömillä kirjoilla, mutta olemme jo kauan olleet vakuutettuja siitä, ettei heidän toimintansa tässä suhteessa ulotu kaikkein perimpään pohjolaan saakka. Että olosuhteet todellakin ovat sellaiset ja että siellä vallitsee kirjoista huutava puute, sen me kaiken lisäksi näemme kirjeestänne.

Tämän vuoksi olemme höyrylaiva Grefve Bergillä, joka tänään lähti täältä Tukholmaan, lähettäneet Teille laatikon, joka sisältää 1 à 2 kpl. kaikkia meidän kustannustuotteitamme, yhteensä **655** suurempaa ja pienempää kirjasta.»———»Jos, niillä pohjoisilla seuduilla kulkiessanne, tapaisitte henkilön, joka niin paljon harrastaisi suomalaisen kirjallisuuden levittämistä, että hän meiltä myytäväkseen ottaisi pienen kirjalähetyksen, olisi meillä mitä mieluisin tehtävä saada sinne sellainen lähettä.»

Kirjeeseen on liikkeen omistaja omasta puolestaan vielä lisännyt, että hän »Åbo Underrättelserissä» julkaisee kehotuksen muillekin kustantajille, jotta hekin lähettäisivät kirjoja Pohjois-Skandinaavian suomalaisille.

Å. U:ssä ollut kirjoitus herätti erikoista huomiota m. m. »Helsingfors Tidningar» lehden toimituksessa, johon silloin m. m. Wald. Eneberg kuului. Hänen ruotsinkielisestä kirjeestään (päivätty **11/8 1865**) Skogmanille Tromsöhön käy riittävästi selville lehden toimenpiteet. Eneberg kirjoittaa m. m., että Hels. Tid. on ilmoittanut ottavansa vastatakseen niiden kirjain lähetyksekustannuksesta, jotka täältä lähetetään »kova-osaisille veljillemme Pohjois-Skandinaaviaan». Lehden ilmoitus sai aikaan sen, jatkaa Eneberg, että Skogmanille Norjaan voitiin lähettää **3** eri kirjalähetystä, joista ensimmäisessä oli **38** Stolpen kustannusliikkeen ja **48** Simeliuksen perillisten kustannusliikkeen julkaisemaa kirjaa sekä **10** kpl. kirjaa »Ehdotus Seurakunnan kouluhuoneiden rakentamiseen», toisessa **4** kpl. kirjaa »Jumaluus-oppi», **2** kpl. kirjaa »Nuijasota», **2** kpl. saman teoksen toista osaa, **1** kpl. Ahlqvistin »Matkamuistelmia Venäjältä», **1** kpl. »Mansikoita, ja mustikoita», **143** kpl. »Opetuksia rakennustaidossa» ja **34** kpl. kirjaa »Ehdotus Seurakunnan kouluhuoneiden rakentamiseen» sekä kolmannessa

lähetyksessä **62** Eurénin kustannusliikkeen julkaisua, »sangen arvokkaita», niinkuin Enebergin kirjeessä sanotaan, **7** kpl. »Opiksi ja huviksi» ja vielä muitakin kirjoja.

Skogmanin kirjainlevitystoimi Pohjois-Skandinaavian suomalaisten keskuuteen ja hänen tästä asiasta varsinkin »Suomettareen» lähettämänsä matkakirjeet herättivät kuitenkin pian toisenlaisiakin ajatuksia ja toimenpiteitä kuin mistä edellä on kerrottu. — »Norr-bottens-Kuriren» lehden Haaparannan kirjeenvaihtaja pitää Skogmanin valitusta siitä, että Pohjois-Ruotsin suomalaisilla ei olisi suomalaista kirjallisuutta saatavissa, sangen liioiteltuna ja huomauttaa, että suomalaisia kirjoja kyllä on saatavissa Torniossa ja Haaparannalla, vieläpä sellaisia myy Ylitornion kansakoulunopettajakin. Kirjoittaja syyttää Skogmania monesta muustakin liioittelusta ja väittää, että Ruotsin hallitus huolehtii kaikin tavoin Pohjois-Ruotsin suomalaisten »kansallisesta kulttuurista ja kehityksestä». »Helsingfors Dagblad» hyökkäsi Skogmanin kirjoitusten ja toimenpiteiden johdosta niinikään pääkirjoituksessaan **11/8 1865** sangen häikäilemättömästi sekä Skogmania että »Suometarta» vastaan, joka oli kirjoittanut asiasta artikkelin, ja näki niin hyvin Skogmanin toimenpiteissä kuin »Suomettareen» kirjoituksessa kuvaavan esimerkin harhaanjohdetusta suomalaisesta kansallisuuskiihkosta.

Tukholmalaiseen »Nya Dagligt Allehandaan» kiirehti haaparantalainen nimimerkki G. L. niinikään mustaamaan Skogmanin toimintaa. Skogman lähetti »Aftonbladetiin» vastauksen, jossa (suomennettuna) m. m. sanotaan:

»Hra G. L. käyttää kirjoituksessaan niin siivotonta kieltä, että häpeän siitä sananmukaisesti mitään esittää. Yleensä on mainitun kirjoituksen sisällyksenä suomalaisten virkamiesten syyttäminen siitä, että heiltä puuttuu sivistystä ja ihmisyyttä; edelleen moititaan Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraa, Suometarta, fennomaanien johtomiehiä ja ensi sijassa luonnollisestikin hyökätään minua vastaan. Suomalaiset virkamiehet voivat puolestaan hyvin vastata, että he ovat ainakin yhtä sivistyneitä ja humanisia kuin hra G. L. itse, eivätkä he sentään koskaan voine kirjoittaa sellaisia karkeita perättömyyksiä kuin hra G. L. Myös Suometar ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. o. Suomen suurimmat ja jaloimmat miehet, voivat hra G. L:n karkeat sanat tyyninä kestää. Tahdon sen vuoksi vain kirjoittaa muutamia rivejä hra G. L:n ja melkein koko ruotsalaisen sanomalehdistön vihaamista fennomaaneista.» — — — »Fennomaanien harrastuksena on saattaa myös suomi oikeuksiinsa. He eivät sen vuoksi ollenkaan ole Ruotsin ja ruotsalaisten vihollisia. Fenno-

maaneja eivät ole ainoastaan Suomettaren julkaisijat, ei; fennomaaneja on 1 1/2 miljoonaa ihmistä. He ovat jo mielestään kärsineet kylliksi kauan. He ovat jo kylliksi kauan saaneet valittaa, että heidän kieltään on pidetty kahleissa ja kääreissä. He tahtovat vapautua pakosta, että heidän, tullakseen sivistyksestä osallisiksi, on hylättävä oma kielensä ja opittava joku vieras kieli. Suomen kansa on vähäosaista ja köyhää, halla korjaa useimmiten sen viljasadon; sen vuoksi entinen emämaa myös sallikoon, että suomalaiset ainakin Suomessa saavat säilyttää sen rikkauden, jonka he, lähinnä pyhää uskoaan, korkeimmaksi arvioivat, nimittäin kielensä.

Joku suvaitsi äskettäin kirjoittaa erääseen ruotsalaiseen lehteen, että fennomaanit tahtovat jälleen Suomessa saattaa voimaan mongoolilaisen raakalaisuuden. Arvoisan, tuntemattoman kirjoittajan olisi kuitenkin, ennenkuin hän sellaista meni kirjoittamaan, pitänyt edes vähän tarkastaa, miten rivakoin askelin Suomen kansa on edistynyt sivistyksessä ja valistuksessa juuri fennomaanien harrastusten ja toimenpiteiden kautta, ja miten joka vuosi tällä »barbaarikielellä» ilmestyy kirjoja, jotka voivat kestää kilpailun minkä ruotsalaisen kirjallisuuden tuotteen kanssa tahansa. Tällä tuntemattomalla kirjailijalla, samoin kuin hra G. L:llä ja muilla, ei ole oikeutta arvostelukyvottomästi ivata fennomaaneja s. o. Suomen kansaa, heillä ei ole oikeutta toivoa sen perikatoa ja kuolemaa.»

»Finlands Allmänna Tidningissä» niinikään ankarasti arvosteltiin Skogmanin »suomalaisuuskiihkoa» ja väitettiin suomalaisten olojen Pohjois-Ruotsissa olevan niinkuin olla pitääkin. Skogman lähetti vastauksen, jonka pääasiallinen sisällys, toimituksen huomautuksilla varustettuna, oli myös »Helsingfors Dagbladissa» julkaistuna.

M. m. silloiset »Sanomia Turusta» ja turkulainen »Tähti» kävivät puolustamaan Skogmania ja »Suometarta». Sitävastoin esim. »Päivätär» näkyy asettuneen enemmän tai vähemmän »Helsingfors Dagbladin» vanaveteen. »Tähti» **20/10 1865** kirjoittaa m. m.:

»Herra D. Skogmanin asiasta puhuimme pari viikkoa sitte Tähden **40** numerossa. Sanoimme herra Skogmanin Ruotsista ilmoittaneen, kuinka »Ruotsin hallitus koettaa kaikin mokomin saada Suomen- niinkuin myöskin Lapin kielen tukahutetuksi ja Ruotsin kielen vallalle», kuinka »Norrbotenissa opetetaan ruotsia suomalaisille lapsille siinä mielessä, että heitin pitää jättämän oman äitinkielensä». Sanoimme myös kuinka ruotsalaisilla on suomenkielen tukahuttelemisen ja vastusteleminen ollut ennenkin työnä ja on vielä paraikaa-kin; näytimme myös ruotsalaisien siinä suuresti valehtelevan, kun sanovat »Ruotsin hallituksen tehneen kaikki mitä siltä kohtuullisesti

voidaan vaatia, valmistaaksensa Ruotsin suomalaisille tilaisuutta saada heidän omalla kielellään samaa opetusta ja sivistystä kun maan muutkin asukkaat.» Nämät olivat päälauseemme siinä asiassa. Päivätär, tämän havattuansa, on siitä ruvennut suuresti höpiseemään niitä ja näitä, vastustaaksensa meitä, mutt'ei ole ollenkaan pysynyt puheissa olevassa asiassa, eikä edes sanallakaan voinut osottaa väärin puhuneemme. Kun ei hän siis ole mitään voinut totuutta vastaan, on hän ottanut turvansa haukkuus-sanoin, luullen kaiketikkin niillä osottavansa asiansa oikeaksi; mutta, huihai! ei sekään auta. Asia pysyy siis semmosena kun sanoneet olemme. Ei siitäkään Päivättären puoli parane eikä puheemme totuus vähene, kun hän sanoo puolustaneemme Skogmania »julman tuhmasti ja taitamattomasti, että siitä on sekä puolustajille että puolustetulle enemmän haittaa kun hyötyä.» Hän ei ole tässäkään tietänyt selittää missä tuo haittaa tuova julma tuhmuus ja taitamattomuus on nähtävänä. Tuhmuutena arvottelemme Päivättären pitäneen sen, kun olemme ilme antaneet hänen »tuhmat» ruotsinkihkoiset toimensa, sillä niihin ei hänen suinkaan ole tarvinnut järkeä käyttää, koska varsin järjetönkin taitaa umpimähkään toisen perässä jotakin puhua, niin Päivätärkin ruotsalaisien sanomien perässä soimaa silmin varsin tietämätänsä Skogmania valehteliaksi, ainoastansa sentähden kun ei ruotsalaiset ole voineet tuota suomen mielistä miestä kärsiä maassansa, vaan ovat hänestä ja hänen lähettäjistänsä, Suomalaisesta Kirjallisuuden seurasta, levittäneet häpäseviä valeita, ei ainoastansa oman maansa sanomissa vaan myös saksan kielisissäkin.¹ Tuo ei suinkaan ole Päivättären mielestä parhaamista, koska se koskee vaan suomalaisia, mutta se joka ilmottaa heidän hävyttömän ja sopimattoman käytöksensä semmoseksi kun se on, on parhaaja ja »kyykärme» Päivättären silmissä, niinkun Helsingin Dagbladinkin, jonka ajatuksiton ja sokea tulkki Päivätär on. Mutta näiden molempien sanomalehtien, joita ruotsikihkolaiset kustantavat, täytyy roikkua yhdessä niinkun Simsonin ketutkin hännistä.»

»Åbo Underrättelserissä» 2/11 1865 Skogman julkaisee asiallisen ja vakaumuksella kirjoitetun loppuvastineen häntä vastaan kohdistettuihin syytöksiin, joita oli jo alettu pohtia suuressa osassa koko sivistyneen Euroopan sanomalehdistöä. Skogman huomauttaa, että, lukuun ottamatta Tornionjoen ranta-alueella ja hyvien teiden varsilla asuvia suomalaisia, Norrbottenissa yleensä suomalaiset — niiden ehdotto-

¹ »Tähti» tarkoittanee tässä ehkä lähinnä Frankfurtissa ilmestynyttä lehteä »L'Europe», jossa 10/9 1865 oli Tukholmasta lehdelle lähetetty siksi räikeä ja vääristeltä sepustus fennomaanien harrastuksista, että »Åbo Underrättelserissäkin» sitä paheksuttiin.

masti lukuisin osa — kärsivät mitä suurinta ruumiillista ja henkistä kurjuutta.

»Norjan suomalaisten taloudellinen asema», kirjoittaa (suomennettuna) Skogman muun ohella, »on jokseenkin hyvä ja siinä on jotakin sovittavaa, mutta useimmat Ruotsin suomalaiset kärsivät suurta sekä ruumiillista että henkistä kurjuutta. Norrbottenissa on paljon suomalaisia, jotka pitävät itseään hengissä yksinomaan kalalla ja pitävät sitä erikoisena juhlahetkenä, kun heille kerran pari vuodessa sattuu tilaisuus ostaa muutamia luoteja jauhoja ja he niistä voivat laittaa ravintoa. Monet perheet keskisen Ruotsin suomalaismallia tuntevat niinikään varsin hyvin, mitä kurjuus on. Nytemmin heillä kuitenkin on oikeus turvautua köyhäinkassaan, mutta ennen täytyi esim. erään sokean ukon Radan kirkolla kestää katujuoksu vain sentähden, että hän oli kerjäten kulkenut Bergslagenissa. Axelsson sanoo: »Jos satut saapumaan suomalaisen tupaan ja aterian aika on käsillä, saat kenties nähdä, miten perheen äiti veitsellä jakaa palasiin kovan pettuleivän, jotta lapset saisivat sitä syödä piimän tai mustan vesivellin kera. Mutta riennä silloin pian kotiisi oman hyvinvarustetun pöytäsi ääreen, ja jos sydämellisyytesi on sattunut heräämään ja itku pyrkii kurkkuusi, niin huuhtelee se alas lasillisella portviiniä tai madeiraa — eihän ole modernia olla sentimentaalinen.»

Mitä tulee paljonpuhuttuun agitatsioniini Skandinaavian suomalaisten hyväksi, on sitä ollut ainoastaan ja yksinomaan siinä, että olen suomalaisille jakanut ne kirjat, joita suomalaiset kustannusliikkeet minulle jalomielisesti ovat lähettäneet. Sitä en nimitä agiteeraamiseksi, että olen julkaissut muutamia muistiinpanoja suomen kielen asemasta nykyisin Skandinaaviassa. Tosin kyllä on tiedossa, että esim. muutamia vuosia sitten Yhdysvaltain eteläosassa ei ollut hyvä mennä julkisuuteen saattamaan mitään, joka koski sikäläistä orjuutta, mutta että Skandinaavian suomalaisten kielen historiaa koskevain muutamien rivien julkaiseminen herättäisi tyytymättömyyttä, se oli minulle ja kenties monelle muullekin kokonaan odottamatonta. Samoin on kummallista, että suomalaisten kirjain levittäminen Skandinaavian suomalaisten keskuuteen katsotaan olevan erikoisen vaarallista. Muutamien ruotsalaisen sanomiston äänitorvien mielestä tosin kyllä kaikki kansallisesti suomalainen merkitsee samaa kuin »mongoolilainen raakalaisuus», mutta toiset niistäkin kuitenkin uskaltavat väittää sellaista katsantokantaa vääräksi. Minkä vuoksi valtiollisten syiden johdosta kielletään suomalaisilta sivistys sillä kielellä, jota he parhaiten ymmärtävät, s. o. suomeksi?»

Mutta Ruotsissa ja Norjassa tehtiin Skogmania vastaan karkeam-

piakin syytöksiä, joilla arveltiin hänen toimintansa saatavan kokonaan hedelmättömäksi. Vedettiin esille sama juttu venäläisestä vakoilusta,, joka aikoinaan niin paljon vaikeutti Gottlundin toimintaa Keski-Skandinaavian suomalaisten hyväksi. Niinpä kirjoitti »Tromsö Stiftstidende», että »Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, antamalla hra Skogmanille toimeksi näillä seuduilla tutkimustensa suorittamisen, ainakin on saattanut meidän suomensekaisen väestömme vaaraan joutua alttiiksi fennomanian erään kiihkoisimman esitaistelijan epäoikeutetuille ja puolustamattomille vaikutuksille, tai sitten voi olla asian laita niin, että mainittu seura on lainannut nimensä sellaisten aikeiden valmistelujen suorittamiseksi, joihin nähden ei meiltä puutu vihjauksia ja kokemuksia aikaisempien aikojen varrelta.»

Tämä norjalaisen lehden viittaus löysi pian vilkasta vastakaikua Ruotsin sanomalehdissä ja yhä selvemässä äänilajissa alettiin puhua Skogmanin valtiollisista tehtävistä Ruotsissa. Silloin jo »Helsingfors Dagbladkin» katsoi asiakseen Suom. Kirjallisuuden Seuran ja Skogmanin näiltä syytöksiltä puolustamisen. »Hra Skogmanin tehtävä», kirjoittaa lehti **19/10 1865**, »on ollut ainoastaan kansa- ja kielitieteellinen. Jos hän on tullut lausuneeksi jonkun ajattelemattoman sanan, jonka hänen ystävänsä täällä ovat rientäneet saattamaan julkisuuteen ja joka sitten on antanut aihetta polemiikkeihin, ei sen vuoksi kuitenkaan mitään varjoa voi langeta kirjallisuusseuralle. Voimme myös mennä takuuseen siitä, että hra Skogman ei missään suhteessa työskentele luuloteltujen venäläisten harrastusten palveluksessa.»

Kun »Tromsö Stiftstidendessä» uudelleen hyökättiin Skogmania vastaan ja m. m. väitettiin, että Suomalaisen Kirjallisuuden Seura aikoo Skogmanin kautta valmistaa Tromsön hiippakunnan erottamista Norjasta, julkaisi Skogman laajan puolustus- ja selityskirjoituksen norjalaisessa »Morgenbladetissa», mutta mielten kuohu ei silti täysin tasaantunut.

Näihin samoihin seikkoihin viittaa Skogman rouvalleen Emmylle¹ (tunnetun taloustieteilijän, professori Carl Böckerin tytär) matkansa loppuaikoina lähettämässään eräissä kirjeissä. Niinpä hän Tromsössä syyskuun **4:nä 1865** päivätyssä kirjeessään (palattuaan pohjoisen jäämeren rannoilta uudelleen Tromsöhön) mainitsee m. m. (suomennettuna): »Ruotsin ja Norjan sanomalehdissä on uskollisesti seurattu minun matkojani ja selvitelty yleisölle minun puuhailujani. Niinpä tänään on Tromsö Stiftstidendessä minusta pitkä kirjoitus, jossa

¹ Piirteitä Emmy Skogmanin elämäntyöstä on julkaistuna aikakauslehti »Nais-ten Äänen» nrossa 3 v. 1922.

minut kuvaillaan henkilöksi, joka aikoo riistää Norjalta koko sen pohjoisosan.» — — »Norjalaisilla on aivan äärimmäinen kauhu Wenäjää vastaan, ja he pelkäävät, että minun Skandinaaviassa oloni päätarkoituksena on sorrettujen suomalaisten kiihoittaminen entistä suurempaan uhmailuun ja kentiesi siihen, että he pyytävät hädässään mahtavan Wenäjän apua». Kristianiassa lokakuun 2:na 1865 päivätyssä kirjeessään Skogman m. m. mainitsee, että myöskin Tanskan sanomalehdissä on häntä alettu esitellä poliittisesti vaaralliseksi henkilöksi. Ja kotiinpaluumatkallaan Falunissa lokakuun 28:na 1865 päivätyssä kirjeessään hän kertoo rouvalleen (suomennettuna): »Kristianiasta matkustin Norjan suomalaismetsiin, sieltä Vermlannin suomalaisten luo, ja nyt olen Taalainmaan pääkaupungissa. — Ruotsin, Norjan, Tanskan ja vieläpä Ranskankin sanomalehdillä on ollut minusta huolta melkeinpä enemmän kuin Bismarckista. Niissä pohditaan kysymystä, miten käy sitten Skandinaavialle, kun siitä riistetään pohjoinen osa. Ja ne uskovat täydellisesti (valistuneemmat luonnollisestikaan eivät näe niin helposti schlesvig-holsteinilaisia aaveita, päinvastoin olen heille mitä paras ystävä), että minä harjoitan kiihoitus-työtä Skandinaavian suomalaisten keskuudessa ja että mukana ovat Wenäjän hallituksen sormet. Paljoa en vielä ole harjoittanut agita-sionia, mutta vastaisuudessa mahdollisesti tulen niin tekemään, sillä maamiesraukkojani todellakin kohdellaan sangen häpeällisesti sekä Ruotsissa että Norjassa.»

Että myös sellaiset hartaat fennomanian miehet kuin *W. Kilpi-nen* (Wolmar Styrbjörn Schildt, 1810—1893) ja *Kaarle Aksel Gott-lund* olivat Skogmanin matkoihin ja niiden johdosta syntyneisiin sanomalehtikiistoihin innostuneet, tuskin tarvinnee mainita. Niinpä Kilpinen, jonka kanssa Skogman paljon oli kirjallisessa yhteistoimin-nassa, kirjoitti hänelle Jyväskylästä 26/1 1866 m. m.: »Kylläpä Ruotsalaisilla ja Norjalaisilla on kummalliset mielteet ja mietteet Teidän ja Suomalaisten aikeista! — Vaara uhkaa meitä kaikkialta, siis kyllä täytyy olla varulla ja harras vointiansa myöten.»

Gottlundin ruotsinkielisestä kirjeestä Skogmanille, päivätty Helsingissä 30/12 1866, saamme tietää uusiakin mielenkiintoisia asioita. Hän muun ohella kirjoittaa:

»Lehtori Godenhjelm on lähettänyt minulle Teidän Norjan suoma-laismetsäin asukkailta saamanne kirjeen, josta mitä parhaiten kiitan. Siitä mielihyvällä näen, että Herra Maisteri edelleen on kirjevaihdon kautta läheisessä kosketuksessa siellä asuvain heimolaistemme kanssa. Minua todellakin ihmetyttää, että heidän Herra Maisterille lähettä-mänsä kirje esteettömästi pääsi perille; sillä Tukholmassa viime lokak.

io:nä päivätystä, Valtio arkistonhoitaja Nordströmin minulle lähettämästä kirjeestä päättäen näyttää mieliala Tukholmassa yhä vieläkin olevan Herra Maisteria kohtaan mitä syvimmin katkeroittunut, — ja aivan samoinhan se on katkeroittunut minua vastaan! — niin että minua ei ollenkaan ihmetyttäisi, jos Ruotsin viranomaiset koettaisivat ehkäistä kaiken jatkuvan tuttavuuden Herra Maisterin ja sielläasuvain suomalaisten välillä; samoin kuin tapahtui **40** vuotta aikaisemmin minuun nähden.»

Mutta Skogman sai Skandinaavian-matkansa johdosta, vaikka tahtomattaan, syntymään eriseuraisuutta fennomanian miestenkin joukossa. Hajaannukseen viittasi Yrjö Koskinen jo **3/12 1865** päivätyssä kirjeessään Skogmanille. Siinä m. m. sanotaan:

»Milloin sinulta tulee matkakertomusta, semmoista jota voi painattaa? Mahdollista on, että se nostaa metelin uudestaan, mutta sitä ei auta katsoa, vaan totuus on selville saatava. Täällä on tätä nykyä vähän hajallista Suomalaisuuden leirissä, siitä syystä, että Polén, Tikkanen ja Ahlqvist ovat siirtyneet verettömyyden häntään ja sinne nyt vievät Suomettarenkin. Koska minä en ole huolinut seurata mukaan, tahtoisivat mielellään syyttää minua eripuraisuudesta; mutta siitä syytöksestä en ole millänikään, olen asemillani niin kuin ennenkin. Lysti tulee nähdä, kuinka nämä herrat nyt rakentavat sopunsa ja liittonsa Päivättären kanssa ja tokko se avioliitto tulee onnelliseksi. Minä vetäyn pois julkisuuden kiistoista ainakin muutamaksi ajaksi. Minun mielestäni onkin parasta, että maaseutujen lehdet rupeisivat itsenäisemmällä tavalla edustamaan valtiollisia mielenpitoita eivätkä heittäisi onneansa kokonaan pääkaupungin valtoihin.»

Huhtikuussa **1866** saattoi lehtori *B. F. Godenhjelm (1840—1912)* Skogmanille näistä erimielisyyksistä jo kirjoittaa seuraavaa:

»Hyvin hauskaa olisi ollut, jos sinä Ruotsista tai Norjasta olisit kirjoittanut minulle jonkun rivin; nyt ei sinusta saatu kuulla kuin, jos sanomalehdissä välisti ilmautui riitakirjoituksia sinusta ja matkoistasi, taikka Kirjallisuuden Seuran kokouksissa luettiin joku kirje sinulta. Rovastipa sinua löylytettiin ja aika melskeen sinäkin sait aikaan, kun Ahlqvistin lauluinnosta saatit herumaan tuon mainion »valtiollisen» runon, josta sitten syntyi niin suuria mullistuksia. Mutta etkö sinä, velikulta, vielä tietänyt, että vähinkin moittivainen sana Ruotsalaisista on suurempi rikos kuin synty Pyhää Henkeä vastaan? sillä Skandinaviahan on tuo maallinen paradiisi. Mutta jääköön tämä asia sikseen; kun tulet tänne, saamme puhua sekä näistä että muista.»

1860-luvulla tapahtuneeseen tunnettuun hajaannukseen silloisten suomenmielisten johtohenkilöiden riveissä sellaisenaan ei Skogmanilla

kyllä liene ollut mitään osaa, mutta, niinkuin Godenhjelmin kirjeestä käy selville, hänkin kuitenkin tämän hajaannuksen pyörteisiin mukaan joutui.

Matkansa tuloksena Skogman suunnitteli Skandinaavien suomalaisista laajaa teosta, joka jakautuisi seuraaviin osiin: 1) Skandinaavien alkuväestöstä, 2) Kainulaiset, 3) Pirkkalaiset, 4) Norrbottenin suomalaisten historia, 5) Ruijan suomalaisten historia, 6) Norrbottenin suomalaisten tilastolliset olot, 7) Tilastollisia tietoja Ruijan suomalaisista, 8) Pohjois-Skandinaavien suomalaisten kieli, 9) Eteläisen Norjan ja keskisen Ruotsin suomalaisten entisyys ja 10) Eteläisen Norjan ja keskisen Ruotsin suomalaisten nykyiset olot. Näistä oli Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Historiallinen Osakunta vuoden 1867 alussa tarkastanut sille lähetetyt viisi ensimmäistä osaa; »ja tekijän sairauden tähden ei liene toivomista», sanotaan Osakunnan pöytäkirjassa 27/3 1867, »että seuraavat luvut valmistuvat ennen kuin syksyn kuluessa. Mutta mainitut valmiit luvut osoittavat niin hyvää tutkijakyyä ja tarkkuutta, että Osakunta ei epäile teoksesta tulevan erinomaisen arvollista tietolähdettä Skandinavian Suomalaisen muinaisiin ja nykyisiin oloihin. Sen vuoksi Osakunta, toivoen, että hra Skogman jossakin laveammassa esipuheessa kertoo itse matkustuksensa yleistä suuntaa ja vaihteita, tahtoo Seuralle ehdotella, että koko teos painetaan eri kirjana Seuran Toimitusten joukossa, ja että sitä varten nämä valmistuneet luvut väliaikaisesti säästetään syksyyn asti, kunnes nähdään, onko tekijän terveyden tila niin parantunut, että hän heti voi jatkaa työtänsä.» — Sitä ennen, 3/3 1867, oli jo Yrjö Koskinen kirjoittanut yksityiskirjeessä Skogmanille samoista asioista seuraavaa: »Kiireimmiten pari riviä Hist. Osakunnan puolesta. Meillä oli viime kokouksessa esissä Sinun tutkimukses Ruotsin ja Norjan Suomalaisista. Että niitä hyväks³ttiin painettaviksi, en tarvitse mainita. Mutta kysymyksenä oli, että ne painettaisiin eri kirjana, eikä Suomeen, kuten luultavasti aikomukses on alkuansa ollut. Sitä varten kuitenkin tarvitsemme tietää, mitä kappaleita vielä tulee. Epäilemättä nyt seuraa järjestyksessä Ruijan Suomalaisen historia ja sitten kenties Etelä-Norjassa ja Etelä-Ruotsissa olevaisten. Mutta tottahan myöskin jotain matka-kertomusta tullee! Semmoista olet oletikkin velvolinen antamaan, ja Hist. Osakunta arveli, että jos tämä matkakertomus tulisi jokseenkin laveaksi ja asialliseksi, niin se painettaisiin aluksi ja sitten samaan vihkoon nämä tutkimukset lopuksi. Olemme päättäneet säästää seuralle annettavan lausuntomme ja ehdotuksemme, kunnes Sinulta saadaan tarkempia tietoja. Tietysti Sulia on päiväkirja matkastasi; eikö siitä sopisi sepittää jokseenkin huvittava matkajuttu? — Toivon tästä piakkoin vastausta!»

Skogmanin voimat jo silloin kuitenkin alkoivat riutua. Keuhkotauti teki työtään ja kevään kukkaansa puhjetessa hänen kaikki kirjalliset suunnitelmansa tuoni säälimättä päätti.

Suomi-kirjan toisen jakson 8:nteen osaan v. **1870** painettiin valmistuneet **5** lukua, yleisotsakkeella »Suomalaiset Ruotsissa ja Norjassa», keskeneräiseksi jääneestä, laajaksi suunnitellusta teoksesta, ja jälkeenjääneet päiväkirjat ja luonnokset jäivät Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoon. Niidenkin painattaminen oli jo päätetty, mutta erinäisistä syistä siitä sittemmin kuitenkin luovuttiin.

Skogmanin matkan jälkeisinä vuosina näyttää Pohjois-Ruotsin suomalaisten keskuudessa vallinneen, ainakin osittain, toivorikas mieliala niiden seutujen suomalaisuuteenkin nähden. Sitä m. m. todistavat sieltä **1870—1880** luvulla Suomen sanomalehtiin silloin tällöin lähetetyt erinäiset kirjoitukset, joista tässä muuan tulkoon mainituksi. **25/11 1876** kertoi »Oulun Viikko-Sanomia», että hakemus valtioavun saamisesta Oulun yksityiselle suomalaiselle koululle oli senaatissa hylätty. Pajalasta Ruotsin puolelta sai »Oulun Viikko-Sanomia» tämän uutisen johdosta eräältä sikäläiseltä suomalaiselta kirjeen, josta lehti **2/12 76** painattaa seuraavaa: »Olen lukenut O. W. S:n viime numeron, jossa Te mainitsette että teidän hallituksenne ei ole myöntynyt antamaan valtioapua suomalaisen lyseon ylläpitämiseen Oulussa.———Ehkä me olemme toisen ja aivan ruotsalaisen kansan vallassa, niin on meillä kuitenkin paremmin asiat onnistuneet, sitte kun meissä on vähä kansallisuuden ja sivistyksen halu kohonnut. On näet Haaparannan kaupunkiin laitettu suomalainen seminaari, ja toivomme vasta saada sinne suomalaisen alkeis-koulunkin eli lyseon. — Mieleeni lenti siis, koska muutoinkin tunnen vähän teidän seikkojanne siellä, että kun teillä on pitkä matka Etelä-Suomeen, taikka sinne missä oppilaitoksia on, että on kai teillä lyhyempi matka tänne Haaparannalle, ja jos me panemme hallituksellemme vähä kiirettä, että pikemmin saamme suomalaisen koulun, niin onhan siinä teillekin.»

Omasta puolestaan, selostaessaan **9/12 1876** tämän Oulun Viikko-Sanomain kirjoituksen »valaisevana esikuvana», lisää siihen Porissa ilmestynvä »*Satakunta*», että »niin siis Ruotsissa asia käsitetään suomalaisen koulun ja suomalaisen kansan oikeuksien valvonnan suhteen. Eiköhän tällaiset esimerkit ja Suomen kansan väsymättömät vaatimukset omakielisten koulujen suhteen saa vihdoinkin hallitustamme taipuisaksi käsittelemään maamme suomalaisen yleisön koulutarvetta ja myöntämään tarpeellisia varoja omakielisten koulujen perustamiseen. Niin kumminkin toivomme.»

Missä määrin »Satakunnan» innostunut maininta »suomalaisen

koulun ja suomalaisen kansan oikeuksien valvonnan suhteen» Ruotsissa varsinkin viimeksikuluneina vuosikymmeninä on vastannut todellisuutta, sitä olen koettanut lähemmin selvittää Kansanvalistus-seuran kustannuksella v. **1917** ilmestyneessä kirjassani »Pohjois-Ruotsin suomalaiset ja matkan varrelta vähän pohjoisempaankin. Lisiä kansallisuustaistelujen historiaan.»

Varsinkin Pohjois-Norjan suomalaisten suomen kielen säilyttämiseen nähden johtui Skogman jokseenkin toivottomaan tulokseen. Hänen Suomi-kirjassa v. **1870** julkaistu tutkimuksensa »Suomalaiset Ruotsissa ja Norjassa» päättyy lauseisiin: »Monet ovat saatetut sellaiseen pelkoon, että he seuroissa, missä on Norjalaisia, karttavat puhua Suomea ja melskaavat jotakin sekasortoa, joka on olevanansa joko Norjaa, taikka Lappia. Arvattavasti Suomi asiain näin ollessa piankin joutuu unhotukseen, ja nousevat polvikunnat saavat lausua: on Ruijassakin asunut ihmisiä, jotka ovat puhuneet Suomen kieltä.» Toivorikkaampi siinä suhteessa on maisteri A. V. Ervasti (**1845—1900**) joka v. **1882**, siis **17** vuotta myöhemmin kuin Skogman, kierteli pohjoisen jäämeren rannoilla asuvain suomalaisten oloja tutkimassa. Laajassa, v. **1884** ilmestyneessä matkakuvauksessaan »Suomalaiset Jäämeren rannalla» tekee Ervasti tutkimuksiinsa vedoten johtopäätöksen, »että suomalaisuus Ruijassa on ollut verrattain vahvasti kasvamassa.» — Myöhemmät vuodet ovat, ikävä kyllä, osoittaneet, että Skogman lienee arveluissaan osunut oikeampaan kuin Ervasti.

David Skogman lepää syvästi rakastamansa kotiseudun mullassa, Suodenniemen hautausmaassa, ja hänen hautakiveään vartioi korkealle latvansa kohottava tuuhea kuusi, joka pian hänen kuolemansa jälkeen haudalle istutettiin. Hän kuoli elonsa keväimessä, seurakuntansa uhrautuvana paimenena suurten nälkävuosien puutteen ja kurjuuden keskellä, kesken suuria suunnitelmiaan juuri silloin kuin tulevaisuus kauniina ja lupaavana oli aukeamassa hänelle joko papin, koulunopettajan tai tiedemiehen uralla.

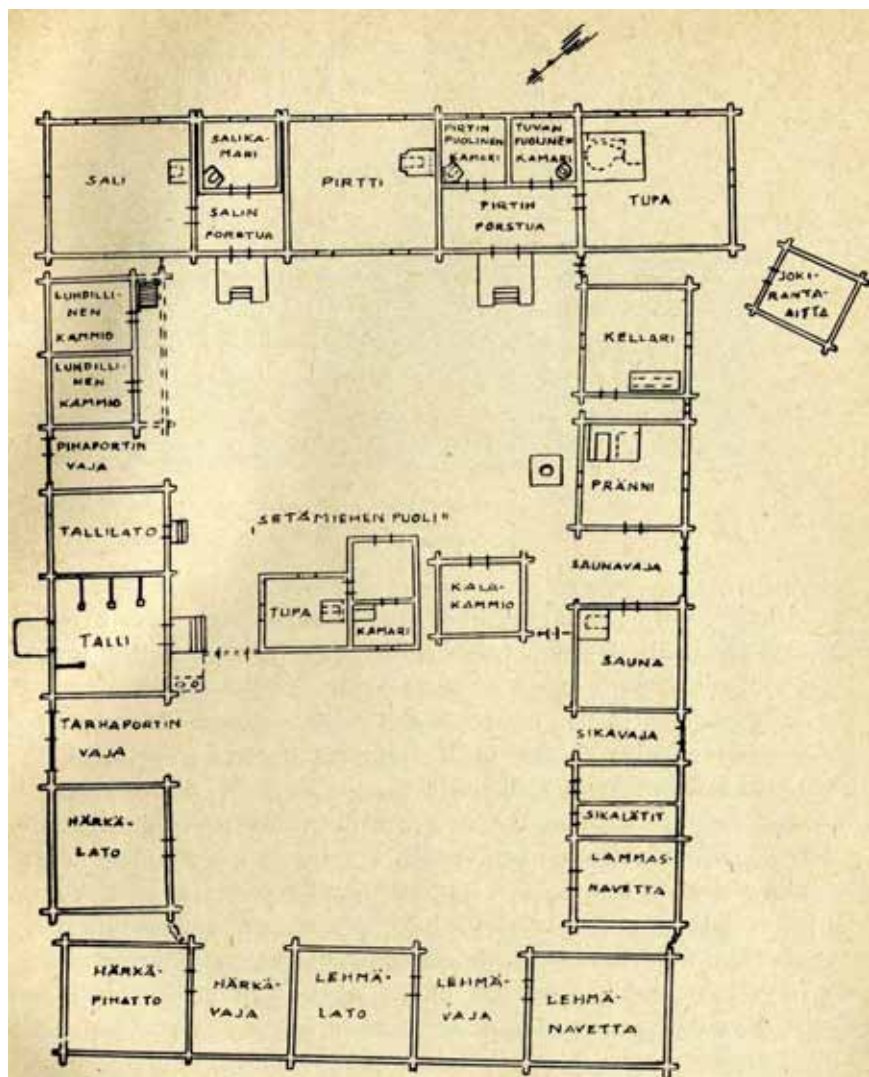
Albert Hämäläinen.

Antin talo Säkylän Korven kylässä.

Se kahtiajakautuneisuus, mikä yleensä on tunnusomaista maamme aineelliselle kulttuurille, ei vähimmin kuvastu kansanomaisissa rakennuksissa. Niidenkin muodoissa ja kehityksessä voidaan monessa tapauksessa erottaa »itä» ja »länsi» toisistaan tyypillisine eroavaisuuksineen. Erilaiset viljelys-, asutus- ja maanomistussuhteet yhdessä eri suunnilta tulleiden vaikutteiden kanssa ovat idässä synnyttäneet toisenlaisen talotyyppin kuin se, mikä on Länsi-Suomessa kehittynyt vallitsevaksi.

On tunnettua, että karjalaisella pohjalla, sen jälkeen kun viljelys tässä maan osassa oli niin paljon vakiintunut, että se pakotti jakamaan maa-alueita asukasten kesken, tuli käytäntöön n. s. lohkojako, jonka mukaan kunkin talon tahi veron maat olivat erillään toisten viljelyksistä ja takamaan kappaleet siellä täällä yhteisillä erämailla. Tämä jakotapa on ollut vallitseva Pohjanmaalla, Savossa ja Karjalassa, s. o. muusaisella karjalaisella heimoalueella vielä **1700**-luvun alkupuolella. Mutta myöskin lounaisessa Suomessa lohko jakoa on käytetty, esim. vielä uuden ajan alussa kantamaitten alueella sekä pohjoisimmassa Varsinais-Suomessa, ulkosaaristossa ja Ahvenanmaalla, missä maan luonto sellaista jakotapaa vaati (*Voionmaa, Väinö*, Suomalaisia keskiajan tutkimuksia, s. **214**).

Tiheämpi asutus, ennen kaikkea kyläasutus ja kehittyneemmät olot vaativat maiden jakamista toisenlaisten perusteiden mukaan kuin mitkä olivat lohkojaon pohjana, joka jako edellytti yhtenäistä suurempaa maa-alaa rakennusten ympärillä. Lounais-Suomessa tulikin käytäntöön n. s. kylän tangoittaminen verotusperusteena, ja maan jakaminen n. s. sarka- l. aurinkojaon mukaan. Tämä jakotapa oli peräisin Ruotsista, jonka vuoksi sitä myös nimitettiin »ruotsalaiseksi jaoksi» (Vrt. ed. m. t., s. **202**). Sen perusteella kylän tonttimaa ja koko alue jaettiin pääilmansuuntien mukaan, jolloin jokaisen tuli saada osuus kaikenluontoisesta peltomaasta, ensiluokkaisesta, toisluokkaisesta j. n. e. Kun omistettava alue näin jakautui tonttimaahan y. m. osuuksiin, supistui se alue, jolle kartano voitiin rakentaa, ja

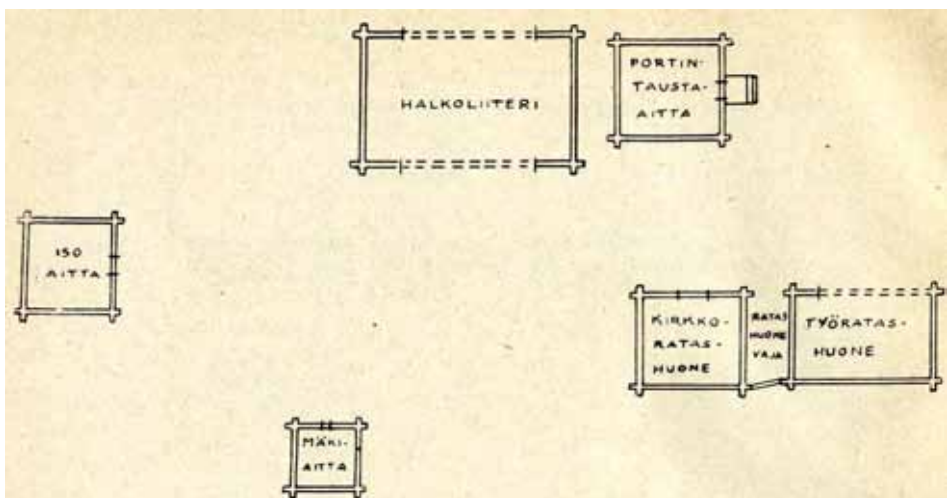

Kuva 1. Antin talon pohjapiirros.

rakentajien oli pakko tarkemmin ja säännönmukaisemmin käyttää hyväkseen tarjolla olevaa tilaa.

Jo yksistään tämä pakotti rakennusten ryhmittämiseen ahtaamalle alalle, pihojen ympärille ja vähitellen umpinaisten pihojen muodostamiseen.

Tähän suuntaan johtivat kehitystä myös turvallisuusnäkökohdat. Umpeen rakennettu talo muodosti ikäänkuin linnan ja suojeli asukasta niin hyvin vihamiehiltä, varkailta kuin petoiltakin. Lopuksi

Kuva 2. Rallan uussuunnikkaan ulkopuolella olevat rakennukset.

tähän kehitykseen on saattanut vaikuttaa myös psykologiset tekijät: joka puolelta suljettu piha vaikutti katsojaan linnamaiselta, ja tämä tietoisuus oli omansa kohottamaan isännän itsetuntoa.

Aurinkojaon ja umpipihan alueet ovat pääasiassa samat, nimittäin Lounais-Suomi läntistä Uttamaata myöten (*Sirelius*, U. T., Suomen kansanomaista kulttuuria II, s. 283). Koska edellinen on tullut meille Ruotsista päin, lienee asianlaita umpikartanoon nähden sama. Nelikulmainen pihamuoto oli Ruotsissa käytännössä jo viikinkikaudella; tutkimatta on kuitenkin, milloin tämä pihajärjestys on tullut Suomeen. Muutamilla Länsi-Suomen paikkakunnilla lienee se jo keskiajalla ollut olemassa. Esim. Jomalan pappilan rakennukset näyttävät jo 1300-luvulla olleen näin järjestetyt (*Cederhvarf, Björn*, Fynd i en medeltida hustomntning på Jomala kyrkobacke. Finskt museum 1910, s. 100 ja seur.). Länsi-Suomen ja Hämeen pappiloissa tämä rakennustapa, jonka mukaisesti rakennukset olivat suureksi osaksi ryhmitetyt riveihin ja neliskulmaisten pihain ympärille, oli käytännössä jo 1500-luvulla ja 1600-luvun alussa. Kokemäen pappilan rakennusluettelossa vuodelta 1600 puhutaan nimenomaan »karjapihasta» ja 30 vuotta myöhemmin sanotaan tämän pappilan karjapihan jo kauan olleen etäällä miespihasta, jotapaitsi molemmat pihat olivat porteilla suljetut (*Suolahti, Gunnar*, Suomen pappilat 1700-luvulla, s. 104—105). Kahdeksantoista sataluvun alussa tämä talomuoto näyttää olleen yleinen Keski-Pohjanmaalla ja jo aikaisemmin sen mainitaan olleen tavallisen Etelä-Hämeessä, esim. Hau-

Kuva 3. Antin itäinen rakennusrivi ulkoapäin. (1 salirakennus, 2 kammio-luhdit, 3 pihaportin vaja, 4 tallilato ja talli, 5 tarhaportin vaja, 6 härkälato.

holla. 1600-luvun lopulla umpipihat olivat tavallisia Länsi-Suomen sotilasvirkataloissa (*Sirelius*, m. t. II, s. 283—284).

Satakunta on nähtävästi kauan kuulunut tämän rakennustavan alueeseen. Jos se niin aikaisin kuin on nähty, oli päässyt vallalle Pohjanmaalla ja Hämeessä, se lännestä päin tulleen varmaankin jo aikaisemmin oli juurtunut Satakuntaan. *Antero Varelius* esittää Tyrvään pitäjän kertomuksessaan v:lta 1853 (Suomi 1854, s. 38—39) kaksi rakennustapaa, toisen »vanhan», joka paikkakunnalla oli vallinnut neljä-, viisikymmentä vuotta sitten, siis 1800-luvun alussa, sekä »uuden», hänen kuvauksensa aikana voimassa olleen. Edellisen mukainen talo on katsottava tyypilliseksi umpikartanoksi. »Vanha k s i r a k e n n u s t a v a k s i» kutsumme sen, joka oli nähtävänä kaikissa talonpojan taloissa neljä-, viisikymmentä vuotta sitten. ... Tähän kuuluu ahdas pihan-piiri ja niin umpinainen, ettei jalkaisinkaan päästä sisälle muualta kuin porteista, eikä niistäkään, kun ovat kiinni ja sisäpuolelta salvassa; harvat ikkunat talon ulkopuoleisissa seinissä, ja nekin enimmiten pieniä; isommat luukuilla hyvin varustettuja; pihan-piiri jaettuna kahtia aidalla, toinen puoli 'miespihana', toinen 'karjapihana'.

Sen jälkeen, kun ne vaikuttimet, jotka olivat aiheuttaneet umpeenrakennetun talon syntymisen ja säilymisen, olivat heikentyneet ja niiden sijalle tullut toiseen suuntaan käypiä tekijöitä, rakennusjärjestyksen kehitys alkoi kulkea toisaalle. Olojen kehittyessä alettiin puhtaudelle, eri rakennusten käytännöllisyydelle ja tarkoituksenmukaisuudelle panna enemmän painoa. Myöskin tulenvaaran

Kuva 4. Pohjoinen ja läntinen rakennusrivi ulkopuolelta. (1 härkäpihatto, 2: härkävaja, 3 lehmälato, 4 lehmävaja, 5 lehmäpihatto, 6 lammaspihatto, 7 sauna, 8 saunavaja, 9 pränni, 10 kellari).

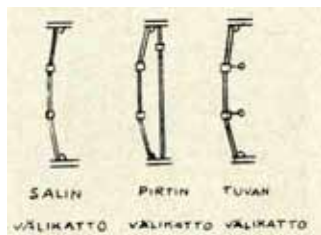
kannalta umpeenrakennettu talo osoittautui epäkäytännölliseksi. Siksi alettiinkin määrätyitä rakennuksia, kuten navetoita, kotia ja saunoja sijoittaa asuinrakennuksista etäämmälle, josta oli seurauksena suunnikkaanmuotoisen, umpeenrakennetun talotyypin rappeutuminen. Kuitenkin on sen levenemisalueella yleensä ja nimenomaan Satakunnassa nykyaikoihin saakka säilynyt taloja, jotka ovat säilyttäneet tämän talotyypin perusmuodot.

Parhaimmin säilynyt umpeenrakennettu talo Satakunnan alueella lienee nykyisin Säskylän Korven kylän Antin talo. Umpitaloista tiedetään näillä seuduin kyllä yleisesti kertoa, mutta viimeisinä vuosikymmeninä niistä useimmat on hajoitettu¹. Antinkaan rakennukset eivät luonnollisesti kaikki ole saman aikaisia eivätkä kaikki pysyneet alkuperäisessä asussansa. *Asuntorivi* on talon »setämiehen» Iisakki Antin (synt. 1867) antamien tietojen mukaan, jotka hän on saanut v. 1801 syntyneeltä isoäidiltään, nykyisin 115 vuoden vanha, rakennettu siis v. 1811 sinä vuonna kylässä sattuneen tulipalon jälkeen. »Nälkävuosina» 1868 ja 1869 se oli uudistuksen alaisena ja läpikävi perin pohjaisen muutoksen. Silloiset tupa ja pirtti (kts. pohjapiirrosta) vaihtoivat paikkaa, niin että silloisen porstuan oikealla puolella sijainnut pirtti muuttui tuvaksi ja vasemmalla ollut tupa pirtiksi. Tätä paitsi nykyistä tupaa (silloista pirttiä) lyhennettiin, jonka kautta porstuan

¹ Tällaisista viimeaikoina hajoitetuista taloista mainitaan m. m. Alasen talo Säskylän Löytänen kylässä.

Kuva 5. Tuvan uuni.

Kuva 6. Salin, pirtin ja tuvan välikatto.

pohjaan siinä olleen yhden kamarin rinnalle syntyi toinen. Nykyisin kamareita onkin kaksi, *pirtin puolinen* ja *tuvan puolinen kamari*.

Tupa. Nykyisessä tuvassa tapahtui saman uudelleenrakentamisen aikana sellainen muutos, että vanhan takkauunin sijaan, joka sijaitsi sisäänkäytävän oikealla puolella, tehtiin toinen. Oikeassa sivuseinässä on ovensuupuolella reikiä, jotka selitetään uunin läheisyydessä olleiden vaatteiden kuvausnaulojen reijiksi. Tämän uunin sijalle murattiin uusi sisäänkäytävän vasemmalle puolelle. Se, samaten kuin sen edeltäjäkin, oli murattu kivillä täytetyn puukehysten päälle. Nykyinen leivin- ja hellauuni on **28** vuoden ikäinen. Leivinuunin suu on peräseinään päin ja hella sisäänkäytävästä vasemmalle olevaa sivuseinää vastassa, niin että uunin ja seinän väliin muodostuu vain **1** m. levyinen sola.

Tuvan välikatto on kaksitaitteinen, kahden pitkittäisen, läpileikkaukseltaan suunnikkaan muotoisen kannatusorren (*syömärin*) ja seinävierissä olevien kannattimien varassa (kuva 6). Poikkitaisten kattolautojen nenät ovat sovitettut syömäriissä oleviin uurteisiin. Syömäriorsien alla riippuvat renkaissa ja rautakoukuissa leipäorret, joiden varassa leipävaraatt ovat. Seinillä, lähellä kattoä, lepää puisten tappien varassa vastaava pari leipäorsia.

Permanto on huoneen pituisista pälhityistä palkeista. Penkkejä on kaksi kiintopenkkiä, toinen peräseinällä, toinen oikeanpuolisella sivuseinällä.

Porstuasta päästään molempiin porstuanpohjakamareihin, joista toinen on *tuvanpuoleinen kamari*, toinen *pirtinpuoleinen kamari*. Porstua on rakennusuudistuksessa pidentynyt nykyisen tupakamarin leveydeltä ja sen permanto on rakennuksen pitkittäissuuntaan kaksijaksoinen. Kuten jo mainittiin, kamareita oli alkujaan yksi, nimittäin nykyinen pirtinpuoleinen, ja nykyinen tuvanpuoleinen syntyi asunto-

Kuva 7. Pirtin uuni.

Kuva 8. (1 kalakammio, 2 setämiehen

rivin uudistuksen yhteydessä silloista pirttiä lyhentämällä. Tuvanpuolisessa kamarissa on pyöreä peltiuuni, pirtinpuoleisessa tiilikakluuni.

Pirtti. Pirtin uuni on rakennettu v. **1869**, silloisen rakennus-uudistuksen aikana (kuva 7). Se on pystyuuni, mutta eroaa kakluuni-uuneista siinä, että sen keskiosan lävistää kaksi, edestä uunin keskiahkaisijaan, sivulta lävitse ulottuvaa noin **60** sm. korkuista ja **35** sm. levyistä aukkoa, joten uunin etuosaan muodostuu kaksi pat-sasta, jotka yhdistävät sen ylä- ja alaosaan.

Lämpökatto on, samoin kuin tuvassakin, kaksitaitteinen, mutta syömärien lisäksi on ovesta vasemmalle, pirtin pituussuunnassa lähellä uunia kulkeva orsi, joka on noin **60** sm. katon alapuolella. Tästä kulkee pirtin perällä kaksi rinnakkaista poikittaisortta vasemmanpuoliseen seinään (kuva 6).

Penkkejä on kaksi kiintonaista, sisäänkäytävän vasemmanpuolisella ja peräseinällä. Permanto on tehty jatketuista pitkin huonetta käyvistä palkeista.

Salirakennus. Nykyinen salirakennus, joka on tuparakennuksen välittömänä jatkona, ei sellaisenaan ole alkuperäinen, vaan edellä mainitun rakennusuudistuksen aikana syntynyt. Siihen kuuluu *porstua*, *salikamari* ja *sali*. Ennen mainittua rakennusuudistusta sali näyttää seisseen erillisenä rakennuksena. Sitä osoittaa m. m. se seikka, että niinhyvin pirtin ulkoseinä, joka nykyisin on salin porstuan oikeanpuolisena seinänä kuin porstuan puolinen salin seinä ovat ilmeisesti olleet ulkoilman vaikutuksen alaisina. Salin porstuan ulkoseinä (samoin kuin pirtin porstuankin) on rakennettu erillisistä, sisään sovitetuista hirsistä, lukuunottamatta neljää ylintä hirsikertaa, jotka ovat yhteisiä sali- ja tuparakennukselle. Nämä ylimmät yhteiset hirsikerrat ovat tulleet lisää rakennusta uudistuksen aikana korotettaessa.

Kuva 9. (1 tallilato, 2 pihaportin vaja ja pihaportti, 3 kammiot luhteineen, 4 sali.)

Kuva 10. (1 härkäpihatto, 2 härkälato, 3 tarhaportti ja tarhaportin vaja.)

Salikamari on pirtin ja salin välillä erikoisena rakennuksena, niin että sekä pirttiin että saliin päin on vierekkäin kaksi seinää. Salikamarin lämpökatto on alempana kuin edellämäinittujen huoneitten. Koko salirakennus on näinollen **1868—1869** tapahtuneen rakennusuudistuksen aikana liitetty asuinriviin.

Pihankeskusrakennukset. Pihankeskusrakennukset: *kalakammio* ja *setämiehen puoli* jakavat piha-alan kahteen osaan, *pihaan* ja *tarhaan*. Kalakammion päädyssä on vuosiluku **1787**. Vähän yli **30** vuotta sitten sitä korotettiin kolmella hirsikerralla. Tämän aitan yhteyteen rakennettu »setämiehen puoli» (kuva **8**) on valmistunut **46** vuotta sitten. Aikaisemmin sen tilalla oli kaksihuoneinen rakennus (»vanhain puoli»), joista toinen huone oli kylmä. — Vastaavalla paikalla on esim. Löytänen kylän Alasen talossa ollut kolme aittaa.

Kammio- (aitta-) ja tallirivi (kuva **9**). Idän puolelta muodostaa Antin rakennussuunnikkaan kaksiaittainen aittarakennus luhteineen, aitta- ja tallirakennuksen välissä oleva pihaportin vajapihaportteineen, tallilato ja talli, tarhaportti, härkälato ja härkävaja (kuvat **3, 9** ja **10**). Talliladossa pidettiin hevosten rehut, jotka kuljetettiin siihen pihan puolella olevasta ovesta. Ylisillä on tilava säilytysvaja haravoita, viikatteita, astioita y. m. varten. Talliin vie ovi rakennussuunnikkaan sekä sisä- että ulkopuolelta. Pihanpuoleinen ovi on ihmisten käytävä; hevoset kuljetettiin sisään ulkopuolisesta ovesta. Pilttuut ovat lattiasta kattoon ulottuvien pilarien väliin rakennettuja. Apetta syötetään *potuista*, puusaaveista, jotka riippuvat puunauloissa pilttuiden vasemmanpuolisessa etupilarissa.

Härkäladossa pidettiin härkien rehut. Ajohärkiä oli talossa kolme paria, joista viimeinen pari toimitti virkaansa **24** vuotta sitten. Niiden asuntona oli härkäpihatto, joka kuuluu itäiseen rakennussivuun, mutta on edellisistä rakennuksista erillään, noin $1\frac{1}{2}$ m.

Kuva 11. Läntinen sivusta, (1 sauna, 2 sikavaja, 3 sikolätit, 4 lammaspihatto, 5 lehmäpihatto.

Kuva 12. Läntinen sivusta. (1 kellari, 2 kellarin porstua, 3 pränni, 4 saunavaja).

levyisen solan erottamana, joka sola tarhan puolelta on aidalla suljettu (kuva 10). Härkäpihatossa ovat *parret*, luvultaan viisi. Ne ovat salvetut kiinni seinästä erilliseen, parsien korkuiseen hirsiseinämään. Härät söivät myöskin »potuista», mutta nykyisin, kun härkäpihattoa käytetään nuoren karjan asutopaikkana, niiden sijalla on parsien edessä läpikulkeva pitkä ruuhi. Härkäpihatto on nykyisin 35 vuotta vanha, mutta uudistettuna se tehtiin aivan aikaisemman kaltaiseksi.

Pohjoisella rakennusrivillä on härkäpihaton edessä, sen kanssa saman katon alla avonainen tarha, *härkävaja*. Seuraava rakennus on *lehmälato*, jossa lehmien rehut pidettiin. Siitä seuraava vasemmalle on pihan puolelta avonainen *lehmävaja* ja siihen liittyvä navetta, *lehmäpihatto*. Navetan parsisto on muutama vuosi sitten uudistettu lattiasta kattoon ulottuvien pylväitten väliin rakennetuksi; aikaisemmin olivat parvet samanlaiset kuin härkäpihatossakin.

Läntinen sivusta, läntisellä rakennusrivillä on lehmäpihatosta lukien, siitä parin metrin levyisen solan erottama *lammaspihatto*, kaksi *sikolättiä*, jotka aikaisemmin ovat olleet yhtenä ja *sikavaja* (kuva 11), *sauna*, *saunavaja*, *pränni*, *kellarin porstua* ja *kellari* (kuvat n—12). Sauna on mielenkiintoinen m. m. siinä suhteessa, että siinä on harjallinen lämpökatto, niin että vesikatto ja lämpökatto ovat päällekkäin. Kattorakennusta kannattaa harjahirsi ja neljä syömäriä kummallakin puolella. Ikkunat ovat aikaisemmin olleet kaikki työntölautaikkunoita; nykyisin on kahdessa kaksiruutuiset lasit, mutta kolmannessa (pihanpuoleisessa seinässä) on vielä työntölauta jäljellä.

Pränni on nykyisin karjakotana ja sen muuri tavallinen kodan uuni muuripatomeen. Paitsi elukoiden keitosten valmistamista kodassa pannaan kaljaa.

Kuva 13. Pihaportti ulkopuolelta.

Kuva 14. Mäkiaitta.

Kellarin porstuan kautta päästään kellariin, joka on maanpäällinen rakennus. Siinä säilytetään perunat y. m. juurikasvit ja pidetään kalja.

Läntinen ja pohjoinen rakennusrivi ovat katetut malkakatolla. Saunassa tällaisen katon alla on vielä pärekatto. Muut rakennukset ovat pärekatossa.

Varsinaisen rakennusryhmän ulkopuolella on neljä aittaa: *joenranta-aitta*, *iso-aitta*, *mäki-aitta* ja *portintausta-aitta* sekä *halkoliiteri* ja kaksiosainen *ratashuone* (*kirkkoratashuone* ja *työratashuone*) niiden välisi ne vaj öineen, jossa nykyisin säilytetään talon maanviljelystyökaluja. Aitoista mäkiaitta on tyypillistä paikkakunnan mallia, kahden rakennusta kapeammalle asetetun *hiiripalkin* varaan rakennettu.

Joskin Antin talon rakennuksissa aikojen kuluessa on tapahtunut muutoksia ja uudelleen järjestelyjä, niin että jotkut aikaisemmalle kaudelle ominaiset yksityiskohdat ovat hävinneet, antaa se kokonaisuutena täydellisen kuvan länsisuomalaisesta umpeenrakennetusta talosta ja samalla havainnollistuttaa määrätyn kauden talonpoikaiskulttuurin aineellisia muotoja. Asuinrakennukset, kuten edellisestä nähdään, ovat verrattain myöhään saaneet nykyisen asunsa ja asuinrivistö edustaa siinäkin uudempaa kantaa, että vieruspuoli on yhdistetty varsinaiseen asuinrakennukseen. Mutta tähän suuntaan on kehitys käynyt jo aikaisin esim. etelähämäläisissä taloissa. Jo Kaarle XI:n talontarkastusasetuksessa v:lta **1681** määritellään »täyden talon» rakennuksiin kuuluvaksi »miespihassa tupa kamareineen ja vierastupineen, missä talo niin suuri on» j. n e. Tämä asetus¹ määräsi samalla että »sauna, mallas- ja kuivaushuone (= riihi) on aina sijoitettava pihan ulkopuolelle» (*Sirelius*, m. t. II, s. **287—288**). Antin talon

¹ Koski oikeastaan rälssi- ja kruununtilojen lampuoteja.

rakennusjärjestys, jonka mukaan kota ja sauna yhä kuuluvat pihan piirin rakennussuunnikkaaseen, osoittaa, miten sitkeästi vanhoissa muodeissa pysytään, jonka ohella tämä yhdistelmä sauna—kota välikatoksineen on vanha.

Vanhalle rakennusjärjestelmälle luonteenomainen piirre on myös tallin sijoittaminen porttirakennuksen yhteyteen ja luhtirakennuksen sijaitseminen sen toisella puolella. Nämä piirteet näyttävät palautuvan aina Juhana III:n aikuisen pappilarakennuksia koskevaan säädökseen, jota paitsi ne ovat tunnusomaisia 1600- ja 1700-luvun pappilarakennuksille (*Suolahti*, m, t. s. 106—108).

Jos Antin rakennusjärjestelmää verrataan *Vareliuksen* (s. 38—41) kuvauksiin »vanhasta» ja »uudenaikaisesta» tyrvääläisestä rakennustavasta, havaitaan sen kokonaisuutena kuuluvan edellisen mukaisiin, kun taas muutamat yksityiskohdat liittyvät »uudenaikaiseen» rakennustapaan. Niinpä Antin rakennusryhmässä tavataan yleensä kaikki *Vareliuksen* luettelemat »vanhaan rakennustapaan» kuuluvat huoneet. »Yhtämittaisen katon alla on, suutasuin pirtin kanssa, leivinuone eli 'pakari' ja iso porstua välillä, jolla on kaksi lautaovea päällityksin taikka avara oven läpi vaan. Muut miespihan huoneet ovat 'kamari' tahi kaksikin, joilla on lasi-ikkunoita pihan puolella, toiset isompia, toiset vähempiä; 'kellari', jossa kaljaa ja juurikasveja säilytetään, maan päällä, niinkuin toisetkin huoneet; 'kota' eli keitinhuone; 'sauna' eli kylpyhuone; 'puodit' viisin seinin taikka kahdetkit, paikoin 'luhdit' päällä. Karja-pihan vierellä talli latoinsensa, viisiseinäinen, lisäksi 'navetoita', latoja ja läätti, rinnatusten, pienet kujat väleillä, kunkin ovi pihalle. Ulkona talosta ja kylästäkin ovat aitat, monen talon yhdellä mäellä.»

Mielenkiintoinen on vielä *Vareliuksen* huomautus siitä, että vanhaan aikaan kahdella huoneella ei ollut yhteistä seinää, vaan rakennettiin »huone huoneen kylkeen niin liki, ettei kaikin paikoin kissakaan välitse päässyt.» Ainoastaan tallit latoinsensa ja »puodit» luhtinsensa rakennettiin »viisiseinäisiksi.» Tämä rakennustapa on edustettuna Antin asuntorivissä, jossa kamarit ovat itsenäisin sivuseinin ikäänkuin porstuan takaosaan sisällepistettyinä. Kamarien sijoittaminen porstuan pohjaan kuuluu epäilemättä »uuteen rakennustapaan», josta *Varelius* mainitsee: ». . . pirtin suulla vierasten tupaa, porstua vähäinen, sillä sen perä on tehty kamariksi, johon ovi käy porstuasta.»

Antin pirtin orsituksessa on sitävästoin ilmeisesti säilynyt vanhoja piirteitä. »Vanhan rakennustavan» mukaisen pirtin orsilaitteita *Varelius* kuvaa seuraavasti: »Tämän (= muurin) editse käy oviseinäältä peräseinään hirsi, niin korkealta, ettei mies päätänsä lyö, kut-

suttu 'jakohirreksi', jolta käy taas sivuseinään oven päällitse kaksi ortta, nimeltä halko-orret ja pitkin peräseinää puolen kyynärän levyinen parsi, nimeltä 'parvi'.» Tuo »jakohirsi» on säilynyt Antin pirtissä ja »parvea» edustavat jakohirrestä pihanpuoliseen sivuseinään kulkevat orret. Jälkimmäisestä *Varelius* mainitseeikin, että se on »soukentunut yhdeksi parreksi.» Antin pirtti onkin ollut ja on nimellisesti vieläkin varsinainen asuinhuone, joskin asukkaat aterioivat ja oleskelevat ehkä enimmästään tuvassa.

Antin tuvan ja pirtin akkunat ja uunit osoittavat lähinnä »uuden» rakennustavan piirteitä. *Vareliuksen* kuvaaman »vanhan rakennustavan» mukaan asuntohuoneella, 'pirtillä', on kolme vähäistä ikkunaa pihan puolella ja yksi raitille päin, kaikilla pitkin seinää auki ja kiinni lykättävät luukut eli laudat sisäpuolella, ja kahdella pihanpuoleisella lasitkin, myös auki ja kiinni lykättävän luukun ja seinän välissä. Lämmittimenä on raitinpuoleisessa oviloukossa neliskulmainen 'muuri' jossa on 6 vaaksaa pitkä, 3 leveä ja korkea pesä (suu ovenpuoleisella sivulla) ...» »Uuden rakennustavan» mukaisesti taasen oli huoneissa »yhdenkokoiset isot lasi-ikkunat, yhdenkertaiset vaan ei avattavat, pirtissä kaksi pihan puolella ja yksi lavanalustalla —; porstuan ovet kahtaalle avattavat. Pirtin muuri ei ole loukossa vaan keskellä ovi-seinää, pesänsuu perälle päin; parvi ja päreorret, paikoin halko-orretkin ja jakohirsi ovat poissa.»

Edellä on mainittu, että Antin talon katot ovat osaksi pärekattoja (asunto- ja itäisessä rivissä), osaksi tuohikattoja (pohjoinen ja läntinen rivi). Tässä suhteessa »uusi» ja »vanha» ovat tasaväkisesti edustettuina. *Vareliuksen* kertomuksen aikana tuohikatot asuntorakennuksissa olivat vielä niin vallalla, että ainoastaan yksi »pykinki» oli katettu päreillä.

Vanhaa Antissa on vielä sen irtaimisto, kuten takorautakoristein raudoitettut arkut, suuri varasto kaikenlaisia puuastioita, vanhat kaapit, maanviljelystyökalut (joukossa puupiikkiäkeitä j. n. s. kosuleita) y. m.

Kulttuurihistoriallisesti katsoen Antin talo on säilyttänyt jo nyt tykkänään katoamassa olevan, mutta maamme länsi-osalle aikoinaan ominaisen ja yleisen rakennusjärjestelmän ja talotyypin, jonka ohella sen monissa yksityiskohdissa nähdään katoamassa olevia tahi jo kadonneita piirteitä. Kokonaisuutena se antaa selvän ja monipuolisen kuvan maakuntansa talonpoikauskulttuurista määrättyä kehityskautena. Se olisi kyllin arvokas ja sopiva pelastettavaksi sitä pian odottavalta häviöltä, havainnollistuttaakseen aikansa rakennus- ja asutokulttuuria ja säilyttääkseen siitä kuvan jälkipolville.

Kaarle Krohn.

Lainarunon suomentaminen.

Että kansa toiselta lainaa lauluja, niitä omalla kielellään mu-
kaillen, on kaikkialla havaittava tosiseikka. Mutta tuskin missään
on se niin selvästi todettavissa, kuin Suomenlahden ja Peipusjärven
välisellä kannaksella, jossa pelkästään Narvajoki erottaa Inkerin
karjalaiset virolaisista. Tällä kapealla kannaksella on molemmilta
tahoilta runsain määrin lainattu runoja, joiden siirtämistä omalle
kielelle on helpottanut toisen kielen läheinen sukulaisuus. Siitä,
miten lainatun virolaisen runon suomentaminen on suoritettu, sopii
esimerkiksi seuraava laulajan äidille osoitettu vertauskuvallinen vali-
tus naimisiin joutuneen neidon kohtalosta.¹

Virossa olen runosta tavannut kymmenkunnan toisintoa virolais-
alueen koillisesta osasta. Painatan tähän vanhimman kirjaanpanon
Virumaalta (A), lisäten siitä puuttuvan loppuosan yhdestä Järva-
maan toisinnosta (B), ja sovittaen sivulle säkeitä Viljandimaan
koillisimmasta kappaleesta (C) ynnä kahdesta Järvamaan toisinnosta
(D, E). Kursivoidut säkeet esiintyvät muissakin kirjaanpanoissa
kuin mainitussa.

A. Minu ella eidedene

tunnid taime kasvatada,
kasvatada, kostutada;
ei tund taime istutada.

Istutid kovale maale,
murranguie, marranguie,
kivikilduje segaje,
paae paksu murdeie,

B. Kus ei või võsu ajada,
lehtz ei laiali lahuta,
juurt ei alia juurutada,
pääd ei pääle pöörutada.

B. Erna hella memmekene.

C. Emakene, memmekene.

D. Tunnid, tunnid, eidekene.

E. Oskad taime kasvatada.

C. Kõvale kivile maale.

C. Põllumaale põndakulle.

É. Peenderalle kitsaalle.

C. Latva laia lautada.

C. Päälist pääle kasvatada.

¹ Apuna on minulla ollut N. S. Järvinien yliopiston kansanrunousseminaa-
rissa suoritama säkeitten selostus, joiden luetteloa on sittemmin täydennetty.

¹ A = Kniipffer I 117; B = Hurt II 13 s. 119; C = Hurt I 2 s. 193; D, E =
Eesti Üi. Selts VII s. 344, VI s. 1763. *Ella* 'hellä'; *eidekene* 'äitinen'; *murrang* 'murto-

Läntisimmästä Inkeristä, Narvusin niemekkeeltä on Länsi-Inkerin runoihin painettu kaksikymmentä toisintoa. Vasemman puoliosassa on noudatettu yhtä toisintoa (A), oikeanpuoliossa on sovitettu yksityisiä säkeitä.² Kursivoidut säkeenmuodot esiintyvät yleisemmin.

A. *Osasi miun emoni,*

osasi omenan tehä,
taisi taimen kasvattaa,

ei tuntenut istuttaa.
Istutti kovalle maalle.

pani puille pyöriville,
veräjille viereville,
oksille lehtömmille,
pani hullulle urolle —

B. Miun ehtoinen emoni,
minun maire mammaseni.

C. Osas, osas miun emoni.

D. Osasi opettajani.

E. Taitoi taimen synnyttellä.

B. Mahtoi marjan kasvatella.

D. Ei osannut istutella.

D. *Kovan pellon pientarelle,*

F. Pani paikoille pahoille,

koivun oksille kovalle,

iäkseeni itkemähän,

kuukseni kujertamahan.

Niinkuin näemme, on Länsi-Inkerissä runon puhuttelumuoto muunnettu kertovaiseksi. Tunteamisen sijalle on otettu Viron puolella harvoin esiintyvä osaaminen. Kasvattamista esittävän säkeen edelle on seipitetty uusi säe, johon on otettu taimelle pääsanaksi neidosta muissa runoissa käytetty kuvannollinen omena. Tämä taas on joskus taimen asemalle vetänyt tavallisen kertosanansa marja, jolloin taitaminenkin on alkusoinnun vaatimuksista vaihdettu mahtamiseksi. Omena yhdistetty tekosana tehdä aikaansai usein kasvattamisen muuntumisen synnyttämiseksi, jolloin taimi samoin kuin omena oli käsitettävä pelkästään tytön kuvannolliseksi nimitykseksi. Silti säilyi seuraavassa istuttamista kuvaavassa säkeessä taimi sanalla luonnonomainen merkityksensä.

Jos jo tässä kohden virolaisen runon esitys on johdonmukaisempi, liittyy sille yksinomainen kasvamattomuutta kuvaava loppuosa kieltämättä kiinteämmin yhteiseen alkuosaan kuin inkeriläinen pyöriville puille pano. Tämä vie ajatuksen aivan toisille aloille ja onkin toisesta runosta otettu, jossa laulaja kuvaa joutumistaan epävakai-

in.

Länsi-Inkerin itäisemmältä Soikkolan niemekkeeltä on vain

maa'; *kivikildu* 'kivisärö'; *võsu* 'vesoja'; *lahutada* 'levittää'; *põllumaa* 'peltomaa'; *põndak* 'huonokasvuinen' (?); *peenar* 'piennar'; *kitsas* 'ahdas'. — ² A = LIR 1910; B, C = 2697, 2937; D, E, F = 151, 1822, 933.

yksi kirjaanpano (Länsi-Ink. runot **1556**), joka alkaa emoa esittäväällä säeparilla. Sama esiintyy kerran Keski-Inkerissäkin, josta on toistakymmentä toisintoa; siihen liittyy vielä emon puhuttelu toisessa persoonassa, kuten Viron puolella (Keski-Ink. runot **380**):

Voi miun ehtoinen emoni,
 voi miun maire mammaseni!
 Osasit omenan tehdä,
 taisit taimen kasvatella,
 et osannut istutella.
 Istutit kovalle maalle,
 panit puille pyöriville, —
 lehtosille liekkuville,
 varvoille vapiseville.
 Puu pyöri, mie putosin,
 varpa vaarui, mie vapisin,
 lehti liekkui, mie lepatin.

Tästä toisinnosta ilmenee selvästi, mistä yhteydestä pyörivä puu on joutunut runoomme. Länsi-Inkerissä usein esiintyvä taimen *s y n n y t t ä m i n e n* tavataan Keski-Inkerissä vain yhdessä toisinnossa, eikä se siinäkään ole alkuperäisempää *k a s v a t t a m i s t a* syrjäyttänyt (KIR **2138**):

Taitoi tarkoin synnytellä,
 osasi tehdä osaavan,
 taitoi taimen kasvatella.

Sekamuotona istuttamista kovalle maalle ja panemista pahalle paikalle esiintyy kerran (KIR **997**):

Pani paikalle kovalle.

Edempänä Karjalan kannaksella tavataan toinen sekamuoto (Europaeus III **2. 397**):

Istutti pahalle maalle.

Tämän ohella on kerran säilynyt myös pellon piennarta mainitseva kertosaie (Merön 31):

Pahan pellon pientarelle.

Istuttaminen kovalle maalle on vain eteläisimmässä Pohjois-Inkerin toisinnossa säilynyt (Alava **1894** n:o **1267** Keltusta). Sitä

vastoin esiintyy yleisesti Pohjois-Inkerissä ja Suomen Etelä-Karjalassa tällä kohdalla säe:

Pani paikoille pahoille.

Siihen voi liittyä myös samoja kerto- ja jatkosäkeitä, kuin Länsi-Inkerissä (A = Lönnrot R 70 Jaakkimasta, B = Pajula 338 Tokso-vasta):

A. Istutti ihanan taimen
ilkiöille istuimille,
pani paikoille pahoille,
koivun juurille koville.

B. Pani paikalle pahalle,
ikäville istuimille,
iäksehen itkemähän,
kuuksehen kujertamahan.

Pahoille paikoille pano on ilmeisesti eri alueilla samasta yhteydestä runoomme otettu. Karjalan kannaksella se on kokonaan syrjäyttänyt varsinais-inkeriläisen loppukuvauksen pyörivistä puista.

Väistynyt on välistä sekä Keski-Inkerissä että Karjalan kannaksella vielä runon keskeisin ajatus: emon osaamattomuus istuttaa taintaan, vaihtuen yleisempään kykenemättömyyteen luoda lapselleen onnea (A == KIR 2172; B — Pajula 548):

A. Osannut ei osaista tehdä,
mamo ei lykkyä lukea.

B. Ei osannut osaista luoa, —
tarkannut ei palaista panna.

Voimme siten seurata Virosta lainatun runosäkeistön vaellusta ja vähittäistä muuntumista läntisimmästä Inkeristä, Narvusiasta, Karjalan kannaksen pohjoisimpaan pitäjään, Jaakkimaan, jossa Lönnrot on runon muistiinpannut. Ei näin ollen saata olla vähintäkään epäilystä siitä, että virolainen runo on omaperäinen ja inkeriläinen sen alkuosasta suomennettu, kertovaiseen muotoon muunneltu ja toisten runojen säkeillä jatkettu.

Virolaisen runon alkumuotoa kokonaisuudessaan vastaisi suunnilleen seuraava suomennos:

Minun ehtoinen emoni,
taisit taimen kasvatella;
et osannut istutella.
Istutit kovalle maalle,
kovalle kivikkomaalle,
kivensäröjen sekahan,
paaden paksun murrokkohon,
joss' ei voi vesat ulota,
lehdet laajalle levitä,
juuri juurtua syvähän,
latva ilmoille yletä.

Yrjö Wichmann.

Sjarobyg.

Rakas veljeni J. J. M.!

Tänään merkkipäivänäsi tahdon hetkiseksi kääntää huomiosi sellaiselle suunnalle, jolla ajatuksesi niin usein — varsinkin viime aikoina — mielellänsä ovat liikkuneet ja jolta tarkka tutkijasilmäsi niin monta merkillistä ja tärkeää seikkaa jo on päivänvaloon saattanut. Itsekin olen jonkun yrityksen samalla alalla tehnyt: muistanet, että kerran (1914) Suomalais-ugrilaisessa Seurassa — erinäisiin Koillis-Venäjällä esiintyviin paikannimiin (ma-loppuisten jokien nimiin ja *Jaransk*, *Jarensk* kaupunkien nimiin) nojautuen esitin sen ajatuksen, että samojedit Koillis-Venäjällä kerran ovat asuneet nykyisiä asuinpaikkojaan paljoa etelämpänä ja että heidän alkukotinsa ehkä ei ole ollutkaan Siperiassa vaan pääasiassa Uralin länsipuolella, Suomalais-ugrilaisen alkukodin pohjoispuolella, Otsakkeessa olevan syrjääniläisen kylän nimi on ymmärtääkseni myöskin vanhan samojedilaisen asutuksen muistomerkki.

Kylän venäläinen nimi on Seregov (Сепёро). Se sijaitsee Vytsegdan syrjäjoen Vymin varrella, parikymmentä virstaa tämän suun yläpuolella. Kylässä on Suolakeittämö, jolla varsinkin 1700- ja 1800-luvuilla oli laaja maine. J. A. Sjögren antaa teoksessaan »Die Syrjänen» tästä tehtaasta mieltäkiinnittäviä tietoja (ks. J. A. Sjögren, Ges. Schriften I, s. 257). Hänen käydessään v. 1826 Seregovissa oli tehtaassa 10 keittämöä, 3 putkea, 10 rautaista suolakattilaa ja 4 suola-aittaa. Edellisen vuoden tuotanto oli ollut 222,918 puutaa suolaa, josta 6,200 puutaa luovutettiin kruununmakasiinille. Kauppaan laskettiin 200,024 puutaa, loput siirrettiin seuraavan vuoden varastoon. Suolavesi saadaan maan uumenista putkijohtojen avulla. Keittotyössä oli osallisena 221 henkeä. V:n 1816 henkikirjoituksessa kuului tehdaslaitokseen 221 miehenpuolista ja 271 naispuolista palvelijaa ja itsellistä sekä 40 miehenpuolista ja 53 naispuolista polovnikkaa, yhteensä 261 m. ja 324 n. eli 585 henkeä. V. 1820 laitettu uusi putki oli 40 sylen syvyinen. Samoin kuin aikaisemmin Lepechin arvelee Sjögrenkin, että syrjäänit ovat ensiksi keksineet nämä Vologdan

läänin rikkaimmat suolalähteet. Syrjäänit tyytyivät kuitenkin vain siihen suolaan, mikä maasta pinnalle kihosi. Suolakeittämö syntyi vasta tsaarillisen diakin Danilo Pankratjevin toimesta v. **1637**; hän osti suolamaapalstan itselleen eräältä talonpojalta. **1700**-luvulla oli seudulla muitakin suolakeittämöitä, vieläpä kaukainen Solovetskin luostarikin yritti tänne perustaa sellaisia — onnistumatta kuitenkaan. Tunnetussa maantieteellistilastollisessa sanakirjassaan (**1873**) kertoo P. Semenov, että Seregovissa oli **156** taloa ja **1,329** asukasta. Sen satamassa oli v. **1868** lastattu suoloja **174,321** puutaa (**52,292** ruplan arvosta.) Vuosituotanto vaihteli 100,000:sta **200,000**:een puutaan.

Nämä tiedot todistavat, että Sjarobygin maaperä oli harvinaisen suuressa määrässä suolanpitoinen ja että maanpinnalle kihoava suola pisti helposti jokaisen silmään. Syrjäänithän ovat verraten myöhään saapuneet nykyisille asuinsijoilleen etelämpää; ennen heitä asui Vytsegdan ja sen syrjäjokien varsilla varmaankin voguleja ja vielä aikaisemmin todennäköisesti samojedea, joita voimme pitää näiden maiden alkuperäisinä asukkaina. Juuri tähän viittaa myös nimi *Sjarobyg*. Vaikeaa on nimittäin olla asettamalta tätä sanaa samojedin *suola*a merkitsevän *sear* sanan yhteyteen (Castrenin mukaan: sam. Jur. *sear, ser, sör*, T *ser, sêr*, Jen. *sî, siro'* 'salz') siitä huolimatta, että nimen loppuosa (-byg) on epäselvä (piileekö tässä mahdollisesti samojeedin sana: T *bigái, bikâ* 'joki?').

Tässä yhteydessä kiinnittää huomiotamme vielä itse Vym-joen nimi: syrjäänit nimittävät tätä jokea kyllä nimellä *Jem-va* s. o. »Äimä-joki», joten tämä voi olla puhtaasti syrjääniläistä alkuperää. Mutta omituista on, että joen venäläinen nimi on *Vym*. Jos venäläiset tämän joen nimen olisivat lainanneet syrjääneiltä, niin siitä ehdottomasti olisi tullut *Jem* eikä *Vym*; toisin sanoen venäläiset ovat saaneet *Vym* nimen muilta, mutta keiltä? Voguleilta? Samojedeilta? Tällöin muistuu mieleemme, että juraakkisamojedissa sananalkuinen v-äänne etuvokaalien *e:n* ja *i:n* edessä on muuttunut j:ksi, paitsi Kondinin murteessa, jossa *v* tässäkin tapauksessa on säilynyt. Olisiko ehkä tässä selitys *j:n* ja *v:n* vaihteluun tämän joen erikielisissä nimissä? Jos niin on, niin *Jem-* ~ *Vym* voisi olla samojedia ja siis sekin vanhan samojedilaisasutuksen muisto. Myöhemmin maahan saapuneille syrjääneille *Jem-muoto* tuntui tietysti mainiosti kieleen käyvältä ja se tulkittiin muutta mutkitta »äimää» merkitseväksi.

Suljen nämä mietteeni aina virkeään ja hyvävaistoiseen huomioosi siinä toivossa, että joskus — sopivan hetken tullen — niistä minulle mielesi ilmaiset. Ikivanhassa ystävytydessä veljesi

Yrjö Wichmann.

Kotiseudun tuntemus

OMA MAA.

Tämä valtava kokoomateos, isänmaallisen kirjallisuutemme arvokkain julkaisu, on nyt kokonaisuudessaan saatavissa täydellisesti uudistettuna laitoksena. 6 mahtavaa osaa, joissa on 366 pääkirjoitusta 244 ensiluokkaiselta asiantuntijalta, 2,561 päivämuis-toa, 1,000 kuvaa ja 20 karttaliitettä — yhteensä 6,300 suurta sivua. Hinta nahkaselkäisissä korukansissa 960 mk. HAKEMISTO, joka valmistuu syksyksi, maksaa sid. 40: —.

SUOMENMAA.

Suurteos Suomen luonnosta ja kulttuurista, jossa annetaan tarkat esitykset jokaisesta Suomen pitäjästä ja kaupungista. Valmiina 7 suurta osaa, m. m. TURUN JA PORIN LÄÄNI. 516 isoa sivua, 113 hienoa liitekuvaa, lukuisia tekstikarttoja ja suuri-kokoinen, monella värillä painettu lääninkartta. Nimihakemis-tossa n. 7,200 nimeä. Hinta 90:—, kangaskansissa 125:—.

SATAKUNTA V.

Satakuntalaisen Osakunnan toimittama suurikokoinen ja juhla-asuinen julkaisu — kotiseudun historian ja kulttuurin tutkimukselle omistettu arvokas muistomerkki. 353 suurta sivua, lukuisia kuvia ja karttoja. Hinta 35:—.

TALONPOIKA.

Maataloustuottajain Keskusliiton toimittama muhkea julkaisusarja eri maanääriemme maanviljelijäin suorittamasta kulttuurtyöstä. III osa: SATAKUNTA. Monipuolinen, arvokas kuvaus vanhan ja vankan viljelysseudun maatalouden kehityksestä ja nykyisestä korkeasta kansasta. 300 suurta sivua, runsaasti hyviä kuvia. Hinta 35:—.

